Programul De Cooperare
Transfrontalieră
Ungaria-România 2007-2013

Uniunea Europeană
Fondul European de Dezvoltare Regională

Două țări, un scop, succes comun!

MUZEUL JUDEȚEAN SATU MARE

satu mare

studii şi comunicări
seria istorie-etnografie-artă

XXVII/II
2011

SATU MARE

STUDII ŞI COMUNICĂRI

XXVII / II

Colegiul de redacţie: Dr. Irina Liuba Horvat, Felicia Grigorescu, Diana Iegar, Kereskényi Sándor, Gheorghina Olariu, Levente Szilágyi
Secretar de redacţie: Dr. Paula Virag

Referenţi ştiinţifici:
Dr. Német Péter, Nyiregyháza (Ungaria)
Dr. Cornel Grad, Universitatea de Vest "Vasile Goldiş" Arad
Dr. Corina Bejinariu, Muzeul Judeţean de Istorie şi Artă Zalău

COPERTA**: Iulian Petrescu, Aurel Cordea**
(Sigiliul oraşului Satu Mare din secolul al XVIII-lea)

Tehnoredactare computerizată**: Dr. Paula Virag**

Răspunderea pentru conţinutul ştiinţific al studiilor, formulări şi calitatea rezumatelor în limbi străine revine, în exclusivitate, autorilor.
Authors are responsible for the presentation of the facts contained in their articles, for the wording and for the accuracy of the foreign languages summaries.

SATU MARE - STUDII şi COMUNICĂRI

Orice corespondenţă se va trimite pe adresa:
Any mail will be posted to next address:
Toute corespondance sera envoyée à l'adresse:
Richten Sie bitte jedwelche Korrespondenz an die Adresse:

MUZEUL JUDEŢEAN
Piaţa Dr. Vasile Lucaciu, 21
440031 Satu Mare
ROMÂNIA
Tel.: 04/0261/73.75.26
E-mail: muzeusm@gmail.com

Acest material este publicat în cadrul proiectului „*Patrimonium2. (HURO/0901/060/2.5.1)* derulat de Muzeul Judeţean Satu Mare şi Direcţia Muzeelor din judeţul Szabolcs-Szatmár-Bereg, finanţat prin Programul de Cooperare Transfrontalieră Ungaria-România 2007-2013.
Conţinutul acestui material nu reprezintă în mod necesar poziţia oficială a Uniunii Europene.

Jelen kiadvány a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzata Múzeumok Igazgatósága és a Szatmár Megyei Múzeum „Patrimonium2" (HURO/0901/060/2.5.1) c. közös projektjének keretében jelenik meg, a Magyarország–Románia Határon Átnyúló Együttműködési Program 2007–2013 támogatásával.
Jelen kiadvány tartalma nem feltétlenül tükrözi az Európai Unió hivatalos álláspontját

www.huro-cbc.eu

www.hungary-romania-cbc.eu

ISSN 2067-6948

MUZEUL JUDEȚEAN SATU MARE

SATU MARE
STUDII ŞI COMUNICĂRI

seria
ISTORIE•ETNOGRAFIE•ARTĂ•RESTAURARE-CONSERVARE

XXVII / II
2011

EDITURA MUZEULUI SĂTMĂREAN

CUPRINS - TARTALOM

A. ISTORIE-CULTURĂ-ARTĂ

Ovidiu Mihai Hotca

Societatea în Ţara Oaşului la începutul modernităţii 11

The society in "Oasului Land" at the beginning of modernism (Abstract) 21

Viorel Ciubotă - Mihai Ciubotă

Vizitaţia canonică a episcopului Mihail Olsavsky în comitatul Szabolcs din 1751 23

Canonical visit of Bishop Michael Olsavszky in Szabolcs County in 1751 (Abstract) 26

Bura László

Családnevek művelődéstörténeti és nyelvészeti tanúságai A 19. század első felében Szatmárnémetiben működő gimnázium és líceum tanulói névanyagának tükrében 33

Mărturiile culturale şi lingvistice ale numelor de familii (Rezumat) 40

Florin Bogdan

Un document inedit din arhiva Muzeului Etnografic „Anton Badea" Reghin. Addenda la istoria militarilor Reghinului 41

A new document from the archive of the"Anton Badea". (Ethnographical Museum from Reghin. Possible addendum to history of militaries from Reghin (Abstract) 43

Dancu Pál

Activitatea directorului Martin Čulen la Liceul Regal Catolic din Satu Mare (1859-1862) 45

Martin Čulen igazgatói tevékenysége a szatmárnémeti Magyar Királyi Katolikus Főgimnázium élén (1859-1862) (Összefoglaló) 48

Volodimir Fenich

Національна ідентичність греко-католиків Мукачівської єпархії в переписах 1880-1941 рокі 49

Identitatea naţională a greco-catolicilor din Episcopia de Mukacevo în recensămintele anilor 1880-1941 (Rezumat) 65

Daniela Bălu

Evreii sătmăreni în documente istorice 67

The Jews form Satu Mare in historical documents (Abstract) 70

Irina Liuba Horvat

Cum au fost dejucate planurile comuniştilor de a desfiinţa comuna Ruscova (Maramureş) 71

How failed the communist plans for dissolve Ruscova (Maramureş County) (Abstract) 73

Anca Deaconu

Casa Muzeu Tăşnad 75

Tăşnad Museum House (Abstract) 78

Kereskényi Sándor

A posztmodern Ady-recepció: ideológiai beszédmódok és kanonizációs stratégiák 83

Recepţia potmodernistă a lui Endre Ady: discursurile ideologice şi strategiile canonizatoare (Rezumat) 89

Anastasiya Vehesh
Традиції та новаторство літературно-художніх антропонімів творів Марії Матіос 91
Tradiţiile şi inovaţiile antroponimelor literar-artistice în opera Mariei Matios (Rezumat) 98
Felicia Grigorescu
Separarea femeilor în sinagogă şi influenţa acesteia asupra arhitecturii faţadelor 99
The male-female separation in the synagogue an its influence on the architecture (Abstract) 100

B. ETNOGRAFIE

Cziker András
A Nagykárolyi fésűsmesterség története. Szerszámok, munkafolyamatok és termékek ismertetése 105
The history of the comb making handicraft in Carei. Presentation of the tools, technological processes and of products (Abstract) 124
Irina Liuba Horvat - Vasile Horvat
Universul cotidian la ucrainenii din comuna Ruscova 139
Daily universe of the Ukranians in Ruscova (Abstract) 142
Maria Lobonţ Puşcaş
Obiceiuri de Crăciun. Colinde din manuscrisele Segarcea 143
Christmas tradition. Carols of Secarcea's manuscripts (Abstract) 150
Maria Lobonţ Puşcaş
Maica Domnului în iconografia creştină 151
Saint Mary in Christian iconography (Abstract) 155
Tóth Zoltán
Realizările meşterilor constructori de case tradiţionale ucrainene în Maramureş 157
The achievements of Ukrainian carpenters in traditional architecture from Maramures (Abstract) 159

C. RESTAURAREA, CONSERVAREA ŞI INVESTIGAREA PATRIMONIULUI CULTURAL

Radu Ovidiu Ardelean
Restaurarea unei lăzi pictate 167
The restoration of a painted crate (Abstract) 169
Roxana Cobusceanu
Restaurarea unei paftale 173
The restoration of a buckle (Abstract) 174
Puskás Éva
Incursiuni în tematica „Via Crucis" cu ocazia restaurării picturii de şevalet „Răstignirea" 175
Incursions in the iconography: „Way Of The Cross" by conservation of painting „the Crucifixion" (Abstract) 188

Adela Dobrescu

Tehnică şi estetică în colecţia de scoarţe maramureşene a Muzeului Judeţean Satu Mare 189

The carpet collection of the Satu Mare County Museum - Technology and aesthetic (Abstract) 194

Varga Emese

Consideraţii generale privind restaurarea unui brâu dintr-un costum bisericesc ortodox 197

Általános megfontolások egy ortodox egyházi ruha övének restaurálásakor (Összefoglaló) 199

Cristina Busuioc

Crucea Creştină - reprezentarea ei artistică - Crucea de procesiune 201

The Christian Cross-its artistic representation-the cross for procession (Abstract) 204

Dinu Capotescu

Restaurarea unui policandru-sfârşit de secol al XIX-lea 211

The restoration of a candelabrum-the end of the 19th century (Abstract) 212

Gabriela Paul

Aspecte privind depozitarea documentelor în muzee. Consideraţii generale 215

Aspects of storing documents in museums. General considerationes (Abstract) 216

Diana Kinces

Impactul schimbărilor climatice asupra patrimoniului cultural 217

Impact of climate change on cultural heritage (Abstract) 219

ISTORIE
CULTURĂ
ARTĂ

Societatea în Ţara Oaşului la începutul modernităţii

Ovidiu Mihai Hotca

O simplă privire aruncată asupra lumii medievale scoate în evidenţă deosebirile frapante între diferitele categorii sociale, în vârful piramidei sociale se afla nobilimea mare şi mijlocie urmată de mica nobilime. Aceştia formează casta privilegiaţilor. După ei urmează structurile neprivilegiate cuprinzând: ţărănimea, negustorii, meşteşugarii, jelerii şi iobagii. Gradul de libertate diferă de la o categorie la alta la fel ca şi starea materială.

În general, se poate spune că societatea medievală este divizată în privilegiaţi şi neprivilegiaţi.

În Oaş aveau proprietăţi, în secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea, un număr destul de mare de nobili. În primul rând, trebuie subliniat faptul că nici o aşezare de aici nu avea un singur stăpân. Pământul şi iobagii unei singure aşezări erau împărţiţi între mai mulţi proprietari. Lucrul acesta este, în general, valabil peste tot în Europa Centrală şi de Est în această perioadă. Satele cu un singur stăpân au rămas puţine, ca urmare a fărâmiţării moşiilor nobiliare prin moşteniri. Astfel, s-a ajuns ca un sat să aibă până la câteva zeci de stăpâni.

Astfel, mari familii nobiliare maghiare aveau în imensele lor domenii feudale din secolele al XV-lea şi al XVI-lea şi aşezări din Oaş, precum familia Báthory. În secolul al XVII-lea, apar noi familii nobiliare în Oaş. Acestea sunt semnalate în conscripţiile fiscale avute de noi în vedere, care oferă doar informaţii indirecte şi incomplete despre ei. Aceste conscripţii sunt: conscripţia referitoare la situaţia de pe pământurile nobilului G. Mikolay din 1711, două conscripţii ale armaliştilor din anii 1713 şi 1719 şi conscripţia iobagilor fugari din 1722 şi 1725.

Nici una dintre acestea nefiind o "conscriptio nobilorum", informaţiile oferite sunt foarte limitate. Nu ştim decât numele satelor unde au deţinut moşii respectivele familii nobiliare. Din păcate, nu putem şti cât din aceste sate le aparţine, câţi iobagi deţineau sau ce venituri obţineau de acolo. Ştim doar cât impozit încasa statul de pe moşiile lor.

Excepţie face o conscripţie din 1725 referitoare la situaţia de pe pământurile nobilului Michaelis Bagossy. De această dată sunt menţionate exact bunurile sale. El deţinea în Boineşti 22 de sesii şi o jumătate de sesie, în Negreşti 68 de sesii, în Remetea 26 de sesii şi un sfert de sesie, în Racşa 32 de sesii şi un sfert de sesie, în Trip 20 de sesii şi un sfert de sesie şi în Vama 64 de sesii şi un sfert de sesie[1].

Cazul familiei Bagossy este unic. Pentru celelalte familii nobiliare din Oaş nu avem informaţii în conscripţiile menţionate care să permită mai mult decât descoperirea numelor localităţilor unde aveau proprietăţi.

Bécsky este o veche familie nobiliară, originară din comitatul Sălaj, dar având ramificaţii şi în comitatele Satu Mare şi Ugocea. Este o familie nobiliară importantă din categoria magnaţilor. Din rândurile ei, la 1693, s-a ridicat un vicecomite al Sătmarului, György al II-lea, pentru ca în 1738 aceeaşi funcţie să fie deţinută de un alt membru al familiei - György al III-lea[2].

La 1694, familia avea posesiuni în Târşolţ, iar în 1703 în Boineşti, Bixad, Tur şi Prilog[3].

Károlyi era una dintre cele mai vechi familii de magnaţi de origine maghiară. Încă din secolul al XlV-lea familia câştigă *"dreptul de paloş"* de la regele Ungariei, în 1609 Mihály primeşte rangul de baron, în 1641 fiul său, Ádám devine comite de Satu Mare pentru ca în 1661, un alt fiu al lui Mihály, László, să ajungă comite de Satu Mare. Fiul său, Sándor a jucat un rol important în războiul curuţilor. În 1721, comite de Satu Mare devine Ferencz, iar în septembrie 1758 fiul său Antal[4].

În anul 1703, Károlyi Sándor deţinea posesiuni în Călineşti, Tur şi Prilog[5].

---

[1] A.N.D.J.C., Fond P.S.M., Acta P.P., fascicula II, act nr.311, f.2, conscripţia armaliştilor din Satu Mare din anul 1725.
[2] S. Borovszky, *Szatmár vármegye*, Budapesta, f.a., p. 580.
[3] A.N.D.J.C., Fond P.S.M., Acta P.P., cutia 35, (acte nenumerotate), f.9 şi cutia 58, (acte nenumerotate), conscripţia iobagilor fugari din plasa Baia Mare realizată în 1722.
[4] S. Borovszky, *op. cit.*, p 592.
[5] A.N.D.J.C., Fond P.S.M., Acta P.P., cutia 58, (acte nenumerotate), conscripţia iobagilor fugari din plasa Baia Mare realizată în 1722.

Bárthos este o familie nobiliară originară din Sighet, de unde s-a răspândit la sfârşitul secolului al XVII-lea în comitatul Satu Mare. Dintre membrii ei, András, locotenent de husari, s-a distins în războaiele franceze[6]. În 1703 avea posesiuni în Negreşti[7].

Eötvös este o veche familie nobiliară menţionată în documente încă din secolul al XlV-lea. Originară din comitatul Bereg, ramificaţiile sale au ajuns şi în comitatele Satu Mare şi Ugocea. Unii membri ai săi au fost vicecomiţi în Satu Mare. Mai notăm faptul că Miklós devine baron în februarie 1768[8].

În 1703, deţinea posesiuni în Cămârzana, Tur, Târşolţ şi Negreşti[9].

Numele familiei este menţionat din nou în 1719 când Joseph Eötvös deţinea moşii în Bixad, Trip, Târşolţ, Boineşti, Călineşti şi Vama. De pe acestea statul încasa 247 de florini şi 30 de crăiţari[10].

Lármy este o veche familie nobiliară ce provenea din districtul Larmy între ai cărui proprietari se numără din anul 1329, pentru ca în anul 1414 întreg districtul să le aparţină. Ramificaţiile acestei familii au ajuns în comitatele Bihor, Sălaj şi Satu Mare[11].

În 1703 deţinea posesiuni în Cămârzana, Trip şi Tur[12].

Popp este o familie nobiliară din comitatul Ugocea, mai precis, din districtul Turţ. Pe la 1700 se aşează şi în comitatul Satu Mare[13]. În 1703 deţin posesiuni în Negreşti[14].

Numele Horváth atesta originea croată a familiei. Provine din comitatul Szepes, răspândindu-se apoi în comitatele Zalău şi Satu Mare[15].

În 1703, familia deţinea posesiuni în Bixad, Cămârzana, Negreşti, Tur şi Târşolţ[16]. Numele familiei Horváth reapare menţionat în anul 1713. Posesiunile sale în Oaş crescuseră între timp, ea deţinea acum părţi din 12 sate: Bixad, Călineşti, Cămârzana, Negreşti, Târşolţ, Trip, Tur, Remetea, Racşa, Prilog şi Vama[17].

Alte familii ce deţineau în epocă posesiuni în zona Oaşului sunt: *Csáki* aceasta deţinea posesiuni, în 1703, în Boineşti, Bixad, Călineşti, Cămârzana, Remetea, Târşolţ, Tur şi Racşa; *Korniş* aceasta deţinea posesiuni în Boineşti, Călineşti, Negreşti, Tur şi Racşa; *Kállai* deţinea posesiuni în Boineşti, Cămârzana, Trip şi Târşolţ; *Debretzeni* avea moşii în Cămârzana, Negreşti,Trip şi Tur; *Rátoni* care stăpânea părţi din Negreşti, Târşolţ şi Racşa; *Székely* care avea posesiuni în Negreşti şi Tur; *Mezei* cu posesiuni în Târşolţ; *Totár* având moşii în Bixad; *Polynai* ce deţinea părţi în Boineşti; *Bályka* având moşii în Cămârzana, şi *Szirmai* ce avea posesiuni în Racşa[18].

Despre posesiunile lor ne oferă date o conscripţie a fugarilor, realizată în anul 1722. Iobagii fugiseră de pe moşiile nobililor amintiţi încă din momentul izbucnirii războiului curuţilor. Ei au căutat o viaţă mai bună în diverse regiuni, unele mai apropiate (Sighet, Turţ), altele mai îndepărtate (Bihor, Ugocea). Conscripţia oferă numele a 17 familii nobiliare ce deţineau proprietăţi în Oaş. Este posibil ca ele să fi fost mai multe, izvorul nereferindu-se însă decât la stăpânii de pământ afectaţi de fuga iobagilor. Oricum şi aşa cifra este destul de mare, având în vedere că la 1715,

---

[6] S. Borovszky, *op. cit.*, p 580.
[7] A.N.D.J.C., Fond P.S.M., Acta P.P., cutia 58, (acte nenumerotate), conscripţia iobagilor fugari din plasa Baia Mare realizată în 1722.
[8] S. Borovszky, *op. cit.*, p 583.
[9] A.N.D.J.C., Fond P.S.M., Acta P.P., cutia 58, (acte nenumerotate), conscripţia iobagilor fugari din plasa Baia Mare realizată în 1722.
[10] A.N.D.J.C., Fond P.S.M., Acta P.P., cutia 53, (acte nenumerotate), conscripţia armaliştilor din plasa Baia Mare în 1719.
[11] S. Borovszky, *op. cit.*, p 595.
[12] A.N.D.J.C., Fond P.S.M., Acta P.P., cutia 58, (acte nenumerotate), conscripţia iobagilor fugari din plasa Baia Mare realizată în 1722.
[13] S. Borovszky, *op. cit.*, p 598.
[14] A.N.D.J.C., Fond P.S.M., Acta P.P., cutia 58, (acte nenumerotate), conscripţia iobagilor fugari din plasa Baia Mare realizată în 1722.
[15] S. Borovszky, op. cit., p 602.
[16] A.N.D.J.C., Fond P.S.M., Acta P.P., cutia 58, (acte nenumerotate), conscripţia iobagilor fugari din plasa Baia-Mare realizată în 1722.
[17] A.N.D.J.C., Fond P.S.M., Acta P.P., cutia 49, (acte nenumerotate), conscripţia armaliştilor din Baia Mare în 1713.
[18] A.N.D.J.C., Fond P.S.M., Acta P.P., cutia 58, (acte nenumerotate), conscripţia iobagilor fugari din plasa Baia Mare realizată în 1722.

Magyar statisztikai dădea pentru întregul comitat Satu Mare cifra de 16 nobili. Probabil că în rândul acestor nemeşi conscriptorul de atunci nu a inclus micii proprietari cum au fost probabil Totár, Polynai, Bályka. La nivelul comitatului cifra creşte foarte mult în doar 5 ani. Numărul nobililor ajunge până în anul 1720 la 78, ceea ce relevă fluctuaţii destul de mari a numărului nobililor în intervale scurte de timp.

În anul 1711 mai apare menţionată familia Mikolay. Aceasta deţinea posesiuni în Bixad, Boineşti, Cămârzana, Călineşti, Negreşti, Prilog, Remetea, Racşa, Târşolţ şi Vama[19].

Localitatea	**Număr de familii ce deţin proprietăţi**
Bixad	6
Boineşti	6
Cămârzana	7
Călineşti	5
Negreşti	9
Racşa	8
Remetea	4
Trip	4
Tur	11
Târşolţ	12

Un aspect demn de menţionat este fărâmiţarea foarte accentuată a moşiilor. O localitate aparţine uneori unui număr de peste 10 familii nobiliare. Urma însă de multe ori, o nouă împărţire în interiorul familiei, între fraţi. De pildă, din familia Horváth, la 1703, existau doi stăpâni de pământ: Ádám şi Gáspár[20].

În 1703, situaţia se prezenta astfel[21]: Nu toţi nobilii erau mari proprietari, existau şi nobili săraci, astfel o categorie a micii nobilimi a constituit-o nobilimea *armalistă*. Ea s-a format începând din secolul al XVI-lea, dezvoltându-se mult în secolul al XVII-lea prin înnobilarea de către principi a unor elemente valoroase din cadrul ţărănimii libere şi orăşenimii. Această înnobilare constă în acordarea de blazoane, adică armalia[22]. Acest sistem al promovării pe baza meritelor militare a fost preluat din lumea germană[23].

"Nobilii cu blazoane" nu posedau domenii feudale şi în consecinţă nici iobagi. Faptul că erau totuşi nobili îi scutea de anumite obligaţii fiscale[24]. Prin urmare, ţărănimea liberă aspiră să acceadă în rândul micii nobilimi. De la Ferdinand I la Ferdinand al II-lea şi de la Ecaterina de Brandenburg la Acaţiu Barcsay, în diplome eliberate pe teritoriile Transilvaniei, Slovaciei, Cehiei, Poloniei, Ungariei sau Austriei, cei ce deţineau titlul princiar au îngroşat în mod constant pătura armalistă, cu un procent semnificativ de ţărănime românească. Spre exemplu, în cele doua volume de cataloage heraldice întocmite de Sándor Imre, dintr-un total de 291 de diplome care conţin 1.848 de nume, peste 300 de nume par a fi româneşti, ceea ce reprezintă aproximativ 17 % dintr-o nobilime de merit militar, de pe un spaţiu mai mare decât cel transilvănean. Desigur, procentul este de mare relativitate, pentru că lucrarea amintită acoperă doar o mică parte din înnobilările făcute şi, aşa după cum s-a mai menţionat şi în cazul *Magyar Sztatistikai Közlemények*, printre purtătorii numelor maghiare se pot afla mulţi români. Colecţia de diplome a Muzeului Naţional din Ungaria cuprinde 296 de acte de nobilitate semnate de Leopold I, Iosif al II-lea sau Carol al Vl-lea între 1699 şi 1716, din conţinutul cărora reiese că armaliştii români reprezintă o componentă consistentă a nobilimii de merit militar din spaţiul Ungariei şi Transilvaniei, alături de armaliştii maghiari, sârbi, slovaci sau ruteni.

Utilizând tot criteriul numelui, din cele 196 de diplome, 23 ar putea fi considerate ca referindu-se la familii româneşti, deci aproximativ 8% din total. Exemplul, legat de o singură

---

[19] A.N.D.J.C., Fond P.S.M., Acta P.P., cutia 47, (acte nenumerotate), f.163, conscripţia pe domeniul nobilului G. Mikolay din anul 1711.

[20] A.N.D.J.C., Fond P.S.M., Acta P.P., cutia 58, (acte nenumerotate), conscripţia iobagilor fugari din plasa Baia-Mare realizată în 1722.

[21] *Ibidem*;

[22] Ovidiu Sachelarie şi N. Stoicescu, *Instituţii feudale din Ţările Române*, Bucureşti, 1988, p. 24-25.

[23] R. Câmpeanu, *Elitele româneşti din Transivania veacului al XVIII-lea*, Presa Universitară Clujeană, 2000, p. 74-78.

[24] Ovid. Sachelarie şi N. Stoicescu, *op.cit.*, p. 24-25.

colecţie, nu poate dobândi semnificaţie globală, dar este interesant de semnalat faptul că, deseori, nobilitatea depăşeşte nucleul familial de bază, soţia şi copii, extinzându-se şi asupra fraţilor şi nepoţilor.

Chiar dacă, din punct de vedere statistic, procentele sunt încă nesigure, este cert că evoluţia micii nobilimi române nu se limitează la cadrul politic intern al provinciei. Cei promovaţi în conjunctura tulbure din perioada care leagă secolele se alătură, astfel, armaliştilor mai vechi, care dobândiseră deja un loc distinct în structura militară a Transilvaniei. Aceştia din urmă, prin categoria puşcaşilor, sclopetarilor sau pixidarilor, ajunşi până în postura de gardă princiară, drept pentru care au beneficiat de importante donaţii între 1857 şi 1670, prin comandanţii de cetăţi, plăieşii şi grănicerii din sudul principatului şi prin căpitanii nobililor din zonele cu populaţie de mare preponderenţă românească, s-au menţinut tocmai datorită rolului lor strategic.

Faptul că li s-au conferit doar mici privilegii economice şi uneori pentru meritele lor militare au fost recompensaţi doar cu recunoaşteri onorifice a împiedicat constituirea nobililor armalişti într-o categorie înstărită, care să poată formula opţiuni politice proprii sau care să aspire spre un alt mod de viaţă. Dacă în epoca regilor maghiari înnobilările vizau, de fapt reconfirmarea proprietăţilor româneşti, în perioada principatului ele se referă la persoanele cărora li se acordă blazonul, a căror situaţie funciară este, deseori, neglijată.

Având o stare materială precară, dar cu o pondere socială consistentă, cei ridicaţi pe baza meritelor militare ajung să îngroaşe mult prea tare sfera nobiliară şi să împovăreze prin aceasta un sistem a cărui funcţionare se axa, în primul rând pe resursele contribuabililor dependenţi. În această situaţie, statul va fi nevoit să-şi reevalueze politica în raport cu nobilimea.

Pentru că înnobilările reprezentau calea cea mai simplă de a menţine un spirit combativ în desele confruntări militare desfăşurate, în chip firesc, nu se putea renunţa la ele, dar autoritatea centrală putea să diminueze drepturile ce decurg din statutul acordat. Conform acestei logici, cu cât nobilimea armalistă devine mai numeroasă, cu atât privilegiile sunt mai reduse şi încercările de impunere sunt mai vădite.

Măsura a fost cu atât mai necesară cu cât în această zonă a Europei, păturile privilegiate mici şi mijlocii atinseseră o densitate care nu era depăşită decât în Castilia sau în ţinuturile polone[25].

Deteriorarea permanentă a statutului micii nobilimi era însoţită de frecvente reconsiderări ale diplomelor acordate. Dieta de la Alba-Iulia hotăra, în 1630, ca diplomele conferite de Ecaterina de Brandenburg să fie recunoscute numai dacă purtau contrasemnătura lui Ştefan Bethlen. Tot în acelaşi an, legea XXX stabilea ca înnobilările să nu se facă fără propunerea a cel puţin trei consilieri sau a comitatelor şi ele să vizeze doar cetăţenii principatului. Gheorghe Rákóczy I decidea, la 1631, ca diplomele publicate în Dietă să fie valabile numai dacă se publică şi în comitate sau scaune; în 1659, au fost anulate diplomele emise de Gheorghe Rákóczy al II-lea după anul 1657, deci după alegerea lui Francisc Rheei ca principe, iar în 1660-1661, Dieta anula donaţiile făcute de Acaţiu Barcsaz, fără a-i degrada pe cei recompensaţi din calitatea lor de armalişti. Ultima măsură era reconfirmată de Dieta din 1684[26].

Înnobilarea lor nu a avut un caracter constant, ci s-a efectuat în puseuri determinate de participările la războaie sau de dorinţa principilor de a-şi asigura un ataşament militar sporit, în momentele în care puterea lor devenea nesigură. Ca perioade de vârf în acordarea donaţiilor şi privilegiilor, se pot enumera anii 1578, 1650, 1656, 1659, 1662, 1663, 1664 sau 1670 când principii Cristofor Báthory, Gheorghe Rákóczy, Acaţiu Barcsay sau Mihai Apafi au considerat că mica nobilime le va consolida statutul intern sau le va susţine proiectele externe.

Presiunile sociale asupra armaliştilor români, mai vechi sau mai noi, ajung într-o fază de acalmie la debutul secolului al XVIII-lea, autoritatea centrală fiind prinsă în complexele acţiuni care vizau cristalizarea noului regim şi lichidarea opoziţiei stărilor. Ele se vor relua însă, cu intensitate sporită, la scurtă vreme după ce habsburgii şi-au conturat în zonă propriul sistem politic şi juridic, care părea croit după cel tradiţional, însă, în esenţă, urmărea diminuarea sferelor locale de putere. Interferenţa între interesele Stărilor şi cele ale imperiului, a dus, în cele din urmă, la continuarea unei politici paradoxale în raport cu mica nobilime. Curtea vieneză a încercat să spargă

---

[25] R. Câmpeanu, *op. cit.*, p. 74-78.
[26] *Ibidem.*

casta aristocratică maghiară, pentru a promova o viziune centralizatoare şi, în acest scop, a încurajat noi înnobilări, de altă etnie[27].

Un asemenea caz este înnobilarea românului Toader Crăciun din Bixad, care s-a evidenţiat în luptele cu tătarii din anul 1717[28].

Treptat odată cu consolidarea stăpânirii austriece, Curtea vieneză pentru a compensa economic pierderile ce derivă din transformarea unor persoane contribuabile în privilegiaţi s-a străduit să lărgească baza impunerilor, prin cuprinderea nobilimii inferioare.

Totodată, în urma ocupaţiei austriece, rolul militar al armaliştilor va scădea, ei fiind înlocuiţi de trupe profesioniste. Tot mai des întâlnite vor fi abuzurile prin care o trupă încartiruită într-un sat va obliga pe aceşti mici nobili, care material nu se prea deosebeau de categoriile servile, să participe în rând cu iobagii la întreţinerea militarilor.

Încartiruirea era o adevărată calamitate, în principiu armata se întreţinea din darea în bani şi provizii, strânse de organele locale. Practic însă, ea îşi strângea adesea provizii prin organele proprii. Soldatul înarmat se făcea stăpân peste casa omului, îi consuma bucatele, îi bea băutura, şi peste cele obligatorii, plătind arbitrar sau neplătind, îi păştea cu calul livada, îi consuma fânul, îl silea să-l slujească şi pe el, să-i îngrijească şi calul. Abuzează mai ales micii comandanţi, ofiţerii, subofiţerii, care nu numai consumă, dar fac tot felul de fraude la strângerea proviziilor, pretind daruri, strâng pentru ei, vând, fac bani[29].

Se adaugă apoi diferitele lucrări de care era nevoie, aşa numite *gratuis labor*. În 1640 şi nobilii de o sesie, cum mai sunt numiţi aceşti mici nobili, sunt obligaţi cu pedeapsa de 1 florin să participe cu braţele la clădirea bisericii, a cimitirului, la locuinţa preotului, a şcolii, a podurilor, a fântânilor sau gardurilor. Judele are obligaţia de a-l înştiinţa pentru ca nobilul să nu se poată scuza[30].

Nobilimea mică este contribuabilă. În Transilvania, conform hotărârii Dietei din Sighişoara din 1689, darea e de 25 florini pentru nobilul de o sesie, dar dacă are numai jumătate ereditate şi nu are nici plug întreg trebuia să dea doar 10 florini, iar dacă era atât de sărac încât să nu aibă nici ereditate şi nici altceva să dea totuşi 2 florini[31]. În 1690 se hotăra ca nobilului de o sesie care nu poate plăti să i se ocupe moşia, iar dacă nu are pământ să fie prins şi dat să slujească pe acela care a plătit pentru el până când se va putea achita. Totuşi el să nu fie iobăgit[32].

În aproape toate aşezările din Oaş, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea şi prima jumătate a secolului al XVIII-lea, se constată din conscripţiile fiscale existenţa acestei categorii de mici nobili. Numărul lor, atât în fiecare localitate în parte, cât şi per total, are o evoluţie sinuoasă, când ascendentă când descendentă. Dacă la 1711 erau 26 de nobili armalişti trăind în 6 sate (9 în Bixad, 6 în Cămârzana, 4 în Vama, 3 în Călineşti, 3 în Negreşti şi unul în Boineşti), în 1726 erau doar 14 în trei localităţi (8 în Bixad, 3 în Negreşti şi 3 în Vama). Numărul lor creşte din nou în deceniul următor ajungând la 28 în anul 1734 (11 din Bixad, 8 din Certeze, 5 din Negreşti, 2 din Vama şi câte unul din Tur şi Târşolţ). În decurs de doar un an se înregistrează o creştere importantă în anul următor 1735 fiind deja 37 de nobili armalişti (13 din Bixad, 13 din Certeze, 7 din Negreşti şi câte 2 din Vama si Racşa). Nu ştiu ce a determinat această creştere. Ştim însă că la sfârşitul secolului al XVIII-lea asistăm la un nou val de înnobilări, de data aceasta de-a dreptul masiv. Astfel că situaţia nobilimii pe localităţi se prezenta în felul următor: Bixad-56 nobili armalişti, Boineşti-13 nobili armalişti, Călineşti-14 nobili armalişti, Cămârzana-8 nobili armalişti, Certeze-51 nobili armalişti, Lechinţa-2 nobili armalişti, Moişeni-2 nobili armalişti, Negreşti-1 nobil armalist, Prilog-42 nobili armalişti, Racşa-20 nobili armalişti, Târşolţ-23 nobili armalişti, Trip-8 nobili armalişti, Tur 42 nobili armalişti, Remetea 2 nobili armalişti şi din Vama-25 nobili armalişti. Aceasta înseamnă un total de 290 de astfel de nobili în Oaş printre care unul-Tătar Pintea din Bixad-întemniţat la Carei. Ei au în frunte un hotnog al nobililor, pe Ioan Stan din Tur. Cifra este foarte mare comparativ cu secolul anterior şi singura explicaţie ar fi înnobilările masive la care imperialii

---

[27] *Ibidem*, p. 74-78.
[28] Borovszky Samu, *op.cit.*, p. 492.
[29] *Istoria României*, vol. III, Bucureşti, 1964, p .232-251.
[30] D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVII-lea*, vol.I, Buc.ureşti, 1986, p. 496.
[31] *Ibidem.*
[32] *Ibidem.*

austrieci au fost obligaţi de conjunctura războaielor napoleoniene. Pentru a avea situaţia exactă în 1809 a şi fost ordonată o conscripţie a nobililor armalişti[33].

De remarcat faptul că în anumite localităţi numărul acestor mici nobili se menţine constant decenii la rând sau urmează o linie crescătoare clară şi uşor de urmărit. Aceste localităţi sunt Bixad, Negreşti şi Vama.

Spre deosebire de acestea în altele armaliştii apar cu totul sporadic pentru intervale scurte de timp, (1-2 ani) pentru a dispărea pe urmă din nou.

Anumite familii de armalişti se menţin de-a lungul deceniilor. În Bixad familiile Finta şi Pop sunt armalişti din tată în fiu, în momentul în care numele Pop dispare, rândurile acestor mici nobili sunt completate cu noi înnobilaţi: Tătar (1722) şi Solomon (1725).

În Negreşti familia Pop este cea care se menţine decenii de-a rândul. În Vama este pomenită mai întâi familia Stan, urmează Varga iar apoi Hajdu.

În general, o familie de armalişti nu reuşea să se menţină mai mult de două generaţii. Probabil pentru că fie se stingeau căzând în lupte, fie deveneau tot mai săraci şi incapabili să-şi plătească impozitele încât pierdeau şi acea mică sesie ce o aveau.

În rândul armaliştilor există diferenţe de avere. Între ei se remarcă aceia care reuşeau să se înstărească. De la bun început cei care intrau în rândul lor prin înnobilare erau de regulă mai săraci decât cei mai vechi. Probabil privilegiile ce le aveau îi ajutau totuşi să aibă o oarecare bunăstare. De pildă, Nicolae Solomon din Bixad în 1725, când devine armalist nu avea pământ deloc, pentru ca la un interval de doar câteva luni, în 1726, să aibă o jumătate de sesie. Se pot deosebi între nobilii armalişti în funcţie de avere trei categorii: cei înstăriţi, cei de mijloc şi cei săraci.

Un nobil armalist din Oaş se putea considera bogat în comparaţie cu ceilalţi mici nobili atunci când avea două sesii de pământ. În gospodăria lui, ajutat de obicei şi de un fiu, putea avea 1-2 cai, 2 boi de jug, 2 vaci cu lapte, câţiva purcei, 40-50 de stupi cu albine, în jur de 5 câble de porumb şi 10 de vin. Mai putea să aibă câteva câble de grâu sau de ovăz; câteva oi sau capre, dar nu mai multe de 10. Din pomii din grădină culegea fructe pentru alcool. Uneori mai avea o grădină de zarzavaturi şi legume. Dintre armalişti unii practicau şi meşteşugurile.

Un mijlocaş avea o avere mai modestă. Deţinea o sesie de pământ, iar în gospodărie putea avea 1 cal, 1-2 boi, 1-2 vaci, câţiva purcei, 2-3 stupi, 4-5 câble de porumb şi tot atâtea de vin.

Nobilul armalist din categoria celor săraci avea puţin pământ: o jumătate de sesie, un sfert de sesie şi chiar deloc. Nu avea vite sau alte animale ci doar câteva câble de porumb.

Nobilul armalist era scutit de obligaţiile iobăgeşti. Plătea însă fiscului un impozit după pământul său şi după ceea ce avea în gospodărie: după vite şi după grădină. Impozitul pe pământ era de 5 florini pentru o sesie, dar cifra nu este fixă. În conscripţii suma plătită diferă de la persoană la persoană. Este posibil să fie un abuz al celor ce făceau conscripţiile.

Impozitului pe pământ i se adăugau cele pentru cereale, pentru animalele din gospodărie, cele pentru pomii fructiferi şi pentru vie. În aceste condiţii un nobil armalist cu o singură sesie putea ajunge să plătească până la 20 de florini impozit anual. În medie însă cifra este mai mică, în jurul a 7 florini. Cam aceasta este cifra medie pe care o plăteau şi nobilii armalişti din Transilvania, deci situaţia celor din Oaş se putea compara cu a celor din Transilvania. Această categorie socială este bine reprezentată în Oaş.

Începând cu secolul al XVII-lea, aidoma comitatelor din Transilvania şi Partium, asistăm şi în comitatul Satu Mare la o trecere mai accentuată spre economia alodială, cu toate că baza producţiei de mărfuri agricole a constituit-o, în continuare, gospodăria şi sesia iobăgească. Cererea crescândă de produse pe piaţa internă şi cea externă a impus, în mod firesc, nevoia extinderii rezervei senioriale, sporirii numărului iobagilor şi jelerilor precum şi a sarcinilor feudale la care erau impuşi aceştia.

Constituite iniţial prin acte de donaţii, rezervele senioriale sau pământurile alodiale au fost extinse, mai ales, prin răpiri forţate ale sesiilor iobăgeşti fenomen generalizat în a doua jumătate a secolului al XVII-lea şi, îndeosebi, în cursul secolului al XVIII-lea.

În paralel cu acumulările de pământ are loc şi vânzarea-cumpărarea de iobagi spre a se asigura forţa de muncă necesară exploatării pământului. Importanţa şi valoarea iobagilor a crescut

---

[33] B. Dulgău, *Raporturi feudale în satele din Ţara Oaşului în secolele XVI-XIX*, în, *Satu Mare - Studii şi Comunicări*, , Satu Mare ,1992-1993, p. 91-106.

considerabil spre finele secolului al XVII-lea şi începutul celui următor, când, din cauza deselor războaie şi a incursiunilor tătare, numărul lor a scăzut sensibil în comitatul Satu-Mare[34].

Situaţia categoriilor sociale neprivilegiate în Oaş este relevată de conscripţiile fiscale din anii 1694, 1708, 1711, 1712, 1717, 1719, 1722, 1724 şi 1728. Informaţiile oferite de acestea sunt limitate oferind doar posibilitatea identificării şi prezentării parţiale a acestor categorii.

Localitatea	Numărul de iobagi	Numărul de jeleri
Bixad	13	-
Boineşti	7	15
Călineşti	4	3
Cămârzana	40	-
Certeze	38	6
Negreşti	48	-
Prilog	7	-
Racşa	48	-
Remetea	16	-
Târşolţ	12	9
Trip	12	2
Tur	15	-
Vama	41	-

În anul 1694, în 13 aşezări din Oaş sunt conscrise 337 de persoane de stare servilă exceptându-i pe juzi, voievozi şi mici slujbaşi (în total 19 persoane). Marea majoritate a acestor locuitori au fost iobagi-302, cărora li se adaugă jelerii-35[35].

În ultimul deceniu al secolului al XVII-lea situaţia păturilor de jos din Oaş era grea. Numărul mic al iobagilor şi jelerilor combinat cu o tot mai mare nevoie de produse a dus la o cruntă exploatare a celor ce formau categoriile productive. Ca urmare au fost foarte săraci. Izvorul nu redă din păcate suprafeţele de pământ pe care le deţineau, ci doar inventarul lor gospodăresc. Acesta se reduce la vite de jug, vaci de lapte, juninci şi foarte rar oi şi/sau capre, în total, la 1694, doar 6 gospodării aveau oi şi doar 3 aveau şi oi şi capre, adică mai puţin de 2,6%[36].

Sărăcia acestor categorii este evidenţiată şi de faptul că din totalul de persoane amintit, nu mai puţin de 121, adică 35,9% nu aveau nici un fel de avere. Nu posedau absolut nimic, în dreptul acestora conscriptorul a notat *nihil habet* sau *nulla posesia*. În localitatea Călineşti, unde întreaga comunitate o ducea foarte greu, apare chiar un caz extrem: însuşi judele locului este fără proprietate. Acesta este un caz unic în Oaş în perioada studiată de mine. Ceilalţi supuşi se zbat şi ei în sărăcie, multora dintre ei averea reducându-i-se la una-două vite (în dreptul lor conscriptorul a notat *alta nihil)*[37].

În special situaţia jelerilor era dezastruoasă. Foarte mulţi dintre ei sunt nou veniţi în localităţile din Oaş. Unde au trăit până acum duseseră probabil un trai extrem de greu dat fiind faptul că în unele localităţi procentul acestor *inquilini advena* lipsiţi de orice fel de proprietate era de sută la sută.

Pe ansamblul Oaşului, raportul numeric dintre iobagi şi jeleri este net în favoarea primilor. Privită însă pe localităţi, situaţia nu este peste tot aceeaşi. De pildă, în Boineşti numărul jelerilor (15) este de mai bine de 2 ori mai mare decât cel al iobagilor (7).

Informaţii despre locuitorii contribuabili din Oaş reapar în perioada războiului curuţilor. O conscripţie fiscală din anul 1708 oferă date despre patru aşezări: Racşa, Prilog, Vama şi Remetea. Dintre ele cea mai importantă demografic era Racşa. În ea trăiau un număr de 53 de iobagi, aceştia au obţinut în acel an 229,9 câble de porumb, 757 câble de ovăz şi creşteau în gospodăriile lor un total de 73 de vite (boi, vaci de lapte şi juninci), 9 porci şi 118 stupi. Plăteau un impozit pe case în

---

[34] Bujor Dulgău, *Domeniul oraşului Satu Mare în secolul XVII-mijlocul secolului XIX*, în *Satu Mare - Studii şi Comunicări*, XI-XII, Satu Mare, 1994-1995.
[35] A.N.D.J.C., Fond P.S.M., Acta P.P., cutia 35, f.f. 9-14, conscripţia din anul 1694.
[36] *Ibidem.*
[37] *Ibidem.*

valoare totală de 1.017 florini. Trebuie să menţionez că în această conscripţie cel care a realizat-o a făcut numeroase greşeli de calcule, obţinând adesea sume aberante.

În localitatea Prilog au fost conscrişi 9 iobagi, ce plăteau un impozit total de 57 de florini, Remetea şi Vama, localităţi cu doar câte 2 iobagi, erau depopulate şi se aflau în pragul dispariţiei. De acolo se percepea totuşi un impozit de 43 de florini şi respectiv 10 florini[38].

O nouă conscripţie fiscală de la sfârşitul războiului curuţilor, din anul 1711, permite evaluarea situaţiei iobagilor din Oaş. În zece localităţi sunt consemnaţi 134 de iobagi, aceasta însemnând doar 13,4 contribuabili/localitate, adică cu mult mai puţin decât în anul 1694. Această scădere a numărului locuitorilor şi implicit a contribuabililor s-a datorat războiului ce s-a întins peste teritoriul comitatului Satu Mare, dar şi epidemiei de ciumă din acel an.

Jelerii nu sunt menţionaţi în acest document în pofida faptului că în el apar menţionaţi militarii, nobilii armalişti, juzii şi nou veniţii în localităţile respective. Este notat câte un jude al locului în fiecare aşezare, iar cei nou veniţi sunt şi ei, precum iobagii, mult mai puţini decât în anul 1694: doar 5 persoane.

Îmbucurător este faptul că, deşi comitatul trecea printr-o situaţie grea, starea materială a locuitorilor din Oaş s-a îmbunătăţit faţă de sfârşitul secolului trecut: apar doar două persoane lipsite de gospodărie - *miserabiles persones*. Cei 134 de iobagi aveau un număr total de 61 de feciori, cu ajutorul cărora creşteau în gospodăriile lor un total de 46 de cai, 129 boi de jug, 244 vaci cu lapte, 72 de juninci, 206 oi cu 61 de miei, 151 capre, 190 de porci mari şi 438 de purcei, la acestea adăugându-se 898 câble de porumb, 35 câble de porumb şi 828 câble de vin plus 63 de stupi de albine[39].

În anul următor, situaţia acestor locuitori face obiectul unei noi conscripţii fiscale. În primul rând se observă că numele multor persoane menţionate în anul precedent se repeta şi că numărul locuitorilor în aşezări este cam acelaşi. Însă, chiar şi la un interval de timp atât de scurt există diferenţe. Se observă o uşoară creştere a numărului iobagilor, aceştia fiind acum 160 în 11 localităţi. În fiecare aşezare este menţionat un jude al locului.

Această conscripţie nu oferă informaţii despre inventarul gospodăresc al iobagilor, dar vine în completarea celor din 1711 prin notarea terenurilor arabile folosite, a locurilor de păşunat vitele şi de făcut fânul şi a viilor fiecărei persoane. În total, iobagii din Oaş cultivau 271 loturi de pământ, aveau 754 de locuri de păşunat şi 226 de vii[40].

Noi informaţii sunt oferite de o conscripţie din anul 1717. Începând cu această dată, conscripţiile sunt mult mai detaliate, oferind informaţii suplimentare despre inventarul gospodăresc al contribuabililor. Aceste transformări în structura conscripţiilor se produc în cadrul unei perioade de încercări generale în întregul regat de administrare mai exactă a populaţiei şi a proprietăţilor. În 1715 a avut loc primul recensământ general din Regatul Maghiar, urmat de un al doilea în 1720.

În 1717, în 9 localităţi din Oaş sunt consemnaţi 143 de iobagi, 11 jeleri, 10 primari şi un voievod. Iobagilor li se alătură 41 de fii. În gospodării aveau în total: 17 cai, 132 de vaci, 26 de juninci, 75 de oi, 96 de capre, 186 de porci, 146 de purcei, 60 de stupi, 32 câble de grâu, 21 câble de ovăz, 542 câble de porumb, 2 câble de legume, 14 câble de vin şi 34 câble de oţet. Cei 11 jeleri aveau 2 fii, 2 cai, 7 vaci, 3 juninci, 4 oi, 3 capre, 7 porci, 6 purcei, 4 stupi, 31 câble de porumb şi 6 de vin. În rândul iobagilor şi al jelerilor sunt câte 3 săraci (persoane *nihil habet*)[41].

Situaţia din 1719 o relevă o nouă conscripţie. De data aceasta este prezentată situaţia existentă în 14 localităţi. În ele trăiau 234 de iobagi, 55 de jeleri şi 10 primari. Iobagii aveau 206 boi, 65 de cai, 301 vaci, 75 juninci, 394 oi, 235 capre, 741 porci, 458 stupi, 2155 câble de porumb, 592 câble de grâu, 223 câble de ovăz, 5 $^{3}/_{4}$ câble de mei, 6 câble de legume, 200 de căpăţâni de varză, 69 câble de fructe de masa, 15 $^{1/4}$ câble de fructe de alcool, 282 câble de vin, 121 câble de oţet şi 3 $^{1/2}$ câble de tutun. Dintre iobagi, 3 erau meşteşugari şi 3 *nihil habet*. În aceste sate se găseau 4 cuptoare de olărie şi 4 mori. Jelerii deţineau 8 cai, 14 boi, 31 de vaci, 8 juninci, 26 de oi,

---

[38] A.N.D.J.C., Fond P.S.M., Acta P.P., cutia 45, f.f. 67-74, conscripţia iobagilor, 1708.

[39] A.N.D.J.C., Fond P.S.M., Acta P.P., cutia 47, f.f. 163-168, conscripţia realizată pe domeniul nobilului G. Mikolay, 1711.

[40] A.N.D.J.C., Fond P.S.M., Acta P.P., cutia 48 (a.n.), conscripţie a iobagilor, 1712.

[41] A.N.D.J.C., Fond P.S.M., Acta P.P., cutia 47, f.f. 390-399, conscripţie a iobagilor, 1717.

18 capre, 46 porci, 34 stupi, 241 câble de porumb, 13 câble de grâu, 2 câble de ovăz, 38 câble de vin şi 13 de oţet[42].

Din deceniul al III-lea al secolului XVIII avem 3 conscripţii, din 1722, 1724 şi 1728. În 1722 în 12 localităţi trăiau 321 de iobagi şi 19 jeleri. Iobagii aveau în gospodăriile lor 198 de boi dejug, 349 de vaci, 350 de oi, 175 de capre, 493 de porci, 164 de purcei, 129 de stupi, 2284 câble de porumb, $262^{1/4}$ câble de grâu, $82^{1/2}$ câble de ovăz, $1^{3/4}$ câble de mei, 2 câble de legume, $50^{1/4}$ câble de fructe. Trei dintre ei sunt meşteşugari. Cultivau 279 loturi de vie[43].

Jelerii aveau 11 boi de jug, 17 vaci, o capră, 6 porci, 9 purcei, 5 stupi, 50 câble de porumb, 7 câble de grâu, 10 câble de mei. Atât numeric, cât şi ca putere economică ei sunt mult mai puţin importanţi decât iobagii[44].

În cele 12 aşezări erau 3 mori.

În anul 1724 în 9 aşezări sunt conscrişi 157 de iobagi, aceştia având: 145 de boi, 209 vaci, 379 de oi şi capre (în conscripţia din acest an nu sunt inventariate separat), 315 porci, 280 purcei, 1696 câble de porumb, $15^{1/4}$ câble şi 94 de saci de grâu, 3280 căpăţâni de varză, 53 de stupi şi 65 de loturi de vie. Jelerii se regăsesc doar în localitatea Vama în număr de 6 având: 9 boi, 6 vaci, 10 stupi, 10 porci, 6 purcei, 24 câble de porumb, 2 câble de grâu şi 70 căpăţâni de varză. În aceste localităţi erau 3 mori[45].

În ce priveşte proprietăţile funciare ale iobagilor din Oaş ar fi de aşteptat ca sesiile lor să fie ciuntite şi reduse la jumătate, un sfert, ş.a.m.d. cum s-a întâmplat în alte părţi, de exemplu în satele oşeneşti din comitatul Ugocea[46]. În pofida acestui fapt, însă, la 1728, cei 152 de iobagi şi 34 de jeleri pomeniţi ca locuitori a 9 aşezări au absolut toţi câte o sesie întreagă de pământ. În total, la 186 de sesii se adaugă în Târşolţ încă $3^{1/4}$ sesii ale oierilor (*opilio*) şi tot aici 3 sesii ale darabanţilor maghiari (*hajdones*)[47].

Comparând cifrele oferite de conscripţii se observă că a avut loc o variaţie în timp a numărului contribuabililor din Oaş. În primul deceniu al secolului al XVIII-lea, numărul lor faţă de sfârşitul secolului precedent scade drastic. Datorită vicisitudinilor ce au lovit întreg comitatul Satu Mare, numărul iobagilor scade de peste patru ori, iar jelerii - *libero migrationes homines* - pur şi simplu dispar. În deceniul al doilea numărul contribuabililor a crescut progresiv depăşind cifra din secolul precedent la începutul deceniului al treilea după care însă alunecă din nou pe o curbă descendentă.

Un loc aparte în conscripţii se acordă judelui sătesc. Importanţa sa o relevă însăşi locul care îi este rezervat în documente şi grija cu care este menţionat. Judele locului e notat cu numele în conscripţiile din anii 1694, 1697 şi 1722. El este menţionat întotdeauna primul înaintea celorlalţi iobagi. Chiar dacă este ales din rândul supuşilor, este probabil scutit de impozite deoarece în conscripţii, ori gospodăria sa nu este inventariată deloc ori, chiar dacă e consemnată, la bilanţul final, nu se socoteau şi bunurile sale. Toate acestea indică o poziţie specială a judelui în cadrul comunităţii.

Realităţile existente în lumea satelor sătmărene, mai ales sub aspectul organizării instituţional-administrative, sunt mult asemănătoare situaţiei târgurilor. La început de an obştea satului alegea judele, judele mic sau vicejudele şi 12 juraţi. Mai alegeau şi gornici pentru paza pădurilor şi semănăturilor sau a viilor după caz. Ca o particularitate, se observă că în satele colonizate cu şvabi după 1712, aceştia alcătuiau o comunitate aparte de locuitorii maghiari. Şvabii îşi alegeau anual un jude, vicejude şi 12 juraţi (6 dintre gospodari şi 6 dintre săraci). Hotărârile mai importante erau luate de adunarea generală a tuturor locuitorilor. În secolele XVII-XVIII, rolul şi atribuţiile judelui sătesc sunt extrem de complexe faţă de stat şi stăpânul feudal. El este ajutat de sfatul bătrânilor, juraţii, de mici slujbaşi, voievozi, străjeri paznici, pădurari şi alţii. Nu este un

---

[42] A.N.D.J.C., Fond P.S.M., Acta P.P., cutia 54 (a.n.), conscripţie a iobagilor, 1719.
[43] A.N.D.J.C., Fond P.S.M., Acta P.P., cutia 60 (a.n.), conscripţie a iobagilor, 1722.
[44] *Ibidem.*
[45] B. Dulgău, *Raporturi feudale în satele din Ţara Oaşului în sec. XVI-XIX*, în *Satu Mare - Studii şi Comunicări,* Satu Mare, 1992-1993.
[46] AN.D.J.C., Fond P.S.M., Acta P.P., act nr. 271, fascicula V, f.f. 38-45, conscripţie a iobagilor, 1728.
[47] Bujor Dulgău, *Sigiliile instituţiilor sătmărene din secolele XVI-XIX*, Satu Mare,1997,p. 54-55.

dregător plătit, dar se bucură de beneficii din judecăţi, gloabe, dări, din drepturile comune, scutiri etc[48].

Pe parcursul investigaţiilor întreprinse, în categoria supuşilor, am identificat şi câţiva voievozi locali, necunoscuţi până în prezent. Aceştia sunt: în 1694, Cânţa Gheorghe (Kancza György) din Certeze; în 1717, Moraru Ştefan (Molnar Istvan) din Negreşti; în 1722 Tămas Pop (Tomas Pop) şi Tălpas Costin (Talpas Kosztin) din Negreşti, Ferqueri Sandor, Csokany loseph, Z. Kancza din Certeze; Alexander Veres şi loan Bajasz din Bixad şi Nicolaus Makjla din Boineşti[49]. În arhivele naţionale din Oradea V.V. Dragoş a descoperit alţi 2 voievozi din 1724 şi anume: Paţiu lacob (Paczy Jákab) în Călineşti şi Cânţa Ursu (Koncza Urzsuly) în Certeze[50]. Alţi voievozi din Oaş din secolul anterior au fost: Filip Fătu (Philippus Fattyu) şi Teodor Turţeanu (Theodorus Turczy) din Gherţa Mică, Iacob Paul (Iacobus Pall) din Comlăuşa, Grigore Molnar şi Ioan Borota din Turţ, Petru Chiş şi Teodor Mărcuş din Batarci, Petru Păncuţa şi Simion Ivancico din Tarna Mare[51].

Chiar dacă din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea voievozii dispar treptat, semn că instituţia este în destrămare, reminiscenţe ale acestei instituţii vom întâlni până târziu la începutul secolului al XlX-lea, ultimul voievod fiind atestat documentar la 1822 în persoana lui Imbre Racoş din Vama. Juzii săteşti vor lua şi locul şi atribuţiile foştilor voievozi. Dăinuirea îndelungată a voievodatelor şi voievozilor din ţinuturile sătmărene, capacitatea de rezistenţă a acestor organizări autohtone sunt mărturii certe ale trăiniciei structurilor tradiţionale şi ale caracterului etnic preponderent românesc[52].

Pe lângă juzi, voievozi, iobagi şi jeleri mai apar, e drept în număr redus, şi alte categorii: mici slujbaşi, militari, meşteşugari, negustori (numiţi generic *libertini*) şi haiduci (*hajdui*). Cunoaştem existenţa în 1712 - 1713 a morarilor Nicolae Dan şi Teodor Oşan în Tarna Mare şi Volffgagnus Molnar în Batarci, în 1725 fraţii Ţola în Gherţa Mare, iar dintre micii slujbaşi ai stăpânilor senioriali la 1725 este menţionat Ştefan Bandra din Comlăuşa în calitate de chelar şi tot din Comlăuşa mai este pomenit un herghelegiu[53].

În ce priveşte sarcinile senioriale ce le aveau de îndeplinit păturile contribuabile, ele sunt dificil de precizat. Greu se pot individualiza sau, mai bine-zis, delimita categoriile de sarcini. Ele diferă de la sat la sat, de la stăpân la stăpân, după voia şi pretenţiile fiecăruia. În mare, ca peste tot în evul mediu, şi aici se poate vorbi de cele 3 mari îndatoriri: censul, dijma şi slujbele. De la impozitele în bani, care formau censul, erau scutiţi (*exemptorum*) juzii pe durată de un an, cât deţineau funcţia, voievozii, supuşii cu case arse, morarii, cârciumarii, ciobanii, soldaţii lăsaţi la vatră, meşteşugarii şi acei *miserabilis*. Satele din Oaş aparţinând domeniului cetăţii Satu Mare până în anul 1774, nu plăteau impozit (dijmă sau nonă) din semănături. Se dijmuiau însă animalele şi vinul. La mijlocul secolului al XVII-lea dijma din vin era de 8 denari de 10 găleţi, 3 denari pentru un stup şi dijma mieilor se răscumpăra *"după placul provizoriului"*[54]. Din secolul al XVII-lea prin creşterea alodiului creşte numărul zilelor de robotă. Ea este cea mai apăsătoare dintre obligaţii, prestată uneori la distanţe mari de câteva mile, acolo unde se concentra alodiul stăpânului. Slujbele, chiar dacă se încerca uneori să se facă în baza unui acord cu stăpânul de moşie, vor fi prestate aşa cum o cereau interesele lui. Constau în muncă la coasă, adunatul fânului în căpiţe, tăiat şi cărăuşit de lemne, arat, semănat, recoltat, lucru la vii s.a.m.d. De pildă, iobagii din Prilog ai nobilului Volfgang Wesselényi erau duşi să ajute la viile din Oraşul Nou. Răscumpăratul robotei îl întâlnim rar acolo unde alodiul era neînsemnat sau numărul supuşilor foarte scăzut[55].

---

[48] A.N.D.J.C., Fond P.S.M., Acta P.P., cutia 35-conscripţia din 1694, cutia 47-conscripţia realizata pe domeniul nobilului G. Mikolay în 1711, cutia 60-conscripţie a iobagilor din 1722.

[49] apud. V.V. Drago, *Voievozi locali în ţinuturile sătmărene în secolul al XVIII-lea*, în *Satu-Mare - Studii şi Comunicări,* VII-VIII, Satu Mare, 1986-1987, p. 240.

[50] *Ibidem.*

[51] B. Dulgău, *Raporturi feudale în satele din Ţara Oaşului în secolele XVI-XIX*, în *Satu Mare - Studii şi Comunicări*, IX-X, Satu Mare, 1992-1993, p. 107-122.

[52] apud. Borovszky Samu, *Szatmár Németi*, Budapesta, f.a., p. 196.

[53] B. Dulgău, *Raporturi feudale în satele din Ţara Oaşului în secolele XVI-XIX*, în *Satu Mare - Studii şi Comunicări*, IX-X, Satu Mare, 1992-1993, p. 107-122.

[54] B. Dulgău, *Raporturi feudale în satele din Ţara Oaşului în sec. XVI-XIX*, în *Satu Mare - Studii şi Comunicări*, IX-X, Satu Mare, 1992-1993.

[55] *Ibidem.*

În final se impun câteva observaţii asupra masei supuşilor domeniali. Masa acestora este extrem de eterogenă, social şi funcţional, fiecare categorie având rosturile şi îndatoririle sale. Numărul lor pare foarte redus dar, să nu uitam faptul că, în cazul satelor aparţinătoare comitatului Satu Mare este vorba doar de "părţi" de sate, şi cifrele indicând numărul supuşilor au o suficientă doză de relativitate, de subiectivism. Din motive economico - financiare, cu ocazia întocmirii diverselor conscripţii, nici nobilii nu erau interesaţi să comunice cifre exacte în privinţa numărului supuşilor, după cum aceştia din urmă procedau identic atunci când raportau date asupra averii imobiliare sau mobiliare. Conscripţiile ulterioare din timpul Mariei Tereza sunt mult mai riguroase şi apropiate de realitate[56].

Echivalarea unităţilor de măsură medievale cu cele moderne

A. Unităţi de măsură pentru greutate:

1 font = 636 grame;

B. Unităţi de măsură pentru volum;

1 cabla = 160 litri

Echivalenţe monetare:

1 denar Regensburg = 1 denar unguresc

1 florin = 100 denari

Abrevieri:

A.N.D.J.C. = Arhivele Naţionale Direcţia Judeţeană Cluj;
P.S.M. = Prefectura Satu Mare;
Acta P.P. = Acta Publico-Politicorum;
a.n. = acte nenumerotate.

The society in "Oasului Land" at the beginning of modernism

The people in the medieval society stand out in relief, striking differences between social categories. This situation was transmitted especially, in the East of Europe, at the beginning of modernism in "Oas Land" the social picture is set off by some fission conscriptions from the beginning of the 18th century. In spite of being limited the information could sketch out. How the social hierarchy is the material conditions and tasks which carry out by each social class. In the top of the social pyramid was the nobility big and middle- followed by small nobility. They are followed by unprivileged such as: peasantry, merchants, handicraftsmen, serves. The way of liberty is varied: from one category to another and the material situation aren't the same. Generally speaking, the medieval society was divided in privileged and unprivileged.

[56] Velcea, *Ţara Oaşului. Studiu de geografie fizică şi economică*, Bucureşti, 1964, p. 104.

Vizitaţia canonică a episcopului Mihail Olsavsky în comitatul Szabolcs din 1751

Viorel Ciubotă
Mihai Ciubotă

În primăvara anului 1750, episcopul Mihail Olsavszky începea să-şi viziteze întinsa eparhie, situată în cele 10 comitate din Ungaria Superioară. Astfel, în 1750, a vizitat comitatele Zemplen şi Saaros, în 1751 comitatele Abauy, Borsod, Szabolcs, Satu Mare, Ugocea şi Maramureş, iar în 1752 comitatele Bereg şi Ung[1].

Această vizitaţie o urma pe cea efectuată în anul 1748 de episcopul romano-catolic de Eger Barkoczy Ferenc (1744-1761) în comitatele Szabolcs, Ugocea, Satu Mare, Maramureş şi Bereg şi ale cărei concluzii au fost dezastruoase în ceea ce îi privea pe greco-catolici[2].

Revenind la vizitaţia lui Olsavszky în comitatul Szabolcs, coroborând datele din vizitaţie cu cele dintr-un jurnal al vizitaţiei (Diarium visitae in anno 1751 in co<mi>t<a>tis 6 facte juxta) putem reconstitui drumul episcopului, datele şi localităţile în care s-a oprit[3].

În data de 6 iunie 1751, episcopul şi suita sa au trecut Tisa de la Tokai la Timar, prima parohie vizitată din Szabolcs. În 7 iunie vizitează Balsa unde şi înoptează. În 8 iunie vizitează localităţile Buly şi Büd, iar în 9 iunie ajunge la Böszörmeny. În 10 iunie vizitează cea mai mare parohie din Szabolcs situată în localitatea Hajdúdorog. În 11 iunie vizitează Ujfehertó şi Hugyai unde şi înoptează. În 12 iunie vizitează Nyíregyháza, Oros, Pazony, petrecându-şi noaptea la Napkor. În 13 iunie vizitează parohiile Nagykálló, Kállóseméjen, oprindu-se la Mariapocs pentru a înopta. Probabil că aici s-a oprit o perioadă mai lungă deoarece abia în data de 22 iunie 1751 vizitează prima localitate din comitatul Nyirvasvari.

Vizitaţia în comitatul Szabolcs o încheie doar în 27 septembrie 1751, în Mariapocs când, în biserica mănăstirii, confirmă mai mulţi tineri din localitatea Gyulaj, aşa cum reiese din protocolul încheiat cu acel prilej[4].

Despre credincioşii de religie ortodoxă şi apoi greco-catolică din comitatul Szabolcs există documente în tot decursul Evului Mediu[5]. Ele se înmulţesc începând cu veacul al XVII-lea şi al XVIII-lea[6].

Cele mai concludente sunt cele de la sfârşitul veacului al XVII-lea şi începutul veacului al XVIII-lea, când locuitorii din Szabolcs apar organizaţi în parohii şi apar şi primele nume de preoţi. Astfel, în 29 octombrie 1686 sunt pomeniţi nu mai puţin de 15 preoţi din tot atâtea parohii din Szabolcs, care îl recunosc pe preotul Dimitrie Monasterli din Satu Mare drept moderator suprem[7]. Probabil că în listă nu apar toţi preoţii de religie greacă din comitatul Szabolcs.

Într-un document din anul 1689 mai apar numele a încă doi Zacharius, preotul din Nagykálló şi Laurentius, preotul din Pazony în fruntea mişcării de revenire la ortodoxie[8].

Un document descoperit acum câţiva ani în Arhiva de la Beregovo, datând din 27 septembrie 1726, reprezintă adeziunea celor 33 de preoţi din comitatul Szabolcs la unirea cu biserica Romei, adeziune exprimată într-o adunare ţinută la mănăstirea din Mariapocs sub conducerea episcopului G. Bizanczy (1718 - 1733)[9]. Nici în această listă nu apar filiile unde existau mai puţini credincioşi greco-catolici.

---

[1] cf. Ovidiu Ghitta, *La vizite pastorale de l'évêque Manuel Olsavszky dans les comitats de Satu Mare et de Maramureş (1751),* în *Church and Society in Central and Eastern Europe*, Cluj Napoca, 1998, p. 238-239.

[2] *Ibidem,* p. 241-242 şi Mihailo Lucikai, *Historia carpato-ruthenorum*, în *Naukovii zbirnik Muzeum Ukrainskoi kulturi u Svidniku*, 17, 1991, p. 65-71.

[3] Arhiva de Stat a Regiunii Transcarpatia, fond 151, opis 1, inv. nr. 1289 şi 1328.

[4] *Ibidem*, inv. nr. 1289, f. 18 v.

[5] C. Tóth Norbert, *Szabolcs megye hatóságának oklevelei II (1387-1526),* Budapest - Nyíregyháza, p. 101, 107, 139, 147, 152, 168, 215 şi 222.

[6] Udvari István, *Ruszinok a XVIII században Történelmi és művelődés történeti tanulmányok,* Nyíregyháza, 1994, p. 60-70.

[7] Hodinka Antal, *A munkácsi gör. Szert. Püspökség Okmánytára,* vol. I (1458-1715), Ungvár, 1911, p. 207 şi Ovidiu Ghitta, *Naşterea unei biserici,* Cluj Napoca, 2001, p. 98. De menţionat că în listă mai apare şi un al şaisprezecelea preot „Kareij Pop Ivan" care ar putea fi cel mai vechi preot atestat documentar din localitatea Carei (jud. Satu Mare).

[8] *Ibidem,* p. 280-282.

[9] *Episcopia greco-catolică de Munkacevo Documente,* Satu Mare - Ujgorod, 2007, p. 216-218.

În anii 1749-1751 într-o listă cu subsidiile împărţite parohiilor din comitatul Szabolcs de către episcopie din sumele pe care le primea de la *Cassa parochorum* găsim nu mai puţin de 43 localităţi cu parohii[10]: Nagykálló, Racfejérto (2 parohii), Racböszörmeny, Kállóseméjen, Hajdúdorog (2 parohii), Tiszabüd, Timár, Balsa, Vencsellő, Buj, Nyíregyháza, Oros, Napkor, Levelek, Ófehértó, Bakta, Karász, Ajak, Mándok, Pálca, Aranyos, Dobos, Petneháza, Tass, Jánosi, Parasznya, Ópályi, Dobos, Derzs, Gyulaj, Csaszar, Óvári[11], Pilis, Piricse, Nyíradony, Gelse, Kisléta, Nyírpazony, Pócspetri, Hugyaj, Mariapocs.

Este drept că la 12 localităţi nu au fost acordate ajutoare, dar aceasta s-a datorat poate din cauză că avem de-a face cu parohii mai mari care puteau să întreţină preotul şi biserica: Racfejértó, Oros, Ófehértó, Petneháza, Tass, Jánosi, Ópályi, Nyíradony, Kisléta[12]. La Ófehértó, Petneháza, Tass, Kisléta, Hugyaj nu apar numele preoţilor, iar la Jánosi (preot Petru Dunkovics), Parasznya (preot Teodor Hvozdiak), Pócspetri (preot Mihail Olsay) s-a tăiat peste numele preoţilor probabil din cauza mutării lor în altă parohie[13] sau a decesului lor.

Revenind la vizitaţia din anul 1751 vom constata încă de la început că episcopul Olsavszky nu a vizitat toate parohiile din comitatul Szabolcs. Probabil că le-a vizitat pe cele unde figurează că a sfinţit clopotele şi biserica: Hajdubőszőrmény, Nyírpazony şi Hajdúdorog[14].

La fel este posibil ca să fi vizitat cel puţin patru parohii în care a numit noi preoţi aşa cum reiese din compararea celor două tabele din 1749 şi 1751: preotul Teodor Markolovics numit în parohia românească din Hajdúdorog, preotul Andrei Ortutay în Hugyaj, preotul Elias Popovics în Kállósemjén şi preotul Iacob Cserneczky în Pirics[15]. Deci, în total vreo 15-20 de localităţi.

Din cele 126 de localităţi ale comitatului Szabolcs (119 sate şi şapte târguri), Olsavszky găsea greco-catolici în 70 de localităţi, în total 12.086 suflete capabile să se împărtăşească. Nu intrau aici copii până la opt ani care nu se împărtăşeau. Din acest total 1618 suflete îl reprezentau aşa numiţii „oaspeţi" (hospites) (13,38%), probabil noi veniţi în parohii şi care nu contribuiau la întreţinerea preotului şi a bisericii, iar o mică parte o reprezentau „inquilinii" (jelerii) în număr de 42 suflete (0,34%) care, la fel, nu contribuiau la biserică[16].

Sunt câteva comunităţi mari: Timar (254 suflete), Büd (590 suflete), Hajdúdorog (2640 suflete), Hugyaj (267 suflete), Kállósemjén (2197 suflete), Ófehértó (560 suflete), Lugos (379 suflete), Nyíradony (374 suflete), Erkenéz (340 suflete), Pilis (336 suflete). Majoritatea numărau însă doar câteva zeci de suflete.

În raportul pe care l-a înaintat Consiliului Locumtenenţial, episcopul Olsavszky nota pentru comitatul Szabolcs existenţa a 9.432 de suflete greco-catolice care trăiau în 17 localităţi curat greco-catolice, iar în 59 trăiau alături de catolici şi reformaţi. Numărul parohiilor era de 41, iar al preoţilor de 31[17].

Există diferenţe între cele constatate pe teren şi cele raportate de Olsavszky. Să se datoreze aceasta tendinţei din epocă de a raporta mai puţin în scopul exprimării unor pretenţii financiare mai mari?

După datele vizitaţiei din 1751, greco-catolicii trăiau organizaţi în 48 parohii în care slujeau 36 de preoţi, patru fiind vacante. Cei 36 de preoţi erau sfinţiţi de episcopul G. Bizanczy[18] (15 preoţi), episcopul Simion Olsavszky (1)[19], episcopul G. Blajovszky (4)[20], episcopul Mihai Olsavszky (6)[21], episcopul ortodox Dosoftei[22] al Maramureşului (2 preoţi), episcopul ortodox Iosif

---

[10] Arhiva de Stat a regiunii Transcarpatia, fond 151, opis 1, inv. nr. 1174.
[11] Localitatea situată în comitatul Satu Mare, credem că a fost trecută din greşeală la comitatul Szabolcs.
[12] *Ibidem.*
[13] Arhiva de Stat a regiunii Transcarpatia, fond 151, opis 1, inv. nr. 1174.
[14] De exemplu în 1751 pe Petru Dunkovics îl găsim la Parasznya, *Ibidem,* inv. nr. 1289.
[15] *Ibidem,* inv. nr. 1174, f. 15-16 şi inv. nr. 1289, f. 18-32.
[16] *Ibidem,* inv. nr. 1289, f. 18-32.
[17] Udvari István, *op. cit.,* p. 70).
[18] Episcop de Mukacevo între anii 1718-1733, cf. *Schematismus cleri graeci ritus catholicorum dioecesis Munkacsensis,* Ungvarini, 1885, p. 18.
[19] Episcop de Mukacevo între anii 1733-1737. *Ibidem.*
[20] *Ibidem.* Episcop între anii 1738-1742.
[21] *Ibidem.* Episcop între anii 1743-1767.
[22] Ultimul episcop ortodox al Maramureşului între anii 1718-1732. Moare în mănăstirea Uglea. cf. M. Păcurariu, *Istoria bisericii ortodoxe române,* vol. 2, Bucureşti, 1981, p. 200.

Stoica de Maramureş (1)[23], episcopul Inochentie Micu Klein al Făgăraşului (2 preoţi), episcopii ortodocşi din Arad (3), episcopii din Polonia (2) sau chiar unul sfinţit în Moldova. Deci, 26 de preoţi erau sfinţiţi în mediu greco-catolic şi şapte preoţi sfinţiţi în mediu ortodox (Balsa, Vencsellő, Kállósemjén, Ófehértó, Dobos, Derzs, Nyíradony).

Dintre preoţii sfinţiţi la Arad, doi erau sfinţiţi de episcopul Isaia Antonovici (1731-1748) şi unul de episcopul Vichentie Ioanovici (1726-1731)[24].

În parohiile actuale preoţii erau investiţi (numiţi) de către episcopul George Bizanczy (4 preoţi), Simeon Olsavszky (3 preoţi), G. Blajovszky (1 preot), Mihai Olsavszky (17 preoţi), arhidiaconul Mihail Olsay (5 preoţi)[25], vicarul general Grigore Desko (1 preot)[26].

În ceea ce priveşte bisericile, 35 la număr, 21 erau construite din lemn, 10 erau din piatră sau cărămidă, două sunt notate doar ca biserică şi două erau din pari. Din acestea, trei erau acoperite cu paie, şapte erau acoperite cu trestie, 14 erau acoperite cu şindrilă şi una, cea din Hajdúdorog, era acoperită cu ţiglă. Cele mai multe aveau hramul Sfântul Nicolaie (11 biserici), Sfântul Arhanghel Mihail (7 biserici), Protecţia Fecioarei (4 biserici), Buna Vestire (3 biserici), Naşterea Fecioarei Maria (2 biserici), Sfinţii Apostoli Petru şi Pavel (1 biserică), Înălţarea la cer a Maicii Domnului (2 biserici), Cei trei regi (1 biserică), Arătarea Fecioarei Maria (1 biserică), Înălţarea Sfintei Cruci (1 biserică), Sfântul Ioan (1 biserică)[27].

La bisericile de cărămidă şi zid le menţionăm pe cea din Hajduböszörmény ridicată cu patru ani înainte (1747), pe cea din Hajdúdorog menţionată ca veche (antiqua) şi acoperită cu ţigle, caz foarte rar în mediul greco-catolic, pe cea din Kállósemjén luată de la calvini, pe cea din Nagykálló nou construită, pe cea din Aranyos din cărămidă şi mai ales pe cea din Derzs, despre care se notează că este din vechime construită din cărămidă şi renovată în anul 1730. Ea a fost ridicată „în vechime, se zice de credincioşi de ritul ortodox" (ab antiquo dicitur per homines Graeci Ritus erecta)[28]. La Érkenéz şi Csaszar bisericile din cărămidă fuseseră altă dată ale catolicilor fiind folosite acum de greco-catolici[29].

Antimisele aflate în aceste biserici ne pot crea o imagine despre vechimea acestor biserici. Astfel, de la episcopul De Camellis (1690-1706) existau trei antimise, de la George Bizanczy 27 de bucăţi, de la Inochentie Micu Klein 1 antimis, de la Mihai Olsavszky patru bucăţi, de la arhiepiscopul din Viniczky (Polonia) 1 bucată[30]. Numărul mare de antmise de la episcopul G. Bizanczy până în anul 1733 credem că se datorează faptului că acest episcop poate fi considerat pe drept cuvânt un al doilea făuritor al unirii religioase şi în comitatul Szabolcs. Să nu uităm că la adunarea preoţilor de la Mariapocs din 27 septembrie 1726 episcopul a fost prezent în persoană, ceea ce nu s-a întâmplat în alte părţi (Brusnica, Cernina, Kurov, Lukov, Ujgorod, Mala Berezna, Satu Mare, Baia Mare)[31].

Probabil cu acest prilej el a înmânat şi antimise preoţilor care nu le aveau. În al doilea rând episcopul Bizanczy şi-a petrecut foarte mult timp la mănăstirea din Mariapocs al cărei prim cititor este considerat, vizitând deseori comitatul Szabolcs şi încurajând renovarea sau construirea de biserici care cu acest prilej şi-au schimbat şi vechile antimise.

O altă problemă asupra căreia dorim să ne oprim este a componenţei etnice a greco-catolicilor din comitatul Szabolcs care este indiscutabil că în marea majoritate erau ruteni (ucraineni), nelipsind nici românii.

---

[23] Episcopul Iosif Stoica a condus cu întreruperi eparhia ortodoxă a Maramureşului între anii 1690 (?) - 1711, documentele vorbind de un număr mare de preoţi hirotoniţi din comitatele Satu Mare, Ugocea, Maramureş, mai ales între anii 1706-1711. cf. M. Păcurariu, *Istoria bisericii ortodoxe române,* p. 200.

[24] Pavel Vesa, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalităţi (1701-1918),* Cluj-Napoca, 2006, p. 62.

[25] Mihai Olsay era născut în localitatea Olsavicza (comitatul Sepes). Ajunge paroh la Mariapocs, de unde este mutat la Nagykálló, unde în 1748 este numit înlocuitor de vicar (surogatus vicarius Trans Tybiscanus). În jurul acestui an şi moare. Cf. Mihail Lucikai, *op. cit.* vol. 18, p. 102 şi 110.

[26] Grigore Desko este numit vicar general începând cu anul 1749., cf. M. Lucikai, *op. cit.* vol. 17, p. 51.

[27] Arhiva de Stat a regiunii Transcarpatia, fond 151, opis 1, inv. nr. 1289, f. 18-32.

[28] *Ibidem,* f. 27-27v.

[29] *Ibidem.* f. 31-31v.

[30] *Ibidem,* f. 18-32.

[31] *Episcopia greco-catolică...,* p. 218-237.

Deja în 1686 la Ófehértó erau pomeniţi doi preoţi Zilko şi Theodor care probabil administrau cele două parohii, ruteană şi română[32], situaţie pe care o întâlnim şi în 1726[33].

În documentul din 1751 se menţionează existenţa a două parohii, ruteană şi română la Racfejértó şi la Hajdudorog[34]. La Kisléta 20 de locuitori sunt consemnaţi ca ruteni, iar 30 ca români, 20 sunt „hospites cum valachis"[35].

Despre soarta acestor comunităţi de ruteni şi români vom scrie în viitorul apropiat, mai ales că pentru a doua jumătate a veacului al XVIII-lea există o cantitate mare de documente, păstrate atât în fondurile episcopiei greco-catolice de Mukacevo, dar şi la parohiile greco-catolice din judeţul actual Szabolcs-Szatmár-Bereg.

Canonical visit of Bishop Michael Olsavszky in Szabolcs County in 1751

Abstract

In spring 1750 the Greek Catholic Bishop of Munkacevo, Michael Olsavszky began the visit his vast diocese located in 10 counties of Upper Hungary. Thus in 1750 he visited the counties of Zemplen and Saaros, in 1751 Abauj, Borsod, Szabolcs, Satu Mare, Ugocea and Maramures counties and in 1752 Bereg and Ung counties.

In September 1751 Bishop Michael Olsavszky visited the Greek Catholic parishes from Szabolcs county, finding here faithful of his in 70 localities, in total 12,086 souls fit for communion. Children up to 8 years are missing in documents, because according to the canons of the Catholic Church they could not receive the eucharist. There were 40 parishes where 36 priests served, four being vacant. The number of churches was 35, of which 21 were built of wood, 10 were of stone or brick, two were of stakes beaten with earth.

The vast majority of believers were Ruthenians (Ukrainians), there were also Romanians in Hajdudorog and Racfejerto localities, where the parishes were both Romanian and Ruthenian, and in Kisleta.

[32] Hodinka Antal, *op. cit.,* p. 207.
[33] *Episcopia greco-catolică...,* p. 216 şi 218.
[34] Arhiva de Stat a regiunii Transcarpatia, fond 151, opis 1, inv. nr. 1289, f. 21-21v şi 30-30v.
[35] *Ibidem,* f. 30-30v.

Parohia	Numele Preotului	Cine l-a sfinţit	Cine l-a numit în parohie	Felul bisericii	De cine a fost sfinţită	Cine a sfinţit clopotele	De la cine este entimisul	Cui este închinată biserica	Câţi loc. sunt mărturisiţi	Câţi sunt oaspeţi	Câţi sunt inquilini	Au matricole parohiale
1.**Tisza Timar -** (Tímár)	Petrus Romancsak	Gabriel Blajovszky	Mihail Olsavszky	Din lemn.	Sfinţită de vicarul Mihai Olsay	2 clopote sfinţite de ep. M. Olsavszky	Epis. G. Bizanczy	Naşterea Fecioarei Maria	100	-	-	Matricola botezaţilor
Filii: -Rakomoz (Rakamaz)	-	-	-	-	-	-	-	-	70	-	20	-
-Szabolcs	-	-	-	-	-	-	-	-	20	-	-	-
-Zalko (Zalkod)	-	-	-	-	-	-	-	-	40	4	-	-
2. Balsa	Lucas Sarkadszky	Iosif Stoica al Maramureşului.	George Bizanczy	Din lemn, construită înainte cu 29 de ani	Protopopul Franscisc Popp	3 clopote	G. Bizanczy	Sf. Arhanghel Mihail	180	32	12	Are matricole
Filii: -Kenyezleö (Kénézlö)	-	-	-	-	-	-	-	-	50	10	-	-
-Viss	-	-	-	-	-	-	-	-	16	1	-	-
3.Vencseleő (Vencsellő)	Theodorus Iurkanics	Isaia Antonovics Ep. Aradului	Episcopul Simeon Olsavszky	Din lemn , acoperită cu trestie	-	1 clopot	G. Bizanczy	Sfântul Ioan	40	20	-	Are matricole
Filie: -Gava (Gáva)	-	-	-	-	-	-	-	-	10	2	-	-
4. Buly (Buj)	Georgius Kaminszky	George Blajovszky	Mihail Olsavszky	Din lemn acoperită cu trestie	Vicarul M. Olsay	2 clopote	G. Bizanczy	Sf. Nicolae episcopul	70	14	-	Are matricole
Filii: - Berczely (Bercel)	-	-	-	-	-	-	-	-	11	4	-	-
- Paszszab (Paszab)	-	-	-	-	-	-	-	-	14	5	-	-
-Kötay (Kótay)	-	-	-	-	-	-	-	-	12	4	-	-
5. Böd (Büd)	Franciscus Dalyószky (senil) Ioannes Telesniczky	Gabriel Blajovszky	Mihail Olsavszky	Din lemn construită cu 19 ani în urmă acoperită cu trestie	Vicarul M. Olsay	3 clopote	G. Bizanczy	Sfântul Nicolae martirul şi confesorul	500	80	10	Nu are
Filii:	-	-	-	-	-	-	-	-	20	4	-	-

- Szent Mihály (Szentmihály)												
-Lők (Lök)	-	-	-	-	-	-	-	-	12	4	-	-
-Tardos	-	-	-	-	-	-	-	-	30	5	-	-
-Dáda (Dada)	-	-	-	-	-	-	-	-	16	5	-	-
6. Bőszőrmenyi (Hajduböszörmény)	Samuel Kovács	Mihail Olsavszky	Mihail Olsavszky	Biserică din zid ridicată cu 4 ani înainte	Episcopul Mihail Olsavszky	2 clopote	-	Înălţarea la cer a Maicii Domnului	113	22	-	-
7. Oraşul haiducesc Dorogh (Hajdúdorog)	Ioannes Petkovszky (ruthено-hungarus) Theodorus Markolovics (român)	Gabriel Blajovszky Mihail Olsavszky	Mihail Olsavszky Mihail Olsavszky	Din zid acoperită cu ţigle, veche, cu un turn nou, cu orologiu	-	3 clopote sfinţite de Mihail Olsavszky	G. Bizanczy	Arătarea Fecioarei Maria	2400	160 ruteni 86 români	- -	- -
8. Hugyaj	Andreas Ortutay (român)	G. Bizanczy	Mihail Olsavszky	Biserică din lemn ridicată nouă de 2 ani	Binecuvântată de vicarul Grigore Deskó	-	Mihail Olsavszky	Protecţia Fecioarei Maria	200	67	-	-
9.Nyiregyhaz (Nyíregyháza)	Ioannes Olsavszky	Mihail Olsavszky	Mihail Olsavszky	Biserică de lemn	Binecuvântată de vicarul M. Olsay	3 clopote	G. Bizanczy	Sf. Nicolae episcopul	140	20	-	Are matricole
10. Napokor (Napkor)	Theodorus Popp	I. Micu Klein	Mihail Olsavszky	Biserică din lemn veche (antiqua) acoperită cu trestie	Binecuvântată de episcopul De Camellis	2 clopote	-	Sf. Nicolae	200	43	-	-
11.Kaló Seminy (Kállósemjén)	Elias Popovics (văduv)	Sfinţit în Moldova	Mihail Olsavszky	Bis. din cărămidă, renovată , reluată de la calvini	Binecuvântată de paroh din însărcinarea episcopului M. Olsavszky	1 clopot sfinţit de G. Bizanczy 1 clopot sfinţit de M. Olsavszky	De Camellis	-	2043	154	-	Matricola botezaţilor

12. Pazon (Nyírpazony)	Stephanus Paulovics	G. Bizanczy	G. Bizanczy	Biserică de lemn acoperită cu trestie	-	3 clopote	G. Bizanczy	Înălţarea Sfintei Cruci	50	9	-	Are matricole
Filii: - Thura (Tura)	-	-	-	-	-	-	-	-	20	4	-	-
- Kotay	-	-	-	-	-	-	-	-	20	4	-	-
- Kemecse	-	-	-	-	-	-	-	-	10	2	-	-
13. Oraşul Kallo (Nagykálló)	vacantă	-	-	Biserică de piatră nou construită	Binecuvântată de G. Blajovszky	2 clopote binecuvântate de G. Bizanczy	G. Bizanczy	Sf. Arhanghel Mihail	150	20	-	Are matricole
14. Ratz-Fejértó (Ófehértó)	Ruteanul Ignatius Ujfalusi românul Pantelimon Hegedüs	G. Bizanczy Inocentiu Ionovics episcop Arad	- -	Bis. de lemn nou ridicată acop. cu şindrilă. Bis. de lemn veche, renovată după incendiu	Binecuvântată de vicarul gen. G. Desko Binecuvântată de vicarul M. Olsay	2 clopote	G. Bizanczy G. Bizanczy	Buna Vestire Sf. Arhanghel Mihail	510 30	17 3	- -	- -
15.Orosz (Oros)	Petrus Linkovics	G. Bizanczy	Vicarul M. Olsay	Bis. de lemn acoperită cu trestie	Binecuvântată de M. Olsay	2 clopote sfinţite de M. Olsay	G. Bizanczy	Protecţia Sfintei Fecioare	150	30	-	Are matricole
16. Aranyas (Aranyos)	Ioannes Nalivajko	G. Bizanczy	Vicarul M. Olsay	Bis. din cărămidă	Binecuvântată de Protopopul Francisc Fajertonyi	2 clopote	G. Bizanczy	Sf. Nicolae	100	28	-	-
Filii: - Gyure	-	-	-	-	-	-	-	-	25	10	-	-
- Apathy (Apagy)	-	-	-	-	-	-	-	-	12	4	-	-
- Levö (Lövö)	-	-	-	-	-	-	-	-	12	4	-	-
17. Dobos	Ioannes Popp	Dosoftei, episcopul Maramureş	Manuel Olsavszky	Bis. de lemn acoperită	Binecuvântată de vicarul M. Olsay	1 clopot sfinţit de Camellis şi 1 de G.	G. Bizanczy	-	100	30	-	Are matricole

				cu şindrilă		Bizanczy						
18. Parasznya	Petrus Dankovics	G. Bizanczy	Vicarul gen. G. Desko	Biserica este din pari bătuţi cu pământ acoperită cu paie	Binecuvântată de M. Olsay	-	De Camellis	Sf. Nicolae	100	30	-	Are matricole
Filie: - Mada	-	-	-	Are biserică	-	-	-	-	38	16	-	-
19.Olosz-Paly (Ópályi)	Mathias Sztroinszky	Sfinţit diacon de G. Blajovszky sfinţit preot de I. Micu Klein	-	Biserică din lemn acoperită cu şindrilă	Binecuvântată de vicarul M. Olsay	1 clopot	G. Bizanczy	Protecţia Fecioarei Maria	150	40	-	Are matricole
20.Hadasz (Hadház)	Demetrius Motercsenik	G. Bizanczy	G. Bizanczy	Biserică din pari acoperită cu şindrilă	Binecuvântată de vicarul M. Olsay	2 clopote	De Camellis	Buna Vestire	40	16	-	-
21.Ders (Derzs)	Ioannes Kapusztay	Isaia Antonovics episcopul Aradului	Simion Olsavszky	Biserică din cărămidă din vechime, renovată în 1730	Binecuvântată de M. Bizanczy	3 clopote	G. Bizanczy	Buna Vestire	150	40	-	Are matricole
22.Csaszar	Theodorus Risko	G. Bizanczy	G. Bizanczy	Biserică din piatră ridicată de catolici şi renovată în timpul lui Bizanczy	-	2 clopote	G. Bizanczy	Cei trei regi	200	40	-	Are matricole
Filie: - Geba	-	-	-	-	-	-	-	-	16	6	-	-
23.Gyulay	Basilius Zaluszky	M. Olsavszky	M. Olsavszky	Biserică din piatră acoperită cu şindrilă	Binecuvântată de G. Bizanczy	2 clopote	G. Bizanczy	Sf. Nicolae	57	26	-	Matricola botezaţilor
24. Bachta (Bakta)	Ioannes Blajovszky	G. Bizanczy	M. Olsavszky	Biserică din lemn	Binecuvântată de vicarul M.	2 clopote	Antimis de la arhiepis-	Sf. Arhanghel	99	18	-	Are matricole

				acoperită cu şindrilă, nou ridicată	Olsay		copul din Viniczky	Mihai				
Filii: - Iakov (Jákó)	-	-	-	-	-	-	-	-	8	3	-	-
- Rohod	-	-	-	-	-	-	-	-	10	8	-	-
25. Petnyehaza (Petneháza)	Administrator preotul din Bachta	-	-	Biserică în ruină construită ca un grajd	-	1 clopot	-	-	50	2	-	-
26. Karasz (Karász)	Michael Gorongyanszky	G. Bizanczy	Simeon Olsavszky	Biserică acoperită cu şindrilă	Binecuvântată de vicarul M. Olsay	2 clopote	G. Bizanczy	-	200	45	-	Are matricole
Filii: - Gyulahaz (Gyulaháza) - Gemzsa (Gemzse) Bak (Báka)	-	-	-	-	-	-	-	-	40	9	-	-
27. Ajak	Ioannes Kordik	M. Olsavszky	M. Olsavszky	Biserică acoperită cu şindrilă	-	-	G. Bizanczy	Sf. Arhanghel Mihail	30	3	-	Are matricole
Filii: - Kis Varda (Kisvárda)	-	-	-	-	-	-	-	-	20	8	-	-
28. Tosa (Tass)	Administrată de preotul din Ajak	-	-	Biserică din lemn	-	1 clopot	G. Bizanczy	-	44	7	-	-
29. Palcza (Palca)	Michail Puskas	G. Bizanczy	Vicarul M. Olsay	Biserică acoperită cu şindrilă	G. Bizanczy	-	G. Bizanczy	Înălţarea la cer a Maicii Domnului	84	8	-	Are matricole
30. Mandok (Mándok) - Bezded (Bezdéd)	Ignatius Alexevics	Arhiepiscopul Kiska din Polonia	M. Olsavszky	Biserică acoperită cu şindrilă	-	2 clopote	G. Bizanczy	Sf. Nicolae	31	8	-	-
Filii: - Szent Marton şi (Szentmárton)	-	-	-	-	-	-	-	-	14	6	-	-
Tusar (Tuzsér)	-	-	-	-	-	-	-	-	9	3	-	-

31. Kis Léta (Kisléta)	Administrează călugării de la Mariapocs	-	-	Biserică acoperită cu paie	Binecuvântată de vicarul M. Olsay	2 clopote	M. Olsavszky	Sf. Arhanghel Mihail	20 ruteni 30 români	20 hospites cum vala-chis	-	-
32. Gels (Gelse)	Elias Büty	G. Bizanczy	-	Biserică din piatră acoperită cu şindrilă	Binecuvântată de vicarul general Grigore Desko	2 clopote	G. Bizanczy	Protecţia Fecioarei Maria	90	50 hospites cum inquilinibus	-	Are matricole
33. Lugos	Basilius Kovacs	Simeon Olsavszky	Vicarul M. Olsay	Biserică de lemn cu turn coperită cu şindrilă	Binecuvântată de vicarul M. Olsay	3 clopote	M. Olsavszky	Sf. Petru şi Paul	279	100	-	Are matricole
34. Adony (Nyíradony)	Ioannes Cziklés	Dosoftei, episcopul Maramureşului	Vicarul M. Olsay	Biserică acoperită cu paie	Binecuvântată de vicarul M. Olsay	2 clopote din care unul binecuvântat de G. Bizanczy	I. Micu Klein	Sf. Arhanghel Mihail	294	80	-	-
35. Ir Keniz (Érkenéz)	Michael Kövözdy	M. Olsavszky	M. Olsavszky	Bis. din zid fostă a rom.-cat. apoi a calvinilor, de doi ani a gr.-cat.	-	2 clopote	M. Olsavszky	Sf. Nicolae	300	40	-	Are matricole
36. Béltek (Nyírbéltek)	Petrus Zavera	G. Bizanczy	G. Bizanczy	Bis. acoperită cu şindrilă	Binecuvântată de vicarul M. Olsay	4 clopote	G. Bizanczy	Naşterea Fecioarei Maria	134	20	-	Are matricole
37. Pirics (Piricse)	Iacobus Cserneczky (din Polonia)	-	M. Olsavszky	Bis. acoperită cu trestie	Binecuvântată de vicarul M. Olsay	1 clopot	G. Bizanczy	Sf. Nicolae	84	15	-	Are matricole
Filie: - Encsencs	-	-	-	-	-	-	-	-	18	4	-	-
38. Piliss (Pilis)	Elias Szolocsinszky	G. Bizanczy	G. Bizanczy	Biserică de lemn cu turn acoperită cu şindrilă	Pictură binecuvântată de vicarul M. Olsay	2 clopote	G. Bizanczy	Sf. Nicolae	300	36	-	-

Családnevek művelődéstörténeti és nyelvészeti tanúságai A 19. század első felében Szatmárnémetiben működő gimnázium és líceum tanulói névanyagának tükrében

Bura László

Előzmények: A Nagyalföld észak-keleti szélén fekvő Szatmárnémeti – az 1715-ben történt egyesüléségig két külön város: Szatmár és Németi – földrajzi helyzeténél fogva mind katonai, mind politikai szempontból jelentős település volt, ezért a városoka és vidékükre egyaránt igényt tartott a Habsburg királyság is és az erdélyi fejedelemség is. Bár átmenetileg többször is gazdát cseréltek, a 17. század második felétől a királysághoz tartoztak.

A reformációt követően Szatmár városi plébániai iskoláját előbb a lutheri, később a kálvini irányzatot követő protestánsok vették át, majd 1610-ben magasabb szintűvé, gimnáziummá alakították. A protestantizmus ellensúlyozására törekvő Pázmány Péter 1636-ben jezsuita kollégiumot alapított Szatmáron, amely aztán 1639-től négyosztályú kisgimnáziumot indított.

A református gimnáziumot a Helytartótanács 1754-ben kétosztályú grammatikai iskolává minősítette át, a jezsuita gimnáziumot a szerzetesrend feloszlatásakor a Pálos-rend vette át, s vezette 1786-ig, magyarországi rendházaik feloszlatásáig. A 18. század utolsó éveiben (1788-tól bizonyosan) a lefokozott református gimnáziumot a kétosztályú grammatikai iskolai keretben (nem hivatalosan) négy osztályosként működtették, 1797-től (ugyanígy, nem hivatalosan) poetikai és retorikai osztályt is indítottak.

A 19. században jelentős előrelépés a szatmári iskolák történetében a Helytartótanács által 1805 januárjában engedélyezett, de gyakorlatilag csak 1807-ben megindult (hatosztályos) Nagyobb Királyi Gimnázium, valamint az 1804-ben létesített, a gimnáziumi tanulmányokra épülő, folytatásukat lehetővé tevő (kétéves tanulmányi időtartamú) Szatmárnémeti Római Katolikus Püspöki Líceum. A két önálló oktatási intézmény az 1852. évi Habsburg iskolareformig, a nyolcosztályos gimnáziumok létesítéséig működött.

A gimnázium 1807-1852 közötti diáklétszámát a levéltári források megsemmisülése következtében csak hozzávetőleges pontossággal körvonalazhatjuk. A négy alsó osztályban négyezerhétszáz - ötezer tanulóval számolhatunk [Névsoruk 21 tanévből ismert, ezekből még 9 közbeeső tanév létszáma valószerűsíthető.), a két humanista osztály tanulóit pedig mintegy ezernégyszázra becsülhetjük. Névsoruk 29 tanévből ismert, 913 tanuló nevét őrzi.

A püspöki líceum működése negyvenhét tanévéből[1] fennmaradt névsorok huszonnégy tanévből összesen 1991 tanuló nevét őrzik[2].

Mind a gimnáziumi, mind a püspöki líceumi névsorokat az iskola tanárai készítették. A nevek írása a scriptorra jellemző. A tanuló latinul írt neve mellé feljegyezték életkorát, vallását, identitását, születési helyét (helység, megye), apja (latinul írt) (kereszt) nevét[3], foglalkozását és (többnyire) működése helyét.

A tanulói névsorok személy- és helynév anyaga mind a nyelvtudomány, mind a társadalomtudományok számára hasznosítható forrásanyag.

1.) A tanulók születési helye (esetenként az apa működési helye) alapján körvonalazhatjuk a szatmári iskolák vonzáskörét.

2.) A magyar, szláv, német, román nyelvi eredetű névanyag összehasonlítása a népek névadási szokásainak (indítékainak) hasonlóságát tanúsít(hat)ja. (Az indítékok: keresztnevek; tulajdonságok; mesterségek, foglalkozások; helynevek, a származás helyére utaló földrajzi nevek).

3.) Az ősöktől örökölt családnevek (esetenként) a névadás korára (is) utalhatnak, mások (a helynévi, földrajzi névi eredetűek) az ősök származási helyére, következésképp az országon belüli, akár az országhatárokon túlmutató migrációra.

4.) A nevek (és írásuk) nyelvi eredete (általában) az ősök etnikai származását valószerűsíti, de azzal nem mindig azonos.

---

[1] Vö.: Bura 1999: 183.
[2] Vö.: Bura 1994:246.
[3] A család- és keresztneveket mindig írásuknak megfelelően, betűhíven közöljük.

A tanulói névsorokban megjelölt identitás - Hungarus, Slavus (itt: 'szlovák'), Ruthenus, Germanus, Valachus, Gallicianus, Transylvanus, Armeanus, Illir[4] - általában a tanuló (szülei) etnikai származását, nyelvi hovatartozását - magyar, szláv (szlovák), ruszin, német, román; erdélyi (ez lehet magyar, német, román, székely, örmény), jelöli/jelölheti. A Hungarus jelző viszont a 19. század első felében Magyarországon a középkori magyar államiságban és a nemesi nemzet eszméjében gyökerező sajátos identitástudatra is utalhat[5], ami a térség szláv és román etnikumú görög katolikus értelmiségei körében a vallási unió után terjedt[6]. Ezt tanúsítják a különböző nyelvi eredetű (sokszor azonos) neveket viselők által vállalt különböző/megváltozó identitások, azaz ugyanazoknak a tanulóknak (szülőknek) az évek folyamán megváltoztatott identitás-vállalásai (illetőleg ennek kifejezése/jelölése) is. Ebben a rendi nemzettudatban a nyelvi hovatartozásnak nem volt szerepe[7].

1) Az iskolák vonzási körzete:

Az iskolák magasabb szintű értelmiségképző szerepét vizsgálva a gimnázium humanista osztályainak (V-VI.), illetőleg a püspöki líceum végzetteinek névanyagát és adatait vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a humanista osztályok ismert – a korabeli közigazgatási rendszer alapján azonosított – származási helyű diákjainak többsége (380) Szatmár megyében született, de sokan tanultak itt a szomszédos megyékből is: Ugocsából (102), Beregből (45), Máramarosból (28), Szabolcsból (25), Közép-Szolnokból (20), Kővár-vidékről (19), s szép számmal jöttek távolabbi megyékből is: Ungból (27), Abaújból és Zemplénből (18 -18), Biharból és Hevesből (10 -10), Szepesből és a Hajdú-kerületből (9 - 9), Árvából (8). Ezeknél kevesebb (1 - 5) diák tanult a humanista osztályokban Borsod, Doboka, Kraszna, Lipró, Nyitra, Pest, Zala és Zólyom megyéből, a Jászságból és Kézdiszékből.

A püspöki líceum 1375 azonosított születési helyű diákja közül Szatmárnémetiben született 87, (a korabeli) Szatmár megyében 356, Máramaros megyében 247, Ungban 138, Beregben 128, Ugocsában 117, Szabolcsban 68, Zemplénben 53, Árva megyében 19, Abaúj , Bihar és Közép-Szolnok megyében 18 - 18, Kővár-vidéken 28, Pest megyében 12, Galicíában 11 tanuló[8].

2) A családnevek nyelvi eredete, névadási szokások

A tanulóknak az ősöktől örökölt családnevei nyelvileg különböző - magyar, szláv, német, román, örmény, illir - eredetűek. Nyelvi eredetüket vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a névadási szokások az egyes népeknél gyakorlatilag igen hasonlók. Mindegyik nyelvi rétegben fellelhetők az olyan családnevek, amelyeket (egykori első) viselője valamilyen tulajdonsága (*Barna, Csontos, Görbe, Mosolygó, Nagy, Vörös; Grubics* (‹szl. *grobian* 'durva, goromba', *Handzulovits* (‹szl. *handzjah* 'nyomott kedélyállapotú', *Rudits* (cseh *rudij* 'vörös' *Telepianovits* (‹szl. *Telepeny* 'buta, ostoba'), német: *Gaher* 'sovány, szikár', *Langer* 'hosszú', *Stänker* 'kötekedő (ember)', foglalkozása (*Bodnár, Csizmadia, Halász, Kertész, Lakatos, Serfőző, Szántó, Szűcs*; német: *Bader* 'borbély', *Blechner* 'bádogos', *Brunner* 'kútfúró", *Tischler* 'asztalos'*Jager* 'vadász', *Müller* 'molnár', *Schultheis*› m. *Soltész* 'községi elöljáró, falusi bíró' alapján kaphatott.

A népnevekből alkotott családnevek - ném. *Böhm* 'cseh', *Cseh, Görög, Görögh, Horvath, Lengyel, Magyar, Oláh, Orosz, Román, Tatár, Török, Vallon, (szl.) Zsidovits* (‹szl. *žid* 'zsidó') -, illetőleg a népcsoportra utalók - *Frank*, (szl.) *Frankó ('*frank*')*, *Rátz, Szász, Székely, Toth* - természetszerűen a megnevezett (illetleg őse) népi/etnikai származására utalnak.

A fentebbi jelzők/fogalmak családnévvé akkor váltak, amikor a névrendszer két eleművé (családnév és egyéni név) válási folyamata az adott nyelvekben kialakult, megszilárdult[9]. Ebben az időszakban ment végbe a 19. századi tanulók névanyagában előforduló, családnévként szereplő magyar, szláv, német, román köznyelvi szavak családnévvé válása is.

Fogalmi körük szerint csoportosítva őket ezek a nevek eredetileg keresztnevek: *Ágoston, Antal, Bartók, Demeter, Fábián, (Farkas), Fülöp, Gábor, Gál, Gellért, György, Jakab, Kelemen,*

---

[4] A 19. században: délszláv (horvátok és szerbek). MÉRTSZ 1965: 470.

[5] Romsics 1998: 58.

[6] A vallási uniót követően a keleti szertartású lelkészek mentesültek a jobbágyi kötelezettségektől, (sokan) nemesi címet/jogokat kaptak.

[7] Cholnoky 1996: 23.

[8] Mind a gimnázium humanista osztályaiban, mind a püspöki líceumban tanulók esetében származási helyüket az egyes megyéken belül helységekre lebontva, részletezve: In: Bura 1999: 119 - 125 és 187 - 190.

[9] Nagyon sok szláv eredetű név, illetve a legtöbb német eredetű név ezekbe a csoportokba sorolható.

Kristóf, Lázár, Lénárd, Márkus, Márton, Máté, Mátyás, Mike, Sándor, Simon, Tivadar, Zsiga; (ném.) *Ernst;*

tulajdonságok megnevezései: *Balogh, Barna, Csontos, Fehér, Fekete, Foltos, Görbe, Gyenge, Hosszu, Kis, Kövér, Mosolygó, Nagy, Soós, Veress, Vörös; Roth* (‹ném. *rot* 'piros, vörös', *Nyegre* (‹rom. *negru* 'fekete');

mesterségek, foglalkozások nevei: *Ács, Béres, Bodnár, Boér, Boros, Csizmadia, Deák, Dobos, Eötves, Fazikas* ['Fazekas'], *Halász, Herczeg, Horgász, Huszár, Juhász, Kallós, Kántor, Katona, Kardos, Kerekes, Kertész, Kovács, Lakatos, Lovas, Molnár, Pap, Papp, Pinczés, Pribék, Sajtos, Serfőző, Sipos, Soltész, Szabó, Szakáts, Szántó, Szűcs/Szűts, Talpas, Vajda.; Jáger 'vadász', Keller 'pince' (pinceépítő értelemben), Miller,* (‹ ném. *Müller* 'molnár'), *Tischler* 'asztalos'; (szláv) *Bukovics* (‹szl. *buk* 'tölgyfa'), *Dudovits* (‹sz. *dud* 'duda'), *Kramarovits* (‹szl. *kramár* 'boltos, kalmár'), *Kozsánovits* (‹szl. *kožený* 'bőr'*); végül* köznevek: *Bárány, Ember, Esze, Virág; Mán/Maán* (‹ ném. *Mann* 'férfi, ember').

A köznyelvi szavakból alkotott családnevekkel a közösség általában a saját etnikumából származókat jelölte meg. A 19. századi tanulói névanyagban azonban sok magyar köznyelvi szó rutén vagy román anyanyelvű/identitású tanuló családneve*:*

Rutén tanulóé: (1809) *Fazikas*, (1815) *Juhász*, (1816) *Lakatos, Molnár*;

Román tanulóé: (1806) *Kardos, Papp*, (1807, 1808, 1817) *Kovács*, (1808) *Béres*; *Fábián, Kelemen, Nemes, Pap, Rátz, Sándor,* (1812) *Deák*, (1815) *Erdöss,* (1817) *Buday, Lázár*, (1820) *Molnár, Talpas*, (1821) *Kővár;*.

Örmény tanulóé: (1822) *Szabó*;

Magyar etnikumút jelöl nyilvánvalóan a **Siculus**: (1819, 1820): Gábor; s legvalószínűbben a **Transylvanus:** (1822) Boros.

A román köznyelvi szóból alkotott családnév (1808, 1809: *Nyegre*) román (Valachus) identitású tanulót jelöl.

A német köznyelvi szó - nem tudjuk eldönteni - esetleg lehet már magyar anyanyelvű tanuló családneve-e, de lehet német anyanyelvű, de a 'Hungarus' nemesi - nemzeti identitást valló tanulóé (családé): (1826, 1833) *Ernst* ('Ernő'), (1829) *Mán, Maán* [ném.*Mann* 'férfi, ember'], (1830) *Jáger,* (1833) *Keller*, (1828, 1829)*Mán/Maán*, (1849) *Miller*, (1824-1827) *Roth*, (1828, 1829) *Tischler.*

A 'Hungarus' tudat, azaz nemesi rendi nemzettudat kialakulására, esetleg a család nyelvi asszimilációjára is utal viszont az, hogy a magyar köznyelvi szóból alkotott családnevet viselő, a század első két évtizedében magukat románnak valló tanulók (illetőleg családok[10]) - *Buday, Nemes, Papp, Talpas* - a harmincas - negyvenes években a 'natio' rovatban identitásukat 'Hungarus'-ra változtatták.

Ugyanezt a jelenséget/folyamatot valószerűsíthetik szláv nyelvi eredetű nevek is: 1820-ban a *Stvertezki, Polyanszki, Volenszki* családnevű tanulók rutén identitásúak, 1821-ben nevüket már y-nal írják (*Stvertezky, Polyanszky,Volenszky*), s „natio"-juk már 'Hungarus'. A folyamatot példázza az *Illasevits* családnév is, amelynek viselői között 1823-ban egyaránt találunk Ruthenus és Hungarus natio-jút is.

Az eltérő identitás olykor a név írásában is érzékelhető: (1822) *Koflanovits* (Ruthenus), *Koflanovics* (Hungarus); később azonban (1829) már a *Koflanovits* is 'Hungarus'-sá lesz.

A jelenséget német nevek is példázzák: (1820) *Leitner, Rezler* (Germanus), (1921) *Leitner* (Hungarus), hasonlóképpen később *Rezler* (Hungarus).

A két elemű tulajdonnevek kialakulása időszakából származhatnak azok a családnevek is, amelyek olyan egyelemű (kereszt)nevet viselő személyre utalnak, akinek a neve aztán (a **-fi** névformáns hozzáadásával) a nevet viselő fiainak családnevévé vált: *Dezsőffy, Gergelyffy, Lászlóffy, Mártonffy, Péterfy,* a szláv nyelvekben ugyanígy keletkeztek az **-ics/-vics**, **-evics/-ovics** névformánssal képzett családnevek: *Alexievics, Andruchovits/Andrukovits, Danilovits, Demianovits., Illyasevits, Jandrisich, Jankovics, Markovits, Martlovits, Maruzanics, Misovics~Misovits, Mitrovits, Mihálkovics~Mihálkovits, Todorovits, Zenovits.*

A 19. század első felében használatos családnevek közül az érintett nyelvek nyelvtörténete és a nyelvi kapcsolatok szempontjából is figyelemre méltónak kell tekintenünk a helynévi, földrajzi

[10] Nemes családok, illetőleg görög katolikus papi családok.

névi eredetű családneveket, ezekből ugyanis következtetéseket vonhatunk le a neveket ma viselők őseinek származási helyére, ebből eredően az országon belüli, akár az országhatárokon túlmutató migrációs folyamatokra.

A családnevek között ilyenek a tájegységekre, közigazgatási egységekre utaló helynevek, amelyek valószerűsítik, hogy a nevet viselő személy (illetőleg valamelyik őse) melyik vagy milyen vidéken élt, honnét költözött későbbi lakóhelyére.

Közigazgatási egységekre, megyékre utaló a magyar nyelvi eredetű *Árvay, Baranyai, Beszterczey, Fogarassi/Fogarassy, Krasznai, Liptay 'Liptói', Soprony, Szepessi, Szilágyi*, a szláv *Haleskovits ~ Heleskovits* 'halicsi'; földrajzi tájegységre: *Erdély, Györgyényi;* a német *Hesse* 'hesseni (ember), talán a *Reine*r (‹ ném. *Rhein* 'Rajna' ?), a *Rottensteiner* (‹a Rott folyónévből?), *Szandeczky* (Galícia, Sandecensi körzet).

A táj jellegére utal a szl. *Duliskov* 'völgyi', *Horatsek* 'hegyi', *Hornyák* 'hegyvidéki, felvidéki'.

A névanyagban nagyon sok az olyan családnév, amelynek alapja helynév.

A magyar névnyagban ilyenek az **-i** (betűjele sokszor: **y**, olykor **ÿ**) helynévképzővel (névformánssal) képzett családnevek:

Abonyi, Almásy, Andrásy, Asztalóczy, Azary, Bagosi, Bánóczy, Batskády, Batskay, Betsky, Bilkei, Boksay, Bonyi/Bónyi, Bosky, Böszörményi, Buday, Csabay, Csabáli/Csobali/Csobaly/Csobai/Csobay/Csobalyi, Csiki, Csinálosy, Csopey, Dobszay/Dobszaÿ, Dolinay, Dombrády, Egri, Endrédi, Eöry, Fázsi/Fázsy, Gadáczy, Gosztonyi, Grigasi, Györgyényi, Győri, Haraszty, Haluskay, Holozsnai, Huszty/Husztÿ, Ilosvai, Jablonkay, Jarmy, Jekei, Kállay, Királyi, Kökényesdi, Körmöndi, Kőszegi, Kővári, Kreskay, Kucsay, Lipcsei/Liptsey, Madarászi/Madarászÿ, Maholányi, Mali, Margitay, Mihályi, Mitrósy, Mitskey, Morvai, Munkátsy, Nyulasi, Opray, Ornitzay, Óváry, Péchi/Péchy, Perényi, Petrovai, Petzeli, Pokorny, Polány, Polyánkay, Rádi, Radványi, Ráthonyi, Ruttkay/Vrutky, Seregélyi, Seregi/Sereghi, Simonyi, Somlyai, Surányi, Szalay, Szaplonczay, Szerdahelyi, Szilágyi, Szily, Szántay, Szentkutay, Szeremi, Szomolnoki, Szögyényi, Tábу, Teleky, Ternyei, Ujhelyi, Unghváry, Váczy, Vásárhelyi, Vászony, Veresmarty, Vetésy, Vitkay, Zádory, Zanathy, Zombor.

A szláv nyelvekben (lengyel, ruszin/rutén) ilyenek a **-szki, szky, -ovszký, ský** képzős nevek:

Balotyánszky, Batsinszky, Borsiczky/Borsitzky, Bukovinszky, Csizinszky, Drosinszky, Dudinszki/Dudinszky, Francovszky, Freidmanszky, Fridmanszky, Ghivulszky, Gribovszky, Haslinszky, Hazslinszky, Jávorszky, Kálinszky, Katsanovszky, Kazimirszky, Ketsovszky, Kirsalószky, Kohánszky, Krinszky, Krisalószky, Kursinszky, Ladisinszky; Langvarszky, Lászky, Lengvarszky, Maksinszky, Marsovszky, Misinszky, Mizsalovszky, Polyánszki/Polyánszky, Praznovszky, Rajovszky, Rejkovszky, Ribszky, Schiralszky, Senkovszky, Simonszki/Simonszky, Stephanovszky, Szemjanszky, Szmolenszky, Szozánszky, Tarnovszky, Teleszky, Tuchovszky, Valkovszky Valkovszky, Vargovszky, Vekolonszky, Vengnitzky, Volenszki/Volenszky/Wolenszky, Volkovszky.

Ugyanilyenek a szláv **-cki, (- cky)** névformánssal képzettek:

Barsiczky, Beniczky, Czibenczky, Dumnitzky, Gonzetzki, Ilnitzky, Kamenitzky, Levitzky, Linczky, Lipeczky, Medvetczky/Medvetzki/Medvetzky, Nehrebetzky, Nevitzky, Pásztornitzky, Revitzky, Rosztoczki/Rosztotzky, Stiretzky, Strometzky, Stvertetzki, Szandetzky, Sztanatzky, Zlotzki/Zlotzky.

Az **-er** névformánssal képzett német nyelvi eredetű családnevek közül adatainkból talán ebbe a kategóriába sorolhatók (a Deutsches Namenlexikon adatai alapján) a *Hemtner, Lachner, Lechner, Paier, Rajmer, Reiner, Riesenberger, Rottensteiner* családnevek.

3). A névadás kora, az ősök származási helye

A magyar nyelvi eredetű helynevek tanúsága szerint a nevet viselők ősei többségükben Szatmárban és a szomszédos megyékben - Bereg, Ugocsa, Máramaros, Kővár-vidék, Szabolcs, Szolnok-Doboka megyében laktak -, illetőleg az ország (a királyság) északkeleti-megyéiben, - Sáros, Ung, Zemplén, Borsod, Abaúj-Torna -, gyakorlatilag az egykori török megszállást elkerült vidékeken.

A szláv ***-szki,- szky, -cki, cky*** névformánssal képzett nevek részben magyar nyelvi eredetű helynevekhez kapcsolódnak, részben szláv (ruszinul, szlovákul, lengyelül megnevezett)

helynevekhez. Ezek a nevek jelzik, hogy a nevet a 19. században viselő tanulók ősei milyen (magyarok és/vagy ruszinok, szlovákok lakta) helységekhez kötődtek, következésképp jelzik e családok migrációjának irányát. Ugyanakkor a tekintélyes számú, Kárpát-medencei helynévből lengyel névformánssal képzett név azt is jelzi, hogy eredetileg e családok ősei feltehetően lengyel identitásúak voltak, akik valamikor az északkeleti régióval szomszédos lengyel területekről érkeztek az adott vidékre.

A névanyagban a Felvidék északi megyéiből a következő települések szerepelnek: Liptó megyéből: Benic, Bukovina, Kamenec; Nyitra megyéből: Ribek, Simon, Stoerna, Smolinske (Szmolenszk), Sztanák, Zlava, Zloch; Sáros megyéből: Gribó, Hazslin, Kácsány, Kecskőz, Ladna, Lászka, Medvedze, Tarnó, Vargony; Zemplén megyéből: (Kis)valkó, Kohány, Mákos, Polyán, Véke; Trencsén megye: Praznó (Paraznó), Techina (Tohány), Ung megyéből: Neviczke. Bizonytalan vonatkozású a *Hrabovszki* név[11].

A 18. századi Szatmár megyei sváb telepesek falvaiból a 19. század első felében kevesen tanultak a két iskolában[12]. A valószerűsíthetően németországi helynévi eredetű családnevet[13] viselők szülei, ősei nem Szatmár vidékén éltek, ők azokból a térségekből származ(hat)nak, ahová őseik akár a 13 - 15. században is érkezhettek.

4) Nyelvi eredet és identitás

A 19. század első felében anyakönyvezett névanyag feljegyzői különböző műveltségű, iskolázottságú személyek voltak. Erről tanúskodik és ennek függvénye a nevek írásmódja. Észrevehető, hogy melyik nevet írta németes, latinos, magyaros műveltségű scriptor, hallás vagy bemondás után.

A tanulóra vonatkozó adatok egyik rovata a „natio", vagyis a néphez, nemzethez tartozás volt: Armenius, Gallicianus, Germanus, Hungarus, Rutenus, Slavus, Transylvanus,Valachus, stb. Ezt minden bizonnyal a szülők közlése, nyilatkozata alapján jegyezték be. Ezek a fogalmak a 19. század első felében utaltak ugyan az etnikai származásra, s valószínűleg az anyanyelvre is, tartalmukban azonban nem fedték a mai nemzet fogalmát, illetőleg a nemzeti hovatartozást. Így a 'Hungarus' jelző sem jelentett feltétlenül magyart, azaz magyar identitású, magyarul beszélő személyt.

A középkori magyar társadalomban a nemesi rendhez tartozás alapján etnikai származásától függetlenül „Hungarus"-nak tekintettek minden nemest, aki a történelmi Magyarország területén élt. Ennek következményeként alakult ki a nemesi nemzethez[14] tartozás sajátos tudata.

Számos esetben el kell különítenünk tehát az anyanyelv és a nemzeti hovatartozás kérdését. Az idegen nyelvi eredetű családnevet viselő 'Hungarusok' között bizonyosan voltak rutén/ruszin, szlovák esetleg lengyel, román anyanyelvűek (egyben etnikumúak is), ahogy a magyar nyelvi eredetű családnevet viselők között sokan 'Ruthenus', 'Slavus', 'Valachus' etnikai identitásúak.

A felső-magyarországi nemesi és értelmiségi fiatalok egy része ugyanakkor valószínűleg két- vagy többnyelvű volt, ugyanis sokan közülük - etnikai származásuktól függetlenül - megtanultak németül, magyarul és/vagy szlovákul, ruszinul is.

A különböző nyelvi eredetű nevet viselő tanulók (illetőleg szüleik) vállalt identitása alapján megállapíthatjuk, hogy a családnév nyelvi eredete nem tekinthető a nevet viselő identitása bizonyítékának. A nyelvi eredete szerint bármelyik vizsgált nyelvhez -szláv (rutén~ruszin, lengyel, szlovák, illír), román, magyar, német, örmény - tartozó név, illetőleg az adott nyelv képzője, névformánsa segítségével képzett nevet viselő személy a 19. század első felében gyakorlatilag bármelyik etnikumhoz tartozhat.

Tanúsítják ezt az anyakönyv 'natio' rovatába a nevet viselők (illetőleg szüleik) közlése alapján bejegyzett adatok:

A **szláv nyelvi eredetű** nevet, illetőleg a **szláv névformánssal** alkotott név viselői közül:

- az **-ics/-vics** képzővel képzett családnevet viselő tanulók közül:

---

[11] Vonatkozhat a Hrabové, Hrabovce, Hrabovo helynévre (Tehát lehet Nógrád, Sáros, Zemplén megyei).

[12] Mezőpetri, Szaniszló, Színfalu 1-1, Krasznabéltek, Csanálos. Csomaköz, Erdőd, Kaplony, Nagymadarász, Krasznasándorfalu 2-2, Királydaróc, Szakasz, Tőketerebes 3-3.

[13] Nyelvi elemzésük a germanisztika feladata.

[14] A nemességhez tartozás társadalmi felemelkedést (jogokat és gazdasági előnyöket) jelentett. Az egyén számára a társadalmi osztályhoz való tartozás volt a meghatározó, nem az etnikai származás.

Ruténnek vallja magát: (1806)[15] *Duliskovits, Koflánovits, Lyáchovits, Mihalkovits, Mitrovits, Popvits;* (1808) *Iszájovics, Kosztevics, Kotzákovits*; (1809) *Kosztevits*; (1820) *Stetzovits*, (1822) *Koflánovits,* (1823) *Illasevits ~ Illyasevits*;
Valachusnak vallja magát: 1809: *Baburnits;*
Hungarusnak vallja magát: (1806) *Fundanits;* (1808) *Bukovics, Rudics;* (1809) *Bukovits, Danilovits, Fundvánits, Rudits*, (1821) *Banovits, Illyasevits*, (1822) *Koflanovics, Maruczanics,* (1823) *Belovits, Illasevits, Mihálits, Popovits*, (1824) *Bellovits, Illyasevits, Mihálits, Musztjánovits ~ Musztyánovits, Popovits*, (1825) *Misovits*, (1827) *Misovics*, (1828) *Missovits*, (1829) *Babits, Hatalovits, Illyasevits, Jatzkovits, Koflanovits, Kontratovits, Miskovits, Popovits, Raikovits, Zsidovits,* (1831) *Popovits*, (1839) *Petrovits*, 1843: *Mihalovich*;

- a **-szki, szky** képzővel képzett családnevet viselő tanulók közül:

Ruténnek vallja magát: (1806) *Krinszky;* (1808) *Kálinszky, Simonszky*; (1815) *Ladisinszky*; (1820) *Polyánszki, Volenszki;*
Lengyelnek vallja mag*át:* (1815) *Tuchovszky,* (1826) *Dusinszky*;
Hungarusnak vallja magát: (1806) *Marsovszky*; (1808) *Dudinszky, Francovszky*, (1809) *Dudinszki,* (1819) *Polyánszky,* (1820) *Szozánszky*, (1821) *Dudinszky, Polyánszky, Volenszki~Wolenszky*, (1822) *Fridmanszky*, (1829) *Bukovinszky, Langvarszky, Mizsalovszky, Sinkovszky, Valkovszky, Vargovszky*, (1831) *Maksinszky, Valkovszky*, (1832) *Valkovszky*, (1834) *Kursinszky, Volkovszky,* (1839) *Kazimirszky, Kirsalószky, Krisalószky*, (1843) *Hazslinszky, Kohánszky, Lánszky, Schirulszky*;

- a **-cki, -cky** képzővel képzett családnevet viselő tanulók közül:

Ruténnek vallja magát: (1806) *Stiretzky, Strometzky*, (1808) *Medvetzky*; (1820) *Stvertetzki, Zlotzki*, (1822, 1823) *Dumnitzki*;
Lengyelnek vallja magát*:* 1814, 1816: *Sztanatzky*;
Hungarusnak vallja magát: (1820) *Gonzetzki*, (1821) *Stverteczky.* (1822, 1824) *Czibenczky*, (1829) *Ilnitzky, Zlotzky,* (1843) *Kamenitzky, Pásztorniczky, Sztanatzky*;

- az **-ák** képzővel képzett családnevet viselő tanulók közül:

Szlávnak [szlovák?] vallja magát: (1809) *Sperlák, Stahulyak*;
Hungarusnak vallja magát: (1806) *Hanák*, (1809) *Sperlák*, (1815) *Firtzak*, (1818, 1825) *Novák*, (1829) *Novanyák, Porhontsák, Szoták*, (1829) *Szirtsak,* (1833) *Szirtsák*, (1834) *Szemák*, (1838) *Szoták*, (1843) *Firczák, Firtzák, Novák, Szerbák*;

- az **-ik** képzővel képzett családnevet viselő tanulók közül:

Illírnek (délszláv!)vallja magát*:* (1820) *Jandrasik*;
Hungarusnak vallja magát: (1808) *Bobik, Haulik*, 1819: *Havlik*, (1820) *Jassik*,
(1829) *Hudik*;

- az **-ek** képzővel képzett családnevet viselő tanulók közül

Hungarusnak vallja magát: (1806) *Csernek*, 1817: *Csernek, Furdek*, (1818, 1819) *Mratsek*, (1820) *Mratsek,* (1822) *Majertsek*, (1823, 1824), *Bozsek*, (1829) *Szlovácsek*, (1831, 1832) *Szlovatsek*;

az **-ec** képzővel képzett családnevet viselő tanulók közül:

Ruténnek vallja magát: (1809) *Magdinetz*, (1815) *Romanecz;*

- a **-ka** képzővel képzett családnevet viselő tanulók közül:

Valachusnak vallja magát*:* (1809) *Roska*, (1812) *Mihálka*;
Hungarusnak vallja magát: (1808, 1809) *Paska*, (1815) *Kotska, Pridevka*, 1818: *Irodenka*, (1820) *Pascha, Zsuska*; (1822, 1824, 1828) *Pascha*, (1827) *Dunka*, (1829) *Gyarolinka, Maruska*, (1830) *Hanuska*, (1833, 1834) *Todorka*;
Transylvanus: 1821: *Zsurka*;

- a **-la** képzővel képzett családnevet viselő tanulók közül:

Ruténnek vallja magát: (1812): *Matzola*;

- a **-na** képzővel képzett családnevet viselő tanulók közül:

Hungarusnak vallja magát: (1829) *Brana*;

- az **-ár** képzővel képzett családnevet viselő tanulók közül

Hungarusnak vallja magát: (1820) *Blanár*, (1829) *Hrabár*;

- az **-uk** képzővel képzett családnevet viselő tanulók közül

---

[15] A zárójelbe tett évszám minden esetben a név anyakönyvi előfordulása évét jelenti.

Ruténnak vallja magát: (1817, 1818, 1820): Andruk;

- az **-a** képzővel képzett családnevet viselő tanulók közül

Ruténnek vallja magát: (1808) *Severa,* (1820) *Hutza*, (1843) *Severa*;
Szlávnak vallja magát: (1809) *Zahora*;
Hungarusnak vallja magát: (1821) *Tomucza*, (1823), *Legeza, Zyma*, (1824) *Legeza*, (1831) *Zima*, (1829, 1834) *Hagara*, (1833) *Gyoroknika*;

- az **-us** képzővel képzett családnevet viselő tanulók közül:

Ruténnek vallja magát: (1815, 1819) *Klempus*;
Örménynek vallja magát: (1829) *Bánkus*, (1831): *Bankus ~ Bánkus*, (1833) *Bánkos*.
Valachusnak [románnak] vallja magát: (1808, 1820) *Drágus*, (1814) *Brindus*;
Hungarusnak vallja magát: (1806) *Ángyus*, (1814) *Drágus, Márkus*, (1829) *Drágus*, (1843) *Brindus*;

- a **-kó** képzővel képzett családnevet viselő tanulók közül:

Ruténnek vallja magát: (1806) *Deskó*, (1809) *Mesko*;
Hungarusnak vallja magát: (1820) *Schramkó*, (1825) *Raskó*, (1825, 1827, 1832) *Anderkó*, (1829) *Simkó*, (1830) *Sinkó*;

- az **-ó** képzővel képzett családnevet viselő tanulók közül

Hungarusnak vallja magát: (1829) *Faliznyó, Kroó, Kotro*, (1830) *Gorzó*, (1832) *Kotró*, (1829, 1830, 1831, 1832, 1834, 1835) *Faliznyo*, (1833) *Faliznyó*.

Egyaránt lehet szláv és/vagy román névformáns:

- az **-án** képzővel képzett családnevet viselő tanulók közül:

Valachusnak [románnak] vallja magát: (1812) *Hajdutsán* , (1806) *Marián,* (1814) *Sorbán*, (1820, 1823) *Árgelán, Buttyán, Laurán.*
Ruténnek vallja magát: (1806) *Stéfán*.
Hungarusnak vallja magát: (1806) *Dragán*, (1819) *Buttyán*, (1820) *Dragán*, (1821) *Drágán*, (1825) *Prodán*, (1829) *Fábián, Krizsán, Popdán, Prodán*, (1832) *Laurán*, (1833) *Laurán*, (1838) *Brátán*.
Transylvanusnak: (1819) *Buttyán*.

örmény névformánssal képzett név:

- az **-uj** képzővel képzett családnevet viselő tanulók közül

Hungarusnak vallja magát: (1820) *Paskuly*, (1821) *Páskuly*.

Német névformánssal képzett nevek:

- az **-er** képzővel képzett családnevet viselő tanulók közül

Németnek vallja magát: (1820) *Leitner, Rezler.*
Hungarusnak vallja magát: (1806) *Forstenheizler, Meltzer, Prugberger,* (1808) *Faulvetter,* (1809) *Rottensteiner, Sájner,* (1810) *Günther, (1817) Lajtner,* (1819, 1821) *Laitner,* (1820) *Zeller,* (1822, 1824) *Melczer,* (1824) *Ruttner, Seifer,* (1825) *Bader~Baader, Freüdhoffer, Ruttner,* (1827) *Leitner,* (1828) *Tischler,* (1829) *Brielmajer, Fraidhoffer, Gaidler, Hungréder, Lachner, Langer, Lechner, Paier, Satettner, Tischler, Vengler, Zeller,* (1831) *Rezler,* (1832) *Stockinger,* (1833) *Mozer,* (1834) *Dragoner,* (1838) *Pichter, Stochinger, Toppentzer,* (1839) *Toppertner.*
Transilvanusnak vallja magát: (1829) *Zeller*.

- az **-el** képzővel képzett családnevet viselő tanulók közül

Németnek vallja magát: (1820) *Hampel*;
Hungarusnak vallja magát: (1806) *Rumpel*, (1829, 1830) *Harkel*, (1806, 1807) *Laketel.*

Magyar névformánssal képzett nevek:

- az **-i** képzővel alkotott nevet viselő tanulók közül:

Hungarusnak vallja magát: (1824) *Sztankóczi*, 1843: *Buday, Dobszay, Opray, Ráthonyi, Sopronyi, Surányi*;
Ruténnak vallja magát: (1806, 1807) *Asztalóczy, Fogarassy, Gadáczy*, (1808) *Mitrósy, Sereghi,* (1809) *Zombory*, (1815) Simonyi, (1821) *Seregélyi*, (1822) *Seregi*, (1823) *Sereghy*;
Valachusnak (románnak) vallja magát: (1806, 1808, 1809, 1815, 1816) *Buday*, (1807) *Madarászi, Mihályi,* (1815) *Csobay*, (1817) *Bónyi*, (1822) *Kővári*.

Könyvészet
A Magyar Nyelv Értelmező Szótára III. 1965. Akadémiai Könyvkiadó, Budapest.
Bura László 1994. *Szatmári diákok 1610- 1952.* Szeged. Fontes Rerum Scholasticarum, V.
Bura László 1999. *Iskolavárosunk Szatmárnémeti.* Státus Könyvkiadó.
Cholnoky Győző 1996. Állam és nemzet - Uralkodó nemzet és nemzetpolitikai eszmék Magyarországon 1920-1941. Budapest.
Romsics Ignác 1998. *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19.* és a 20. században. Budapest.

Mărturiile culturale şi lingvistice ale numelor de familii

Rezumat

După ce oraşul Satu Mare a devenit sediul eparhiei romano-catolice înfiinţată în anul 1804, Consiliul Guvernator a consimţit la înfiinţarea Gimnaziului Regal Major, precum şi a Liceului Episcopal, care a admis elevii absolvenţi de gimnaziu, şi a avut o durată de studii de doi ani. Cele două instituţii de învăţământ au funcţionat independent până la reforma de învăţământ habsburgic din anul 1852, până la introducerea învăţământului mediu de opt clase.

Datorită distrugerii arhivelor vechi în urma celui de al doilea război mondial, numărul de elevi ai gimnaziului cunoscute sunt de 30, iar ale liceului episcopal de 24 de ani şcolari.

Elevii cunoscuţi, într-un număr de aproape de trei mii, au fost trecuți pe liste de profesorii gimnaziului, respectiv ai liceului. Numele elevilor au fost trecute potrivit ortografiei scriptorului. Pe lângă numele elevului (scris în limba latină) întotdeauna s-a trecut vârsta, religia, identitatea, locul de naştere (localitatea, judeţul), prenumele tatălui (de asemenea în limba latină). În studiul nostru, numele de familie al elevilor sunt trecute în mod fidel, literă cu literă.

Numele de persoane şi numele localităţilor care apar pe listele de elevi formează un material care poate fi valorificat atât de lingvistică, cât şi de ştiinţe sociale. Conform locului de naştere al elevilor (ocazional conform localităţii unde funcţionează tatăl lor) putem contura sfera geografică din care se trag elevii. Comparaţia lingvistică a numelor de origine maghiară, română, slavă, germană, poate să ateste analogiile, congruenţele ale obiceiurilor de denumire ale popoarelor. În unele cazuri numele de familie (de origine geografică) moştenite de strămoşi pot semnala locul de proveniență al strămoşilor, prin urmare poate indica migraţiunea lor. Originea lingvistică şi scrisul numelor, precum şi semnalarea apartenenţei la un mediu lingvistic, face plauzibil, în general, legăturile etnice ale strămoşilor, însă nu întotdeauna sunt identice cu ea. În urma prezentării materialului onomastic, studiul analizează problemele mai sus semnalate, iar în sintetizarea celor arătate stabileşte care sunt mărturiile lor culturale şi lingvistice.

Un document inedit din arhiva Muzeului Etnografic „Anton Badea" Reghin. Addenda la istoria militarilor Reghinului

Florin Bogdan

Încetarea activităţii Cancelariei Aulice a Transilvaniei, desfiinţarea Dietei Transilvaniei au fost paşii care au condus la anexarea Transilvaniei la Ungaria, confinţindu-se astfel, pentru această provincie, instaurarea regimului dualist austro-ungar.

În acelaşi timp s-a procedat şi la o reformă administrativă ce a urmărit desfiinţarea vechilor forme de organizare, respectiv a comitatelor, scaunelor şi districtelor, prin comasarea acestora rezultând noi unităţi administrative, denumite comitate: Alba de Jos, Bistriţa-Năsăud, Braşov, Ciuc, Cojocna-Cluj, Făgăraş, Mureş-Turda, Odorhei, Târnava Mare, Târnava Mică, Trei Scaunеşi Turda-Arieş, toate cu subdiviziuni numite plăşi. În acest context, Reghinul Săsesc este ridicat la rangul de municipiu[1], iar mai apoi prin reorganizarea administrativă devine oraş cu consiliu propriu.

Odată cu instaurarea dualismului austro-ungar, s-a trecut şi la reorganizarea armatei şi introducerea serviciului militar obligatoriu cu durata de 10 ani[2].

Infanteria, denumită în Ungaria „honved", avea rol în apărarea internă. În cadrul armatei permanente, aceasta cuprindea 80 de regimente, un regiment de vânători din Tirol şi 40 de batalioane de vânători de câmp[3]. Facem aceste menţiuni întrucât materialul de faţă are ca obiect de studiu un document de lăsare la vatră din batalionul de honvezi nr. 27 din Târgu Mureş, document redactat în limba maghiară[4].

Curios este faptul că Reghinul Săsesc a devenit, în anul 1874, garnizoana batalionului 27 honvezi, sfinţirea drapelului având loc la data de 29 iunie 1874, patroana acestuia fiind baroana Agnes Banffy[5]. Deşi iniţial Reghinul Săsesc fusese ales ca şi loc pentru garnizoană, batalionul 27 de honvezi şi-a stabilit garnizoana, în cele din urmă, la Târgu Mureş. Cu toate acestea, prin taxele şi impozitele pe care le plătea, comunitatea din Reghinul Săsesc susţinea armata, în anul 1884, cu suma de 1.250 florini[6].

Revenind la documentul aflat în colecţiile muzeului reghinean, acesta se prezintă sub forma unui formular tipărit (cel mai probabil în anul 1871[7]). Tiparul este realizat cu tuş negru, fiind vorba, de fapt, despre o singură pagină de format mare. În partea superioară a foii este prezentată stema Ungariei, iar pe părţile laterale şi jos sunt prezentate arme şi imagini cu soldaţii care făceau parte din trupele maghiare. Chiar dacă prezintă părţi lipsă la mijlocul celor două laterale nu afectează nici partea tipărită-din punct de vedere artistic-şi nici partea completată de mână care îi conferă caracterul de document. În ceea ce urmează vom reda textul documentului tradus în limba română.

---

[1] Dorin-Ioan Rus, *Sub semnul lui Marte. Militarii Reghinului*, Cluj-Napoca, Editura Accent, 2007, p. 204 apud *Corpus Juri Hungarici*, 1869-1871, Budapesta, 1896, p. 221.
[2] Dorin-Ioan Rus, *Sub semnul lui Marte. Militarii Reghinului*, Cluj-Napoca, Editura Accent, 2007, p. 205.
[3] *Ibidem*, p. 206.
[4] Document înregistrat la Muzeul Etnografic „Anton Badea" Reghin sub numărul de inventar 5374.
[5] Dorin-Ioan Rus, *op. cit.*, p. 212.
[6] *Ibidem*, p. 213.
[7] Partea tipărită a documentul are menţionaţi anii 1868 şi 1871 în două locuri diferite, dar data probabilă a tipăririi sale este 1871, întrucât 1868 este anul în care a fost reorganizată armata austro-ungară.

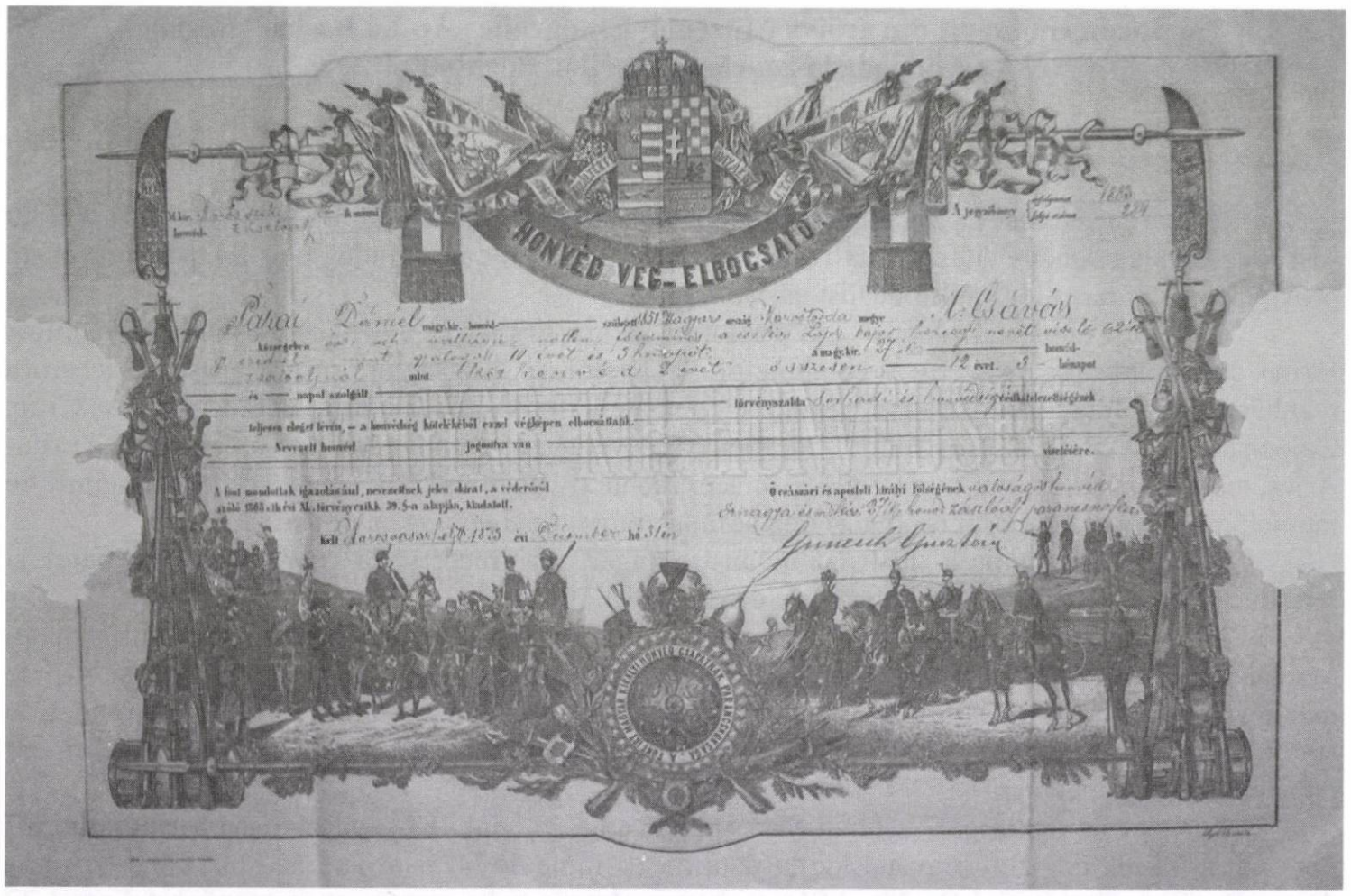

LĂSARE LA VATRĂ

Batalionul nr. 27 al armatei regale maghiare de honvezi, comitatul Mureş-Turda

Proces verbal: 1883

Nr. curent: 284

PAPAI DANIEL ostaş al armatei regale maghiare, s-a născut în 1851, Ungaria, comitatul Mureş-Turda, în satul Ceuaşul de Câmpie, de religie reformată, necăsătorit, agricultor; în regimentul 62 cu numele prinţului bavarez Ludovic a făcut un serviciu [militar] de 10 ani şi 3 luni, [iar] la batalionul maghiar de honvezi nr. 27, doi ani, în total 12 ani şi 3 luni.

Satisfăcând în totalitate serviciul militar obligatoriu prescris de lege, a fost lăsat definitiv la vatră.

Conform legii nr. XI, art. 39, din 1868, a fost eliberată prezenta adeverinţă, pentru a-i servi la nevoie susnumitei persoane

Maior al armatei regale maghiare, al majestăţii sale imperiale şi regale apostolice, Comandantul batalionului de honvezi nr. 27

Târgu Mureş, 1883, decembrie 31

Gunesch Gustav

Comandantul susnumitei unităţi a armatei maghiare regale

„LĂSARE LA VATRĂ//Batalionul nr. 27 al armatei regale maghiare de honvezi,//comitatul Mureş-Turda//Proces verbal: 1883//Nr. curent: 284//PAPAI DANIEL ostaş al armatei regale maghiare, s-a născut în 1851, Ungaria, comitatul Mureş-Turda, în satul Ceuaşul de Câmpie,//de religie reformată, necăsătorit, agricultor; în regimentul 62 cu numele prinţului bavarez Ludovic//a făcut un serviciu [militar] de 10 ani şi 3 luni, [iar] la batalionul maghiar de honvezi nr. 27,//doi ani, în total 12 ani şi 3 luni.//Satisfăcând în totalitate serviciul militar obligatoriu prescris de lege, a fost lăsat definitiv la vatră.//Conform legii nr. XI, art. 39, din 1868, a fost eliberată prezenta adeverinţă, pentru a-i servi la nevoie susnumitei persoane//Maior al armatei regale maghiare, al majestăţii sale imperiale şi regale apostolice,//Comandantul batalionului de honvezi nr. 27

Gunesch Gustav//Comandantul susnumitei unităţi a armatei maghiare regale//Târgu Mureş, 1883, decembrie 31".

După cum se poate observa, documentul ne oferă o varietate de informaţii cu privire la persoana în folosul căreia a fost eliberat. Aflăm că numitul Daniel Papai s-a născut în spaţiul mureşean, respectiv în localitatea Ceuaşu de Câmpie şi era agricultor.

Datele referitoare la starea civilă şi religia sa nu lipsesc, fiind necăsătorit şi de religie reformată. De altfel, era destul de greu să fi fost căsătorit întrucât legislaţia cu privire la satisfacerea stagiului militar prevedea ca înrolarea să se facă la împlinirea vârstei de 20 de ani. Deci, în anul 1871, Daniel Papai a fost înrolat, după cum reiese din textul documentului, în regimentul 62 prinţul Ludovic, petrecând acolo o perioadă de timp de 10 ani şi trei luni.

Perioada petrecută în regimentul 62 a fost completată cu o alta de 2 ani în trupele batalionului maghiar de honvezi 27, între anii 1881-1883, anul în care este lăsat la vatră.

La finalul documentului, acesta este semnat de către comandantul batalionului de honvezi 27, maiorul Gustav Gunesch, fiind datat la 31 decembrie 1883, locul eliberării fiind Târgu Mureş, unde se afla şi garnizoana respectivului batalion.

Documentul de faţă aduce un nume nou pe lista militarilor reghineni, începută prin lucrarea istoricului Dorin-Ioan Rus[8], şi care, pentru moment, rămâne deschisă unor noi contribuţii, care într-un final vor reda o imagine cât mai complexă asupra unui segment al istoriei Reghinului de altă dată şi al personalităţilor sale. Totodată demersul acesta este şi un prim pas în valorificarea documentelor aflate în arhiva muzeului reghinean.

Bibliografie

Dorin-Ioan Rus, *Sub semnul lui Marte. Militarii Reghinului*, Cluj-Napoca, Editura Accent, 2007
Corpus Juri Hungarici, 1869-1871, Budapesta, 1896.

A new document from the archive of the"Anton Badea" Ethnographical Museum from Reghin. Possible addendum to history of militaries from Reghin

Abstract

Instauration of the dualist Austro-Hungarian regime has resided in administrative reform of Transylvania and then in a military one. According to new military organization, infantry, named „Honvéd" in Hungarian, played a leading role in internal defence. Within permanent army, it included 80 regiments, a regiment of mountain huntsmen from Tyrol and 40 battalions of field huntsmen. The document studied in this article is issued by one of the Honvéd battalions from Transylvania, respectively that from Targu Mures and represents in fact a disband record. According to it, Papai Daniel had completed mandatory military service during 1871-1883. Information offered by this document includes data on Papai Daniel, place of birth, date of birth, marital status, religion, as well military units where he had enlisted for mandatory military service. This document brings forward a new name on the list of militaries from Reghin, which still remains open to new contributions that finally will render an image as complete as possible on a segment from history of old Reghin and its personalities.

[8]Vezi Dorin-Ioan Rus, *Sub semnul lui Marte.*

Activitatea directorului Martin Čulen la Liceul Regal Catolic din Satu Mare (1859-1862)

Dancu Pál

Este cunoscut publicului slovac faptul că personalitatea lui Martin Čulen, compatriot născut în satul Brodské din vestul Slovaciei, este legată de istoria naţiunii slovace, a culturii şi politicii sale.

Din viaţa sa sunt mai puţin cunoscute aspectele legate de activitatea sa privind regiunea Sătmarului.

Martin Čulen, preot romano-catolic, directorul liceelor din Banska Bystrica, Kláštor pod Znievom şi Levoča, membru fondator al organizaţiei Matica Slovenska, Animatorul Cercului editorial de cărţi, al Asociaţiei Sfântul Vojtech, renumit pedagog slovac, autorul primei istorii a literaturii slovace, a fost între anii 1859-1862 directorul Liceului Regal Catolic din Satu Mare-România. Urmaşul (continuatorul de drept) al acestui liceu este Colegiul Naţional "Mihai Eminescu" din Satu Mare.

În 1848 îşi termină studiile de teologie la Universitatea de Teologie Catolică Pazmaneum de la Viena (fondată în anul 1623 de cardinalul Pázmány Péter, arhiepiscop de Strigoniu)[1]. La teologie şi-a ales ca disciplină secundară matematica. Martin Čulen nu a fost doar un matematician, ci şi un luptător al cauzei naţionale. S-a alăturat luptei de eliberare a popoarelor încă din anii revoluţiei paşoptiste.

În decembrie 1848 a fost hirotonisit preot. La Universitatea din Viena a devenit profesor de matematică şi fizică. La Viena este iniţiatorul şi fondatorul unei Biblioteci Slave ce conţinea cărţi şi în limba slovacă. Tot în capitala Imperiului întemeiază un cerc literar slovac, frecventat de tinerii intelectuali slovaci aflaţi la studii la Viena.

În 1848, participă la Congresul Slavilor de la Praga, la invitaţia lui Vuk Karadžić, preşedintele Mişcării Culturale Sârbe, motiv pentru care pe numele lui este emis un mandat de arestare. La 17 noiembrie 1851 este numit profesor de matematică fizică la Gimnaziul (Liceul) din Banská Bystrica.

Anul 1853 este însemnat pentru Martin Čulen, deoarece atunci a obţinut titlul de Doctor în Matematică, la Universitatea din Viena cu calificativul „Magna cum laude"[2]. În anul 1854, scrie la Viena, un manual de Aritmetică pentru clasele 1-2 de gimnaziu („Lehrbuch der Arithmetik für die I. und II. Klasse des Untergymnasiumus")[3]. În anul 1856 este numit profesor de matematică la Bratislava, unde activează până în 1859. Aici a fost singurul profesor de naţionalitate slovacă din gimnaziu. Čulen, în calitatea sa de preot, împreună cu Jozef Kozáček încă de la mijlocul secolului al XIX-lea a insistat asupra ideii mărturisirii bisericeşti în limba slovacă.

Între anii 1859-1861 a fost numit director la Liceul Catolic Regesc din Satu Mare (actualmente Colegiul Naţional "Mihai Eminescu"). Ca director de liceu (gimnaziu) la Satu Mare, a fost de acord cu introducerea limbii române, sprijinindu-l în acest demers pe Petru Bran. În continuare voi prezenta câteva din documentele aflate în Arhiva Episcopiei Romano-Catolice din Satu Mare, referitoare la activitatea lui Martin Čulen în Liceul Regal Catolic.

Prin scrisoarea nr.1692/25.09.1859- (3396), Locotenenţa Regală îl informează pe Episcopul Haas că în baza deciziei 14031/969 din 16.09.1859 a Ministerului Cultelor şi Educaţiei se transferă de la Liceul din Bratislava preotul-profesor Martin Čulen, suportându-se cheltuielile sale de mutare în valoare de 945 de coroane, urmând să primească o remunerare lunară de 300 de coroane. În baza scrisorii 1290/24.08.1859 a Episcopiei, prin care se solicita un cadru didactic competent, Ministerul de resort a desemnat profesorul mai sus numit, obţinând acordul în acest sens al conducerii Liceului din Bratislava. Totodată Locotenenţa Regală cere Episcopiei să acorde noului director, în limita posibilităţilor, tot sprijinul pentru îndeplinirea sarcinilor şcolare.

---

[1] *Magyar Katolikus Lexikon, Szent István Társulat*, Budapest, 1993.
[2] Miloš Štilla, *Martin Čulen, pedagog a národný buditeľ, Slovenské Pedagogické Nakladatelstvo*, Bratislava, 1983.
[3] *Szinyei Merse-Magyarország természettudományi és Mathematikai könyvészete, 1472-1875*, Athaeneum, Budapest, 1878.

În scrisoarea nr.1692/14.10.1859 - Episcopul Haas anunţă Locotenenţa Regală că Martin Čulen şi-a început activitatea.

În scrisoarea nr.1764/10.10.1859, Episcopul Haas îl înştiinţează pe Martin Čulen despre confirmarea în postul de director.

Prin scrisoarea Episcopului Haas către Locotenenţa Regală cu nr.1925/31.10.1859 - pe baza notei 15217 din 08.10.1859 a Locotenenţei cu referire la 1692/1859 şi 1806/1859, Martin Čulen este confirmat pe postul de director, solicitându-se acordul pentru retribuirea acestuia.

Ministerul Instrucţiunii transmite ordinul 2.952 din 23 septembrie 1859 episcopului Michael Haas, aducându-i la cunoştinţă seriozitatea cu care se vor susţine examenele de bacalaureat, desfăşurate în limba germană, oral şi scris. Se cere ca episcopul să-i îndemne pe profesori în a găsi metodele cele mai adecvate însuşirii limbii germane. Guvernul n-a avut încredere în corpul profesoral, fapt pentru care l-a numit director pe Martin Čulen. În şedinţa din 2 noiembrie 1859 a impus ca istoria naturii, fizica şi matematica să se predea în limba germană, pentru ca liceul să nu-şi piardă dreptul de publicitate la Ministerul Instrucţiunii. Martin Čulen a refuzat înscrierea în clasele superioare ale liceului, a elevilor din gimnaziile inferioare din Baia Mare şi Carei, pe considerentul că nu cunosc suficient limba germană. A introdus totodată limba germană în corespondenţa oficială şi în întocmirea matricolelor şcolare[4].

În scrisoarea nr. 2421/12.12.1859, Martin Čulen îl informează pe Episcopul Haas că de la preluarea postului de director, din Octombrie a sesizat prin memoriul din noiembrie despre carenţele constatate la Liceul din Satu Mare, mai ales faptul că la matematică, fizică, ştiinţe naturale nu se folosesc manualele prevăzute în programa şcolară prevăzută de Minister. A insistat, simultan cu folosirea cărţilor în limba maghiară, asupra introducerii manualelor în limba germană, pentru ca elevii să facă faţă cerinţelor bacalaureatului susţinut în limba germană.

În scrisoarea nr. 2421/24.12.1859, Episcopul Haas transmite către Locotenenţa Regală problemele sesizate de Martin Čulen amintind carenţele de cunoştinţe ale elevilor proveniţi din gimnaziile din Carei şi Baia Mare.

În scrisoarea nr. 1924/1.11.1859, Martin Čulen mulţumeşte Episcopului Haas atribuirea sarcinilor sacerdotale în cadrul diecezei.

În locul lui Anton Mayerhold, refractar cauzei naţionale române, ajunge astfel director Martin Čulen, care s-a dovedit a fi înţelegător studiului limbii române în liceul sătmărean.

Prin ordinul nr. 15839 din 7 noiembrie 1859, Locotenenţa Regală comunică prin inspectoratul general Oradea, că ministerul aprobă predarea limbii române ca obiect de studiu începând cu anul şcolar 1859-1860. Pe postul de profesor de limba română a fost numit, la 12 octombrie 1859, protopopul Petru Bran.

În articolul „Limba română în gimnaziul din Satu Mare" din revista „Foaia pentru minte, inimă şi literatură" cu nr. 38, din octombrie 1859, acesta mulţumeşte pentru ajutorul acordat de Michael Haas şi Martin Čulen pentru introducerea studiului limbii române [5].

Prin ordinul nr. 58244 din 21 octombrie 1861, emis de Consiliul Locoteneţial Regal, liceul catolic din Satu Mare devine mixt, cu limba de predare maghiară şi română. Corpul profesoral a protestat împotriva aplicării ordinului, afirmând că numărul mic de elevi români nu justifică acest lucru. Consiliul Locotenenţial Regal a emis la 12 februarie 1859 ordinul nr. 75207, prin care reafirmă că limba română este egală cu limba maghiară[6].

În scrisoarea nr. 1737/2.09.1861, Martin Čulen îl informează pe episcop că diriginţii celor patru clase ale ciclului inferior al Liceului constată cu bucurie adaptarea elevilor la noile manual şcolare, în schimb elevii din clasele superioare au dificultăţi.

Scrisoarea nr. 1700/7.08.1861 conţine Plângerea către Locotenenţa Regală din partea lui Nagy Vince, directorul şcolii elementare catolice din Satu Mare, privind corijenţa fiului său la limba maghiară şi stiinţe naturale la sesiunea de vară a bacalaureatului. Acesta reproşează că fiul său, la gramatica maghiară a uitat în anii de studiu din liceul sătmărean cele însuşite la şcoala elementară, învinovăţind pentru aceasta conducerea liceului.

---

[4] Lucia Munteanu, Gh.Socolan, *Liceul "Mihai Eminescu" Satu Mare-1634-1994*, Imprimeria de Vest, Oradea, p. 24.
[5] V. Scurtu, *Petru Bran un luptător al trecutului românesc din Satu Mare*, Tipografia Presa Liberă, Satu Mare, 1939.
[6] Sarmaságh Géza, *A szatmári kir.katolikus főgimnázium története*, Pázmány sajtó, 1896.

În scrisoarea nr. 1700/5.09.1861, Episcopul Haas scrie către Locotenenţa Regală că, pe baza notei 46.907, se precizează că plângerea din partea lui Nagy Vince, directorul şcolii elementare catolice din Satu Mare, privind corijenţa fiului său la limba maghiară şi ştiinţe naturale la sesiunea de vară a bacalaureatului, s-a produs cu menţiunea examinatorilor că acesta poate participa la sesiunea din septembrie.

La conducerea liceului sătmărean, se află de doi ani preotul Martin Čulen, care anterior s-a remarcat ca profesor la liceul din Bratislava. Čulen, imediat după numirea sa în funcţie la Satu Mare, a sesizat cauza problemelor şi, prin devotamentul său a obţinut rezultate remarcabile şi aici. E adevărat că disciplina şi studiul constant impuse de acesta, au avut ca rezultat plecarea, în anul şcolar 1859-60, a unor elevi neadaptaţi la aceste cerinţe, dar plecarea acestora a avut un impact pozitiv asupra nivelului educaţiei în instituţie. Iar faptul că la sfârşitul anului şcolar 1859-60 au plecat din instituţie 91 de elevi, se explică prin numărul mare de elevi din anul terminal, respectiv a mutării unora la gimnaziile reformate din Satu Mare şi Sighetu Marmaţiei, aflate în extindere. Răspunzând sesizării că rezultatele la gramatica maghiară a elevilor clasei I lasă de dorit, episcopul afirmă că nu este de mirare, având în vedere numărul mare de elevi veniţi din alte instituţii de nivel educaţional mai modest, precum şi a numărului însemnat de elevi având limba maternă română şi ruteană. Episcopul constată faptul că şcoala este aşa cum o formează profesorii şi că de dascăli calificaţi şi devotaţi patria maghiară duce cea mai mare lipsă. Chiar şi într-un sistem didactic cu lacune, un profesor talentat poate obţine rezultate, dar unul lipsit de experienţă, nepregătit va fi distructiv chiar şi într-un sistem didactic performant. În încheiere, episcopul Haas solicită menţinerea în post cel puţin un an a directorului Martin Čulen, lăudând activitatea acestuia.

Cercul de lectură şi biblioteca tineretului au fost înfiinţate la iniţiativa lui Martin Čulen. A solicitat ajutorul guvernului pentru dotarea bibliotecii, organizând totodată colecte publice. La acţiune s-a raliat şi avocatul Vajay Károly, devenit peste câteva decenii primarul urbei. Cercul de lectură "Kazinczy Ferenc" a fost înfiinţat cu 48 membri în noiembrie 1861. Martin Čulen a făcut rost de dulapuri pentru bibliotecă[7].

În timpul şederii la Satu Mare, în 1861, Čulen formulează „Memorandumul Naţiunii Slovace", în 15 puncte care a fost trimis şi completat la Martin, la 21 de puncte, apoi înmânat împăratului Franz Iosif. Un loc deosebit de important în aceste puncte formulate de Čulen este ocupat de cererea introducerii limbii slovace în administraţie, acolo unde aceştia sunt majoritari, şi a învăţământului în limba slovacă. Chiar dacă nu a putut fi prezent la Adunarea memorandistă din anul 1861, a trimis acesteia cele 15 cerinţe ale naţiunii slovace. În înfăptuirea aceleiaşi concepţii a identităţii naţionale pentru naţiunea română Martin Čulen l-a ajutat pe colegul său, profesorul Petru Bran. În 1862 este mutat, prin ordin imperial, de la Satu Mare înapoi la Banská Bystrica, unde activează până în 1867[8].

În anul 1866 este autorul unui manual intitulat „Ştiinţa măsurării şi aritmetică pentru clasele I, II şi III de gimnaziu, clase reale", apărut la Skalica. Cele două manuale de matematică scrise de Čulen au fost traduse şi au stat la baza manualului scris de F. Močnik, utilizat în toate şcolile monarhiei, apărând în mai multe ediţii[9].

În 1867 este mutat la Levoča. Anul următor este învinuit de către autorităţi de trădare pentru formularea punctelor petiţiei mai sus amintite. Pleacă la Klaštor pod Znievom, devenind directorul Gimnaziului Real Catolic, până la desfiinţarea sa din 1874. În acest an este invitat la Zagreb la deschiderea festivă a Universităţii, unde ţine o prelegere interesantă despre importanţa păstrării culturii naţionale. Tot cu această ocazie protestează împotriva închiderii gimnaziilor în limba slovacă. În 1875 este obligat să părăsească catedra, devenind preot paroh în localitatea Čaka (Slovacia).

Moare la 23 ianuarie 1894, la Čaka[10].

Pe baza acestor evidenţe istorice Paul Dancu, preşedintele organizaţiei locale a Uniunii Democratice a Slovacilor şi Cehilor din România a iniţiat proiectul amplasării plăcii memoriale dedicate lui Martin Čulen la Colegiul Naţional "Mihai Eminescu" din Satu Mare.

---

[7] Sarmaságh, *op.cit.*

[8] Miloš Štilla, *Martin Čulen v dejinach Banskej Bystrice*, 2005, Biskupstvo Banska Bystrica.

[9] *Matematický ústav Slovenskej Akademie Vied*, Bratislava, http://www.mat.savba.sk/MATEMATICI/matematici.php?cislo=29

[10] Stanislav Kirschbaum, *A History of Slovakia: The Strugle for Survival*, Palgrave Macmillan, 1995, p. 130-167.

Uniunea Democratică a Slovacilor şi Cehilor din România şi Colegiul Naţional "Mihai Eminescu" din Satu Mare au organizat în data de 13.11.2009 festivitatea de dezvăluire a acestei plăci memoriale[11].

Bibliografie

Magyar Katolikus Lexikon, Szent István Társulat, Budapest, 1993.
Miloš Štilla, *Martin Čulen, pedagog a národný buditeľ, Slovenské Pedagogické Nakladatelstvo*, Bratislava, 1983.
Szinyei Merse-Magyarország természettudományi és Mathematikai könyvészete, 1472-1875, Athaeneum, Budapest, 1878.
Miloš Štilla, *Martin Čulen vdejinach Banskej Bystrice*, 2005, Biskupstvo Banska Bystrica.
Matematický ústav Slovenskej Akademie Vied, Bratislava.
Stanislav Kirschbaum, *A History of Slovakia: The Strugle for Survival*, Palgrave Macmillan, 1995.
http://www.mat.savba.sk/MATEMATICI/matematici.php?cislo=29

Martin Čulen igazgatói tevékenysége a szatmárnémeti Magyar Királyi Katolikus Főgimnázium élén (1859-1862)

Összefoglaló

Martin Čulen, a XIX. századi szlovák nemzeti mozgalom neves képviselője volt. Római katolikus papként a bécsi Pázmáneumban fejezte be tanulmányait, majd a Bécsi Tudományegyetemen szerzett matematika és fizika tánári diplomát. Neves pedagógus volt, több matematikai tankönyv szerzője. Iskolaigazgató volt a besztercebányai, znióváraljai, lőcsei, szatmárnémeti katolikus főgimnáziumokban.

Alapitója volt a Matica Slovenskának és a Szent Adalbert Egyesületnek. Részt vett az 1848-as prágai pánszláv kongresszuson. A tanulmány Martin Čulen szatmárnémeti iskolaigazgatói tevékenységét mutatja be, a feltárt levéltári dokumentumok tükrében. Itt 1859-1862 között működött. Haas Mihály szatmári püspök nagyra értékelte tevékenységét és a Főgimnázium oktatási szintjének emelése érdekében kifejtett erőfeszitéseit. Támogatta Petru Bran román görög-katolikus esperest a román nyelv a Főgimnáziumban való oktatásért kifejtett küzdelmében. Szatmári kortársai az Entwurf által meghatározott oktatási követelményei mögött németesitő szándékot láttak és gáncsoskodtak vele.

Szatmárnémetiből küldte el a Túrocszentmártoni Szlovák Népgyülés számára a saját változatát a Szlovák Nemzet Memorandumának megfogalmazására. A kiegyezés után részt vett a Zágrábi Egyetem megnyitásán, ahol tiltakozott a szlovák nyelvű főgimnáziumok bezáratása ellen, ami ürügyként szolgált a Matica Slovenska betiltására. Ezután visszavonult a közéletből, csak papi és tudományos tevékenységet folytatott haláláig.

[11] *Informaţia Zilei*, 14 noiembrie 2009.

Національна ідентичність греко-католиків Мукачівської єпархії в переписах 1880-1941 рокі

Volodimir Fenich

Опираючись у своєму викладі в основному на офіційну статистику переписів населення 1880, 1910, 1921, 1930 і 1941 років, хотів би одразу задекларувати свою головну тезу, а потім проілюструвати її на конкретних прикладах: віросповідання та релігійна ідентифікація не завжди були тотожними етнічній чи національній ідентичності мешканців мультикультурного простору. Іншими словами, трохи перефразовуючи колишнього директора Інституту Історії Церкви Українського Католицького Університету у Львові Олега Турія[1], якщо більшість населення на території під Карпатами у першій половині XX ст. Хоч і були за віросповіданням греко-католиками, а за етнічною приналежністю - русинами, все ж далеко не всі русини/українці були і є греко-католиками, так само як і далеко не всі греко-католики вважали і вважають себе русинами/українцями. Це саме застереження стосується й щодо інших віросповідань та етнічних чи національних ідентичностей, носії яких співжили на маленькому просторі разом з уявною більшістю - греко-католиками-русинами*.

Мешканці Угорської Русі у світлі державної статистики 1910 р.

Після Сен-Жерменського (1919) і Тріанонського (1920) договорів територія площею 12 631 км. Кв. Під офіційною назвою Підкарпатська Русь (далі ПР) стала частиною заснованої на руїнах Австро-Угорщини Чехословацької республіки. В складі цього «руського» утворення, якому було обіцяно «широку автономію», цілком опинилися такі колишні історичні комітати Угорського королівства як Берег, Мараморош, Угоч і Унг та частково Саболч і Сатмар **. Формування в колективній уяві мешканців в майбутньому окремої адміністративно-територіальної, а отже, політичної одинці ПР, що за висловом Бенедикта Андерсона, завжди є «генетично обмеженим і суверенним» образом співпричетності[2] до гомогенної партикулярної спільноти, припадає на думку сучасних угорських істориків, на кінець XIX - початок XX ст.[3]

Статистики угорського державного перепису 1910 р. Під територією Угорська Русь розуміли комітати Унг, Берег, Угоч і Мараморош. За цим переписом на території чотирьох комітатів загальною площею 17 945 км. Кв. Всього проживало 848 428 чол., з яких за етнічною приналежністю налічувалося 356 067 (41,96 %) русинів, 267 091 (31,48 %) мадярів, 94 723 (11,16 %) румунів, 93 047 (10,96 %) німців, 37 950 (4,47 %) словаків за рідною (материнською) мовою. Статистика, надто урядова, за своєю природою ніколи не буває об'єктивною. В даному випадку характерним є приклад національної ідентифікації юдеїв 128 791 (15,17 %), які записувалися частіше мадярами, рідше німцями[4]. За іронією долі, так

---

[1] Турій Олег. Греко-католицька церква та українська національна ідентичність у Галичині// Людина і світ. - 2001. - Жовтень. - С. 22.

*Про теоретичні засади понять «ідентичності та ідентифікації», «етнічності та віросповідання» та «підданства і громадянства» на прикладі імперських і національних уявлень у XIX - на початку XX ст. див. мою нещодавню публікацію: Фенич В. І. Едіпів комплекс: народ у пошуках своєї ідентичності (приклад імперських і національних уявлень у XIX - на початку XX ст.)// Науковий вісник Ужгородського університету. - Серія: Історія. - Випуск 22. Присвячується 70-річчю від дня народження доктора історичних наук, професора Володимира Євгеновича Задорожного/ Редкол.; Вегеш М. М. (голова редкол.). - Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2009. - С. 44 - 51.

**Згідно перепису населення 1910 р. в складі майбутньої Підкарпатської Русі опинилися: 3 479 мешканців комітату Саболч, з яких 3 023 були мадярами-реформатами (кальвіністами) і лише 150 чол. грецького обряду католиками, які з етнічного погляду усвідомлювали себе так само переважно угорцями, та 1 525 жителів комітату Сатмар, з яких 1 254 були переважно угорськими реформатами (кальвіністами) і лише 82 угорськомовних осіб грецького обряду католиками: Kárpátalja településeinek vallási adatai (1880 - 1941)/ Szerkesztette: dr. Kepecs József; Összeállitotta: Czibulko Zoltán; Főmunkatárs: dr. Dányi Dezső; Témavezető: dr. Klinger András. - Budapest: Központi statisztikai hivatal, 2000. - Old. 25.

[2] Андерсон Бенедикт. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму/ Друге, перероблене видання/ Пер. з англ. Віктора Морозова. - Київ: Критика, 2001. - С. 22 та ін.

[3] Botlik József. *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. - I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918-1945*, Nyiregyháza, 2005. - Old. 15 - 37.

[4] *Ibed.* - Old. 25, 59, 86.

само, як і угорці в Угорщині, внаслідок активної політики мадяризації русини на своїй території гетерогенного суспільства не становили й половини населення. Де саме русини становили більшість, а де меншість населення, як і в яких частинах Рутенії переважали, або поступалися іншим конфесіям греко-католики, допоможе встановити детальний огляд етнорелігійної ідентичності по окремим комітатам і найбільшим містам і містечкам.

Комітат Унг*

За підрахунками Пал Балога (Balogh Pál, 1902) наприкінці XIX ст. В комітаті Унг налічувалося 210 населених пунктів, з яких у близько 85-ти русини, 75-ти словаки і 50-ти угорці складали більшість населення. За віросповідною ознакою угорські римо-католики складали більшість лише у дев'яти населених пунктах, в тому числі і в Ужгороді. Організаційно вони належали юрисдикції Сатмарського латинського єпископа. Крім того, римські-католики мешкали також у 17-ти словацьких та в одному русинському селі Глибокий. Налічувалися в комітаті Унг й 32 громади реформатів (переважно кальвіністів), які існували в тому числі і в тих 12-ти колишніх словацьких селах, які поступово у другій половині XIX - на початку XX ст. Стали мадярськими. Найчисельнішою, однак, в комітаті була греко-католицька спільнота, яка охоплювала 84 парафії, з яких, правда, лише 43 належали архієрейській юрисдикції мукачівського єпископа, тоді як 41 громади перебували під духовною опікою єпископа Пряшівської греко-католицької єпархії (ств. 1816 р.). Греко-католиками ідентифікували себе переважно етномовні русини і словаки, хоча в 9-ти селах довкола Ужгорода мешкали й мадяри-греко-католики[5].

Із 401 280 греко-католицьких мешканців шести вище названих комітатів, в комітаті Унг 1880 р. Налічувалося всього 75 749 чол., з яких 46 597 були власне греко-католиками, 11 914 римськими-католиками, 10 779 юдеями, 6 258 реформатами (кальвіністами)[6].

За переписом 1910 р. Комітат Унг охоплював територію площею 3 230 км. Кв., густота населення в якому становила 45,3 чол. На км. Кв. Населених пунктів у комітаті налічувалося 206, чисельність мешканців у яких становила 145 170 чол. (або за іншими даними 162 089). З них за етнічною приналежністю 42,1% русинів, 27,7% мадярів, 24,2% словаків, 5,0% німців. За віросповіданням мешканці комітату поділялися на: 58,3% греко-католиків, 20,0% римських-католиків, 12,9% реформатів, 8,5% юдеїв*. Як бачимо, всі русини були греко-католиками, проте не всі греко-католики (понад 16%) належали до русинської етнічної ідентичності.

Як і інші комітати Північно-східної Угорщини, в яких компактно проживали русини-греко-католики, комітат Унг модерна урбанізація у XIX ст. Ледь зачепила[7]. Тут налічувалося всього 6 міст і містечок: Великий Березний, Великі Капушани, Перечин, Середнє, Собранці і Ужгород. Так, 1900 р. В комітатській столиці Унгварі проживало всього 14 723 жителів, з яких 11 631 були мадярами, 1 223 словаками, 1 071 німцями і лише 500 (!) Ідентифікували себе русинами[8]. Столичне комітатське місто мало площу 22 км. Кв., на якій у 1910 р. Проживало 16 919 жителів, з яких 15 335 говорили угорською мовою, що і не дивно, адже за

---

*Про середньовічну та ранньомодерну історію заселення й розвитку комітату Унг дет. див.: Гаджега Василій. Додатки к історіъ Русинов и руських церквей в Ужанской жупъ. Студіъ исторично-архивнъ/ Одбитка из «Наукового зборника» Товариства «Просвъта» в Ужгородъ за рокъ 1923. и 1924. - Ужгородъ: Книгопечатня Юлія Фелдешія, 1924. - 149 с.; Uličný Ferdinand. Dejiny osídlenia Užskej župy. - Prešov: Filozofická fakulta v Prešove, Univerzity Pavla Jozefa šafárika v Košiciach, 1995. - 351 + mapové prílohy.

[5] Balogh Pál, *A népfajok Magyarországon*, Budapest, 1902. - Old. 582 - 593.

[6] *Kárpátalja településeinek vallási adatai (1880 - 1941)*/ Szerkesztette: Dr. Kepecs József; Összeállitotta: Czibulko Zoltán; Főmunkatárs: Dr. Dányi Dezső; Témavezető: Dr. Klinger András. - Budapest: Központi statisztikai hivatal, 2000. - Old. 24.

*Згідно інших статистичних підрахунків, більш близьких, на нашу думку, до об'єктивної дійсності, у 1910 р. в комітаті Унг проживало всього 104 147 осіб, з яких грецького обряду католиків 65 748, латинського обряду католиків 16 156, юдеїв (Izraelita) 13 189, реформатів 8 556, євангелістів 407, греко-східних (православних) 80: Kárpátalja településeinek vallási adatai (1880 - 1941)/ Szerkesztette: dr. Kepecs József; Összeállitotta: Czibulko Zoltán; Főmunkatárs: dr. Dányi Dezső; Témavezető: dr. Klinger András. - Budapest: Központi statisztikai hivatal, 2000. - Old. 25.

[7] Коша Ласло. Чиї ви сини ? Огляд угорської етнографії/ Пер. з угор. Лесі Мушкетик. - Ужгород: СП «ПоліПрінт», 2002. - С. 198 - 199, 209 - 210.

[8] Botlik J., *Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX - XX. századi gazdaság- és társadalomtörténetéhez*, Budapest, 2000. - Old. 107.

етнічною ідентифікацією 13 590 (80,3%) вважали себе мадярами, 1 219 (7,2%) словаками, 1 151 (6,8%) німцями, 641 (3,8%) русинами (!) І 1,6% чехами і поляками разом. За віросповіданням мешканці Унгвара усвідомлювалися: 32,4% римськими-католиками, 31,4% юдеями, 26,4% греко-католиками і 8,1% реформатами[9]. Отже, в третьому за площею (після Мукачева і Берегова) і другому за чисельністю (після Мукачева) місті компактного проживання етноконфесійної спільноти русинів-греко-католиків, останні якраз і не впливали на формування ні еклезіальної, ні етнічної самоідентифікації.

У містечках цілого Ужанського комітату проживало всього: у Великому Березному - 2 822, Перечині - 2 534, Середньому - 1 867, Великих Капушанах - 1 714, Собранцях - 1 216 жителів. Той факт, що містечка важко було назвати продуктом успішної імперсько-королівської модернізації видно вже бодай із того, що деякі села, які не мали статусу oppidum, були більш заселеними. Яскравим прикладом може служити село Люта (Havasköz) на Березнянщині, в якому 1910 р. Мешкали 2 936 осіб[10], будучи, таким чином, другим після Ужгорода за чисельністю населеним пунктом на Ужанщині.

Комітат Берег*

За підрахунками Пал Балога наприкінці XIX ст. Із 247-ми населених пунктів комітату Берег русини проживали в 162, мадяри 71, німці 12 і словаки у 2-х. Березький комітат мав дев'ять густозаселених римсько-католицьких плебаній, з яких лише три були угорськомовними, тоді як інші шість - німецькі. Інституційно всі вони були підпорядковані Сатмарському єпископові латинського обряду. Натомість 80 греко-католицьких парафій були розкидані аж у 166-ти слабо заселених поселеннях, більша половина з яких у церковному адмініструванні мали лише статус філій. Проте всі вони без винятку підпорядковувалися Мукачівському греко-католицькому єпископові. Серед них були і чотири угорські греко-католицькі парафії - Балажер, Яноші, Чома і Пасіка. Крім того, в Березькому комітаті налічувалося 66 угорських реформатських парафій[11]. Всього в комітаті Берег 1880 р. Проживало 134 954 чол., з яких за віросповіданням ідентифікували себе 75 179 як греко-католики, 28 675 реформати (кальвіністи), 19 194 юдеї, 11 235 римські-католики[12].

Згідно перепису 1910 р. Площа комітату охоплювала 3 786 км. Кв., а густота населення становила 56,1 чол. На км. Кв. Всіх населених пунктів у комітаті налічувалося 246. Чисельність населення складала 206 403 жителів, з яких 48,1% русинів, 42,6% мадярів і 8,5% німців. За віросповіданням: 54,0% греко-католиків, 26,6% реформатів, 10,7% юдеїв і 8,1% римо-католиків*. Як видно у Березькому комітаті еклезіальна та етнічна тотожність греко-католиків і русинів майже співпадали (лише майже 6% східних католиків не відносили себе до русинів), що по особливому вплинуло на формування національної ідентичності цієї частини краю у наступні два десятиліття чехословацької «демократії».

Столичне місто Мукачево, найбільше з усіх комітатських столиць Угорської Русі, мало 61 км. Кв. Території з населенням 17 275 жителів. Втім за етнічною ідентифікацією 73,4% вважали себе мадярами, 17,8% німцями і лише 8,1% русинами. За віросповіданням, мешканці колишньої «метрополії русинів», як назвав Мукачево на початку XIX ст. Відомий філософ о. Василь Довгович, ідентифікувалися на 44,4% як юдеї, 23,6% греко-католики, 20,4% римські-католики, 10,3% реформати і 1,1% євангелісти. Не важко здогадатися, що

---

[9] *Magyarország Közigazgatási Atlasza 1914. A Magyar Szent Korona országai*, Baja-Pécs, 2000. - Old. 77; Botlik J., Dupka G., *Magyarlakta települések ez redévre Kárpátalján*, Ungvár-Budapest, 1993. - Old. 228.

[10] *Magyarország Közigazgatási Atlasza 1914. A Magyar Szent Korona országai*, Baja-Pécs, 2000. - Old. 115, 137, 138, 146, 148, 157, 158.

*Про середньовічну та ранньомодерну історію заселення й розвитку комітату Берег дет. див.: Lehoczky Tivadar. Beregvármegye Monographiája. - II. Kötet. - Ungvárrott: Nyomtatott pollcsek Miksa könyvnyomdájában, 1881. - Old. 508.

[11] Balogh Pál, *A népfajok Magyarországon*, Budapest, 1902. - Old. 593 - 605.

[12] *Kárpátalja településeinek vallási adatai (1880 - 1941)*/ Szerkesztette: Dr. Kepecs József; Összeállitotta: Czibulko Zoltán; Főmunkatárs: Dr. Dányi Dezső; Témavezető: Dr. Klinger András, Budapest: Központi statisztikai hivatal, 2000. - Old. 24.

*Згідно інших статистичних підрахунків, на наш погляд більш об'єктивних, населення Березького комітату 1910 р. становило 209 706 осіб, з яких 115 913 грецького обряду католиків, 41 358 реформатів, 31 540 юдеїв, 19 525 латинського обряду католиків, 971 євангелістів, 333 греко-східних (православних): *Kárpátalja településeinek vallási adatai (1880 - 1941)*/ Szerkesztette: Dr. Kepecs József; Összeállitotta: Czibulko Zoltán; Főmunkatárs: Dr. Dányi Dezső; Témavezető: Dr. Klinger András, Budapest: Központi statisztikai hivatal, 2000. - Old. 25.

майже всі юдеї за національною ознакою записалися мадярами (менше німцями), що загалом є очевидним. Проте так само мадярами вважала себе й більшість греко-католиків міста, втративши, таким чином, колишній привілей називати себе «метрополією русинів».

Іншим великим містом було місто Берегово, яке мало площу у два рази більшу за Ужгород - 44 км. Кв., правда з трохи меншою чисельністю населення 12 933 чол., з яких 96,1% становили мадяри, 1,7% (!) Русинів і 1,1% німців. За конфесійною ідентичністю мешканці цього майже суцільно угорськомовного міста визначилися таким чином: 33,6% ідентифікувалися реформатами, 30,2 юдеями, 21,1% римськими-католиками і лише 14,1% греко-католиками[13]. Не важко здогадатися, що і абсолютна більшість греко-католиків була угорської національної ідентичності.

Крім цих двох великих міст, комітат мав сім містечок і 236 малих сільських поселень, з яких 207 були слабо заселеними. Серед семи містечок найчисельнішими були: Білки - 4 686, Великі Лучки - 4 514, Ільниця - 4 313, Свалява - 3 802, Торпа - 3 590, Косино - 2 468, Росвигово - 2 076. Трохи менше двох тисяч населення проживало в Нижніх Воротах (1 936) та Іршаві (1 919)[14].

Комітат Угоч*

За підрахунками Пал Балога в кінці XIX ст. З 71 населеного пункту комітату Угоч, 33 були русиномовними, 31 мадярськими і 7 румунськими. Разом із сучасним Виноградовом (Nagyszőlős) в комітаті налічувалося вісім містечок, з яких у п'яти більшість населення становили угорці (Нодьсивлиш, Вілок, Шаланки, Чорнотисово і Турулунг (нині на території Румунії) і лише два, де більшість складали русини і одно - румуни[15].

В плані церковної юрисдикції наприкінці XIX ст. 51 парафія комітату Угоч підпорядковувалася Мукачівському греко-католицькому єпископові. За етнічною ідентифікацією вірники 31-ї парафії були русинами, 13 мадярами і 7 румунами. Реформати, ким були виключно мадяри, належали юрисдикції Мараморош-Угочській адміністрації. В комітаті налічувалися лише дві римсько-католицькі плебанії в Дякові (сьогодні Nevetlenfalu) і Турулунгу. Юдеї комітату Угоч мешкали в трьох реформатських угорських і 28 греко-католицьких, в основному русинських, селах[16].За переписом 1880 р. В найменшому комітаті Угорщини - Угочі проживало всього 49 039 чол., з яких 31 766 вважали себе греко-католиками, 7 809 реформатами, 6 131 юдеями, 3 265 римськими-католиками[17]. Як і в містах Ужгород, Мукачево і Берегово більшість греко-католиків в комітаті Угоч становили угорці, які колись повинні були мати передусім русинську етнічну ідентичність.

Згідно перепису 1910 р. Площа найменшого комітату в Угорщині становила 1 213 км. Кв., а густота населення - 75,6 чол. На км. Кв. Всього населених пунктів в Угочі налічувалося 72. На території комітату проживало 91 775 жителів, з яких 46,5% мадярів, 37,5% русинів, 10,6% румунів і 5,0% німців. За віросповіданням 62,7% мешканців комітату були греко-католиками, 15,3% реформатами, 12,9% юдеями і 8,9% римськими-католиками *.

У столичному комітатському місті Нодьсивлиш проживало 7 811 жителів, з яких 5 943 (78,08%) ідентифікували себе мадярами, 1 266 (16,20%) русинами і 540 (6,9%) німцями, тоді як за релігійною приналежністю 42,4% комітату були греко-католиками, 28,6% юдеями,

---

[13] *Magyarország Közigazgatási Atlasza 1914. A Magyar Szent Korona országai*, Baja-Pécs, 2000. - Old. 68; Botlik József, *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. - I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918 – 1945*, Nyiregyháza, 2005. - Old. 46.

[14] *Magyarország Közigazgatási Atlasza 1914. A Magyar Szent Korona országai*, Baja-Pécs, 2000. - Old. 97, 117, 135, 139, 144, 160; Botlik József, *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918-1945*, Nyiregyháza, 2005. - Old. 46.

*Про середньовічну та ранньомодерну історію заселення й розвитку комітату Угоч дет. див.: Гаджега Василій. Додатки к історіъ Русинов и руських церквей в жупъ Угоча. Часть I. и II/ Одбитка из «Наукового зборника Тов. «Просвъта» в Ужгородъ. Рочник IV. 3. P. 1925. и Рочник V. 3. P. 1927. - Ужгород: Друкарня оо. Василіян, 1927. - Часть друга. - С. 61 - 122.

[15] Balogh Pál, *A népfajok Magyarországon*, Budapest, 1902. - Old. 605 - 610.

[16] *Ibed.* - Old. 610 - 611.

[17] *Kárpátalja településeinek vallási adatai (1880 - 1941)/ Szerkesztette*: Dr. Kepecs József; Összeállitotta: Czibulko Zoltán; Főmunkatárs: Dr. Dányi Dezső; Témavezető: dr. Klinger András, Budapest: Központi statisztikai hivatal, 2000, Old. 24.

14,4% реформатами і 14,1% римськими-католиками[18]. Як бачимо, у Нодьсивлиші так само, як і в усіх інших вище наведених містах греко-католицьку більшість становили угорці, а не русини.

Більш-менш чисельними містечка в комітаті Угоч були: Турулунг, в якому проживало 3 792 мешканців, з яких 3 774 мадярів; Вілок (сьогодні Tiszaújlak), де мешкали 3 470 жителів, з яких 3 411 мадярів та Королево, в якому проживало 3 167 чол., з яких 2 224 (70,22%) мадярів і лише 932 (29,42%) русинів. В окремих селах проживало по декілька тисяч населення. Так, наприклад, у селі Холмеу (нині на території Румунії) мешкали 3 455, з яких, правда, 3 371 (97,56%) були мадярами, а в селі Великі Тарни (нині теж на території Румунії) з 1 931 жителя 881 були мадярами (45,6%), 555 румунами (28,7%) і 475 русинами (24,6%)[19].

Комітат Мараморош*

Окремо від попередніх трьох комітатів до першої половини XVIII ст. Розвивалася політична і церковна історія комітату Мараморош, який був підпорядкований юрисдикції Мукачівського уніатського єпископа лише 1723 р., хоч схизматичні рухи тут мали місце аж до появи перших греко-східних (православних) громад. Наприкінці XIX ст. Із 160-ти населених пунктів Мараморошського комітату 97 були русинськими, 46 румунськими, 12 мадярськими і 5 німецькими[20]. Згідно перепису 1880 р. В комітаті Мараморош проживало 137 666 чол., з яких греко-католиками вважали себе 106 992, юдеями 16 635, римськими-католиками 9 477, реформатами 4401 вірників[21]. Мараморош був найбільшим комітатом, в якому більшість греко-католиків становили русини. Іншими словами кажучи, саме ортодоксальний Мараморош теоретично мав шанси створити підґрунтя для греко-католицької русинської етноконфесійної ідентичності, якби на початку XX ст. Тут (спочатку в Ізі) не зародився антиуніатський рух за перехід у «православ'я».

На початку XX ст. Мараморош був п'ятим найбільшим комітатом в Угорщині загальною площею 9 716 км. Кв., поступаючись лише Пешту (12 973 км. Кв.), Крашшо-Сьорені (11 075 км. Кв.), Біхар (10 658 км. Кв.) І Торонтал (10 016 км. Кв.). Але з іншого погляду Мараморош був другим серед інших найменш заселених комітатів в Угорщині з густотою населення всього лише 35,0 чол. На км. Кв., випередивши лише найменш заселений комітат Чік (Csik), в якому на один км. Кв. Проживала 29,1 людина[22].

---

*Правда за іншими, більш надійними, як на нашу думку, підрахунками 1910 р. в комітаті Угоч загальна чисельність населення становила 68 340 чол., з яких 44 120 були грецького обряду католиками, 10 505 реформатами, 9 191 юдеями, 4 385 латинського обряду католиками, 93 євангелістами і 41 греко-східними (православними): Kárpátalja településeinek vallási adatai (1880 - 1941)/ Szerkesztette: dr. Kepecs József; Összeállitotta: Czibulko Zoltán; Főmunkatárs: dr. Dányi Dezső; Témavezető: dr. Klinger András. - Budapest: Központi statisztikai hivatal, 2000. - Old. 25.

[18]Magyarország Közigazgatási Atlasza 1914. A Magyar Szent Korona országai. - Baja-Pécs, 2000. - Old. 77, 114, 140; Botlik József. Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. - I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918-1945. - Nyiregyháza, 2005. - Old. 51, 88; Botlik J. Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX - XX. századi gazdaság- és társadalomtörténetéhez. - Budapest, 2000. - Old. 143.

[19]Magyarország Közigazgatási Atlasza 1914. A Magyar Szent Korona országai. - Baja-Pécs, 2000. - Old. 122, 140, 161, 163; Botlik József. Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918 - 1945. - Nyiregyháza, 2005. - Old. 51 - 52, 119; Botlik J. Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX - XX. századi gazdaság- és társadalomtörténetéhez. - Budapest, 2000. - Old. 68, 142.

*Про середньовічну та ранньомодерну історію заселення й розвитку комітату Мараморош дет. див.: Гаджега Василій. Додатки к історіъ Русинов и руських церквей в Мараморошъ. Студіъ исторично-архивнъ// Науковый зборник Товариства «Просвъта» в Ужгородъ за рокъ 1922/ Видає литературно-науковый оддъл/ Под ред. Августина Волошина, Др. Василія Гаджеги, Др. Ивана Панькевича и др. Володимира Бирчака. - Рочник І. - Ужгород: Книгопечатня акційного товариства «Уніо», 1922. - С. 112 - 176.

[20]Balogh Pál. A népfajok Magyarországon. - Budapest, 1902. - Old. 611 - 612, 615.

[21]Kárpátalja településeinek vallási adatai (1880 - 1941)/ Szerkesztette: dr. Kepecs József; Összeállitotta: Czibulko Zoltán; Főmunkatárs: dr. Dányi Dezső; Témavezető: dr. Klinger András. - Budapest: Központi statisztikai hivatal, 2000. - Old. 24.

[22]Magyarország Közigazgatási Atlasza 1914. A Magyar Szent Korona országai. - Baja-Pécs, 2000. - Old. 68 - 69, 72 - 74, 76; Botlik József. Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. - I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918 - 1945. - Nyiregyháza, 2005. - Old. 55.

**Правда за іншими статистичними підрахунками комітат Мараморош у 1910 р. налічував 215 577 жителів, з яких більше половини (161 717) були грецького обряду католиками, 33 410 юдеями, 14 087 латиського обряду католиками, 6 057 реформатами, 171 євангелістами, 128 греко-східними (православними): Kárpátalja településeinek vallási adatai (1880 - 1941)/ Szerkesztette: dr. Kepecs József; Összeállitotta: Czibulko Zoltán;

За переписом 1910 р. В комітаті налічувалося 156 населених пунктів, з яких 21 великі містечка, 135 малі поселення, але більшість - 238 залишалися майже безлюдними поселеннями. Проживало в комітаті 336 335 мешканців, з яких 159 086 вважали себе русинами (47,3%), 82 402 румунами (24,5%), 58 186 німцями (17,3%) і 35 315 мадярами (10,5%). За віросповіданням жителі комітату поділялися на: греко-католиків (73,8%), ким були переважно русини і румуни, юдеїв (17,2%), римських-католиків (6,3%) і реформатів (2,2%)**.

В столичному комітатському місті Мараморош-Сігет налічувалося всього 21 370 мешканців, з яких 17 542 (80,72%) вважалися мадярами, 2 001 (9,4%) румунами, 1 257 (5,9%) німцями і лише 2,5% русинами. За віросповіданням жителі міста ідентифікували себе 37,4% як юдеї, 27,4% греко-католики, 22,9% римські-католики і 10,6% реформати[23].

Інші міста комітату Мараморош у 1910 р., порівняно з містами інших комітатів етноконфесійної компактної зони заселення греко-католиків-русинів, теж були досить людними. Так, Вішеу де Сус разом із присілками (сьогодні на території Румунії) налічувалося 11 144 мешканців, серед яких мадярів налічувалося лише 1 100 чол. (9,9%). В Хусті - майбутньому «українському п'ємонті» на Підкарпатській Русі, 1910 р. Проживало 10 292 жителів, з яких трохи більше половини (5 230 або 51%) становили русини, 3 505 (34,0%) мадяри і 1 535 (16%) німці. В Ясіні - майбутній столиці самопроголошеної української Гуцульської республіки, 1910 р. Нараховувалося 9 795 мешканців, з яких лише 1 461 (14,9%) ідентифікували себе мадярами. Ще менше угорців проживало в інших містечках Мараморощини. Так, у Боржаві з 9 343 жителів лише 378 (4,1%) записали себе мадярами. Проте, значно більше угорців налічувалося в сусідньому з Ясіням Рахові: з 6 577 жителів міста, мадярами записалися 1 177 (17,9%). Великий Бичків налічував 5 955 жителів, з яких 3 078 русинів (51,69%), 1 646 мадярів (27,6%) і 1 177 (19,76%) німців. Проте

В таких містах, як Тячево, Вишково і Довге Поле більшість мешканців складали мадяри. Так, у Тячеві з 5 910 жителів, 4 482 були мадярами (75,8%) і лише 855 (14,47%) осіб записалися русинами і 434 (7,34%) німцями. Винятком було містечко Теребля, в якому із 3 936 мешканців, 3 226 (81,96%) ідентифікували себе русинами, 500 (12,7%) німці і лише 207 (5,26%%) мадяри. Проте у Вишкові з 4 839 жителів, 3 871 (80,0%) вважали себе мадярами, а в Довгому Полі із 2 588 жителів, мадярами записали себе ще більше - 2 230 (86,2%)[24].

Отже, по всій Мараморощині, де під впливом українських визвольних змагань, насамперед з Галичини, найшвидше поширилася українська національна ідея з розпадом Австро-Угорщини, русини переважали лише в Ясінях, Хусті, Тересві, Рахові, Великому Бичкові, Буштині, Боржаві, Міжгір'ї, Тереблі. Натомість в п'яти „королівських містах" (за винятком Хуста) - Мараморош-Сігеті, Тячеві, Вишкові і Довгому Полі, більшість населення становили все таки мадяри.

Релігійне становище комітату було схожим на інші регіони. 14 римсько-католицьких плебаній, з яких шість були мадярськими, належали Сатмарській юрисдикції латинських єпископів. 88 греко-католицьких парафій, з яких лише дві були угорськомовними, належали юрисдикції Мукачівського єпископа, тоді як 49 румунських парафій організаційно підпорядковувалися Самош-Уйварській румунській греко-католицькій єпархії. Налічувалося в комітаті також 11 юдейських та 6 реформатських (особливо в Тячеві, Вишкові і Довгому Полі) громад[25].

Főmunkatárs: dr. Dányi Dezső; Témavezető: dr. Klinger András. - Budapest: Központi statisztikai hivatal, 2000. - Old. 25.

[23]Magyarország Közigazgatási Atlasza 1914. A Magyar Szent Korona országai. - Baja-Pécs, 2000. - Old. 72, 133; Botlik J. Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX - XX. századi gazdaság- és társadalomtörténetéhez. - Budapest, 2000. - Old. 152; Botlik József. Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. - I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918 - 1945. - Nyiregyháza, 2005. - Old. 57, 153.

[24]Magyarország Közigazgatási Atlasza 1914. A Magyar Szent Korona országai. - Baja-Pécs, 2000. - Old. 64, 98, 110, 117, 127, 137, 149, 168; Botlik József. Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. - I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918-1945. - Nyiregyháza, 2005. - Old. 58.

[25]Botlik József. Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. - I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918 - 1945. - Nyiregyháza, 2005. - Old. 58.

*Дет. див.: Sturák Peter, THLIC. Dejiny gréckokatolíckej cirkvi v Ceskoslovensku v rokoch 1945 - 1989. - Prešov: Náboženské vydavateľstvo Petra, 1999. - S. 24 - 33.

Русини-греко-католики поза межами чотирьох комітатів Угорської Русі*

Окремо слід сказати кілька слів про сусідні з етноконфесійним ядром грек-католиків комітатати Земплин, Шаріш, Спіш і Абауй, в яких разом проживало бл. 100 тис. Русинів[26]. В комітаті *Спіш* (Szepes) 1890 р. 17 500 русинів (9,2% від загальної чисельності населення комітату) мешкали в 17-ти населених пунктах, з яких 9 розташовувалися аж в басейні Попраду і Дунаю[27]. В комітаті *Шаріш* (Saris) за переписом 1910 р. Налічувалося 39 тис. Русинів, що становило 25,9% загальної кількості населення в ньому[28]. Втім двадцять років перед тим (1890) русинів тут налічувалося 35 тис., які у 119 населених пунктах складали більшість населення комітату. А якщо звернутися до даних, які 1851 р. Навів відомий угорський історик-статистик Елек Фейнеші, то в комітаті Шаріш налічувалося 367 населених пунктів, з яких у 214-ти проживали русини, 176-ти словаки, 37-ти мадяри і 1-му німці[29]. В столичному місті комітату Шаріш - Пряшеві 1910 р. Проживало 16 323 мешканців, з яких 48,9% становили мадяри, 39,8% словаки і 8,6% німці[30].

При збільшенні загальної частки греко-католиків в Угорській частині імперії Габсбургів, одночасно помітним на початку XX ст. Був процес стагнації та зменшення кількості католиків східного обряду - носіїв руської та словацької мов. Найкраще цю дихотомію суперечностей висвітлює десятилітня статистика співвідношення між віровизнанням і рідною мовою. Так, якщо у 1900 р. В усій Угорщині налічувалося 1 841 272 греко-католиків, з яких 410 775 (23,31%) вважали рідною руську мову, а 101 578 (5,52%) - словацьку, то вже у 1910 р., коли загальна чисельність греко-католиків в Угорщині досягнула 2 007 916 осіб, кількість тих, із них, що спілкувалися руською мовою - дещо збільшилася до 456 027 (22,71%), тоді як словацькою - знизилася до 79 152 (3,94%). Аналізуючи демографічну ситуацію протягом трьох десятиліть (1880-1910 рр.), видно, що частка русинів серед східних католиків зазнала відносно незначного спаду - 22,79% у 1880 р., 22,31% у 1900 р. І 22,71% у 1910 р. За цей же період чисельність словаків систематично зменшувалася: з 6,83% у 1880 р. До 5,52% у 1910 р. Характерною ознакою цього часового відрізку є й те, що з одночасним зменшенням частки русинів, словаків і румунів серед греко-католиків в Угорщині спостерігається динамічне зростання кількості угорців: з 9,39% у 1880 р. До 13,39% у 1900 р. І аж до 15,16% у 1910 р.[31]

Загально прийнятою в національних історіографіях народів колишньої «клаптикової монархії» причиною негативних тенденцій у демографічному розвитку греко-католиків-не угорців була цілеспрямована і систематична асиміляторська політика здебільшого кальвіністських урядовців Будапешту в дуалістичну добу. У зв'язку з цим та з огляду на ще далеко не сформовану національну ідентичність не угорських католиків грецького обряду мадяризація виглядала цілком природнім і логічним наслідком націоналізующогося суспільства, проте з перспективи подальшої подібної політики властей - абсолютним анахронізмом. Мадяризація власне греко-католицької еклезіальної ідентичності менше з тим, що вела до реального збільшення частки угорців у ній: як політика державної конфесіалізації вона стала вагомою внутрішньою причиною та благодатним ґрунтом для поступового поширення русофільськи зорієнтованого православного руху між самими греко-католиками. Наприкінці XIX - на початку XX ст. Православна Церква в Угорщині хоч

---

[26]Botlik József. Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. - I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918 - 1945. - Nyiregyháza, 2005. - Old. 86.

[27]Balogh Pál. A népfajok Magyarországon. - Budapest, 1902. - Old. 93.

[28]Magyarország Közigazgatási Atlasza 1914. A Magyar Szent Korona országai. - Baja-Pécs, 2000. - Old. 74; Botlik József. Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. - I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918 - 1945. - Nyiregyháza, 2005. - Old. 93.

[29]Balogh Pál. A népfajok Magyarországon. - Budapest, 1902. - Old. 532, 561, 634; Botlik József. Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. - I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918 - 1945. - Nyiregyháza, 2005. - Old. 93.

[30]Magyarország Közigazgatási Atlasza 1914. A Magyar Szent Korona országai. - Baja-Pécs, 2000. - Old. 74; Botlik József. Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. - I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918-1945. - Nyiregyháza, 2005. - Old. 94.

[31]Лєтц Роберт. Греко-Католицька Церква у Словаччині в період між двома світовими війнами// Ковчег. Науковий збірник із церковної історії/ За ред. Бориса Ґудзяка, Ігоря Скочиляса та Олега Турія. - Число 4: Еклезіяльна й національна ідентичність греко-католиків Центрально-Східної Європи/ Відп. ред. Олег Турій. - Львів: Видавництво Українського Католицького Університету, 2003. - С. 175 - 176.

ще й не мала великої кількості вірних серед русинів і словаків, проте в період між першим і другим Мараморошськими судовими процесами над православними їх чисельність тим не менше була офіційно визнаною. Якщо за переписом 1900 р. Греко-східних православних нараховувалося між русинами 392, а словаками - 741 особа, то під час наступного перепису населення в 1910 р. Статистки зафіксували 868 православних русинів та 680 словаків[32].

Різкий кількісний спад серед греко-католиків словаків порівняно з русинами був спричинений тією обставиною, що мова жителів значної частини Східної Словаччини у Шарішському, Земплинському та Ужанському комітатах ще в 1900 р. Вважалася словацькою, але вже 1910 р. - руською. Коригування цього штучного статистичного росту чисельності русинів подав перший чехословацький перепис населення у 1921 р., який підтвердив ту основну тенденцію, що намітилася ще в період між 1880 і 1900 рр. Словацький історик Роберт Лєтц її підтверджує таким прикладом: у 46 селах комітатів Шаріш і Земплин, за переписом 1900 р. Проживало 483 русини і 9 731 словак. У тих самих селах, за даними 1910 р., нараховувалося уже 9 862 русини і лише 363 словаки. Загалом у чотирьох північно-східних комітатах Угорщини, тобто місць компактного проживання словацьких греко-католиків (Спіш, Шаріш, Земплин і Унг), у 1900 р. Проживало 138 894 русини і 363 688 словаків. Натомість у 1910 р. Тут зафіксовано лише 328 239 словаків і аж 151 571 русин, проте кількість русинів, які розмовляли словацькою, за цей же період зросла[33].

На зменшення кількості греко-католиків в Угорщині після 1880 р. Впливав й ще один чинник - еміграція, особливо до Америки, кульмінація якої припала на 1907 р. Найбільше переселенців виїжджало зі Східної Словаччини - комітатів Шаріш, Земплин, Спіш та Абауй, а також Ужанського комітату Угорської Русі. Загалом в період з 1899 по 1913 р. До Північної Америки лише з Угорської Русі виїхало понад 60 тис. Чол., в т. Ч.: з комітатів Унг - 30 500 (з 1890 по 1899 р. - 19 877), Берег - 13 500, Мараморош - 6 500 і Угоч - 4 000[34].

****

Отже, напередодні Першої світової війни, за даними перепису 1910 р., в комітатах Унг, Берег, Угоч і Мараморош, на території загальною площею 17 945 км. Кв., проживало 848 428 мешканців. За етнічною ідентифікацією русинів налічувалося 356 067 (41,96%), мадярів 267 091 (31,48%), жидів 128 791 (15,17%) (які, правда, частіше мадярами, менше німцями, себе записували), румунів 94 723 (11,16%), німців 93 047 (10,96%), словаків 37 950 (4,47%). Крім того, русини також мешкали в сусідніх північно-західних комітатах - Земплин, Шаріш, Спіш і Абауй (разом близько 100 тис.).

Окремо слід прокоментувати віросповідну ідентифікацію мешканців чотирьох комітатів. Дані офіційної угорської статистики 1880 та 1910 рр. Дають можливість переконатися, що із 848 428 жителів Угорської Русі 62,2% усвідомлювали себе греко-католиками, 14,25% реформатами (кальвіністами), 10,82% римськими-католиками і 10,2% юдеями. Оскільки у той час русини були в основному лише греко-католиками *, то й не складно помітити, що майже 20% ідентифікованих католиків грецького обряду не мали руської етнічної конотації, хоч греко-католиками і була переважна більшість вірників у комітатах Мараморош (73,8%) і Угоч (62,7%) та відносна більшість у комітатах Унг (58,3%) і Берег (54,0%).

Парадоксальним й одночасно оригінальним також є і той факт, що найбільше греко-католиків проживали там, де найпізніше відбулося щеплення унії і навернення „схизматиків" до католицизму - орієнтальному Мараморощі. Натомість найбільш окциденталізованими виявилися, звісно, північно-західні комітати Угорської Русі, свідченням чому є очевидний вплив римських-католиків у комітаті Унг (20%) і реформатів-кальвіністів у комітаті Берег (26,6%). Фактично кожний п'ятий та відповідно кожний четвертий мешканець цих комітатів ідентифікував себе через еклезіальну тотожність з

---

[32]Лєтц Роберт. Греко-Католицька Церква у Словаччині… - С. 176.
[33]Там само.
[34]Botlik J. Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX - XX. századi gazdaság- és társadalomtörténetéhez. - Budapest, 2000. - Old. 111.

соціально-культурними артефактами західно-християнської цивілізації. Одночасно найбільший успіх юдеїв (17,2%) на Мараморощі ймовірно пояснюється найнижчим рівнем соціально-культурної імплементації місцевої спільноти греко-католиків. Відштовхуючись від загальних характеристик віросповідної ідентифікації мешканців Угорської Русі, найбільш терпимим і одночасно толерантним регіоном був комітат Угоч, де чисельність греко-католиків, римських-католиків, реформатів та юдеїв майже відповідала загальній етнорелігійній ідентифікації мешканців цілої області. Іншими словами, етнічна та віросповідна ідентичність мешканців найменшого комітату в Угорщині - Угочі, є мініатюрним віддзеркаленням еклезіального та національного образу цілої Угорської Русі.

Окремо варта підсумувати й питання про етнічну та релігійну ідентифікацію жителів столичних комітатських міст. Загалом в слабо урбанізованих столичних містах чотирьох комітатів проживало 63 375 осіб, що складало лише 7,46% всього населення Угорської Русі. Як це не виглядатиме парадоксально, але найбільш русинським і одночасно греко-католицьким містом був маленький Нодьсивлиш (сучасне Виноградово), в якому русинами вважали себе 16,2%, а католиками грецького обряду - 42,4%. У всіх інших столичних комітатських містах греко-католики мали здебільшого угорську, словацьку та румунську ідентичність. Так, із 16 919 мешканців Ужгорода греко-католиками були 26,4%, тоді як русинами вважали себе лише 3,8% (решта греко-католиків були угорцями, словаками або різними білінгвами чи навіть полілінгвами). В Мукачеві, із 17 275 жителів, греко-католики складали 23,6%, з яких тільки 8,1% становили русини (решту складали угорці або білінгви), а з 21 370 жителя Мараморош-Сігету греко-католиками були 27,4%, проте русинами вважали себе лише 2,5% (решта були румунами, угорцями або білінгвами). Загалом у столичних комітатських містах Угорської Русі станом на 1910 р. Греко-католиками почували себе майже третина міщан (29,95%), з яких, правда, мали етнічну ідентичність русинів всього 7,65%.

Жителі Підкарпатської Русі у світлі чехословацької Статистики 1921 та 1930 рр.

Розпад Австро-Угорщини призвів не лише до утворення на її руїнах нових держав, але й до територіальних змін чотирьох комітатів Угорської Русі. Ці об'єктивні зміни, разом з, хоч і розмитим, суб'єктивним національним самоусвідомленням, привели до формування в колективній уяві її мешканців «генетично обмеженого і суверенного» образу співпричетності[35] - гомогенної партикулярної спільноти, що невдовзі отримала міжнародну та внутрідержавну легітимацію в назві «Підкарпатська Русь».

В період діяльності Русинського народного секретаріату - губернії Руська Крайна (21 березня - 29 квітня 1919 р.) - територія Підкарпаття становила 20 130 км. Кв. З населенням 980 тис. Чол.[36] Як відомо, у вересні 1919 р., за умовами Сен-Жерменського договору, в складі Чехословацької республіки опинилася Підкарпатська Русь площею 12 694 км. Кв., на якій проживало 606 568 (за іншими даними - 605 568) чол. Густота населення в Рутенії на той час становила 48 чол. На км. Кв.[37].

---

*Поява «православного руху» в Угорській Русі на початку XX ст. поки що відчутно на впливала на кореляцію еклезіяльної ідентичності русинів, хоч стрімке його поширення в околицях Бардієва (з центром у с. Бехерово), Хуста (з центром у с. Іза) і Мукачева (з центром у с. Великі Лучки), від 1902 до 1912 р. охопило бл. 15 населених пунктів загальною чисельністю вірників, не за офіційною статистикою, бл. 30 тис. Дет. про це див.: Marek Pavel, Bureha Volodimir. Oravoslavní v Ceskoslovensku v letech 1918 - 1953: príspevek k dejinám Pravoslavné církve v ceských zemích, na Slovensku a na Podkarpatské Rusi/ Pavel Marek, Volodimyr Bureha. - 2. prepracované a dopolnené vyd. - Brno: CDK (Centrum pro szudium demokraciae a kultury), 2008. - S. 38 - 40.

[35]Андерсон Бенедикт. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму/ Друге, перероблене видання/ Пер. з англ. Віктора Морозова. - Київ: Критика, 2001. - С. 22 та ін.

[36]Botlik József. Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. - I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918 - 1945. - Nyiregyháza, 2005. - Old. 110. Як на нас більш правдоподібними видаються підрахунки Їржі Краля, на думку якого, чотири комітати Угорської Русі напередодні входження до складу Чехословаччини охоплювали територію площею 17 945 км. кв., з якої лише 70,7%, тобто 12 694 км. кв. опинилося в межах Підкарпатської Русі: Král Jirzi. Op. cit. - S. 10.

[37]Botlik József. Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. - I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918 - 1945. - Nyiregyháza, 2005. - Old. 27; Botlik J. Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX - XX. századi gazdaság- és társadalomtörténetéhez. - Budapest, 2000. - Old. 150.

* Дет. про ці мадярські та мадяризовані села див.: Botlik József, Dupka György. Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján. - Ungvár-Budapest: Intermix kiadó, 1993. - Old. 359.

Перед тим, як наведемо та проаналізуємо чехословацькі переписи населення міжвоєнного періоду, скажемо кілька слів про ті невеличкі оази, які не ввійшли згідно міжнародних договорів в адміністративно-територіальні кордони Підкарпатської Русі, а залишилися й надалі в складі Угорщини, ввійшли до Румунії або опинилися в словацькій частині ЧСР - Пряшівщині, а разом - це територія площею 7 436 км. Кв. (!).

За межами колективно уявної спільноти*

Пряшівщина. Після 1919 р. До словацької території ЧСР відійшли три села - Малі Ратівці, Великі Ратівці і Тісоашвань. За переписом 1910 р. Разом у трьох селах проживало 1 609 чол., які з етнічного погляду були майже всі мадярами 1 591 (98,89%)[38]. За переписом 1921 р. Ці села охоплювали територію площею 2 213 га., на якій проживали на 100 осіб менше, ніж десять років тому (1 502 всіх жителів), з яких 1 172 (78,0%) - мадяри[39].

Угорщина. В складі Угорщини (від колишнього комітату Унг) залишилася територія 13 км. Кв. Велико-капушанського округу всього із двома селами, одним з яких є Загонь, де проживало 1 231 чол. В той же час від комітату Саболч до Підкарпатської Русі ЧСР відійшла територія в 69 км. Кв. З трьома селами: Есень - 2 013 чол., з яких 1 947 мадярів, Салівка - 791 (всі мадяри) і Тісоагтелек - 675 чол., з яких лише четверо були не мадярами. За переписом 1910 р. В цих селах разом мешкали 3 479 жителів, з яких 3 409 були мадярами (97,98%)[40]. Від колишнього Березького комітату, що займав площу територією 3 786 км. Кв. Більша частина (3 327 км. Кв.) Відійшла до ЧСР. В складі Угорщини залишилося лише 459 км. Кв. (пізніше 436 км. Кв.) Округу Чонка-Берег.

Румунія. Від найменшого колись в історії Святостефанської корони комітату Угоч (1 213 км. Кв.) Залишилося в складі хортистської Угорщини лише 0,1 км. Кв. Території (бл. 10 га), тоді як 60% комітату відійшло до ЧСР, а 39,09% - до Румунії. В складі останньої також опинилися міста Сатмарнеметі (сучасне Сату Маре), Нодькароль, Нодьбаньо і Фелшибаньо комітату Сатмар з усіма навколишніми селами загальною площею 6 289 км. Кв. До складу ЧСР (1921 р.) Ввійшло село Велика Паладь колишнього комітату Угоч, в якому на території 32,4 км. Кв. (1910 р.) Проживало 1 525 жителів.

Окремо слід згадати, що після Першої світової війни в складі Румунії опинилися 11 греко-католицьких парафій Мараморошського комітату, котрі, правда, інституційно й надалі підпорядковувалися Мукачівському єпископові. Станом на 1915 р. Тут проживали 22 336 греко-католиків, з яких 16 956 усвідомлювали себе русинами, 4 756 двомовними мадяро-русинами і 654 мадярами. У 1930-х роках всі 11 громад стали частиною новоутвореної Мараморошської румунської греко-католицької єпархії[41]. Загалом із 9 716 км. Кв. Колишнього Мараморошського комітату до Румунії відійшла територія площею 3 417 км. Кв.[42]

---

[38]Magyarország Közigazgatási Atlasza 1914. A Magyar Szent Korona országai. - Baja-Pécs, 2000. - Old. 125, 139, 161.

[39]Botlik József. Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. - I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918 - 1945. - Nyiregyháza, 2005. - Old. 139.

[40]Magyarország Közigazgatási Atlasza 1914. A Magyar Szent Korona országai. - Baja-Pécs, 2000. - Old. 74-75, 77, 107, 114, 154, 161, 168; Botlik József. Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. - I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918 - 1945. - Nyiregyháza, 2005. - Old. 144.

[41]Bendasz István, Koi István. A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye lelkészségeinek 1792. évi katalógusa. - Nyíregyh§za, 1994. - Old. 21-224; Botlik József. Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. - I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918 - 1945. - Nyiregyháza, 2005. - Old. 218.

[42]Magyarország Közigazgatási Atlasza 1914. A Magyar Szent Korona országai. - Baja-Pécs, 2000. - Old. 68, 72, 75, 77; Botlik József. Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. - I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918 - 1945. - Nyiregyháza, 2005. - Old. 144; Botlik J. Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX - XX. századi gazdaság- és társadalomtörténetéhez. - Budapest, 2000. - Old. 49.

*Серед сучасних авторів, чиї наукові публікації заслуговують довіри критиків, дет. про Підкарпатську Русь 1919 - 1939 рр. див.: Шандор Вікентій. Спомини. - Том І. Карпатська Україна 1938 - 1939. - Ужгород: МПП Ґражда, 1995. - 388 с.: іл.; Маґочій Павло Роберт. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848 - 1948)/ Авторизов. пер. з англ. - Ужгород: Поличка «Карпатського краю», 1994. - С. 51 - 148; Пушкаш А. И. Судьбы Закарпатского региона между двумя мировыми войнами// Регионы и границы Украины в исторической ретроспективе/ Отв. ред. Л. Е. Горизонтов. - М.: Институт славяноведения РАН, 2005. - С. 238 - 274; Пушкаш Андрей. Цивилизация или варварство: Закарпатье 1918-1945/ Андрей Пушкаш; Институт славяноведения РАН. - М.: Издательство «Европа», 2006. - С. 65 - 288.

В межах колективно уявної спільноти - Підкарпатська Русь*

Згідно адміністративної реформи (29 лютого 1920 р.) Підкарпатська Русь складалася з трьох округів, центрами яких були відповідно Ужгород, Мукачево і Севлюш. Спочатку три округи поділялися на 18, а від 1927 р. - на 12 районів. Із колишніх чотирьох комітатів Угорської Русі загальною площею 17 945 км. Кв. В Чехословаччині, як було сказано вище, опинилося 70,7%, тобто 12 694 км. Кв.

За першим чехословацьким переписом, проведеного 15 лютого 1921 р., на Підкарпатській Русі проживало 604 745 жителів, з яких 372 884 (62,17%) становили русини, частка яких зросла порівняно з 1910 р. (56,16%) не так через стрімке зростання етнічної самосвідомості за роки війни та зміни свого підданства і громадянства з імперського на національно-республіканське, а скоріш за все через зменшення частки мадярів, чисельність яких від 1910 до 1921 р. Впала з 21,96 % до 17,03%, налічуючи, таким чином, 102 144 чол. Третю за впливовістю етнічну групу на Підкарпатській Русі, згідно перепису 1921 р., займали євреї, яких нараховувалося 80 059 (13,35%) чол. Порівняно з переписом 1910 р., за неповних три роки перебування краю в складі Чехословаччини, чисельність «чехословаків» зросла з 1,29% (тоді це були переважно етнічні словаки) до 3,29%, нараховуючи разом 19 737 осіб, суттєво витіснивши на маргінеси такі традиційні етнічні спільноти як румунів - 13 610 (2,27%) та німців - 10 460 (1,74%).

Незважаючи на те, що від 1910 до 1921 р. Частка мадярів на Підкарпатській Русі впала майже на 5% (від 1918 до 1924 р. До Угорщини виїхало із Підкарпатської Русі бл. 18 тис. Угорців, а зі Словаччини - 88 тис.)[43], їхня присутність все ж залишалася відчутною особливо в містах і містечках, де політика мадярського ексклюзивізму після 1867 р. Виявилася найбільш успішною. Так, в Ужгороді станом на 1921 р. З 20 601 жителів понад третина (38,89%) вважала себе мадярами, у Мукачеві з 20 865 мешканців майже чверть населення (24,15%) складали мадяри, а в Берегові з 13 864 осіб мадяри складали майже абсолютну більшість населення - 62,15%. В інших містечках Підкарпаття частка мадярів 1921 р. Так само була досить високою - від 93,20% в Косині, 25,23% в Севлюші, 11,16% у Тячеві, 8,31% у Рахові, 7,74% у Росвигові, 7,46% у Середньому до 6,87% у майбутньому «українському п'ємонті» на Підкарпатській Русі - Хусті[44] **.

Після входження краю до складу Чехословацької республіки особливо швидкими темпами зростала чисельність «чехословаків», які посіли державні місця в губернській та окружній адміністраціях. Якщо за переписом 1921 р. З 19 775 „чехословаків" 9 477 були чехами і 10 298 словаками (у 1910 р. Налічувалося всього 234 чехів і 7 728 словаків), то за переписом 1930 р. „чехословаків" було уже 33 961, з яких, навпаки, чехів 20 719, а словаків 13 242[45].

Серед міст найбільш заселеним «мегаполісом» на Підкарпатській Русі за переписом 1921 р. Був не Ужгород з його 20 601 мешканцями, а все ще Мукачево, в якому на 264 жителів проживало більше. Правда етнічне обличчя колишньої «метрополії русинів» за п'ятдесят років австро-угорського дуалізму суттєво змінилося. Так, із загальної чисельності міщан 8 394 були жидами, 4 936 русинами, 4 864 мадярами, 1 493 „чехословаками", 720 «чужими» і 512 «іншими». За віросповіданням мешканці міста ідентифікували себе з

---

[43]Botlik J. Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX-XX. századi gazdaság- és társadalomtörténetéhez. - Budapest, 2000. - Old. 202.

[44] Král Jiri. Podkarpatská Rus. - Praga, 1924. - S. 10, 51, 56-60, 98, 103; Statistický Lexicon obci v Podkarpatské Rusi. - Praga, 1928. - S. 45; Botlik J. Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX - XX. századi gazdaság- és társadalomtörténetéhez. - Budapest, 2000. - Old. 151 - 152.

**Згідно угорських архівних даних та підрахунків статистика Дюли Попелі (Gyula Popély), на Підкарпатській Русі 1921 р. мешкало 604 593 жителів, з яких 372 500 були русинами, 103 690 мадярами, 79 715 євреїв, 19 775 „чехословаками", 10 810 румунами, 10 326 німцями. Тоді ж на Підкарпатті налічувалося 6862 солдатів і офіцерів Чехословацької армії. Небезстороння угорська статистика в Мукачеві нарахувала 38%, а у Виноградові 33% угорців: Popély Gyula. Népfogyatkózás (A csehszlovákiat magyarság a népszámlálások tükrében, 1918 - 1945). - Budapest, 1991. - Old. 60; Botlik J. Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX - XX. századi gazdaság- és társadalomtörténetéhez. - Budapest, 2000. - Old. 151.

[45]Botlik J. Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX-XX. századi gazdaság- és társadalomtörténetéhez. - Budapest, 2000. - Old. 200; Botlik József. Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918-1945. - Nyiregyháza, 2005. - Old. 152, 239.

юдеями - 10 012, греко-католиками - 4 735, римськими-католиками - 4 346, євангелістами - 1 355, православними - 111. Мали місце в Мукачеві і 316 «невірних» («нехристиян»)[46].

Втім етнічна ідентичність мешканців Мукачева не виглядала настільки угорською, як національна структура населення Ужгорода. Якщо в колишній „метрополії русинів" 1921 р. Угорці складали 23,37%, то в Ужгороді мадярами записалися 7 712 чол. (37,43%)[47]. Іншими словами жодне з найбільших міст на Підкарпатській Русі не мало шансів об'єктивно стати центром збереження власне русинської етнічної ідентичності чи в перспективі української національної свідомості.

Правда в наступне десятиліття, здебільшого за рахунок чеських і меншою мірою словацьких чиновників, населення Ужгорода перевищило чисельність мешканців Мукачева і становило 26 675 чол., з яких 8 030 (30,10 %) складали «чехословаки», 6 260 (23,47 %) русини, 5 897 (22,10 %) жиди і лише 4 499 (16,87 %) мадяри[48]. За конфесійною ідентифікацією мешканці губернського центру 1930 р. Поділялися на римських-католиків (8 674), греко-католиків (7 497), юдеїв (7 357), реформатів і євангелістів різних деномінацій (1 106), православних (263) і без віросповідання (1 778)[49]. Як бачимо, Ужгород не лише став найчисельнішим містом Підкарпатської Русі, але й перестав бути мадярським. Правда не став Ужгород, як губернська столиця Підкарпатської Русі, ні греко-католицьким, ні русинським. До кінця 1930-років греко-католики-русини в Ужгороді не перевищували чверті населення міста.

Від останнього угорського (1910) до першого чехословацького (1921) перепису змінилася й віросповідна приналежність населення краю. Найперше, що кидається у вічі, то це динамічне зростання чисельності вірників православної ідентичності. Так, якщо у 1910 р. Греко-східними себе записали лише 577 вірників, то вже 1921 р. Їх налічувалося майже 70 тис., які мешкали в 76-ти парафіях. Упродовж 1920-х років чисельність православних зросла з 55 до 76-ти тисяч вірників[50] *. Станом на 1925 р. Організаційно православна церква на Підкарпатській Русі була поділена на 11 благочинних округів (деканатів): мукачівський (11 церковних громад), іршавський (6), довжанський (6), хутський (15), дубівський (8), ужгородський (4), волівський (6), салдобошський (6), тячівський (9), тересв'янський (5) і рахівський (6)[51]. Отже, разом Карпаторуській православній церкві належало 82 парафії (церковні громади). Водночас 65 тис. Підкарпатських реформатів на початку 1920-х років мешкали в 76 громадах і 5-ти філіях. Адміністративно вони належали до Березького, Ужанського і Мараморош-Угочанського церковних округів. Реформати-мадяри Ужанського

---

[46]Петригалла П. И. Мукачево в теченіи за 10 лътъ республики// Карпаторусскіе достиженія/ Сост. и издалъ А. В. Поповъ. - Мукачево, 1930. - С. 294; Botlik J. Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX-XX. századi gazdaság- és társadalomtörténetéhez. - Budapest, 2000. - Old. 205; Botlik József. Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. - I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918 - 1945. - Nyiregyháza, 2005. - Old. 190.

[47]Statistický Lexicon obci... - S. 25; Botlik J. Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX - XX. századi gazdaság- és társadalomtörténetéhez. - Budapest, 2000. - Old. 205.

[48]Statistický Lexicon obci... 1937. - S. 21; Botlik József. Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. - I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918 - 1945. - Nyiregyháza, 2005. - Old. 300.

[49]Dostál Jaroslav. Podkarpatská Rus/ Druhé, zcela prepracované a rozšírené vydání. - Praha Vydává Knihkupectví Klubu ceskoslovenských turistu, 1936. - S. 10 - 11.

[50]Botlik J. Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX - XX. századi gazdaság- és társadalomtörténetéhez. - Budapest, 2000. - Old. 203; Botlik József. Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. - I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918 - 1945. - Nyiregyháza, 2005. - Old. 219, 228.

*Чисельність православних, як і інших віросповідань чи підрахунків етнічних ідентичностей, мають різне тлумачення. Так, за підрахунками сучасних православних авторів Павела Марека і Володимира Буреги, чисельність православних у 1910 р. становила 558 вірників, 1921 р. - 60 997, а 1930 р. - 111 989, які проживали у 83 парафіях: Marek Pavel, Bureha Volodimir. Oravoslavní v Ceskoslovensku v letech 1918 - 1953: príspevek k dejinám Pravoslavné církve v ceských zemích, na Slovensku a na Podkarpatské Rusi/ Pavel Marek, Volodimyr Bureha. - 2. prepracované a dopolnené vyd. - Brno: CDK (Centrum pro szudium demokraciae a kultury), 2008. - S. 270, що є навіть менше, ніж у деяких сучасних угорських статистиків - 1910 р. - 582, 1921 р. - 64 267: Kárpátalja településeinek vallási adatai (1880 - 1941)/ Szerkesztette: dr. Kepecs József; Összeállitotta: Czibulko Zoltán; Főmunkatárs: dr. Dányi Dezső; Témavezető: dr. Klinger András. - Budapest: Központi statisztikai hivatal, 2000. - Old. 25 - 26.

[51] Marek Pavel, Bureha Volodimir. Oravoslavní Ceskoslovensku v letech 1918 - 1953: príspevek kdejinám Pravoslavné církve ceských zemích, na Slovensku na Podkarpatské Rusi/ Pavel Marek, Volodimyr Bureha. - 2. prepracované a dopolnené vyd. - Brno: CDK (Centrum pro szudium demokraciae a kultury), 2008. - S. 349.

комітату мешкали в Малих Геєвцях, Чомони, Есені, Малій Доброні, Великій Доброні[52]. Підкарпатські римські-католики, хоч і перебували в церковній юрисдикції Сатмарського єпископа латинського обряду, після Тріанонського договору 44 плебанії опинилися в складі ЧСР, 45 - Румунії і лише 14 в складі Угорщини (комітатах Саболч, Сатмар і Чонка-Берег[53].

Коментуючи дані перепису 1921 р. Різні сучасні статистики підрахували, що на Підкарпатській Русі із 612 442 жителів налічувалося 329 364 (або 330 308) греко-католиків (53,93%), 93 795 (або 93 031) юдеїв (15,31%), 64 701 (або 62 637) реформатів і євангелістів всіх деномінацій (10,32%), 60 997 (або 64 267) греко-східних (православних) (10,49%), 55 019 (або 56 958) римсько-католиків (9,30%), 4 477 (з яких 1 169 без віровизнання) інших віросповідань[54].

Підтримка чехословацьким урядом православного руху на Підкарпатті логічно привела до істотного зменшення чисельності греко-католиків. Так, за переписом 1930 р. На Підкарпатській Русі із 734 249 жителів греко-католиками вважали себе 360 269 (49,07%), які проживали в 315 парафіях. Слідом за ними, витіснивши за неповних десять років юдеїв і реформатів разом з євангелістами, йдуть 112 (або 118 284) тис. Православних (15,43%, або 16,11%). 102 (або 103 319) тис. Юдеїв (14,07%) посіли третю сходинку, після яких розмістилися 71 559 тис. Римських-католиків (9,75%), 72 (69 050) тисячі реформатів і євангелістів різних деномінацій (9,77%, або 9,40%) та 11 768 (1,60%) інших віровизнань і невірних[55].

***

За двадцять міжвоєнних років чехословацької «демократії» на Підкарпатській Русі істотно змінилася національна та релігійна ідентифікація населення. Найперше, що кидається у вічі сучасному досліднику та пересічному жителю краю тих часів, то це: по-перше, стрімке збільшення чисельності православних (від 577 у 1910 р. До 70-ти тисяч у 1922, 112 тисяч у 1930 та 140 тисяч у 1936 р.), громади яких поповнювалися в основному за рахунок етнічних русинів; по-друге, чисельне зростання нових господарів краю - „чехословаків" (від 234 чехів і 7 728 словаків у 1910 р. До 19 775 у 1921 р., з яких 9 477 були чехами і 10 298 словаками, та 33 961 „чехословаків", з яких 20 719 були чехами і 13 242 словаками у 1930 р.), які майже монопольно обсіли головні посади в державному управлінні краєм; по-третє, за цей період відбулися суттєві зміни в етноконфесійному співвідношенні між русинами і греко-католиками: якщо за переписом 1921 р. Із 612 442 жителів 372 884 були русинами (62,17% супроти 56,16% у 1910 р.), то 1930 р. Із 734 249 жителів краю греко-католиками були 360 269, що становило лише 49,07%, багато з яких прийняли нову віросповідну ідентичність - греко-східних православних; по-четверте, якщо за перші десять років XX ст. Чисельність греко-католиків у чотирьох комітатах Угорської Русі зросла загалом на 58 тис. (з 460 431 у 1900 р. До 518 349 у 1910 р.), а кількість русинів збільшилася лише майже на 30 тис. (з 327 392 у 1900 р. До 356 533 у 1910 р.), то від 1921 до 1930 р. Чисельність греко-католиків зросла на майже 30 тис (330 308 до 360 269), хоча в загальному їхня частка впала від майже 54% 1921 р. До трохи більше 49% 1930 р. За цей же період кількісно зросли і русини (з 372 884 до 446 916), хоча в цілому їхня загальна частка не піднялася і на 1% (з 62,17% до 63%); по-п'яте, за переписом 1930 р. На Підкарпатській Русі

---

[52]Az Ungi Református Egyházmegye története. - Ungvár, 1931. - Old. 2, 103; Botlik József. Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. - I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918 - 1945. - Nyiregyháza, 2005. - Old. 226.

[53]Botlik József. Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. - I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918 - 1945. - Nyiregyháza, 2005. - Old. 227.

[54]Kárpátalja településeinek vallási adatai (1880 - 1941)/ Szerkesztette: dr. Kepecs József; Összeállitotta: Czibulko Zoltán; Főmunkatárs: dr. Dányi Dezső; Témavezető: dr. Klinger András. - Budapest: Központi statisztikai hivatal, 2000. - Old. 26; Marek Pavel, Bureha Volodimir. Oravoslavní v Ceskoslovensku v letech 1918 - 1953: príspevek k dejinám Pravoslavné církve v ceských zemích, na Slovensku a na Podkarpatské Rusi/ Pavel Marek, Volodimyr Bureha. - 2. prepracované a dopolnené vyd. - Brno: CDK (Centrum pro szudium demokraciae a kultury), 2008. - S. 271.

[55]Botlik J. Hármas kereszt alatt. Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig, 1646 - 1997. -Budapest, 1997. - Old. 228 - 229; Kárpátalja településeinek vallási adatai (1880 - 1941)/ Szerkesztette: dr. Kepecs József; Összeállitotta: Czibulko Zoltán; Főmunkatárs: dr. Dányi Dezső; Témavezető: dr. Klinger András. - Budapest: Központi statisztikai hivatal, 2000. - Old. 27.

налічувалося 2 355 осіб, які записалися українцями[56] (це були переважно емігрантами із Галичини (менше - Наддніпрянської України), що опинилися в Чехословаччині після поразки українських визвольних змагань 1917-1921 рр.

Мешканці Підкарпатської території в угорській офіційній Статистиці 1938 - 1941 рр.

«Повернуті» території до Угорщини за Віденським арбітражем. Територія І населення автономної Підкарпатської Русі в складі Чехословаччини *

Після першого Віденського арбітражу (2 листопада 1938 р.) Згідно перепису від 15 грудня 1938 р. Від Чехословаччини до Угорщини відійшла територія площею 11 927 км. Кв., на якій проживало 1 041 101 чол., з яких 83,7% мадяр, 12,9 % словаків і лише 2% русинів[57]. Територія Підкарпатської Русі зменшилася на 1 896 км. Кв., на якій проживало 207 059 жителів. До Угорщини відійшли: Ужгород і навколишні села загальною площею 692 км. Кв. (всього 59 населених пунктів) з населенням 73 980 чол., з яких мадярів 63 652 (86,0%), русинів 6 709 (9,1 %) і словаків 1 758 (2,4%). На даний момент в Ужанському окрузі більшість мешканців (68 714 чол., або 92,9%) розмовляла угорською мовою[58]; від Березького і Угочанського округів (з містами Мукачево і Берегово) відпало території площею 1 204 км. Кв. (всього 73 населених пунктів, в т.ч. 32 навколо Берегова і по 20 навколо Мукачева і містечка Вілок) із загальним населенням 133 079 жителів, з яких 114 512 (86,0%) були мадярами і 12 334 (9,3%) русинами. Натомість в цих двох округах угорською мовою розмовляли 123 847 чол. (93,0%). До Угорщини також відійшли 24 населених пунктів району Вашарошнамені комітату Чонка-Берег загальною площею 436 км. Кв., які після Тріанонського договору (1920) були «прирізані» Чехословаччині[59]. За другим Віденським арбітражем (30 серпня 1940 р.) Від румунської Трансільванії і земель сейкеїв до Угорщини відійшла територія загальною площею 43 591 км. Кв. З населенням 2 185 546 чол., з яких мадяр 1 123 216 (51,1%) та румунів 42,1%.

Згідно угорського державного перепису від 15 грудня 1938 р. В підкарпатських містах, що вдруге опинилися в складі Свято-Стефанської Угорщини проживало: в Мукачеві 27 223 жителів, з яких 21 938 (80,6%) мадярів і 2 890 (10,6%) русинів; в Ужгороді 22 624 чол., з яких мадярів 18 037 (79,8%), а русинів 2 478 (11,0%) і Берегові 19 135 жителів, з яких 17 907 мадярів (93,6%) і лише 713 (3,7%) русинів[60].

Згідно перепису, проведеному в лютому 1939 р., напередодні виборів до Сойму Карпатської України, що відбулися 12 числа, її територія займала площу 11 094 км. Кв., на якій у 390 населених пунктах проживало 552 124 чол. З них, правда, 7 365 були офіцерами і солдатами чехословацької армії. За етнічною ідентифікацією мешканці ошуканої Третім Райхом автономної Підкарпатської Русі/Карпатської України вважали себе: 413 481 (75,9%) русинами, 65 828 (12,1%) жидами, 25 894 (4,8%) мадярами, 17 495 (3,2%) чехами і словаками, 13 268 (2,4%) румунами, 8 715 (1,6%) німцями. Отже, всього на території

---

[56]Botlik J, *Hármas kereszt alatt. Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig, 1646-1997*, Budapest, 1997. - Old. 229; Botlik József, *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. - I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918 – 1945,* Nyiregyháza, 2005. - Old. 236.

*Серед авторів, чиї мемуарні публікації заслуговують на увагу критиків, дет. див.: Шандор Вікентій. Спомини. - Том ІІ. Карпатська Україна 1939 - 1945. - Ужгород: МПП Ґражда, 2000. - 245 с.: іл.; Бірчак Володимир. Карпатська Україна: Спомини й переживання. - Прага: «Нація в поході», 1940. - 91 с.; Бірчак Володимир. Карпатська Україна: Спогади і переживання/ Післямова Романа Офіцинського. - Ужгород: Ґражда, 2007. - 200 с.

[57] Thirring Lajos, *A népesség a Felvidék visszacsatolt részén// Magy. Stat. Szemle*, 1939. - 5 sz. - Old. 456, 478; Botlik J., *Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX - XX. századi gazdaság- és társadalomtörténetéhez*, Budapest, 2000. - Old. 212; Botlik József, *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. - I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918 – 1945*, Nyiregyháza, 2005. - Old. 259.

[58]Botlik József, *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. - I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918 – 1945*, Nyiregyháza, 2005. - Old. 299.

[59]*Ibed*. - Old. 299.

[60]Thirring Lajos, *A népesség a Felvidék visszacsatolt részén// Magy. Stat. Szemle. – 1939*, - 5 sz. - Old. 456, 461, 474 - 475, 479, 487; Botlik J., *Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX - XX. századi gazdaság- és társadalomtörténetéhez*, Budapest, 2000. - Old. 213; Thirring Lajos, *A népesség a Felvidék visszacsatolt részén// Magy. Stat. Szemle*, 1939. - 5 sz. - Old. 456, 461, 474 - 475, 479, 487; Botlik J., *Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX - XX. századi gazdaság- és társadalomtörténetéhez*, Budapest, 2000. - Old. 299.

Карпатської України, без чехословацького армійського корпусу, налічувалося 544 759 автохтонних мешканців[61].

Територія Підкарпатського регентського комісаріату після окупації Угорщиною Карпатської України *

15-18 березня 1939 р., в результаті окупації угорськими військами Карпатської України, до складу Угорщини відійшла територія площею 11 085 км. Кв. З населенням 544 759 чол. Крім Ужгороду, Мукачева і Берегова, які ще в листопаді 1938 р. Опинилися в складі Угорщини, до неї ввійшли такі міста, як Хуст (17 833 чол.), Нодьсивлиш (11 054 чол.) І Ясіня (10 614 чол.)[62]. Окремо за умовами угорсько-словацького договору про спірну територію від 4 квітня 1939 р. До Угорщини відійшла територія площею 1 056 км. Кв. З населенням 40 777 чол. Мова йде про два округи Земплинського комітату: Сніна - 604 км. Кв. З населенням (1930 р.) 19 496 чол. І Собранці - 452 км. Кв. З населенням (1930 р.) 21 281 жителів[63].

Зовнішньо Підкарпатська територія (офіційна назва краю від липня 1939 р.) Ще трохи змінила своє обличчя влітку 1939 р. Так, до комітату Унг Ужанського округу ввійшло Довге Поле, до м. Ужгород - 1 161 житель, до комітатів Берег і Угоч Мукачівського округу - чотири села, Вілоцького округу - шість сіл (Фанчиково, Чепа, Матієво, Тросник, Вербовці і Холмовець) з населенням 7 136 чол.

Отже, згідно перепису від 15 липня 1939 р. На території Підкарпатського регентського комісаріату загальною площею 12 141 км. Кв. Проживало 671 512 чол. (1910 р. - 496 487, 1930 р. - 592 901 чол.). Правда до цієї кількості відносились і ті, що тимчасово перебували в краї (6 896 чол.), і ті 13 582, які працювали в низинних районах Угорщини Алфьолді, і ті 43 567, що опинилися на території Підкарпаття в результаті словацько-угорського договору[64].

В результаті змін державних кордонів адміністративно-територіальний устрій комітатів також зазнав трансформації. Так, згідно перепису 15 липня 1939 р. В комітаті Унг площею 692 км. Кв. Проживало 73 980 чол., з яких у місті Ужгороді 23 785, а комітатах Берег і Угоч площею 1 204 км. Кв. Мешкали 133 079 чол., комітатських містах Мукачеві і Берегові - відповідно 27 291 та 19 135 чол. Решта мешканців проживали в 9 більших, 92 менших містечках-селах і 261 сільському населеному пунктові[65].

Таким чином, станом на липень 1939 р. Підкарпатський регентський комісаріат - представницький орган державного управління в краї, мав площу 12 146 км. Кв. З населенням 671 512 чол.[66] З них:

---

[61]Kemény Gábor, *Verhovina feltámad (A ruszin sors könyve,* Budapest, 1939. - Old. 211; Botlik J., *Egestas Subcarpathica*. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX - XX. századi gazdaság- és társadalomtörténetéhez. - Budapest, 2000. - Old. 231; Нариси історії Закарпаття. У трьох томах. - Том II (1918 - 1945)/ Відп. ред. і керів. авт. кол. проф. І. Гранчак. - Ужгород: Закарпаття, 1995. - С. 294; Botlik József. Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. - I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918 - 1945. - Nyiregyháza, 2005. - Old. 267, 329.

*Дет. див.: Офіцинський Р. Політичний розвиток Закарпаття у складі Угорщини (1939-1944)/ Передм. В. Задорожного. - Київ: Інститут історії України Національної Академії Наук України, 1997. - 244 с.; Пушкаш Андрей. Цивилизация или варварство: Закарпатье 1918 - 1945/ Андрей Пушкаш; Институт славяноведения РАН. - М.: Издательство «Европа», 2006. - С. 289 - 420.

[62] Thirring Lajos, *A népesség a Felvidék visszacsatolt részén// Magy. Stat. Szemle*, 1939. - 5 sz. - Old. 199 - 200; Botlik J. *Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX - XX. századi gazdaság- és társadalomtörténetéhez,* Budapest, 2000. - Old. 231.

[63] Thirring Lajos, *A népesség a Felvidék visszacsatolt részén// Magy. Stat. Szemle*, 1939. - 5 sz. - Old. 236 - 237; Botlik J. *Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX - XX. századi gazdaság- és társadalomtörténetéhez,* Budapest, 2000. - Old. 233 - 234; Thirring Lajos, *A népesség a Felvidék visszacsatolt részén// Magy. Stat*, Szemle. - 1939. - 5 sz. - Old. 456, 461, 474 - 475, 479, 487; Botlik J., *Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX - XX. századi gazdaság- és társadalomtörténetéhez*, Budapest, 2000. - Old. 336 - 337.

[64] Botlik J. *Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX - XX. századi gazdaság- és társadalomtörténetéhez*, Budapest, 2000. - Old. 234; Botlik József, *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. - I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918 – 1945*, Nyiregyháza, 2005. - Old. 337.

[65]Botlik József, *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján.* - I. *Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918 – 194,*. Nyiregyháza, 2005, Old. 310.

[66] *Ibed. - Old.* 352.

- Ужанський комісаріат - 2 941 км. Кв. З населенням 128 543 чол., в т. Ч.: Великоберезнянський район 1 417 км. Кв. З населенням 52 172 чол., Перечинський район - 624 км. Кв. З населенням 26 666 чол. І Собранецький район - 462 км. Кв. З населенням 24 057 чол.; всього в комісаріаті налічувалося 34 містечка і 155 малих сільських поселень;

- Березький комісаріат - 2 838 км. Кв. З населенням 191 329 чол., в т. Ч.: Іршавський район - 753 км. Кв. З населенням 57 565 чол., Мукачівський район - 667 км. Кв. З населенням 72 831 чол. І Свалявський район - 408 км. Кв. З населенням 60 933 чол.; всього в комісаріаті налічувалося 32 містечка і 176 малих сільських поселень;

- Мараморошський комісаріат - 6 292 км. Кв. З населенням 347 689 чол., в т. Ч.: Хустський район - 962 км. Кв. З населенням 82 015 чол., Великосевлюшський район - 473 км. Кв. З населенням 62 032 чол., Міжгірський район - 1 150 км. Кв. З населенням 41 533 чол., Рахівський район - 1 939 км. Кв. З населенням 67 314 чол. І Тячівський район - 1 768 км. Кв. З населенням 94 795 чол.; всього в комісаріаті налічувалося 41 містечко і 113 малих сільських поселень.

Всього у 12 районах налічувалося 459 населених пунктів, в т. Ч. 15 великих міст та 444 містечок і малих сільських поселень. Цікаво, що більша половина території і населення Підкарпатського регентського комісаріату припадала на Мараморошський комісаріат (52,13%)[67].

Етнічний склад населення всіх 667 561 жителів Підкарпатського регентського комісаріату в липні 1939 р. Виглядав наступним чином: русинів - 498 290 (74,7%), жидів - 61 092 (9,1%), мадярів - 57 562 (8,6%), словаків - 24 818 (3,7%), румунів - 14 464 (2,2%), німців - 9 340 (1,4%). Із всього населення краю 132 240 (19,8%) вільно розмовляли угорською мовою, в т. Ч. Серед не угорців з рідною мовою таких налічувалося 74 678 (12,2%). За віросповіданням мешканці Підкарпаття у липні 1939 р. Ідентифікували себе як: греко-католики - 412 961 (61,9%), православні - 114 659 (17,2%), юдеї - 80 598 (12,1%), римські-католики - 39 818 (6,0%), реформати - 14 825 (2,2%)[68].

Результати перепису від 15 липня 1939 р. Фактично було продубльовано майже через два роки. Так, згідно угорського державного перепису, проведеного в січні 1941 р., на Підкарпатській території площею 12 146 км. Кв. Мешкало 667 561 осіб, з яких понад 50% (347 689 чол.) - на Мараморошчині. Тоді, 1941 р., етнічний склад населення Підкарпаття виглядав наступним чином: 498 290 записали себе русинами (74,7%), 61 092 жидами (9,1%), 57 562 угорцями (8,6%), 24 818 словаками (3,7%), 14 464 румунами (2,2%), 9 340 німцями (1,4%). Що ж до церковно-релігійної приналежності жителів краю, то картина виглядала таким чином: 412 961 були греко-католиками (61,9%), 114 659 православними (17,2%), 80 598 юдеями (12,1%), 39 818 римсько-католиками (6,0%), 14 825 реформатами (2,2%), 1 858 євангелістами (0,2%) і 2 842 інших віросповідань (0,4%)[69].

Правда угорський перепис від 15 липня 1939 р. Був далеко не повним і, на відміну від чехословацьких статистичних даних 1920-1930-х рр., призначався лише для службового, а не публічного користування. Натомість сучасні угорські статистики повідомляють про повні дані перепису 1941 р., які кардинально змінюють уявлення про етнічну та віросповідну ідентичність населення Регентського комісаріату. Так, на Підкарпатській території на початку 1940-х рр., згідно їхніх підрахунків, проживало насправді 853 949 чол., з яких 435 141 були греко-католиками (50,96%), 125 637 православними (14,71%), 115 999 юдеями (13,58%), 91 651 реформатами (10,73%), 79 342 римськими-католиками (9,29%),

---

[67] *Ibed. - Old.* 388.

[68] Botlik József. *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. - I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918 – 1945,* Nyiregyháza, 2005. - Old. 387.

[69] Крізь пекло ГУЛАГів (Документи, спогади, нариси)/ Ред. О. Довганич; передм. В. Приходька. - Ужгород: Поличка «Карпатського краю», 1996. - С. 127 - 130; Білас І. Г. Репресивно-каральна система в Україні 1917 - 1953 (Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз): У 2-х книгах. - Кн. 2. - К.: "Либідь"-"Військо України", 1994. - С. 669 - 673; Офіцинський Р. Політичний розвиток Закарпаття у складі Угорщини (1939 - 1944)/ Передм. В. Задорожного. - Київ: Інститут історії України Національної Академії Наук України, 1997. - С. 75; Пушкаш Ласло. Кир Теодор Ромжа: Життя і смерть єпископа. - Львів: Ін-т Історії Церкви Львівської Богословської Академії, 2001. - С. 206; Botlik József. Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok, 1918 - 1945/ Dimensiones Culturales et Urbariales Regni Hungariae. 7. - Nyiregyháza, 2005. - Old. 387.

3 219 євангелістами (0,38%), 1 687 баптистами (0,13%) і 1 263 належали до інших віровизнань[70].

***

Таким чином, внаслідок другого входження краю до складу Угорщини, хоч і відбулися певні зміни у співвідношенні деяких етнічних та релігійних спільнот, проте в цілому національна й еклезіальна ідентичність мешканців тимчасових автономної Підкарпатської Русі, Карпатської України та Підкарпатського регентського комісаріату істотно не помінялася. Звичка жити вчора в одній, сьогодні в іншій, а завтра в третій державі виробили серед місцевих мешканців стійкий імунітет до викликів сучасності. Етноконфесійна ідентичність русинів, чисельність яких на відміну від попереднього чехословацького періоду істотно виросла (74,7% 1941 р. Супроти 62,17% 1921 р.), видозмінилася не стільки в греко-католицькому середовищі, скільки завдяки збереженню певної гомогенності їх в рядах православної спільноти. Якщо за віросповіданням майже всі русини належали лише до двох конфесійних середовищ - греко-католицького і православного (хоч гіпотетично можна припусти, що існували й винятки, наприклад, т.зв. Біритуальні вірники або неофіти чи конвертовані), то звісно не всі православні, а тим більше греко-католики усвідомлювали себе русинами. Чимало греко-католиків були угорцями, або, щонайменше такими себе вважали. Також серед греко-католиків налічувалося трохи словаків, румунів і українців. Натомість більшість православних все ж становили русини, хоч певну частку займали російські та українські емігранти. Зрозуміло також, що статистичні дані офіційних переписів населення (угорських, чехословацьких і знову угорських) були далекими від об'єктивності, як, власне, й будь-які інші урядові переписи. Різницю між ними і дослідженнями окремих істориків ми намагалися показати кожного разу, коли йшлося про етнічну чи еклезіальну ідентифікацію греко-католиків Мукачівської єпархії. Правда і в тому (офіційному), і в емпіричному (дослідницькому) випадках статистика ніколи не буває вірною, а, отже, зрадливою.

Identitatea naţională a greco-catolicilor din Episcopia de Mukacevo în recensămintele anilor 1880-1941

Rezumat

Până la eliminarea forţată a bisericii greco-catolice din Transcarpatia, (anul acesta se vor împlini 60-de la acest eveniment), mai mult de jumătate din populaţia regiunii, conform recensămintelor oficiale, a aparţinut de această comunitate ecleziastică. Comparând statisticile administraţiei şi cele eparhiale luate, în principal, din publicaţiile oficiale ale eparhiei-a Şematismelor, se observă nu doar diferenţele semnificative în calcularea numărului enoriaşilor, ci mai ales a identităţii lor naţionale.

Explicaţia formală a acestei stări de fapt este obligatorie. Acest lucru se explică prin faptul că statisticienii de stat luau în considerare argumentele politico-administrative, iar statisticieni eparhiali - teritoriul canonic al diocezei de Mukaccevo, de aceea, este de înţeles că frontierele obiectului descris nu sunt identice. Identitatea este prea naţională, un lucru nu este înnăscut, ci dobândit. Poţi să te naşti greco-catolic, dar să nu te simţi niciodată rusin. Oare se poate face conversiunea inversă?

Formată încă în epoca modernă, identitatea bilingvă a Episcopiei greco-catolice de Mukachevo în condiţiile naţionalismului, maghiar, cehoslovac, ucrainean şi din nou maghiar, a creat nu numai structura clasica a „identităţilor numerice şi loialităţilor reciproc exclusive", dar, şi, capacitatea de «adaptare» bazându-se, (colaborând în funcţie de împrejurări), pe normele existente, în timp ce, în general, nu se asimilau cu ea.

În mod real o astfel de biserică avea şanse de supravieţuire doar până când, identitatea ecleziastică complexă a «ortodocşilor catolici» şi «catolicilor ortodocşi» era tolerantă. Din

[70] Kárpátalja településeinek vallási adatai (1880 - 1941)/ Szerkesztette: Dr. Kepecs József; Összeállitotta: Czibulko Zoltán; Főmunkatárs: dr. Dányi Dezső; Témavezető: dr. Klinger András. - Budapest: Központi statisztikai hivatal, 2000. - Old. 13.

momentul în care administraţia de stat înceta s-o considere ca având capacitatea a se «adapta fără asimilare» nu avea şanse de supravieţuire.

Perioada de studiu selectată este interesantă mai ales pentru că, în această perioadă odată cu episcopia de Mukachevo, ca rezultat al politicii de asimilare a guvernului, «au apărut» comunităţile bisericii greco-catolice maghiare şi slovace.

Se pare că Biserica greco-catolică nu a avut nici o şansă să evite o întâlnire cu naţionalismul şi, de asemenea, nu a fost pregătită pentru o „discuţie" cu descendenţii Bisericii Unite din Ujgorod.

Să vorbească în limba - naţionalismului-în limbaj jignitor la adresa identităţii ecleziastice a greco-catolicilor nu au fost învăţată, iar atunci când a trebuit să folosească acest limbaj, fără susţinerea cuiva de la stat, a fost prea târziu.

De aceea, întâlnirea cu comunismul sovietic (care, de asemenea, este un fel de religie) a oferit două alternative: fie asimilarea formală cu majoritatea ortodoxă şi prin acest mod specific să-şi păstreze identitatea greco-catolică, sau să opună o rezistenţă periculoasă care condamna biserica lor la desfiinţare, iar pe ei înşişi în - „martiri pentru credinţă". Ca urmare, a acestei situaţii, clerul greco-catolic al Episcopiei de Mukacevo a ales ambele căi.

Evreii sătmăreni în documente istorice[1]

Daniela Bălu

Istoria complexă a „poporului ales" a reprezentat şi continuă să reprezinte o temă mult disputată în istoriografie.

Evenimentele dramatice din timpul celui de-al doilea război mondial, culminând cu aplicarea ideologiei de „purificare" etnică susţinută de cel de-al treilea Reich, politică ce viza inclusiv exterminarea populaţiei evreieşti, au reprezentat un conglomerat de cauze şi consecinţe ce au avut ca deznodământ fatal „soluţia finală".

Expansiunea Germaniei naziste, intensificarea revizionismului şi recrudescenţa forţelor ultrareacţionare, au determinat schimbări structurale esenţiale şi pentru România, pierderile teritoriale şi umane suferite în vara anului 1940 ducând la modificări substanţiale în structura etnică a populaţiei, aproximativ 2.630.000 de locuitori trecând sub dominaţia Ungariei horthyste.

Populaţia românească din Transilvania de nord, supusă unui regim de represalii, deznaţionalizare şi pauperizare, a fost nevoită să-şi părăsească locurile natale, cca. 500.000 de ardeleni refugiindu-se în România.

Numărul populaţiei evreieşti a cunoscut de asemenea schimbări considerabile, astfel, din totalul de 750.000 de locuitori evrei (în anul 1930), „prin pierderea Basarabiei şi Bucovinei de nord au trecut sub autoritatea sovietică cca. 275.000 (aproximativ 38% din totalul populaţiei evreieşti din România), iar sub autoritatea ungară 150.000 (cca. 20%)"[2].

În timp ce din România „nu a plecat niciun tren"[3] spre crematorii, populaţia evreiască din nord-estul Transilvaniei, ocupat de Ungaria, a fost în cea mai mare parte exterminată. „Prin numărul mare al supravieţuitorilor, evreii din România reprezintă un caz singular în rândul fostelor ţări satelit sau aliate ale Germaniei. Această situaţie l-a determinat pe profesorul Bela Vágo de la Universitatea din Tel-Aviv să declare că dacă Transilvania de Nord-Est nu ar fi fost anexată de Ungaria, evreii din acest teritoriu românesc ar fi putut fi şi ei salvaţi de la holocaust"[4]. Distrugerea evreilor în Ungaria a fost facilitată de gruparea fascistă „Săgeţile Încrucişate", aflată la putere în 1944[5].

La începutul anului 1940 în judeţul Satu Mare trăiau 40.000 de evrei, regimul horthyst deportând în lagărele fasciste 18.863, din care 14.440 au fost ucişi[6]. Transportul evreilor spre lagăre a fost efectuat în perioada 19 mai - 1 iunie 1944, după ce în prealabil aceştia fuseseră închişi în ghetoul din Satu Mare.

Documentele din fondurile arhivistice sătmărene ne oferă informaţii despre evreii decedaţi în lagărele naziste de exterminare. În acest sens distingem *Sentinţele civile* pronunţate de către Tribunalul judeţului Satu Mare, în scopul înscrierii ulterioare a decesului evreilor sătmăreni, în registrul stării civile. Urmaşii familiilor celor decedaţi în lagărele de exterminare depuneau cereri către tribunal, pentru a fi constatat decesul şi din punct de vedere juridic.

Sursele informative arhivistice sunt edificatoare în ceea ce priveşte numele persoanelor decedate, dar şi identitatea martorilor invocaţi în procedura juridică, prin urmare a evreilor supravieţuitori. Totodată documentele evidenţiază lagărele în care evreii sătmăreni au fost deportaţi, data decesului, dar şi domiciliul avut anterior deportării.

Dr. inginer Merksammer Emerik, domiciliat în oraşul Satu Mare, strada Cuza Vodă nr. 1, prin petiţia cu nr. 4.049 din 8 mai 1946, solicita înscrierea în registrul stării civile a decesului soţiei sale, născută Glük Margareta, care a decedat în lagărul de la Auschwitz la data de 8 septembrie 1944.

---

[1] Lucrarea a fost prezentată în cadrul simpozionului *Holocaustul din România. Evreii sătmăreni fără morminte,* ce a avut loc la Satu Mare în data de 23 noiembrie 2010.
[2] Calafeteanu, 1993, p. 5.
[3] *Ibidem,* p. 6.
[4] *Ibidem,* p. 5.
[5] Manuilă şi Filderman, 1994, p. 30.
[6] Vezi pe larg Corneanu şi Teocan, 2010, p. 110-380. Vezi şi www.jewishcomunity.ro 2011.

Ca martoră este consemnată Markovits Ileana, care „a fost în acelaşi lagăr cu defuncta”[7].

Tribunalul judeţului Satu Mare, prin sentinţa civilă cu nr. 134/6 august 1946, admitea cererea depusă de către Schwartz Vasile, cu nr. 6987/18 iulie 1946, şi constata că Schwartz Emanuil, ce a avut domiciliul în oraşul Satu Mare, a decedat la data de 5 decembrie 1944 în localitatea Liberose din Germania, „în urma deportării”[8]. Schwartz Emanuil era născut în comuna Someşeni, judeţul Satu Mare, la 15 iulie 1895.

Prin sentinţa civilă a Tribunalului judeţului Satu Mare, cu nr. 38/1947, se constata că „Nathan Ignaţiu Klein, la data de 21 iunie 1944 a încetat din viaţă în lagărul de concentrare de la Auschwitz”[9]. Cererea de înscriere a decesului în registrul stării civile şi în Buletinul oficial al judeţului Satu Mare, a fost depusă de către Armin Lefcovitcs, cu domiciliul în Satu Mare, strada Mihai Viteazul nr. 5, înregistrată cu nr. 227/1947.

Tot Armin Lefcovitcs prin cererea cu nr. 228/1947 solicita constatarea decesului lui Neuman Isidor, la data de 10 iulie 1944 în lagărul de la Auschwitz[10].

Tragedia pierderii familiei lui Armin Lefcovitcs se desluşeşte inclusiv din numărul mare de cereri depuse de către acesta către Tribunalul Satu Mare, o altă cerere fiind înregistrată cu nr. 225/1947. Prin sentinţa civilă cu nr. 36/1947 se constata că încă un membru al familie sale, Maria Klein, născută în anul 1903, fiica lui Martin şi Terezia Lefcovitcs, a încetat din viaţă la data de 25 noiembrie 1944 în lagărul de concentrare de la Birkenau - Polonia[11].

Tot Armin Lefcovitcs prin cererea cu nr. 226/1947 solicita înscrierea în registrul decedaţilor a Mathildei Neuman[12], născută în anul 1906, fiica lui Martin şi Terezia Lefcovitcs, care a decedat în lagărul de la Birkenau în ziua de 15 decembrie 1944.

Prin sentinţa civilă cu nr. 78/1947, tribunalul Satu Mare admitea cererea înaintată de Grosz Alexandru şi constata că Grosz Francisc, născut la 23 iulie în Culciu Mic, a încetat din viaţă în lagărul de la Auschwitz[13], la o dată necunoscută.

Tribunalul Satu Mare admitea cererea depusă de acelaşi Grosz Alexandru, constatând că Grosz Rozalia[14], născută Weisz, în anul 1894 în Gherţa Mare, a încetat din viaţă în lagărul de la Dachau (primul lagăr nazist de pe teritoriul Germaniei - n.n.), în 3 august 1944.

Prin sentinţa din 4 februarie 1947 cu nr. 35, Tribunalul admitea cererea înaintată de Steinmetz Gheiza din Satu Mare, şi constata că soţia sa născută Züssman Estera[15], în anul 1914, a încetat din viaţă la data de 25 septembrie 1944 în lagărul deportaţilor din Stutthof.

Sentinţa civilă nr. 87/1946 accepta cererea înaintată de Rooz Emil, şi „constată că Fried Ileana Malvin, născută Rooz, la data de 15 decembrie 1893 în comuna Odoreu, a încetat din viaţă în lagărul de la Auschwitz, la data de 25 septembrie 1945. În baza art. 32, 38, 53 şi 54 din legea pentru actele de stare civilă, decesul susnumitei se va înscrie în registrul stării civile pentru morţii din Satu Mare, ca ultim domiciliul al decedatei”[16].

Sentinţa civilă nr. 62/1947 din 18 februarie, prin cererea înaintată de Moldovan Eugen, cu nr. 13400/1946, constata că Moldovan Samuilă[17], născut la data de 20 februarie la Ardud, a încetat din viaţă la data de 15 noiembrie în lagărul deportaţilor din Mauthausen, Austria.

Ca urmare a cererii depusă de către Maier Eugen din Satu Mare, cu nr. 1402/13 martie 1947, tribunalul constată că Züszman Bernat ce a avut domiciliul în Satu Mare, a decedat într-un lagăr de concentrare din localitatea Melk, Austria[18], la data de 30 octombrie 1944.

---

[7] ANRDJSM, Fond *Prefectura Judeţului Satu Mare*, dosar 32/1947, f. 29. Dosarul cuprinde *Rapoarte, ordine, publicaţii şi sentinţe civile privind licitaţii, constatarea deceselor unor prizonieri de război, posturi vacante la primării.* Documentul reproduce *Sentinţa civilă a Tribunalului judeţului Satu Mare,* cu nr. 78/28 mai 1946.
[8] *Loc. cit.*, f. 77.
[9] *Loc. cit.*, f. 97.
[10] *Loc. cit.*, f. 99.
[11] *Loc. cit.*, f. 100.
[12] *Loc. cit.*, f. 103.
[13] *Loc. cit.*, f. 169.
[14] *Loc. cit.*, f. 171.
[15] *Loc. cit.*, f. 176.
[16] *Loc. cit.*, f. 178.
[17] *Loc. cit.*, f. 182.
[18] *Loc. cit.*, f. 204.

Sentinţa civilă nr. 119/1947 din 22 aprilie, ca răspuns la cererea întocmită de Zinger Ileana din Satu Mare, cu nr. 2719 din 16 martie 1947, constata că „Grosz Adalbert născut la 1 octombrie 1905 în comuna Seini, cu ultimul domiciliu în Satu Mare, a încetat din viaţă în lagărul din Aushwitz”[19].

Tribunalul Satu Mare, prin sentinţa civilă cu nr. 121/22 aprilie 1947, admitea cererea înaintată tot de Zinger Ileana, cu nr. 2721/6 martie 1947, şi stabilea că „Dr. Zinger Alexandru născut în 1903 la Seini, cu ultimul domiciliu în Satu Mare, a încetat din viaţă la data de 2 ianuarie 1945, în lagărul din Mathausen”[20].

Prin sentinţa din 24 aprilie 1947, se admitea cererea depusă de către Katona Ludovic din oraşul Satu Mare, înregistrată cu nr. 4.057/9 aprilie 1947, „constatându-se că soţia petiţionarului, Rozalia Veis, născută în comuna Halmeu la data de 2 noiembrie 1911, împreună cu copiii: Alice, născută la Satu Mare în 1931, Heidi Hedvig, născută la Satu Mare în 1933, Vasile, născut la Satu Mare în 1936, deportaţi în anul 1944, au încetat din viaţă în lagărul de deportare Auschwitz”[21].

Documentul evidenţiază încă o tragedie a familiei evreieşti, o mamă împreună cu cei trei copii fiind exterminaţi cu toţii în camerele de gazare de la Auschwitz.

Sentinţa civilă 130/28 aprilie 1947, accepta cererea cu nr. 3511/27 martie 1947 înaintată de către Weiss Iosif din Satu Mare, cu domiciliul în strada Conta nr.2, şi „dispune înscrierea ulterioară a morţii deportatei Olga Weiss, născută Fenerstein, numita fiind decedată în lagărul din Auschwitz, la data de 5 septembrie 1944”[22].

Sentinţa civilă nr. 159/15 mai 1947, admitea cererea depusă de Klein Armin, din comuna Potău, judeţul Satu Mare, înregistrată cu nr. 2315/25 februarie 1947. Tribunalul a dispus „înscrierea ulterioară a morţii deportatei Gizela Iacob măritată Klein, născută în anul 1881 în comuna Potău, cu ultimul domiciliul în comuna Băbăşeşti, judeţul Satu Mare, numita fiind decedată în lagărul din Auschwitz”[23], la data de 1 septembrie 1944.

Sentinţa civilă nr. 192/27 noiembrie 1947 admite cererea cu nr. 2349/15 mai 1947, depusă de Veinberger Ignatiu din Satu Mare, strada Cloşca nr. 9, şi constată că Veinberger Hani născută Schviner, de religie mozaică, a decedat în ziua de 30 septembrie 1944 în lagărul de la Birkenau[24].

Tribunalul Satu Mare, prin sentinţa civilă cu nr. 264/9 iulie 1947, admitea cererea făcută de Friedman Herman cu domiciliul în Satu Mare, şi constata că soţia sa, născută Moskovits Feige, a decedat în ziua de 10 decembrie 1944 în lagărul din Auschwitz[25].

Sentinţa civilă nr. 280/17 iulie 1947, pronunţată ca urmare a cererii înregistrată cu nr. 3615/1947, înaintată de Rosenberg Jonas domiciliat în Satu Mare, “constată moartea lui Rosenberg Eugen, pe data de 15 noiembrie 1944, în localitatea Liberose, Germania, unde a fost deportat ca evreu de către germani”[26]. În vederea „dovedirii împrejurării de mai sus a mai fost ascultat martorul Rosenbluth Moise, croitor din Satu Mare, care a dovedit că numitul Eugen Rosenberg, de religie mozaică, a decedat din cauza inaniţiei şi că dânsul a văzut cadavrul lui”[27].

Sentinţa civilă 284/24 iulie 1947 admitea cererea lui Weisz Iosif, cu nr. 3061/13 iunie 1947, şi „constată că Weisz Martin, cu ultimul domiciliu în comuna Stâna, judeţul Satu Mare, de religie mozaică, a decedat în ziua de 13 iunie 1944 în lagărul de la Auschwitz, unde se găsea deportat”[28].

Tot Weisz Iosif depunea cererea cu nr. 3063/13 iunie 1947, iar Tribunalul Satu Mare constata că „Weisz Rozalia, cu ultimul domiciliu în localitatea Stâna, judeţul Satu Mare, de religie mozaică, fiica lui Isac şi Cecilia, a decedat în ziua de 13 iunie 1944, în lagărul de la Auschwitz”[29].

Sentinţele pronunţate de către Tribunalul judeţului Satu Mare în anii 1946 - 1947, facilitează cunoaşterea localităţilor în care evreii sătmăreni au fost deportaţi, precum şi data

---

[19] *Loc. cit.*, f. 220.
[20] *Loc. cit.*, f. 222.
[21] *Loc. cit.*, f. 246.
[22] *Loc. cit.*, f. 249.
[23] *Loc. cit.*, f. 273.
[24] *Loc. cit.*, f. 303.
[25] *Loc. cit.*, f. 387.
[26] *Loc. cit.*, f. 341.
[27] *Loc. cit.*, f. 341.
[28] *Loc. cit.*, f. 353.
[29] *Loc. cit.*, f. 357.

decesului acestora. Centralizând informaţiile se desprind cu precădere localităţile: Auschwitz, Birkenau, Mathausen, Melk-Austria, Stutthof (Danzing), Dachau şi Liberose - Germania.

După încheierea celui de-al doilea război mondial o problemă importantă în viaţa comunităţii evreieşti a fost aceea a redobândirii averilor şi bunurilor deţinute înainte de anul deportării.

Statistici şi date cu referire la acest subiect se regăsesc în documentele arhivistice sătmărene, inclusiv Ordinul nr. 800/1946 emis de către Oficiul Judeţean al Bunurilor confiscate în timpul războiului, care preciza: „bunurile mobile şi imobile ale evreilor reîntorşi vor fi date în administrarea acestora. În cazul când deportaţii au murit în lagăr şi au în ţară ascendenţi sau fraţi şi surori, aceştia vor fi numiţi ca administratori sau custozi.

Bunurile cetăţenilor evrei nu pot fi ridicate sau depozitate până la soluţionarea situaţiei acestei categorii de persoane. S-a intervenit ca aceste bunuri să fie deblocate.

Această măsură se aplică tuturor bunurilor persoanelor deportate şi absenteiştilor, indiferent de originea lor, afară de cei de origine germană şi numai dacă fac dovada că nu au luat parte în lupta contra României şi a URSS-ului şi nu au sprijinit regimul lui Horthy şi Antonescu"[30].

Acelaşi fond arhivistic, în Dosarul *Armistiţiul-Rapoarte, tabele privind bunurile evreilor care nu s-au întors din deportare*[31], prezintă centralizatoare întocmite de către unele primării din judeţul Satu Mare, ce conţin numele locuitorilor evrei, bunurile care le-au aparţinut, în special bunuri imobile, case, terenuri, magazine etc.

După calvarul exterminării urma zbaterea pentru reprimirea a ceea ce cândva le-a aparţinut. Un destin care aminteşte de masacrarea şi expulzarea românilor ardeleni, în timpul aceleiaşi dominaţii horthyste. O politică totalitară, extremistă, care a umilit şi a călcat în picioare nu doar etnii, ci demnitatea umană. Ipostaza politicilor de degradare supremă a fiinţei umane, de agresiune şi xenofobism nădăjduim să rămână doar în trecutul dureros, iar forţa unei viziuni umaniste, pacifiste, să domine prezentul şi viitorul.

Bibliografie

Arhivele Naţionale ale României, Direcţia Judeţeană Satu Mare, Fond *Prefectura Judeţului Satu Mare.* Dosar 48/1946; Dosar 32/1947; Dosar 3/1948 - 1949.

Anuarul oraşului Satu Mare, Szatmár város közgazdasági és Szakcimtara, f.a.

Benjamin Lya, *Evreii din România între anii 1940-1944*, Editura Hasefer, Bucureşti, 1993.

Calafeteanu Ion (responsabil), Nicolae Dinu, Teodor Gheorghe, *Emigrarea populaţiei evreieşti din România în anii 1940-1944. Culegere de documente din arhiva Ministerului Afacerilor Externe al României,* Editura Silex, Bucureşti, 1993.

Corneanu Ioan, Teocan Lacrima - Camelia, *Evreii sătmăreni-Istorie şi destin,* „Vasile Goldiş" University Press, Arad, 2010.

Industria şi comerţul Municipiului Satu Mare - Városa ipara és kereskedelme, Lexicon- Legile noiu industriale şi comerciale şi colecţia noţiunilor de interes public, Editura Lexicon", Satu Mare, f.a.

www.jewishcomunity.ro - Pagina Comunităţii Evreilor din Satu Mare, 2011.

The Jews form Satu Mare in historical documents

Abstract

The work presents documents about Jews from Satu Mare County deported to Nazi concentration camps during the occupation of the north-east of Transylvania by Hungary. The documents are part of the funds of the National Archives of Romania, Satu Mare County. In 1940 in Satu Mare lived 40.000 Jews and the Horthy 's regime was deporting on fascist camps 18.863, of which 14.440 were killed. It also is presented the order no. 800/1946 concerning the re-taken of the deported Jews on them possessions.

---

[30] ANRDJSM, Fond *Prefectura Judeţului Satu Mare,* dosar nr. 48/1946, f. 23. Dosarul conţine *Ordine şi rapoarte privind repunerea evreilor deportaţi în posesia bunurilor avute.*

[31] *Loc. cit.,* dosar nr. 3/1948 - 1949.

Cum au fost dejucate planurile comuniştilor de a desfiinţa comuna Ruscova (Maramureş)

Irina Liuba Horvat

Încercarea de a pune în aplicare prevederile legilor nr. 58 şi 59/1974 privitoare la sistematizarea, adică la desfiinţarea abuzivă a unor unităţi administrative din mediul rural şi urban, precum şi Legea cu privire la fondul funciar prevăzută de regimul comunist produce mari nemulţumiri în rândul populaţiei din localităţile avizate. Printre unităţile rurale se numără şi comuna Ruscova din judeţul Maramureş, care urma a fi desfiinţată ca unitate administrativ-teritorială şi alipită comunei vecine- Leordina.

Aflându-se direct în faţa unui pericol, ruscovenii s-au hotărât să-şi apere cu orice preţ existenţa seculară a localităţii, care, la 26 octombrie 1973, a comemorat 600 de ani de la atestarea documentară, eveniment relatat pe larg în presa locală şi centrală, cu titluri pe prima pagină: „Ruscova- 600 de ani" şi transmiterea festivităţilor dedicate acestui eveniment pe postul naţional TVR1.

Încercările de desfiinţare a comunelor au avut mai multe etape.

Prima acţiune a avut loc pe timpul raionului, când secretarul cu problemele organizatorice Ion a venit la Ruscova pentru a perfecta formalităţile de mutare a arhivei în comuna Leordina. La intervenţia fermă a ruscovenilor, planul nu poate fi aplicat; menţionăm că nu au avut loc incidente neplăcute.

A doua etapă coincide cu anul 1968, când se reia acţiunea de desfiinţare a localităţii. Spre deosebire de prima etapă are loc o adunare populară, unde la unison de la mic la mare, de la intelectuali la ţărani se decide trimiterea unei delegaţii compusă din Petric Ioan- învăţător, Covaci Alexa - profesor, Benzar Ioan zis Hriţ, Nemzet Alexa - ţăran, la C.C al PCR. În urma acestei decizii, autorităţile judeţene renunţă temporar la desfiinţarea localităţii.

A treia etapă şi ultima, are loc în anul 1978, când organele comuniste judeţene vin cu o nouă „păcăleală". Pentru a-şi atinge scopul, vin cu o aşa-zisă variantă de „înfiinţare a centrului agro-industrial Leordina-Ruscova (aşa-zis oraş), cu care scop se elaborează şi un proiect al noului centru cu sediul la Leordina.

Tactica nouă adoptată de comunişti impune luarea de noi măsuri de contracarare a planului în vederea păstrării identităţii teritoriale a localităţii.

Un rol decisiv l-a avut Comisia locală de sistematizare, care adoptă calea paşnică - cea a rezistenţei, bazată pe legislaţia în domeniu, susţinută cu argumente solide, neputând fi atacate de nimeni, nici chiar de iniţiatorii proiectului.

Argumentele au fost următoarele:

- Comasarea prin desfiinţarea localităţilor rurale viza localităţile care aveau un număr mai mic de 5.000 de locuitori (Ruscova avea la vremea respectivă aprox. 6000 de locuitori), faţă de Leordina cu doar 3200 locuitori.
- Comasarea a două localităţi bazate pe proprietate cooperatistă (CAP - Leordina) şi proprietate individuală în Ruscova.
- Protecţia mediului înconjurător- Leordina era protejată spre deosebire de Ruscova, care era mai tot timpul ameninţată de inundaţii.
- Pentru obţinerea unei simple adeverinţe, ruscovenii din partea de sus a comunei (Oblaz), trebuiau să meargă pe jos cca 12 km etc.

În plus, ruscovenii vin cu contrapropuneri legate de noul centru agro-industrial, şi anume, Leordina şi Ruscova să devină cartiere al aşa-zisului oraş, iar centrul administrativ să fie amplasat pe platforma BEREHOMIT, amplasată pe malul drept al râului Vişeu, care era apărat natural de inundaţii, locul aflându-se la mijlocul noului centru, iar denumirea acestuia să fie „Dumbrava", excluzându-se denumirile celor două localităţi.

Situaţia s-a schimbat brusc în defavoarea localităţii Ruscova. Primarii celor două localităţi, prof. Horvat Vasile (Ruscova) şi Ileana Leordean (Leordina) au fost invitaţi în faţa Comisiei Judeţene de Sistematizare condusă de primvicepreşedintele Gheorghe Pop, ocazie cu care cei doi sunt puşi în faţa faptului împlinit, urmând doar a-şi da acordul.

Prima este invitată d-na primar a comunei Leordina, care îşi încheie pledoaria cu următoarele consideraţii: "....în numele leordenilor, mulţumim pentru grija partidului pentru crearea noului centru agro-industrial".

Primarul comunei Ruscova nu poate să nu fie de acord cu grija partidului dar, în numele ruscovenilor, vine cu contra argumentele descrise mai sus, în plus vine şi cu alte argumente şi anume: fiecare din cele două localităţi are propriul său trecut istoric, obiceiuri, port şi tradiţii locale specifice, precum şi particularităţi lingvistice distincte etc. Se propune la vot aprobarea noului proiect care este votat în unanimitate, bucurându-se şi de acceptul primarului Leordinei.

La întrebarea cine este împotrivă, a fost înregistrat un singur vot: cel al primarului comunei Ruscova. Iată ce ne povesteşte în continuare prof. Vasile Horvat[1].

"Revenind acasă, am convocat Comisia locală de Sistematizare, unde am expus cele aprobate la nivel de judeţ, adică comasarea/desfiinţarea localităţii. În astfel de situaţie, singura posibilitatea de a schimba (răsturna) decizia comisiei judeţene erau ruscovenii, care până la acea dată îşi vedeau liniştiţi de treburile zilnice. Astfel, fără prea multă popularizare, am decis convocarea adunării populare a locuitorilor, în prima duminică, unde urma să-i informez şi să le explic că fără ajutorul lor cauza va fi pierdută. Adunarea a fost convocată de către secretarul consiliului local, Popovici Dumitru, iar eu m-am prefăcut că sunt bolnav. De comun acord cu secretarul am nominalizat în secret pe un ruscovean să-l întrebe pe secretar care este situaţia actuală a localităţii. Răspunsul dat de secretar a fost următorul: Comisia judeţeană Maramureş a decis să desfiinţeze comuna. La auzul acestei veşti, cei prezenţi au ales o delegaţie pentru a pleca la Bucureşti. Delegaţia a fost compusă din: Mariciuc Mihai, Bumbar Mihai (zis Gabruţ), Maioş Nicolae etc.

Imediat după terminarea adunării populare, delegaţia care urma să plece spre Bucureşti, împreună cu secretarul consiliului local Ruscova au venit la mine acasă, unde am hotărât de comun acord să nu plece spre Bucureşti până luni.

Luni dimineaţa am venit la Primărie şi primul lucru pe care l-am făcut a fost să telefonez secretarului Consiliului Judeţean Maramureş, d-lui Valentin Bota (un om deosebit şi corect şi care, pe acea vreme, răspundea din partea Comitetului Judeţean de Ruscova, iar întâlnirile domniei sale cu factorii de răspundere din localitate, ori de câte ori era nevoie, erau din cele mai plăcute, el fiind singura persoană, care ar fi putut să ne susţină în demersul nostru, care după cum se vor derula evenimentele, ar fi avut rolul providenţial unde l-am informat despre starea de spirit creată, informându-l totodată că nu sunt în măsură să ţin situaţia sub control, la care Domnia sa mi-a răspuns:".....ferească D-zeu să plece delegaţia la Bucureşti". În urma acestui telefon, cam o săptămână după adunarea generală a locuitorilor au fost convocaţi primarii la o instruire la Baia Mare. La un moment dat vine la mine instructorul judeţean de partid, dl. Popciuc Petru, şi-mi spune:"....primare, la ora 10 pleci cu secretarul Valentin Bota la Ruscova. "Sesizând gravitatea situaţiei am fugit la Oficiul Juridic, de unde am făcut comanda cu primăria Ruscova, rugându-l pe secretarul primăriei să convoace în secret şi cât mai urgent Comisia locală de Sistematizare.

În drumul spre Ruscova mă gândeam la ce va urma. Văzându-mă îngândurat, dl. Valentin Bota m-a întrebat: ".....cine este vinovat de răsturnarea situaţiei, deoarece primul secretar Gheorghe Blaj a informat Bucureştiul de aprobarea unificării celor două localităţi". Răspunsul meu a fost scurt:".... domnule secretar, sunt dispus să mergem în adunarea populară şi dacă locuitorii vor afirma că eu sunt vinovat, sunt dispus să mă spânzur...".

Întâlnirea cu membrii Comisiei locale de Sistematizare a d-lui V. Bota a fost scurtă şi cu efect favorabil, şi anume, dacă ruscovenii nu vor unificare, atunci Ruscova rămâne comună de sine stătătoare ca şi până acum. După care, dl. V. Bota mi-a spus să convoc Adunarea populară şi să informez populaţia de hotărârea luată.

Temându-mă că situaţia s-ar putea schimba l-am rugat să vină şi el la adunare şi să le spună el ruscovenilor că unificarea nu mai are loc. La propunerea mea, dl. Secretar V. Bota a spus că trebuie să însoţească o delegaţie pe Valea Izei şi că nu poate fi prezent la adunare. În cele din urmă însă a acceptat să participe la aceasta doar dimineaţa, cu condiţia ca ruscovenii să participe la adunare.

---

[1] Informator Horvat Vasile, Ruscova, 75 ani.

În cursul săptămânii, am luat legătura cu vicarul Ion Piţura şi am convenit, că atunci când va primi un bilet prin omul de serviciu de la primărie, să întrerupă slujba la biserică şi să vină în frunte cu enoriaşii în Adunarea populară.

Duminica dimineaţa la ora 9.00, dl. V. Bota a fost la sediul primăriei Ruscova unde deja era aşteptat cu nerăbdare. La întrebarea: unde îţi sunt oamenii? i-am răspuns că vor fi şi că trebuie să mergem în faţa Căminului Cultural unde va fi adunarea. Când am pornit spre locul adunării şi vicarul în fruntea enoriaşilor se îndreptau într-o linişte şi ordine desăvârşită spre Căminul cultural.

La întrebarea adresată ruscovenilor de către dl. Secretar V. Bota, dacă vor să se unească cu Leordina, răspunsul unanim a fost- NU. La care dl. V. Bota le-a răspuns:..."atunci aşa va fi, Ruscova rămâne aşa cum a fost, nu se uneşte cu Leordina. Toţi cei prezenţi au strigat: „Să vă ajute Dumnezeu, dle secretar"".

Astfel, putem afirma faptul că localitatea Ruscova în urmă cu 22 de ani a fost prima comună rurală care a dejucat planul de desfiinţare abuzivă a unei unităţi administrative, prevăzut de comunişti fără a recurge la manifestaţii violente sau aşa zise „mici revoluţii".

Pierzând cauza la Ruscova, organele comuniste din Maramureş şi-au îndreptat atenţia spre o altă localitate din judeţ, şi anume localitatea Petrova. Despre modul cum au reuşit petrovenii să răstoarne planul de a desfiinţa o altă comună, se relatează pe larg accesând adresa web: www.sighet- online.ro/index.php...**revoluţia** din **Petrova**

How failed the communist plans for dissolve Ruscova (Maramureş County)

Abstract

The paper uses the methodology of oral history to recreate a difficult moment in the history of a small commune of Maramures County, in the years of the Comunist Regime. Based on a new law promoted by the communists in 1974 and presented as a "systematization of the rural world", a lot of communes in Romania, and also Ruscova (Maramures County) would be dissolved and included in other administrative units, therefore reduced at a status of "periphery". Although many of these units resisted the degradation of their status, the inside mechanism that allowed passive resistance are difficult to comprehend based only on the official historical sources of that period. The detailed reconstruction of the insides of an event that could have changed forever the life of the inhabitants is founded therefore on the testimony of the main character of the public life of the commune in that period, the Mayor of Ruscova

Casa Muzeu Tăşnad*

Anca Deaconu

Casa Muzeu Tăşnad a fost realizată în cadrul Proiectului *„Patrimonium. Valorificarea moştenirii culturale comune în regiunea de graniţă”* derulat de Muzeul Judeţean Satu Mare şi Direcţia Muzeelor din judeţul Szabolcs-Szatmár-Bereg, finanţat prin programul de Cooperare Transfrontalieră Ungaria-România 2007-2013.

Casa ţărănească amenajată la Tăşnad a fost cumpărată din localitatea Sânmiclăuş, judeţul Satu Mare. Casa datează din 10 octombrie 1903, această dată fiind marcată de constructor pe meştergrindă.

În interiorul acesteia a fost amenajată expoziţia permanentă de istorie şi arheologie locală, interior specific zonei de câmpie şi subcodru, sala meşteşugurilor şi depozitul uneltelor agricole.

Patrimoniul arheologic provine din săpăturile efectuate pe teritoriul oraşului Tăşnad, dar şi în zona limitrofă a acestuia, în localităţile ce pot fi considerate ca aparţinând „hinterlandului” acestuia. Zona Tăşnadului este bogată în vestigii arheologice, ca urmare a condiţiilor bune de trai pe care le asigură relieful variat, ce include ecosisteme de deal, câmpie şi mlaştină.

Pe parcursul timpului în această zonă au fost efectuate cercetări arheologice la Cehăluţ, Căuaş, Tăşnad, Blaja şi Sărăuad. De asemenea, vestigii arheologice au fost descoperite întâmplător, la suprafaţă sau cu ocazia realizării unor lucrări edilitare.

Pentru epoca neolitică, cele mai interesante descoperiri au fost realizate în zona ştrandului din Tăşnad. Aici, pe în valea pârâului Cehal, cu ocazia lucrărilor de construcţie au fost descoperite vestigii ale culturilor Criş (neolitic timpuriu) şi Tisa (neolitic târziu). În această zonă au fost descoperite locuinţe şi construcţii gospodăreşti ce conţineau ceramică (uneori pictată), unelte de piatră (topoare, lame, răzuitoare). Vestigii neolitice au mai fost descoperite în localităţile Cehal, Cehăluţ, Blaja şi Tăşnad.

Epoca cuprului şi perioada de tranziţie spre epoca bronzului sunt reprezentate de culturile arheologice Tiszapolgar, Coţofeni, Baden, ale căror vestigii s-au descoperit la Tăşnad, Sărăuad şi Blaja.

Descoperiri deosebit de interesante au fost realizate pentru epoca bronzului: aşezările de la Sărăuad (cultura Otomani), Cehăluţ şi Tăşnad (cultura Hajdubagos-Cehăluţ). Din această perioadă sunt expuse unelte realizate din corn de cerb, tipare pentru turnat obiecte de bronz, vase ceramice, respectiv arme, unelte şi podoabe de bronz.

Pentru perioada de la începutul epocii fierului, descoperiri spectaculoase au fost realizate la Căuaş. Pe insula cunoscută sub numele de „Sighet” a existat o uriaşă aşezare fortificată ce avea rol de centru tribal.

Descoperiri arheologice din perioada epocii romane au fost realizate pe raza localităţilor Tăşnad (zona ştrandului), Cehal, Blaja şi Cehăluţ. Artefactele scoase la iveală de specialişti atestă prezenţa dacilor şi a germanilor pe meleagurile Tăşnadului. Cultura materială a acestor populaţii atestă un schimb intens cu zona provincială romană.

Prima atestare documentară a Tăşnadului datează din perioada imediat următoare primei invazii mongole, în anul 1246. Din punct de vedere administrativ, aşezarea făcea parte în acele vremuri din comitatul Solnocu de Mijloc (viitorul Sălaj). Mai important este însă statutul său din punct de vedere al administraţiei ecleziastice: Tăşnadul a reprezentat, pe tot parcursul evului mediu, centrul vicariatului de după Meseş al Episcopiei Transilvaniei. Întreaga aşezare era de altfel în proprietatea episcopului de Transilvania, cu reşedinţa la Alba Iulia.

Importanţa statutului său ecleziastic a imprimat Tăşnadului o dezvoltare ascendentă, din punct de vedere economic şi al numărului de locuitori, în toată perioada medievală. În 1456 devine *oppidum* (târg), ajungând să reprezinte ceva mai puţin decât un oraş, însă o localitate mult mai importantă decât un simplu sat. Două decenii mai târziu, regele Ungariei, Matei Corvin, acordă episcopului Transilvaniei permisiunea de a construi o cetate din lemn sau piatră pe moşia sa din Tăşnad. Despre aspectul sau istoria clădirii sau a fortificaţiei construite nu avem aproape nici un fel

---

* Pregătirea ştiinţifică şi realizarea expoziţiei a fost efectuată de membrii echipei de proiect: Szőcs Péter Levente (coord.), Tóth Zoltán, Anca Deaconu, Diana Iegar, Sárándi Tamás,Szilágyi Levente, Gindele Robert.

de date. Ultima menţiune a "castelului" din Tăşnad datează din anul 1563, când se afla în posesia lui Balassa Menyhért.

Tăşnadul şi domeniul format în jurul acestuia devine una dintre componentele Principatului Transilvaniei imediat după formarea acestuia, la jumătatea secolului al XVI-lea. În timpul domniei lui Gabriel Bethlen, domeniul este donat de principe fratelui său, Ştefan Bethlen, ajungând pe această cale în posesia soţiei acestuia, Széchi Mária. O conscripţie mai târzie, din secolul al XVIII-lea, relevă dimensiunile domeniului cu centrul la Tăşnad. Acesta cuprindea un număr de 20 sate, situate în zona vestică a comitatului Solnocu de Mijloc şi în comitatul Bihor: Camăr, Almaşu Mare, Şumal, Cehal, Cehăluţ, Boianu Mare, Doh, Blaja, Malomszeg, Cig, Sărăuad, Giungi, Căuaş, Ghenci, Satu Mic, Ţeghea, Săcăşeni, Babucza, Mălădia şi Bobota.

Tot ca o donaţie a principelui Transilvaniei, Tăşnadul îşi schimbă din nou proprietarii în anul 1648, ajungând în posesia lui Gheorghe Rákoczi. Acesta şi-a construit în localitate o curie din piatră, vizibilă încă în 1742, centru al domeniului economic din zona Tăşnadului.

În ceea ce priveşte viaţa locuitorilor din zonă, primele date mai complete ne parvin abia din perioada premodernă. Conform statutului său de centru regional, Tăşandul avea un număr mare de locuitori. În 1742, aici locuiau 201 familii, dintre care 35 de familii de nobili. Tradiţia şcolii din localitate este foarte puternică: aici a funcţionat prima şcoală deschisă după Reforma religioasă în comitatul Solnocu de Mijloc. În timp, până în secolul al XIX-lea, în oraş s-au deschis şcoli confesionale aparţinând celorlalte culte religioase convieţuitoare: romano-şi greco-catolici, izraeliţi.

În anul 1779, domeniul Tăşnad intră în posesia contelui careian Károlyi Antal. Târgul se transformă în scurt timp într-unul dintre centrele de colonizare a şvabilor, ajunşi aici din localităţile vecine. Familiile de şvabi, şi apoi cele de evrei stabilite în localitate dinamizează viaţa economică a Tăşnadului, în special în domeniul meşteşugurilor şi al comerţului. Târgul devine un important centru al breslelor meşteşugăreşti care beneficiau deja de o anumită tradiţie în zonă. Multe dintre cele mai importante bresle din Tăşnad: cele ale olarilor, tăbăcarilor, cizmarilor, curelarilor etc. primesc privilegii importante în anul 1837.

Tăşnadul devine, la finalul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea, un important centru al mişcării naţionale româneşti. Oameni de valoare, intelectuali din sfera laică sau ecleziastică, de origine din satele româneşti din jurul Tăşnadului au adus o contribuţie importantă nu doar în păstrarea conştiinţei naţionale a românilor sătmăreni, ci şi în îmbunătăţirea calităţii vieţii acestora. În anul 1908, la iniţiativa mai multor preoţi, avocaţi, învăţători, dar şi simpli ţărani din zonă, a luat fiinţă la Tăşnad banca „Vulturul", cu scopul acordării de ajutor financiar proprietarilor cu spirit întreprinzător şi, astfel, impulsionarea vieţii economice a oraşului şi a zonei. Un rol central în această iniţiativă l-a avut avocatul Dr. Coriolan Şter, una dintre personalităţile cele mai marcante ale vieţii economice şi politice ale Tăşnadului din acea perioadă. Acesta joacă un rol important şi în cadrul evenimentului care marchează decisiv primele decenii ale secolului al XX-lea, Unirea Transilvaniei cu România. Ales ca membru al Consiliului Naţional Român din Tăşnad, este delegat din partea oraşului la Marea Adunare Naţională de la Alba Iulia (1 Decembrie 1918), unde dobândeşte statutul de membru al Marelui Sfat Naţional Român.

Tăşnadul continuă să-şi păstreze statutul de centru de plasă şi în perioada următoare integrării Transilvaniei în România. Anii dintre cele două războaie mondiale sunt caracterizaţi de o dezvoltare economică lentă, dar constantă. Ruptura este provocată de marea conflagraţie din 1939-1945, când Tăşnadul, odată cu Transilvania de Nord este integrat din nou în Ungaria. În anul 1944, evreii din oraş, însumând aproximativ 800 de persoane, sunt internaţi în ghetoul din Satu Mare şi apoi transportaţi spre lagărele de exterminare din Polonia. Abia un an mai târziu, după încheierea războiului, este rândul populaţiei şvăbeşti din Tăşnad să fie transportată spre lagărele de muncă din URSS.

După încheierea evenimentelor nefaste ale celui de al doilea război mondial, un moment notabil în viaţa oraşului îl reprezintă reforma administrativă din anul 1968, când Tăşnadul este integrat în judeţul Satu Mare. În perioada comunistă, în oraş se înfiinţează unităţi industriale de prelucrare a lemnului, de construcţia maşinilor şi de industrie uşoară. În anul 1978, pe teritoriul oraşului este descoperit un important izvor de ape termale. Aproape imediat este înfiinţată staţiunea de băi termale, care reprezintă şi la momentul actual una dintre cele mai importante ţinte ale turismului balnear din întreaga zonă sătmăreană.

Oraşul Tăşnad este locul natal al mai multor personalităţi ştiinţifice şi culturale de renume internaţional, între care se remarcă Lajos Bíró (1856-1931), celebru biolog şi etnograf, Coriolan Şter (1879-1924), avocat şi politician, Sámuel Keresztesi, pictor. Amintirea celor trei personalităţi este păstrată de statuile ridicate de comunitate în parcul oraşului.

Casa ţărănească specifică zonei sătmărene de câmpie şi zonei de subcodru este compusă din tindă, camera din faţă (sau camera curată) şi camera de locuit, urmată de cămară şi bucătăria de vară. Materialele folosite în construcţie sunt în mod tradiţional văioagele şi lemnul. Stâlpii de susţinere ai tavanului sunt aşezaţi pe o meştergrindă din lemn de gorun, de obicei inscripţionată de constructor cu numele acestuia şi data. Camera curată reprezintă încăperea cea mai atent mobilată şi decorată a locuinţei, îndeplinind cel mai adesea funcţia de „cameră de oaspeţi". Obiectele din lemn care reconstituie un interior specific zonei: masa, scaunele, patul, lădoiul, ornamentate cu motive decorative specifice zonei, sunt confecţionate de mici meseriaşi locali.

Ţesutul la război al textilelor era preocuparea principală a femeilor, îndeosebi în anotimpurile în care munca câmpului nu reprezenta preocuparea prioritară, din toamnă până în primăvară. Ţesăturile din zona de câmpie sunt ornamentate cu motive florale, geometrice şi zoomorfe, predominant în nuanţe de albastru şi vişiniu. Materialele textile sunt ţesute din in şi cânepă, iar broderiile sunt lucrate manual.

Lădoiul, una dintre cele mai reprezentative piese de mobilier din încăpere, are o valoare multifuncţională, servind atât pentru depozitarea materialelor textile, cât şi pentru odihnă.

Majoritatea blidelor care decorau pereţii locuinţelor erau realizate de meşteri locali, însă gospodarii înstăriţi îşi împodobeau interioarele camerei curate cu piese mai rare din centre ceramice renumite, precum cel de la Vama, iar mai târziu cu farfurii de Hollóháza, Wittemberg.

Icoanele reprezentau mai mult decât un simplu element de decor, simbolizând credinţa şi spiritualitatea care ghida viaţa oamenilor de la sate. În zona Tăşnadului sunt răspândite mai ales icoane pictate pe sticlă, şi mai rar cele pictate pe lemn.

Interiorul reconstituit al camerei curate specifice zonei de câmpie şi zonei Codru reflectă întocmai caracterul multietnic şi pluriconfesional al comunităţilor convieţuitoare care au dat naştere unei culturi tradiţionale cu elemente unice, individualizante.

La sfârşitul secolului al XIX-lea, imaginea Tăşnadul era cea a unui târguşor cu puternice accente rurale, dinamizat însă de activitatea productivă a celor câteva ateliere meşteşugăreşti din oraş. Încă din evul mediu, de când beneficiază de statutul de târg, Tăşnadul a reprezentat un centru zonal de producţie meşteşugărească, capabil să asigure produse finite pentru toate satele din vecinătate.

Meşteşugurile erau practicate fie în atelierele profesionale, fie pe stradă ca activitate sezonieră, sau ocazional în târgul care se desfăşura săptămânal. Domeniile de specializare a meşterilor răspundeau cerinţelor traiului de zi cu zi al oamenilor din zonă, centrându-se îndeosebi pe prelucrarea lemnului, fierului şi a pielii. Atelierele meşteşugăreşti produceau toate obiectele şi instalaţiile necesare dotării unei gospodării, respectiv uneltele utilizate în desfăşurarea activităţilor tradiţionale din zonă. Produsele finite, rezultate ale muncii din ateliere erau vândute în târgurile organizate săptămânal sau lunar în Tăşnad.

Meşteşugarii din Tăşnad beneficiază de o tradiţie istorică îndelungată. Mărturii istorice despre existenţa meşterilor olari, tăbăcari, cizmari, dogari, rotari, dulgheri, fierari şi croitori şi despre organizarea acestora în bresle cu statut bine definit se păstrează încă de la începutul secolului al XIX-lea. Încă din 1837, breslele olarilor, tăbăcarilor, cizmarilor şi curelarilor din Tăşnad primesc privilegii prin care activitatea lor este încurajată la nivel regional şi statal.

Dintre atelierele meşteşugăreşti care şi-au desfăşurat activitatea în oraş, sunt reconstituite aspecte specifice atelierelor de tăbăcar, de pantofar, de fierar şi de olar. Astfel, obiectele expuse (unelte caracteristice fiecăreia dintre cele trei meserii, produsul finit) vor reconstitui într-o manieră inteligibilă şi sugestivă arta aproape uitată a meşterilor din Tăşnad, astăzi în totalitate înlocuită de producţia industrială.

În regiunea Tăşnadului, particularităţile de relief şi clima, varietatea şi întinderea solurilor cultivabile determină prezenţa culturilor de cereale, plante textile, pomi fructiferi, viţa de vie, toate acestea având o continuitate care dovedeşte că agricultura este o ocupaţie străveche şi permanentă a poporului nostru.

Organizat în spaţiul destinat cămării, depozitul de unelte agricole reprezintă o încăpere tipică gospodăriei tradiţionale ţărăneşti din zona de câmpie, unde agricultura reprezenta o ocupaţie de bază. În general, aici sunt păstrate uneltele de mai mici dimensiuni folosite la munca câmpului, precum furca, grebla, coasa, lopata pentru cereale, îmblăciul etc.

Grâul se tăia cu coasa, iar în urma secerătorului femeile adunau spicele de grâu făcându-le cruci. O cruce era formată din 18 snopi de grâu. Aceste cruci erau duse în gospodăriile oamenilor urmând să fie bătute cu îmblăciele. Boabele rezultate au fost adunate cu lopata şi trecute prin vânturătoarea de cereale, separând bobul de pleavă. Paiele rămase pe câmp erau adunate cu grebla, unealtă agricolă folosită şi la adunarea fânului.

Piesele de rezistenţă ale expunerii din această sală le reprezintă uneltele în sine, astăzi rar întâlnite chiar şi la ţară, care sugerează un mod de viaţă aproape exclusiv în trecutul relativ apropiat al regiunii Tăşnadului.

Casa Muzeu Tăşnad - oglindă şi martor al relaţiilor dintre culturile din zona de câmpie beneficiează de un patrimoniu unic, dar în curs de dispariţie .

Prin intermediul acestei case tradiţionale se prezintă publicului şi se conservă pentru generaţiile viitoare cele mai valoroase elemente de cultură materială şi spirituală a locuitorilor din Tăşnad.

Prezenţa acestor valori într-un muzeu demonstrează atât locuitorilor acestui oraş, cât şi turiştilor tradiţiile culturale ale oamenilor de pe aceste meleaguri, hărnicia, îndemânarea, talentul şi spiritul lor creator.

Bibliografie:

Ardelean Ioan, *Oamenii din Sălaj (Szilágysági emberek)*, Zalău, 1938.

János Németi, *Repertoriul arheologic al zonei Careiului, Bucureşti (Nagykároly vidékének régészeti repertóriuma)*, 1999.

Petri Mór, *Szilágy vármegye monográfiája (Monografia comitatului Sălaj)*, Zilah, 1902.

Schematismus venerabilis cleri dioecesis Szamosujvariensis graeci ritus catholicorum pro anno a Christo nato 1886, Szamosujvarini, 1886.

Szőcs Péter Levente (coord.), *Arhitectura ecleziastucă din Satu Mare. Szatmár egyházi építészete. Ecclesiastical Architecture of Satu Mare*, Satu Mare, 2007.

Dionisie Stoica - Ioan P. Lazar, *Schiţă monografică a Sălagiului (A Szilágyság vázlatos monográfiája)*, 1908.

Várady József, *Királyhágómellék református templomai I, A Nagybányai, Nagykárolyi, Szatmári, Szilágysomlyói, Zilahi egyházmegyék (Bisericile reformate ale Episcopiei de Piatra Craiului I. Protopopiatele Baia Mare, Carei, Satu Mare, Şimleu Silvaniei, Zalău)*, Debrecen, 2004.

Tăşnad Museum House

Abstract

Tăşnad Museum House was made within the project "Patrimonium. Common cultural heritage in the border region" implemented by the Satu Mare County Museum and Museum Department in the county Szabolcs - Szatmár - Bereg, financed through the CBC Hungary - Romania 2007 - 2013. The peasant house arranged at Tasnad was bought from the village Sânmiclăuş, Satu Mare county. The house dates from 1905, this time being mentioned by the builder on the master beam. Inside of the house was arranged a permanent exhibition of local history and archeology, interior specific room of plains and forest area, crafts and agricultural tools.

Istorie şi arheologie locală

Sala meşteşugurilor

Interior ţărănesc

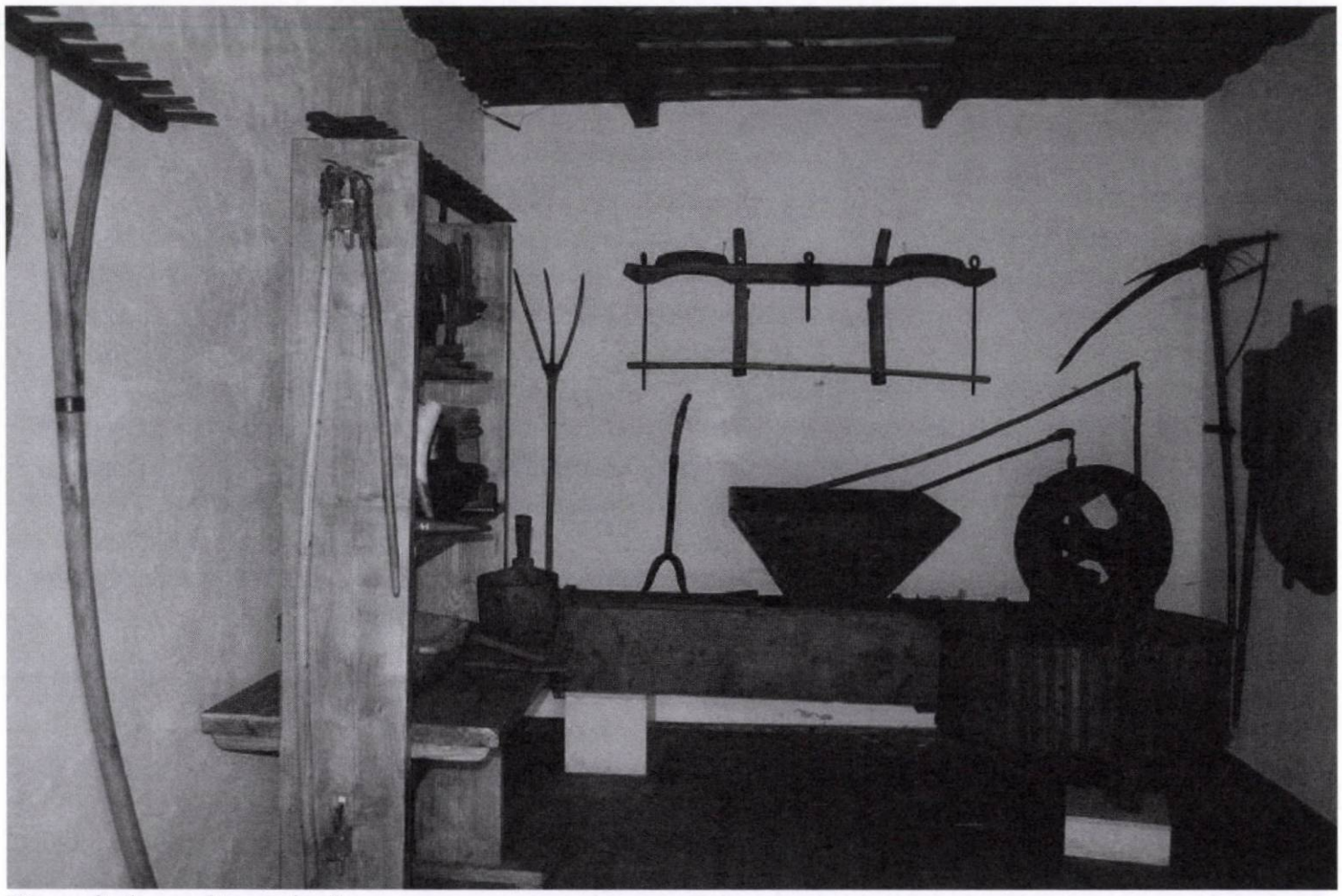

Depozit de unelte agricole

A posztmodern Ady-recepció: ideológiai beszédmódok és kanonizációs stratégiák

Kereskényi Sándor

A kortárs líra kérdésirányait integráló (vagy attól elhatárolódó) olvasói identitásképzés számára nagyon is eltérő lehet a múlthoz fordulás érdekeltsége. Sokszor előáll a sajátos hermeneutikai szituáció: a *feltételezett* egykori és a *tapasztalt* jelenidejű költészeti horizont távolsága más-más okokból jelenthet kihívást az értelmező számára. A mai magyar költészet mértékadónak vélt teljesítményei ritkán teremtenek intertextuális kapcsolatot az Ady-versekkel. Mégis egyre jobban érzékelhető a költő életművével való újabb számvetés igénye. Az eltérő interpretációs érdekeltségek nyilvánvaló megléte azonban máris sejteti korunk Ady-olvasásának esetenként radikálisan széttartó lehetőségeit[1].

Ady Endre (1877-1919) új elemekkel szőtte át az európai szimbolizmust - a létezés egészének transzcendenciáját nemzeti hagyományokkal, biblikus és népi mítoszokkal ötvözte, s tette mindezt egy kihangsúlyozott közéleti elkötelezettség jegyében. Joggal nevezhetjük őt az „utolsó magyar nemzeti költőnek", hiszen az európai szimbolisták színes palettáján a „nemzeti modernséget" testesítette meg. Ugyanakkor líránk első olyan költője, akinél felismerhető már a „nemzetfelettiség" későmodern motívuma is, a nemzeti értékek tudatos alárendelése az emberi emancipáció egyetemes célkitűzésének.

Az elmúlt harminc évben Párizsban élő neves irodalomtörténészünk, Pór Péter szerint Ady ízzig-vérig magyar költő, ezzel egyidejűleg azonban - Paul Celannal és Rainer Maria Rilkével együtt - a Monarchia „nemzetek feletti" költője is, sajátos „Duna-menti tematikák" hírhozója. Pór Ady-jellemzése kiindulópontjává vált a költő posztmodern recepciójának[2]. 1988-as könyvének zárósorai vissza-visszatérnek a magyar szimbolizmus olyan kutatóinál, mint Bojtár Endre[3], Fried István[4], Krasztev Péter[5], Vajda György Mihály[6]. Eszerint Ady összekapcsolta a lélek ezoterikus mélységének Baudelaire-től tanult kifejezését a nyelv, illetve a stílus Verlaine-féle megújításával. Anélkül, hogy elérte volna a versszerkezet Mallarméra (vagy akár Rilkére) jellemző összetettségét, olyan komplex képi világot hozott létre, amely a szimbolikus költői ontológia jelentős vívmányának tekinthető, sőt túl is mutat azon.

Az Ady-kánon újraértékelése

Az Ady-életmű a 20. század folyamán sokféle, többnyire eltérő (olykor konfliktusos) kanonizációs törekvések mentén értelmeződött át meg át, újra és újra - majdnem mindig agresszív irodalom- és kultúrpolitikai stratégiák kitüntetett ütközőpontjaként. Ezért aztán egyáltalán nem meglepő az Ady-viták gyakorisága, sőt még az sem, hogy a vitatkozó felek (a legkomolyabbnak szánt irodalomtörténeti értékelések kontextusában) az Ady-szövegeket irodalmon kívüli szempontok szerint kívánták végleg feldicsőíteni vagy éppen egyszer és mindenkorra lejáratni.

Az értésmód „felnyitásának" vagy „lezárásának", illetve „kisajátításának" ellenjátéka talán a legfontosabb komponens az Ady-olvasás történetében. Megjelent az ú.n. „Ady-pörökben" (1910-1930), megjelent az akadémiai és a publicisztikai diskurzusokban. Megjelent elsősorban az ideológiai és az esztétikai legitimációképzés igényével, megjelent sokszor az eltérő hagyományszemléletek ütköztetésének szándékával, és megjelent néha (de nem utolsó sorban) az önigazolás és a pozícióvadászat többé-kevésbé leplezett törekvései mentén[7]. Babits, Kosztolányi és József Attila vitájában (ahogyan József Attila Babits-kritikájában is) elsőrendű szerepet kapott. Itt a „hatásszorongás" beszédmódalakító szerepe mellett meghatározó tényező lehetett, hogy éppen

---

[1]Szirák Péter: Kanonizációs stratégiák, történeti konstrukció az Ady-recepcióban. Literatura, 1998. 2. 173-180. A szerző eme tanulmánya egyszerre képez nélkülözhetetlen eligaztást és megkerülhetetlen vita-alapot. A legújabb Ady-interpretáció hagyományos nézőpontú áttekintését olvashatjuk Görömbei Andrástól (Ady-képünk és a újabb szakirodalom. In: A szavak értelme. Csokonai, Debrecen, 1996. 15-28.)

[2]Péter Pór: Ein Symbolist aus Ost-Europa: Endre Ady. In: Der Körper des Turmes. Essays zur europäischen Literatur von Schiller bis Valéry. Ed. Peter Lang, Frankfurt/M.-Bern-New York-Paris, 1988. 220.

[3]Bojtár Endre: A kelet-közép-európai szimbolizmus. Akadémiai, Bp., 1989.

[4]Fried István: Az Osztrák-Magyar Monarchia irodalma és kultúrája. Irodalomtörténet, 1991. 1.57-92.

[5]Krasztev Péter: Ismét újra kell születnünk. A szimbolizmus Közép- és Kelet-Európában. Balassi, Bp., 1994.

[6]Vajda György Mihály: A modernség néhány típusa az Osztrák-Magyar Monarchia irodalmaiban. In: Egy irodalmi Közép-Európáért. Fekete Sas, Bp., 2000.101-103.

[7]Jászi Oszkár: Ady és a magyar jövő. Nyugat, 1919.1.13-17.

általa problematizálódik a századelő költészettörténeti paradigmájának folytathatósága. Összefüggésben azzal a törekvéssel, amely immár elodázhatatlan feladatának látja a kultúra, a művészet és a politikum viszonyának újragondolását - elvárás és tapasztalat olyan rendszerében, amelyet élesen eltérő modernség-konstrukciók tagolnak.

Ilyen körülmények között Ady Endre egyszerre válik a modernség-kánon és az azt „magyartalannak", „nemzetietlennek" minősítő ellenkánon középponti alakjává. Ne feledjük: a költő (elsősorban a *Nyugat* révén) a 20. század eleji reformelit vezéralakjává vált (azaz ideológiai távlatból a „szakítás", a „szembenállás" embere volt), költészetének és társadalomszemléletének fő aspektusa azonban mégis a „történeti identitás", a „visszatekintés" volt. Ady értelmezéstörténetét tehát nagy mértékben befolyásolta-már az „egyidejű" recepció idején is - a 20. századi magyar modernségfelfogás heterogenitása, a korabeli modernségfogalmak dinamizmusa.

Elmondható tehát, hogy az Ady-kánon mindenkori újraértékelése nem annyira irodalomelméleti, irodalomesztétikai értékek, hanem szinte kizárólag irodalompolitikai érdekek mentén zajlott - sokszor a kelleténél felszínesebben, és általában a szokásosnál hangosabban. Már igen korán, 1910-ben, Horváth János szép és tartalmas értekezésben méltatta a költő szövegeinek összetettségét, sőt hagyománytörténeti értékeit, modernitásának megszenvedett, hiteles voltát is, de nem mulasztotta el rosszallóan megjegyezni liberális kötődéseit, „alkalmi magyartalankodásait."[8] Később Földessy Gyula „megvédte" Adyt Babits és Kosztolányi „magyartalanító kísérleteitől."[9] Aztán maga Babits vette védelmébe (1920-ban!) Ady „hiteles" magyarságát, mi több, költőtársát „kurucnak" aposztrofálta[10]. Ezidőtájt Szekfű Gyula - elismerve sőt némiképpen „túldicsérve" a költő irodalmi érdemeit-Adyt „politikai analfabétának" bélyegezte, művelődéstörténeti hatását pedig „ellentmondásosnak", „nem éppen veszélytelennek" ítélte.[11]

A kanonizáló ideológiaképzés legjellemzőbb példájával azonban Féja Géza szolgált. Szerinte Ady „etnikumvédő eszmevilága" a „magyar szellem" mítoszának kibontakozását példázza - s egyben a „magyar népiség" szociális-kulturális emancipációját. Féja ezzel a látványos (és felszínes) megoldással vélte jó szorosan összekapcsolni a „nemzeti Adyt" a „társadalmi Adyval" - anélkül, hogy sok szót vesztegetett volna költői mibenlétének megmutatására.[12] Igaz, nem ő volt az első és utolsó, akinek az igényes versanalízis komoly gondot okozhatott. Ezzel be is indult az Ady-kanonizációk ama sorozata, amidőn rendre a költő-Ady húzta a rövidebbet - hiszen költészete volt az utolsó, amit az eszmetörténész egzegéták figyelemre méltattak. Ez érthető is, hiszen a mű nyelvi-stilisztikai dimenziója volt az a szféra, ahonnak a legkevesebb legitimáló „muníciót" lehetett begyűjteni. Révai József, Lukács György vagy Bóka László a bolsevik-marxista, egyeduralmi aspirációjú rekanonizációs törekvések képviselőiként egyfajta üdvtörténeti narratívát állítottak előtérbe[13] - az 1945-1965 közötti korszakban ez a „diszkurzív rendőrségként" működő cenzúra és a tényleges erőszakszervezetek hathatós támogatását élvezte, odáig menően, hogy Adyt-kötelezően - a „marxista forradalmár" alaptípusának előfutárává tette. (Ekkor született meg a Petőfi-Ady-József Attila hármasság legitimációs és uralmi paradigmája is.) 1965-1985 között a „Petőfi-Ady-József Attila vonal" már iránytű és mérce egyaránt, s ennek a nagy „megalapozó" munkának volt végső állomása Király István két terjedelmes Ady-monográfiája[14], illetve egy fontos tanulmánykötete, amely azonban már meg is előlegezte a kilencvenes évek új Ady-interpretációit[15].

Király egyébként - és ilyen értelemben - az államszocialista Ady-olvasat beteljesítőjének és a posztmodern Ady-recepció megelőlegezőjének tekinthető. Beteljesítője a hivatalos baloldali recepciónak, hiszen összegezni tudta az államszocialista kritika megközelítésmódjait. Ugyanakkor elérkezettnek látta az időt arra, hogy a kisnemesi, a protestáns, a vívódó Adyt „rehabilitálja". Olykor megmosolyogtató csűrés-csavarással: „Magáévá tette Ady a radikális történelemlátás alapszempontját. A nemzetivel szemben a társadalmit tekintette értékelő és magyarázó elvnek, de a

---

[8]Horváth János: Ady és a legújabb magyar líra. Széphalom, Bp., 1910.
[9] Földessy Gyula: Ady Endre. Tanulmány és ismertetés. Exodus, Bp., 1923.
[10]Babits Mihály: Tanulmány Adyról. In: Magyar irodalomtörténet arcképekben. Magvető, Bp., 1996.145-172.
[11]Szekfű Gyula: Három nemzedék és ami utána következik. Mecénás, Bp.,1989.363-369.
[12]Féja Géza: Magyar irodalomtörténet. Felvilágosodástól sötétedésig. Magyar Élet, Bp., 1938.
[13]Azaz baloldali apostolként vagy egyszerűen csak „vörös agitátorként" mutatták be a költőt.
[14]Király István: Ady Endre. Magvető, Bp., 1970. I-II., valamint uő.: Intés az őrzőkhöz. Magvető, Bp., 1982. I-II.
[15]Király István: A megkötöttség verse. In: Hazafiság és forradalmiság. Kossuth, Bp., 1974. 263-290.

szabadságharcos tradíciót ezzel a mércével mérve is, őrizendő örökségnek vélte."[16] Király azonban megelőlegező is: például Ady sokat vitatott „kurucos megkötöttség-érzését" (hogy ti. a költő egyszerre érezte áldottnak és átkozottnak a történelmi múlt egyik „legszebb hagyományát") először vizsgálta ideológiamentesen, szigorúan formális-texturális kritériumok alapján, s az így nyert eredmények nyomán jutott el a kuruc versek tematikus motívumainak újraértelmező és jelentős mértékben újraértékelő szemantikai átcsoportosításáig.[17]

A Révai-Lukács-Bóka-Király-féle kanonizációs stratégiával végig vitában maradt két debreceni irodalomtörténész, Barta János „protestáns" és Tamás Attila „polgári" Ady-olvasata.[18] Tamás Attilánál Ady a magyar modernség képviselője, s közben biztosítja a költészeti hagyomány folytonosságát - múlt és jelen összekapcsolódásának dinamizmusában. Ez az olvasásmód a világkép-fogalom rögzítésével tagoltabbá, sőt átláthatóbbá tette Ady megítélhetőségét. Nem befolyásolta olyan ideológiai bizonyításkényszer, amely a magyar költészeti tradícióról, valamint az európai lírai horizontokról leválasztotta volna az értékvonatkoztatások összetettségét. Tamás a modernség tagolt önreflexiójában, az egymástól is megkülönböztetett modernség-fogalmak kultúraközi dialógusában igyekezett Adyt újraértelmezni.

Barta János nagy igényű tanulmányaival ráirányította a figyelmet az Ady-versnyelv kódkonfigurációinak összetettségére, másrészt Ady költészetének karakterológiai-kultúrmorfológiai komponenseire. Ezzel jelentősen megnőtt az Ady-recepció feltételrendszerének komplexitása és befogadásesztétikai többértelműsége. A nyelvi összetettség hangsúlyozása ugyanis implicit kritikája volt az ideológiaképző olvasásnak, ugyanakkor visszaírta Adyt a 20. század lírájának kánonjába, szabaddá téve vallásos dekódolhatóságát.[19]

A posztmodern Ady-olvasat

Az utóbbi évtizedek stílusirányzat-történeti távlatúnak szánt módosításai többnyire korrekciós jellegűek voltak. Ady lírai alakításmódjának „szisztematikus idejét" igyekeztek behatárolni - többnyire az irányzati odatartozás eldöntetlenségének tapasztalatával. A már Horváth János által megjelölt szimbolista vonatkozásokat, illetve szecessziós értelmezési kereteket mindinkább tágította az impresszionista, expresszionista, szürrealista jegyek feltérképezése. Ezeket az utóbbi időben egyre inkább kiegyensúlyozta a biblikus-népies versnyelv kanonikus fontosságának felismerése, illetve az a feltételezés, hogy Ady eleve - minden egyénieskedése ellenére - stiláris szintézisre törekvő, tudatos versíró volt.

Az Ady-kánon alakulástörténetében ezzel összefüggő, de jóval meghatározóbb szerepet játszik az irodalomtörténeti folytonosság és diszkontinuitás kérdése, amely mindenkor befolyásolja a históriai szegmentálás korszak-retorikáját is. Jellemző, hogy a Tamás Attila-féle történeti konstrukcióban a Vörösmarty-Petőfi-Arany-Ady-József Attila-folytonosság mellett nagy hangsúlyt kap annak az argumentációja, hogy Ady a magyar költészeti modernség igazi kezdeményezője. (Bori Imre az avantgardot tekinti a modernség letéteményesének, míg Adyt lényegében 19. századi jelenségnek ítéli[20].) Németh G. Béla rekanonizációjában, amelynek központi elemévé a tragikus létbölcselet kitüntetettsége vált, nem épített ki folytonos történeti konstrukciót. Igaz, ő nem látott alapvető törést a 19. század utolsó harmada és a 20. század első harmada között. (Igy Adynak, sőt még Kassáknak is a hagyományhoz való kötődése szerves része a 19. század irodalomszemlélet folytonosságának.[21])

Az olyanfajta kultúrtörténeti megközelítés, mint a Németh G. Béláé, Ady közvetlen elődeit a Schopenhauer szellemében író Reviczky Gyulában és a Nietzsche felé mutató Komjáthy Jenőben látja, és hangsúlyozza azt, hogy költészetének tematikus előzményei felbukkannak már az 1880-as években zajló ún. tragikum-vitában. A „sorsrontás" gondolata, a „létben való kiszolgáltatottság" riasztó képe, a „beteggé vált emberiség" rémlátomása, valamint az Arany-Madách vonal világképi hagyománya, a moralitás ontologikummá abszolutizálása, sőt még a „rossz magyar karakter" rögeszméje is mind felvonul Beöthy-Rákosi-Péterfy nagy vitájának érvrendszerében. Németh G.

---

[16]Király István: Ady és a kurucos-szabadságharcos örökség. In: Hazafiság és forradalmiság. 218-262.
[17]Uo. 265-279.
[18]Tamás Attila: Esztétikum, írás, olvasás. Magvető, Bp., 1988. 275.
[19]Barta János: Vallásos élmény, életélmény és küldetéstudat Ady lírájában. In: Évfordulók. Szépirodalmi, Bp., 1981. 175-198.
[20]Bori Imre: Avantgarde és modernség. Akadémiai, Bp., 1978.
[21]Németh. G. Béla: Küllő és kerék. Folytonosság, hagyomány és modernitás irodalmunkban. Magvető, Bp., 1978.

Béla szerint a „francia tapasztalat" csak ráerősített arra az „életérzésre", amelybe Ady „beleszületett".

Az életmű megszületésének kultúrtörténeti környezete áttételesen meghatározta az egyidejű recepció feltételeit is. Németh G. Béla elsőként hívta fel a figyelmet arra, hogy Ady - ellentétben az irodalomtörténészek többségének közismert véleményével - nem a jövőnek, hanem a jelennek alkotott, azaz nagyon is tisztában volt kora olvasói elitjének az elvárásaival és igényeivel. „Ady-divatot maga a költő teremtett"- írja az irodalomtörténész, hangsúlyozván, hogy Ady volt az első olyan modern költőnk, aki „tudatosan választott elődöket magának", és mind esztétikai, mind pedig politikai szempontból a legaktuálisabb kívánt lenni - odáig menően, hogy szövegeiben fokozatosan növelte a „lázongó költő", a „marginális értelmiségi" és a „megkeseredett vátesz" szerepsajátosságaira utaló tematikus és stiláris jegyeket.

Nem elégedett meg azzal, hogy ő a „tragikusan magyar"- olyan költő benyomását akarta kelteni, aki nem más, mint „a legutolsó magyar". („Magamban látni omlóban a fajtám"- írja kétségbeesve a *Margita élni akar* című 1912-es verses regényében.) Ady egész poétikai szerepjátszásával azt sugallta, hogy a *magyar költészet* „utolsó megszólaltatója", és az, ami utána jön, *más* - gyökértelenebb, hígabb, hiteltelenebb. Németh G. Béla szerint Ady nem feltalálta, hanem folytatta a „magyar sorsképlet" textualizálását, és ilyen értelemben jóval szorosabb módon kötődött a századvég mentalitástörténeti toposzaihoz és magyarságképéhez, mint azt egykori és mai méltatói feltételeznék. Ugyancsak Németh G. Béla mutatott rá, Ady sajátos attitűdjének életrajzi hátterére, összefüggésére a hagyományos nép- és nemzetmentői hivatástudattal.

Kenyeres Zoltán Ady-könyve a tematikus eldöntetlenségek szaporításával igyekezett elkerülni a határozott állásfoglalást irányzati és korszakolási kérdésekben. Könyve szerint Ady nem volt irányzatos szimbolista, ám belső rokonság fűzte a parnasszián költészet utáni francia lírai kezdeményezésekhez. Kenyeres a tematikus-biografikus jelentésalkotást deklaráltan a versszubjektum nyelvi konstituálódásának vizsgálatával kapcsolja össze. Igy a romantika kontinuitása mellett érvel - szerinte Ady arra törekedett, hogy megőrizze a versíró alany abszolút lírateremtő pozícióját.[22]

Egyébként - Kulcsár Szabó Ernőhöz és Szegedy-Maszák Mihályhoz hasonlóan-Kenyeres Zoltán is határozottan szembe megy az államszocialista Ady-kánonnal. Király István üdvtörténeti narrációjával egyértelműen szembeszögezi Ady önaffirmatív ars poeticáját, és az ebből következő tragikus retorika „explozív individualizmusát". Ennyiben ráerősít Barta János és Tamás Attila érvelésmódjára. Azzal azonban már túl is lép rajtuk, hogy az Ady-költészet lírai diskurzusát szorosan hozzáköti nemcsak Juhász Gyula és Tóth Árpád, hanem Babits Mihály és Kosztolányi Dezső lírai retorikájához, és ezáltal Adyt közvetlenül megteszi az expresszionista-pacifista, sőt a filozófikus és vallásos József Attila költészettörténeti elődjének.[23]

Az Ady-kánon „összeolvasása" a legújabb európai líra-elemzés normarendszerével

Az Ady-recepció mindig is kulcskérdése volt a 20. század magyar irodalmáról alkotott nézeteknek. Az elhúzódó és folytonosan újraéledő „Ady-pörök" mindig modern irodalmunk fejlődéstörténeti koncepcióját, sajátos értékfogalmait vizsgálták felül. Egyúttal szembeállították az esztétikai értékfogalomnak térségi, sajátosan magyar és kelet-európai vételésű, valamint egyetemes, az európai esztétikai modernséghez kapcsolt jelentését. Aligha véletlen, hogy az elmúlt két évtizedben Szegedy-Maszák Mihály a francia[24], Kulcsár Szabó Ernő pedig a német[25] vonatkozású kötődéseit vizsgálta az Ady-lírának. Szegedy-Maszák a francia szimbolizmus Adyra gyakorolt hatását elemezte (főleg Pór Péter nyomán), és megállapította azt, hogy a költő *Vér és arany* (1906), illetve a *Magunk szerelme* (1907) című verseskötetei azok, amelyekben a legtisztábban érvényesül Baudelaire, Verlaine, valamint Mallarmé hatása. Így ezek azok a kötetek, amelyek őt az európai irodalomtörténet modernista fejlődéssodrához leginkább hozzákapcsolják. Kulcsár Szabó Ernő viszont a Celan - és a Rilke-vonalat követte, feltüntetve azokat a pályafordulatokat és motívumokat, amelyek Adyt a kortárs német nyelvű költészethez közelítik.

---

[22]Kenyeres Zoltán: Ady Endre. Korona, Bp., 1998. 50.
[23]Uo. 65.
[24]Szegedy-Maszák Mihály: Konzervativizmus, modernség és népi mozgalom a magyar irodalomban. In: „Minta a szőnyegen". Szépirodalmi, Bp., 1995. 157. , 160-162.
[25]Kulcsár Szabó Ernő: A kettévált modernség nyomában. In: Beszédmód és horizont. Magvető, Bp., 1996. 31.

A mai kutatók jelentős része (Kulcsár-Szabó Zoltán, Lőrincz Csongor, Török Gyula) előszeretettel alkalmazzák Ady és az európai líra kapcsolatának intertextuális megközelítését.[26] Ezzel szemben Palkó Gábor következetesen felülírta Király István „polgári-radikális" megközelítésének tanulságait, és részletesen körüljárta az újkori magyar költészet Ady által végrehajtott intertextualizációjának összefüggésrendszerét[27]. Palkó sikeresen tematizálta a magyar nemzeti hagyományok Ady által felújított és újraértékelt kanonizációját, miközben hasznosította Kulcsár Szabó Ernő iskolájának az irodalomesztétika és a medialitás viszonyához kapcsolódó elméleti és módszertani megfontolásait. Ezzel kiszabadította a posztmodern Ady-recepciót az ideológiai beszédmódok és a kanonizációs stratégiák kettős szorításából, lehetővé téve, hogy az intertextualitásra alapozó irodalomesztétikai elemzésekben egyszerre használhassuk a német típusú szövegelmélet, a francia vételtésű irodalmi mentalitástörténet és az angolszász újhistorizmus módszertani vívmányait.

Intertextuális szövegfogalom és posztstrukturalista (dekonstrukciós) irodalomértelmezés konfliktusán túllépve Palkó Gábor elsősorban annak a szövegelméletnek a horizontja felé nyit, amelyet Niklas Luhmann írt le a legteljesebben a mai német kultúrakutatásban. Az Ady-életmű ugyanis természetszerűleg nő túl a hagyományos irodalomértelmezési kereteken, és ezért az Ady-befogadás is komplex kultúrtörténeti jelenségként tételeződik - még az olyan egyszerűsítésre hajlamos ideológiai főhivatalnokok esetében is, mint Révai József. (Ez magyarázza, hogy a kultúraszociológiai totalitás bűvkörében élő Lukács György újra és újra elővette, kedves példaként, az Ady-recepció „szellemtörténetét").

Mindezen túl a német kutatásmodellben egyenes út vezet Heideggertől, Gadameren át és Peter Szondi felé, azaz az egzisztencialista esztétikától a fenomenológiai ihletésű kultúraelméleten át az irodalmi hermeneutikáig. Egy másik „német út" Nietzschétől Paul de Manon át Jonathan Millerig, azaz az akaratesztétikától a retorikai kriticizmuson át a hajszálfinom etimológizálásig. Egyáltalán nem véletlen, hogy Kulcsár Szabó Ernő iskolája már az 1990-es évek elején ráhangolódott a recepciótörténet szövegelvű vizsgálatára. Ugyanakkor itt alapozódott meg az irodalmi hermeneutikának és az irodalomelméleti esztétikának az a kapcsolata, amely talán a legalkalmasabb arra, hogy a *poétikai paradigmaváltás* kialakulástörténetét vizsgálja. Ez az Ady-recepció esetében elsősorban abban kamatozott, hogy összefüggő képet tudott nyújtani az Ady-szövegek félreolvasási és félreértési technikái mögött meghúzódó *antropológiai képletek* értékfelfogásának változásairól.

A francia vételtésű irodalmi mentalitástörténetnek az átültetése az Ady-recepció kutatási körébe főleg Szegedy-Maszák Mihály érdeme. Ő már első szintétikus kötetének, a *Világkép és stílus*nak a megjelenése óta jelezte, hogy készül egy olyan kutatási módszer kialakítására, amely a francia antropológiai horizontot közelíti a német értékelméletekhez, ugyanakkor nyitott az angolszász pragmatizmus irányában is. Ennek a megközelítési módnak az első következetes képviselője egyébként az a Hankiss Elemér volt, aki még a hatvanas években a strukturalizmus felől próbálta felülírni a magyar irodalomtörténeti koncepciók ideológiaközpontúságát. Szegedy-Maszák jó érzékkel ragadta meg a szimbolizmus problematikáját, és az ellentmondásos minősítésekre épülő Ady-képek helyébe a „posztromantikus Ady"- egyébként feltűnően a posztmodern felé mutató - alakját állította.

Ezzel a gesztusával Szegedy-Maszák végkép szakított a már-már megkövesedett Ady-kronológiákkal és egyben a hatástörténet közkeletű sémáival is. Úgy vélte, Ady a 19. századi magyar líratörténet tematikus és stiláris betetőzője (egyébként Babits is így fogta fel), és azt is hangsúlyozta (ezúttal Németh G. Bélával egyetértésben), hogy az Ady-verskultúra befogadásának kreatív szakasza lényegében lezárult a húszas évek elején - utána már csupán görcsös ideológiai átértelmezések kísérletei következtek.

---

[26]Lásd. Kulcsár-Szabó Zoltán szövegelméleti és hermeneutikai tanulmányait, illetve válogatásait, Palkó Gábor: A modernség alakzatai. Ulpius Ház, Bp., 2004. című könyvét, valamint Lőrincz Csongor: A költészet konstellációi. Adalékok a modern líra történetéhez és elméletéhez. Ráció, Bp., 2007. című monográfiáját.

[27]Palkó Gábor: Ősi dalok visszhangja. In: H. Nagy Péter-Lőrincz Csongor-Palkó Gábor-Török Lajos: Ady-értelmezések. Iskolakultúra, Pécs, 2002. 72-103.

A neostrukturalizmustól az újhistorizmusig

A *hermeneutika* és a *dekonstrukció* viszonyában csupán látszólagosnak tekinthetjük a választás kényszerét. Ha a két alapállás nem összeegyeztethető, márpedig a tapasztalat ezt mutatja, a magyar irodalomtudományban sem lesz az. Ugyanakkor egyes határozott vélekedésekkel ellentétben változatlanul differenciált és bonyolult diszciplínának tekinthetjük az irodalomtudományt, olyannak, amelyet sosem meríthet ki -és nem is helyettesíthet - egyetlen szemléleti-módszertani irányzat, netán egyetlen kivételezett tudományos beszédmód.[28]

Leszögezendő még, hogy a sokat vitatott hatástörténeti vizsgálódások is indokoltak, s ha olykor ellenszenvet váltanak ki, annak nem a kutatási irányban, hanem másban rejlenek az okai. A dekonstrukkcióelméleti beállítottságnak is vannak érdemei az elmúlt három, Magyarországon pedig az elmúlt egy évtizedben, Egyéb, korábban kialakult szemléletmódok további fenntartása és érvényesülése, valamint a magyar irodalomkutatásban még nem mutatkozó vizsgálatok, nem befogadáscentrikus módszerek megjelenése is a szakterület érdeke.

A különféle kutatói preferenciákat igen egyszerűen abból a bonyolult jelenségvilágból kiindulva méltányolhatjuk, amelyet az irodalom mint nyelv, művészet, tudomány, intézményrendszer, kultúra jelent. Kétségtelen, hogy sem a hermeneutika, sem a dekonstrució nem illetékes azon összefüggések feltárásában, amelyeket például az „új historizmus" (new historicism) vizsgál, vagy remélhetőleg hamarosan vizsgálni fog a magyar kultúra kontextusában is.

A neostrukturalizmus elemzésmodelljei elsősorban az Ady-vers formális szerkezetével foglalkoztak, s ezen a szférán csak a dekonstrukciós olvasat interpretációja lépett túl. Ezzel szemben az újhistorizmus megközelítési kísérletei - abból kiindulva, hogy az irodalomtörténeti tények és jelenségek maguk is textuálisak, azaz interpretatívak - igyekezett mentalitástörténeti összefüggésbe helyezni az Ady-szövegeket, illetve az Adyval kapcsolatos irodalomtörténeti narratívákat. Igy aztán az is elmondható, hogy a különféle neostrukturalista elemzések formális Ady-olvasata és az újhistorizmus szövegértelmezései szerencsésen kiegészítik egymást.[29]

A posztmodern „irodalomtudomány-csinálás" kihívásának igazi célpontja természetesen az akadémiai diskurzus. A posztmodern elemzés ugyanis mindig önelemzés is - ezért tesz (eddig ismeretlen önirónіával) olyan éles különbséget a *feltételezett* és a *megtörtént*, illetve a *tapasztalt* és a *valóságos* között. Egyrészt a posztmodern elképzelhetetlen a heideggeri *létfilozófiai megalapozás* nélkül, másrészt nem teljesíthető ki anélkül, hogy ne mennénk végig a Husserl által megjelölt *ismeretfilozófiai labirintus* útvesztőin. Ez a kettősség - a posztmodernben rejlő elméleti és módszertani buktatókon kívül - fontos kultúrpolitikai következményekkel jár.

Jó példa erre a posztmodern Ady-recepció eddigi története. Az ideológiátlanítás hevében az Ady-értelmezések eszmetörténetileg ugyancsak korlátozott, ám tudományosan mégis egészen új formái kristályosodtak ki. Úgy tűnik azonban, hogy a posztmodern tudománycsinálás legjellemzőbb vonása nem annyira a poetológiai elemzés „forradalmi megújításában" áll, hanem sokkal inkább az intézménybeli és az intézmények közötti hatalmi viszonyok újrarendezésében.[30] Ilyen értelemben pedig elmondható, hogy a posztmodern Ady-recepció híven tükrözi az „új irodalmi céh" önigazolási törekvéseit, valamint azt is, hogy mennyire nehéz valóban új tudományos megoldásokat találni a költői műalkotásnak mint kulturális jelenségszférának a mélyreható megközelítésére.

Mi következik mindebből a hazai *irodalomtudományi dialógus* esélyeire nézve? Ha létezne tökéletesen megbízható felmérés a magyar irodalomtudomány erőforrásairól és eredményeiről, akkor nagyon valószínű, hogy a tehetség, műveltség, tudás, felkészültség, sokoldalúság rovataiban megjelenő adatok sokkal több elsőrangú publikációt előlegeznének meg, mint amennyi ténylegesen megvalósul. Ezt kifejezetten a szakmai dialógus hiányának tulajdoníthatjuk.[31] Az eredmények azért nem állnak összhangban a lehetőségekkel, dialógus talán azért nincs, mert jelentős, kollektív bizalomdeficittel kell számolnunk, valamint hiányzik az egymással való szolidaritás és az egymás iránti figyelem. Jósnak kellene lenni ahhoz, hogy az ember nyilatkozni merjen, változik-e valami

---

[28]Thomka Beáta: A posztmodern literatúra természetrajza. Akadémiai, Bp., 1994.

[29]Orbán Jolán: Derrida írás-fordulata. Jelenkor, Pécs, 1994. 17-19., Kiss Gábor Zoltán: „Ördögűzés-kritika". Az újhistorizmus a kritikai csatamezőn. Literatura, 1998. 2. 133-146., valamint Kabdebó Lóránt: Elveszett otthonok. Csokonai, Debrecen, 2003. 117.

[30]Connor, Steven: Cultura postmodernă. Polirom, Iaşi, 1998. 27.

[31]Vezér Erzsébet: Ady Endre élete és pályája. Seneca, Bp., 1997. 272-277.

oly rövid időn belül, hogy a lehetséges beszélgetőpartnerek már a közeli jövőben, netán most azonnal elgondolkozzanak azon, mikor lesz érdemes kibújni a sündisznóállásból.

Recepţia potmodernistă a lui Endre Ady:discursurile ideologice şi strategiile canonizatoare

Rezumat

Studiul tratează patru probleme importante legate de recepţia postmodernistă a marelului poet maghiar Endre Ady (1877-1919): 1. reevaluarea canonului literar referitor la modernismul maghiar în general şi la Ady în mod special, 2. lectura postmodernistă a textului poetic, 3. relaţia acesteia cu normele esteticii europene contemporane, 4. evoluţia orizontului axiologic al recepţiei de la „neostructuralism" până la „noul istorism".

Renumitul estetician şi istoric literar Péter Pór a fost primul care a abordat-o într-un context postmodernist opera lui Endre Ady. După 1990 Mihály Szegedi-Maszák şi Ernő Kulcsár Szabó au publicat în limba engleză şi germană numeroase studii despre Ady, valorificându-i din plin elementele teoriilor şi metodelor postmoderniste. În ultimii zece ani Csongor Lőrincz şi Gábor Palkó şi-au elaborat un model de cercetare specific postmodernist, cu ajutorul căruia le-au identificat noi structuri ale textului poetic.

Trebuie subliniat, totuşi, că interpretările postmoderniste ale lui Ady nu se deosebesc fundamental de cele anterioare, caracterizându-se şi prin unele prejudecăţi ideologice deghizate într-un estetism extravagant care-şi etalează o obiectivitate ştiinţifică sub vălul neutralităţii căreia se proliferează însă numeroase suspiciuni politice. Putem considera că trăsăturile definitorii ale postmodernismului literar nu se regăsesc într-o revoluţie a exprimării poetice şi a analizei poetologice, ci într-o rearanjare a relaţiilor de putere în şi între instituţiile culturale şi de critică academică. Trecerea grabnică de la discursurile ideologice la strategiile canonizatoare în recepţia postmodernistă a lui Ady, oglindeşte fidel o tendinţă automistificatoare a breslei literare, precum şi mascarea teoretică a incapacităţii sale de a oferi soluţii ştiinţifice coerente în analiza fenomenului artistic.

Традиції та новаторство літературно-художніх антропонімів творів Марії Матіос

Anastasiya Vehesh

Творчість Марії Матіос привертає увагу численних читачів. Її книжки «Нація. Одкровення», «Солодка Даруся», «Щоденник страченої», «Містер і місіс Ю-ко в країні укрів», «Майже ніколи не навпаки», «Москалиця», «Мама Маріца - дружина Христофора Колумба» - це, насамперед, мовний виклик дистильованій макулатурі, що заполонила книжковий ринок. Це - українська історія минулого століття на теренах Буковини та Галичини, викладена з почуттям гумору. І, як завжди, майже хірургічне проникнення у психологію та дії персонажів. Герої Марії Матіос понад усе хочуть зберегти гідність. А гідність не має національності, як, - за словами авторки, - не має її кров.

М.Матіос корінна гуцулка з Буковини. Тому й зрозуміло, що ЛХА її творів адекватно відтворюють, моделюють буковинський антропонімійний узус. Персонажі Марії Матіос іменуються типовими для даного регіону антропонімами, які виконують номінативну функцію: *Павло Процик, Семен Данилишин, Дмитро Калиняк, Іларій Гуцуляк, Юрко Гриб, Юрко Ігнатків, Грицько Граб, Ілля Руснак, Тимофій Сандуляк* («Нація»); *Матіос Онуфрій, Ілля Джуряк, Петро Ціпцяр, Микола Григорків, Танасій Максим'юк* («Солодка Даруся»); *Кирило Чев'юк, Олекса Говдя, Михайло Стринада, Гаврило Дячук, Василь Крильчук, Катерина Василащук* («Майже ніколи не навпаки»), *Семен Дудка, Іван Чигирин, Дмитро Берник, Василь Полотнюк, Марія Онуфрійчук* («Москалиця»), *Рибачук Марія, Катря Овадюк* («Мама Маріца - дружина Христофора Колумба»).

Авторка створює ЛХА, почерпнуті з розмовної мови, з народного побуту. Це , так звані, андроніми, які доволі активно використовуються «як зручні ідентифікатори одружених жінок» [24, 158]. Такі ЛХА виконують характеристичну функцію. Здебільшого це андронімні моделі з суфіксами на *-их- а, -іх-а, -їх-а: Данилиха, Семениха, Климиха, Юрчиха, Ілачиха* («Нація»); *Йваниха, Йорчиха, Павлиха* («Солодка Даруся»).

Виділяється цілий ряд ЛХА, утворених від прізвища, прізвиська чи професії батька - патроніми з суфіксами *-ов-а*: *Анна Гафтинюкова, Параска Гаврилюкова, Маруська Паленюкова* («Нація»); *Василина Макушкова, Параска Данилюкова* («Солодка Даруся»), *Іванка Борсукова* («Москалиця»), а також на *-ка*: *Фулячка, Білейчучка, Бундячка, Шулемчучка, Дмитрючка* («Нація»); *Петрусячка, Варваручка, Притулячка* («Майже ніколи не навпаки»). А ось у повісті «Москалиця» головна героїня носить прізвище батька, його ім'я, а по батькові - за матір'ю: *Северин Северина Катеринівна* («…найперше охрестила дівчинку…Севериною. Ніби прямо вказуючи на фамілію її батька. А що дитина мала таке саме прізвище, як і Петро, син Івана Северина, то дивуватися було нічого: половина Панської Долини носила прізвище Северин, а половина - Полотнюк»).

З загальнонародної мови авторка почерпнула антропоніми, які утворені за допомогою суфіксів суб'єктивної оцінки і передають відтінки пестливості, здрібнілості, фамільярності, іронії, зневаги, ненависті, тобто всю гаму людських почуттів. Суфікс *-к-* найбільш поширений в загальнонародній мові. У ЛХА М.Матіос він виражає експресивні відтінки: а) пестливості та здрібнілості: *Софійка, Василько, Марічка, Фрозинка, Павлінка, Йванко, Петрусько, Одокійка* («Нація»); *Матронка, Василинка, Гафійка, Славко* («Солодка Даруся»); *Химка, Параска* («Майже ніколи не навпаки»); *Северинка, Катрінка* («Москалиця»); б) поблажливої зневаги або фамільярності: *Маруська, Міська, Штефка* («Солодка Даруся»). Позитивні емоції - ласкавість, здрібнілість виражають суфікси *-ик-, -чик-, -усь-, -ц-: Юрчик, Михайлик, Дмитрик, Миколайчик, Федусь, Дунусь, Тонця* («Нація»); *Андрійчик, Дмитрик* («Майже ніколи не навпаки»); *Богданчик, Богдасик, Богдась* («Мама Маріца - дружина Христофора Колумба»). Іноді зустрічаються ЛХА, утворені за допомогою усічення: *Лесьо, Флоря, Дуся, Федьо* («Солодка Даруся»); *Корнельо, Штефа, Міця* («Нація»); *Мітя, Уля, Зіня, Піня, Тама* («Містер і місіс Ю-ко в країні укрів»); *Філя, Доця* («Майже ніколи не навпаки»). Величезне структурне розмаїття ЛХА-регіоналізмів використовується для творення місцевого колориту. Тут виступають такі ЛХА, «які містять у своїй структурі специфічні діалектні риси» - фонетичні або словотворчі [2, 123]. Пор.: *Николай, Штефан, Штефка, Їлак, Васюта, Їлена, Лесьо* («Солодка Даруся»); *Юр'яна,*

Ксеня, Йорко, *Паютка* («Нація»). Дуже часто при звертанні використовуються суфіксальні варіанти, але М.Матіос до імені додає ще й прикметник, який вказує на позитивне або іронічне ставлення до людини. Пор.: *срібний Михайлику, Міську срібний, жінко добра, Варварко люба, Варварко щира* («Солодка Даруся»); *любий кумочку Гарасимчаку* («Нація»), *золотий і безпощадний чоловічку* («Щоденник страченої»); *срібна Маринько, молодий Чев'ючок, срібна Фільо* («Майже ніколи не навпаки»).

За П.Флоренським, здрібніло-пестливий варіант імені є пристосуванням імені до середовища [22, 71], але в такому випадку обов'язково відбувається втрата монументальності й сили імені [8, 72], ось чому в жодній нації не прийнято називати людей зменшувальними іменами. Якщо ж відповідна зменшувальна чи пестлива форма імені довготривало стосується дорослого, то йдеться або про фізичну каліку, хвору чи божевільну людину або про скривдженого долею персонажа [21, 205]. Пор.: *німа Катрінка, дурна Параска, солодка Даруся* («А Даруся не дурна - вона солодка. Вона не солодка, але й не дурна» («Солодка Даруся»)); *Маринька-богодуха, Маринька-черниця* («Майже ніколи не навпаки»).

Персонажів шляхетного походження та священиків М.Матіос наділяє вишуканими маловживаними іменами: *панотець Захарій*, *сільський філософ Танасій* («Солодка Даруся»); *артистка пані Стефанія* («Нація»). Антропонімійною формулою «ім'я + ім'я по батькові» авторка називає здебільшого персонажів так званих «привілегійованих» станів: *голова колгоспу Петро Григорович, начальник пошти Марія Герасимівна* («Нація»). Щодо особових назв прізвищевого типу, то «місцеве українське населення зайшлих людей звало, звичайно, за назвами їхньої народної приналежності» [23, 55]. Тому серед персонажів-гуцулів у М.Матіос зустрічаються *Дмитро Угрин* («Солодка Даруся»), *Петро Татарин* («Нація»), які стали українцями. Хоча *Угрин* щирим українцем не став, адже саме він підносив німецькому офіцерові «хліб-сіль на вишитому рушникові» і саме він «переводив Матронку» від москалів-мучителів». Виходить, ЛХА *Угрин* вибраний авторкою неспроста. Герой-зайда прислуговує ворогам, а не людям, з якими живе.

Заслуговують на увагу імена євреєв, які на Буковині мирно проживали поряд з українцями та румунами. У М.Матіос це: *Абрам Машталер, Леон Райх, Шльома Бухбіндер, Лазар Капетутер, Юзьо Розенфельд* («Солодка Даруся»); *корчмар Лейба, його жінка Фіра, доктор Давид Гольштейн* («Майже ніколи не навпаки»). Звичайно, що дітей своїх вони теж називали єврейськими іменами: *Сара, Самуїл*, *Давид, Яків, Гершко* («Солодка Даруся»); *Єгуда, Естер* («Нація»). Прикметно, що авторка влучно підмітила поширену на Буковині традицію адаптації чужомовних, зокрема єврейських імен до українських. Розмовні варіанти імен часто змінені, пристосовані до українських. Напр.: «Русяву дівчинку назвали *Ханою*. *Хана* - то й *Хана*. Сандуляки називали її *Анною*», або ж «Тимофієва дружина Марія вчинила Сандулякові сина - русявого *Андрія*, а Естер вродила Машталерові чорненьку дівчинку, яку чомусь назвали *Андреєю*. А може і в жидів є таке ім'я…». А от *Михайло Ілащук* стає *Мігаєм*, якщо до нього звертаються румуни, або *Мойшею*, якщо це євреї («Нація»).

Окрему групу ЛХА М.Матіос складають псевдо воїнів УПА. Вони, як правило, утворені шляхом онімізації апелятивної лексики. Вихідною основою для таких псевдонімів слугували назви осіб за їх інтелектуальними та соціальними ознаками. [18, 244]. Про це зазначають дослідники української повстанської псевдонімії В.Німчук [див. 17] та М.Лесюк [див. 9]. Це ЛХА, утворені на базі ботанічної лексики та орнітономенів: *друг «Береза»* (Василь), *подруга «Ялина»* (Корнелія), *друг «Клен»* (Максим) («Нація»); *«Іван на псевдо «Яструб»* («Солодка Даруся»). Як і в багатьох інших авторів, особливий інтерес в літературно-художньому антропоніміконі М.Матіос викликають власне характеристичні ЛХА. Неабияку роль в творах М.Матіос відіграє номінація власне ім'я + прикладка, яка характерна як для класичної української літератури, так і для сучасної [8, 337]. Апелятив при власному імені може вказувати на професію: *Дмитро-газозварювальник, Василь-тесля* («Солодка Даруся»); вікове співвідношення: *Фіцик-молодший* («Нація»). Прикладка почасти виступає як репрезентант певної художньої інформації або образної характеристики: *Варвара-злодійка* («Солодка Даруся»), *Дмитро-циган* («Щоденник страченої»). Такі ЛХА - явище поширене.

У книжці «Солодка Даруся» авторка не обмежується лише іменами чи прізвищами, але й додає прізвиська з коротенькою характеристикою. Напр.: *«Василя-теслю* поза очі прозивали *Ксьондзом* за його недільну одежу, в якій він неодмінно ходив до церкви: довге пальто схоже на мантію і чорний капелюх»;

«Дмитро Одайний - комірник, якого в селі називали *Член Колобок* за його опецькувату і круглу фігуру і за непомірно часте вживання слова «член»;

«Федьо осідлав був свого барана і повіз на нім сина до школи, і ніхто не сказав, що *Федьо* дурний, хоч до сина відтоді так і прилипло прізвисько *«баран»*;

«*Матронку* в селі називають *Михайловим чудом*. Точніше, Михайло сам її так прозвав».

Цікавим, на наш погляд, є ЛХА *Іван Цвичок* - «чудний та дурнуватий, як вважали в селі, чоловік-зайда». М.Матіос сама розшифровує цю назву: Іванового прізвища «ніхто в селі не знав, та й не допитував ніколи, лише відколи світ та сонце люди і діти в Черемошнім призвішкувалися йому *Цвичком*, бо дуже любив Іван збирати по довколишніх селах залізяччя, а найбільше - цвяхи, по-тутешньому «цвики», з яких згодом робив дримби…» Ось звідки таке прізвисько.

У повісті «Мама Маріца - дружина Христофора Колумба» персонаж Христофор Рибачук отримує прізвисько Колумб «за екзотичне для цих країв ім'я».

Головній героїні з повісті «Москалиця» «сільські язики таки задовго до церковної книги припечатали…її довічне ім'я - москалиця. Ніби так само прямо, але вже в голос, нагадуючи про минулорічний постій у Катрінчиній хаті трьох чорноволосих вояків-русаків…» «Вона давно навіть і не чує, як її називають. Байстриця. Москалиця. Северинка. Мольфарка».

Низка ЛХА роману «Майже ніколи не навпаки» також мають крім справжніх імен ще й прізвиська. ЛХА *Михайло Стринада* - «*м'ясар*», «*різник*», «*майстер він направду знаменитий*», «*говірливий, як баба*». Він має прізвисько «*поташ*». Всім, хто в селі занедужав, він радив згасити поташу і випити. «Для *Стринади* припасали соду, яку в цих краях називали поташем. Інакше свіжина буде не така смачна, якщо не догодити м'ясареві». Персонаж *Німий* прозваний так через ваду: втратив мову. Пор.: «Той, кого в Тисовій Рівні називали *Німим*, був *Олекса Говдя* по метриці. *Німим* вернувся з цісарської війни. Контузія відібрала йому мову, але дала якийсь нелюдський дух». ЛХА *Крива качка* - прізвисько *Василини* (сусідки), дали його односельці теж через ваду. Пор.: «Василина з несподіванки й злості ледь стрималася, щоб не назвати тезку *Качкою*. Проте назвала її так, як замолоду називають в селі кожну *Васюту. Цютка*. Тобто зменшеним від *Васютка*». Виявляється, жінка «від народження кривонога *Василина*, якій не криючись призвішкувались *Кривою Качкою*».

Не менш цікаві ЛХА зустрічаються в книжці «Нація». Героїня *Юр'яна* - бідна сільська жінка, яка все життя працює на землі. Письменниця не випадково дала їй таке ім'я. Воно походить від чоловічого імені Юрій, що у перекладі з грецької означає хлібороб, «або певніше той, хто обробляє землю, орач» [7, 118]. Героїня має також прізвисько *Соломон*.

Таке прізвисько дали їй люди у селі через непересічний розум. Трохи незвичним є те, що *Соломон* - це, як відомо, чоловіче ім'я, яке використовується на позначення жінки. Однак таке явище спостерігається в українському позиванні, адже саму *М.Матіос* називають *«Стефаником у спідниці»*. Антропонім *Соломон* є інформаційним, бо містить натяк на мудрість, розум уславленого старозаповітного тезки. Також на позначення героїні використовується ойконім *Уласіха*. Пор.: «Та й ця Уласіха, що її *Соломоном* в селі називають». Твірною основою такого антропоніма виступає ім'я чоловіка *Уласія*. Ще у селі героїню називають *Джурячкою*. Завдяки такій номінації приходимо до висновку, що прізвище героїні *Джуряк*. Ймовірно, що лексичною основою цього оніма є апелятив джура (Джуряк - Джура - джура). А джура - зброєносець у козацької старшини в Україні в 16 - 18 ст. [6, 292]. За контекстом можемо встановити ім'я по батькові жінки: «Відколи умер її неньо *Ілля*, вона сама собі рада і влада». Отже, повне ім'я героїні - *Джуряк Юр'яна Іллівна*. Авторка використовує ряд апелятивів на позначення героїні твору: *мати, мама, вона, жінка*. Усі вони свідчать про прихильне ставлення, повагу, любов авторки до героїні. Таке багате називання для М.Матіос, зазвичай, рідкість. Авторка, як правило, обмежується іменами,

прізвищами, прізвиськами. Чоловік *Юр'яни Уласій* був калікою. («Уласій уже років десять не мав правого ока. Тріска вирвалася з поліна - витекло око…»). Антропонім *Уласій* зафіксований словником Л.Т.Скрипник, Н.П.Дзятківської і в перекладі з грецької мови означає скривлений назовні [див 20]. Можливо, авторка провела паралель між значенням оніма та героєм, і саме йому дала «нести хрест» каліцтва. Представники радянської влади та військові називають його зверхньо, зневажливо: *каліка, бандера, він кодло, бандит*. Натомість родичі, зокрема дружина, називають його рядом апелятивів, які суттєво різняться за значенням у порівнянні з попередніми: *чоловік, господар, тато, батько, приятель, порадник, розрадник, гуцул.*

Досить цікавим є ЛХА *Довгопол*. *Довгопол* - уповноважений від МҐБ. Люди в селі його боялися і потайки ненавиділи. «Є людина, нема людини - для такого нічого не значить», - говорили про нього. Не виняток, що *Довгопол* прізвище або й навіть прізвисько, утворене за допомогою основоскладання (Довг-о-пол), де довг - довгий, пол - стать або підлога. Можливо це прізвище від апелятива довгополий, тобто з довгими полами (про одяг) [6, 309]. Пор.: « - Я *Довгопол*. - Ой, *Довгопол*… - А де ваші довгі поли?.. - Я лиш хотів сказати, що в одного чоловіка, ну, бігме, не може бути все зразу: й довгі поли, й довгі руки». Прізвище виявилося настільки вдалим, що селянам навіть не довелось придумувати прізвисько. Іменем *Льоня* його всього один раз в тексті називає співробітник, а *Леонід* зафіксовано двічі. Це говорить про те, що, як правило, на ім'я до людини звертаються близькі, родичі, хороші друзі. У *Довгопола* таких не було. Для людей герой залишається чужим та ворожим, а таких називають на прізвище, або апелятивами, переважно зневажливого характеру: *довгорук*, *уповноважений, гість*. Письменниця підбирає такі ЛХА, які відповідають реаліям того часу і цікаві своєю формою та внутрішнім змістовим наповненням. Як пише Л.Белей: «Якщо автор прагне, аби його герої сприймались як реальні особи, він зобов'язаний дібрати персонажам реальні (за структурою) імена. Тому структура власних особових іменувань персонажів більшою чи меншою мірою мусить бути орієнтована на реальну антропонімію, на знання її мовним колективом» [2, 11].

У «Щоденнику страченої» М.Матіос проникає в потаємні закутки людської психіки. Її головна героїня *Ковальчук Лариса Михайлівна* - «як світова вдова - не вдова, наречена - не наречена, а просто жінка-сирота чи жінка-смертниця на роздоріжжі молодості й затяжної зрілості». Прізвище героїні походить від апелятива коваль, значить долю свою вона кує собі сама. *Коваль* - найпоширеніше у світі прізвище. Ім'я *Лариса* у перекладі з грецької «чайка» [1, 98]. Хоч і кує долю, та б'ється над нею, як чайка над морем. Героїня та її ім'я асоціюються зі словами Івана Мазепи «Горе тій чайці-небозі, що вивела діточок при битій дорозі…» Оце поєднання з птахом відчувається і в звертанні до самої себе в щоденнику: «Пізно, *голубко*, пізно…» Вона до нестями закохана в одруженого і дуже відомого чоловіка. І це кохання стає її рятунком та загибеллю водночас. ЛХА *Воронов Володимир Петрович* появляється під кінець розповіді. До цього зі щоденника *Лариси* ми виводимо тільки апелятиви-звертання: *«мій золотий і безпощадний чоловічку», «ти мій гробар», «мій хоробрий Отелло»* або персонаж позначається займенником: *«Він»,* «розмова з *Ним»*. Такі ЛХА налаштовують на якусь таємничість, якими і є самі стосунки між героями.

Складнішу структуру онімійної семантики має низка ЛХА зі «Щоденника страченої», де авторка називає своїх героїв криптонімами на зразок: зателефонував *О.О.,* давальник по імені *Л.Д.,* дзвонив *С.Д.,* колежанка *Лариса К.* Ю. Андрухович теж використовував такі антропоніми в романах «Диявол ховається в сирі» та в «Таємниці».

Замінники імені, передовсім семантично наповнені експресивні апелятиви, додатково характеризують свого носія і доповнюють інформацію, закладену в антропонімах, особливо тоді, коли контекст потребує чітко визначеного ставлення до персонажа [5, 8]. Пор.: *подруга-докторша - шпигун-аналітик, всепрощаюча мати Тереза, мудра практична жінка*; *сусідка - гадюка на двох ногах, кобра в жовтих шортах, жовтозада сусідка.*

Теза письменниці про те, що «важить не час, а людина в обставинах часу», розкривається через драматичну історію кількох гуцульських родин у романі «Майже ніколи не навпаки». Кожен персонаж цієї небуденної драми має беззаперечне алібі, неопротестовану правду і власні суди честі. М.Матіос знайомить нас з родиною Чев'юків. *Кирило Чев'юк* - глава сімейства. Його ім'я в перекладі з грецької означає «пан, володар» [1,

66]. Герой «м'який серцем, але скупий язиком». Ім'я його дружини *Василини* утворено від чоловічого імені Василь, що означає «цар» в перекладі з грецької [1, 57]. Багатство «володаря» та «цариці» - «три Чев'юкові сини - *Павло* (малий), *Андрій* (мужній, хоробрий), та *Оксентій* (той, хто росте) [Див. 1] - однакові, як три краплі води. А четверта крапля такої самої води - батько…» Старший син *Павло* найдобріший, саме йому батько заповідав свій маєток. Син *Оксентій* хоче статку, постійно захищає свою розпусну дружину. *Андрій* - любимчик матері. «*Андрійчик - Василинине коко. Писанка великодня. Він - дитя дурної крові Василининої*». Саме це «*коко*» несло біду в родину. Ще один син *Дмитрик*, котрого «вже не закличеш із того світа», був тихим і робітним, «*майже дитина*». «Як *ангел, чистий. Невинний… Він Кириловий мізинчик*», - розповідає Петруня.

Показовою є текстова динаміка антропоформул до ЛХА *Одокія* (жінка Павла): *Одокія* (офіційно), *Доця* (по-домашньому), *Доцька* (за свекрухою: «*Доцька* - та, мов *крілиця*. Все кітна ходить… хоч і *псяча то кістка та Доцька*»), *сестра-жалібниця* (доглядала за Дмитриком). ЛХА *Гаврило Дячук* - чоловік поважний, має гонор. Його прізвище походить від апелятива *дяк* + суфікс - *ук* (молодий дяк або син дяка). Ім'я його дочки *Петруня* утворене від чоловічого імені Петро, що в перекладі з грецької означає «скеля, камінь» [1, 74]. Цей ЛХА має великий синонімічний ряд: *біднятко, весільна княгиня, запашна квітка, Гаврилове золотко, молода дружина, молода газдинька, молода Варварчучка, дівчина-жінка*. Ось як роздумує Гаврило: «А онде в дверях стодоли стоїть *його котятко, мицька («кішечка», «кицька») його маленька - дитина його єдина. Біла, як туман після дощу над їхнім хутором. Та невинна, як цвіт яблуневий у травні*». ЛХА *Іван Варварчук - Гаврилів зять, старий парубок, молодий князь («гм - м -м… молодий, та не дуже»), учорашній цісарський стрілець, вояк*. Для *Петруні* він - *нелюд*, «завжди неголений ходить як *циган-бляхар* із сусіднього села». Назва «*нелюд*» асоціюється з прізвищем героя, яке походить від слова варвар - некультурний, малосвідомий чоловік. ЛХА *Франц-Йосиф* має теж кілька варіантів: *престолонаслідник корони Франц Фердинанд, цісаревич, ваша милість, ясний пан, наш ясний Цісар*.

Специфічну субсистему в літературно-художньому антропонікомі М.Матіос складають власні назви персонажів роману «Містер і місіс Ю-ко в країні укрів», де авторка їдко, але справедливо характеризує сучасну епоху та її діячів. Це, як правило, дейктичні ЛХА, на структурі та онімічній семантиці яких позначилось мовне експериментаторство постмодерністів [3, 194]. М.Матіос, як і її земляк В.Кожелянко, на нашу думку, є неперевершеними майстрами у створені таких ЛХА. Інформаційно-оцінний потенціал дейктичних ЛХА служить засобом у реалізації їх основної стилістичної функції - вказати на реальну особу або опосередковано виявити авторське ставлення до певних, часто непривабливих явищ суспільної дійсності [4, 97]. Роман «Містер і місіс Ю-ко в країні укрів» присвячений одній людині Жінці-політику, а втім просто Жінці. Саме через постать *Улі* (Юлі Тимошенко) пропускається жіноча суть і політична ситуація в країні. В ЛХА *Уля Милашенко* легко відчитується справжнє іменування прототипа, що посилює переконання про безпосередній зв'язок літературного персонажа та певної реальної особи. Героїня називається цілим рядом апелятивів, які дають не тільки позитивну характеристику, але й вказують на рід занять: *«Дюймовочка», «вундеркінд і ходячий комп'ютер», «отака мала ящірка», «уперта гадючка», «чаєчка-небога», «найпривабливіший харизматичний трансформер цілої країни УКР», «парфумерна принцеса», Джейн Ейр Бонд 007», «Шовкова Леді», «Орлеанська Діва». Мітя UA - Господар Країни, Керманич Країни* (Віктор Ющенко) «так любив свою країну УКР, що навіть взяв собі прізвище на модерний манер - UA - за прописними літерами у назві його країни». ЛХА *Мітя UA* теж має ряд апелятивів: *найкращий, пестунчик долі й укрів, люблячий татусь, чисторукий, медовий, пасічник, фантазійний* і т. д. Авторка вміло наділяє кожного героя невеличкою характеристикою так, що ще не назвавши персонажа, ми вже здогадуємось про кого йде мова. Пор.: *Мітя-2, Мітя шапкопопрятувач, двічі професор, жертва Станіславської курки-несучки, хрещений батько Анни Ахметової, натхненник теорії загартування валянок в апельсиновому соку - Мітя Якунович* (Віктор Янукович), *хронічний Цицерон мислі, великий комбінатор, екс Папа у квадраті - Леонід Кудла Другий* (Леонід Кучма), *довірена особа Зубкіса* (Суркіса), *розробник ручного виду транспорту власного імені - Леонід Крав-Чув* (Леонід Кравчук), *права рука*

Папи, екзильний герой, багаторічний турист розкішних смугастих апартаментів закритого типу - Пашко Казнаренко (Павло Лазаренко), *красень, трибун і винахідник з головою лірика і серцем фізика, русявий хлопчик - Зіня* (Зінченко), *шантажозвінчувач, прендендент на історичні науки і регалії - Роман Смердний* (Роман Безсмертний), *утримувач чвертьсотенних акцій Сашко Чвертьяков* (Олександр Третьяков), *порохобезпечний координатор програми «уряд-2», людина-пароход, Шоколадний Заєць - Петрусь-Чорний вус Безпильний* (Петро Порошенко), *прихильник яблук із нашої батьківщини - Мішаня Плотський* (Михайло Бродський), *вірний Санчо Панса Орлеанської Діви, пастор всіх заблудлих - Сашко Буй-Тур-Чинов* (Олександр Турчинов), *алхімік і меценат, Монако-житель і просто син кохання - Ахмет Магометов* (Рінат Ахметов), *знавець диктофонів, магнітофонів, єдиновірний єдиновірної дороги до світлого Соціального Інтернаціоналу - Олександер Холод* (Олександр Мороз), *єдиний стильний чувак від Бріоні - Григорій Зубкіс* (Григорій Суркіс*), примусовий захисник політв'язнів, любитель червоних троянд, кухонних фартухів, потерпілий від боксерського удару двічі професора - Віктор Мертвечук* (Віктор Медведчук), *фокусник і новатор, винахідник нової формули потрійного вступання в одне і те ж лайно - Всесвят Тискун* (Святослав Пискун), *майор Микола Довго-меле-мельченко* (Микола Мельниченко), *сторож Хортиці й головний інженер Дніпрогесу - Ґеник Чревоненко* (Геннадій Червоненко), *мозолемасажист Олександера Холода, контролер темних справ і конкретних хлопчиків - Юрась Куценко* (Юрій Луценко), *диригент співу «Євро-сліпота - 2005», просто завжди готовий і завжди третій - Микола Юленко* (Микола Томенко), *власник людей, коней, лісів і біцепсів, free boy - Нестор Махно* (Нестор Шуфрич), *дезинфікатор двічі професора і сирітка, похирювач слави батьків - Тигран Синьобіловіл* (Тарас Чорновіл), *переписувач Святого Письма, далекоглядний і далекозорець - Володи-Мир Народний* (Володимир Литвин), *цербер транзитних серверів, підрахуй живих, мертвих і ненароджених - Серж Кідалов* (Сергій Ківалов), *завідувач Зали Національних Чвар - Іванко Хлющ* (Іван Плющ), *незабудько власних університетів - Ромко Збавич* (Роман Зварич), *незмінний лапшеріз і окоплюв, телепилип з конопель - Пліховшек* (В'ячеслав Піховшек), просто - *Йосип Пінський* (Йосип Вінський), *Юрій Крамоломазін* (Юрій Кармазін), Грицько Пустомельченко (Григорій Омельченко), *Степан Гаврош* (Степан Гавриш), *Петро Симуляненко* (Петро Симоненко), *Дуся в екзилі - Ігорьок Макай* (Ігор Бакай), *фінансовий Сорос піддиванних звуків, банк даних і просто банк - Борис Бреховольський, він же північний сусід Борисогліб Плутовський* (Борис Березовський), *сам Бого-Царь Плутин* (Владімір Путін), *лядський воєвода Сандик Квашнєпольський* (Олександр Кваснєвскій). Не могла оминути М.Матіос і жінок-політиків. Пор.: «*мати Тереза ув'язнених і ескулапиха здоров'я конкурентів Раїса Муромцева* (Раїса Богатирьова) дивиться з рекламних білбордів віч-на-віч ніби вводить анестезію. Так і хочеться схопитися за матню, аби не вразила усе чоловіче господарство»; «*…прихильниця металобраслетів, сестра милосердя для вибраних кардіохворих і гіпертоніків, єдина прометеє-жінка - Тама Підшкуратова*» (Тамара Прошкуратова); «*носійка автентичного волосся і власниця погляду паралітичної дії, вроджена з озимини і піни Піні - діва Інна Деві Христос Богоявленська*» (Інна Богословська).

Як бачимо, замість повного іменування реальної, ще живої особи, М.Матіос «вживає описові йменування, до складу яких, окрім реального імені, входить апелятив-означення чи уточнююча обставина, що допомагає однозначно ідентифікувати літературного героя з прототипом» [4, 98]. Такі ЛХА виступають мовностилістичним засобом осуду існуючого ладу, мають двозначну онімічну семантику.

Персонажі роману «Майже ніколи не навпаки» - люди віруючі, богобоязливі. Тому, не дивно, що вони славлять *Бога*, поклоняються йому, просять допомоги, прощення, дякують. Люди знають, що *Божа* сила контролює людський небесний простір. *Бог* - ідея правосуддя, справедливості, світлих помислів [16, 415]. Так виникає ще один персонаж - *Бог*. Пор.: «прости, *Боже*, мою грішну душу…», «видить *Бог*, я не хотів її займати…», «Але *Боже* борони тебе сказати татові…», «…самі просили в *Бога* для нього смерті…», «*Боже* помагай», «слава *Богові*, вона здорова - як цвях, значить дочекається, що їй *Бог* пошле», «До чого вона дожилася, *Божечку-Боже*…», «Ой - *Боже-Боже*…знали би це її мама…» і т.п. Божа слава і сила випромінюють світло, амбівалентно демонструючи перемогу над силами темряви.

Образ нечистої сили репрезентований у художніх творах багатьох письменників, у тому числі й М.Матіос. Він протиставляється доброму началу, як негативне, чуже, належне до того світу [19, 210]. Герої М.Матіос вірять і в нечисту силу. Пор.: «Не година вона ні молитися *Богові,* ні звертатися до *Сатани*», «Що мучить *Німого Нечиста сила* і не година вийти з нього…», «якась *двонога чортиця* колись позаздрила їхнім синам…»

Отже, ЛХА Марії Матіос - могутній виразовий, характеристичний мовний засіб її індивідуального стилю. Авторка вміло добирає імена персонажам, вони породжені національною культурою та узагальнюють одним словом найбільш типові риси денотата.

Література:

Белей Л. Ім'я для дитини в українській родині: словник-довідник. - Ужгород: Закарпатське крайове товариство «Просвіта», 1993. - 116 с.

Белей Л. Нова українська літературно-художня антропонімія: проблеми теорії та історії. - Ужгород, 2002. - 176 с.

Белей Л. Основні тенденції розвитку новітньої української літературно-художньої антропонімії//Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства (Збірник наукових праць). - Випуск 8: Збірник пам'яті професора Василя Добоша. - Ужгород, 2005. - С. 189-194.

Белей Л. Функціонально-стилістичні можливості української літературно-художньої антропонімії XIX-XX ст. - Ужгород: Патент, -1995. - 120 с.

Бияк Н.Я. Особливості найменувань осіб в українській художній прозі та збереження їх функцій у німецькомовних перекладах. Автореферат дис… канд. філолог. наук. - Івано-Франківськ, 2004. - 19 с.

Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.)/Уклад. і голов. ред. В.Т.Бусел. - К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. - 1728 с.

Глинський І. Твоє ім'я - твій друг. - К.: Видавництво дитячої літератури «Веселка», 1970. - 212 с.

Крупа М. Лінгвістичний аналіз художнього тексту. - Тернопіль: Підручники і посібники, 2005. - 416 с.

Лесюк М. Псевда вояків Української Повстанської Армії//Studia Shawistyczne 1: Nazewnictwo na podraniczach etniczno-jezykowych. - Bialystok, 1999. - С. 177-184.

Матіос М. Майже ніколи не навпаки. - Львів: ЛА «Піраміда», 2007. - 176 с.

Матіос М. Містер і місіс Ю-Ко в країні укрів. Mr.& Ms. U-Ko in country UA. - Львів: ЛА «Піраміда», 2006. - 136 с.

Матіос М. Москалиця; Мама Маріца - дружина Христофора Колумба. - Львів: ЛА «Піраміда», 2008. - 64+48 с.

Матіос М. Нація. Одкровення. - Львів: ЛА «Піраміда», 2006. - 204 с.

Матіос М. Солодка Даруся. - Львів: ЛА «Піраміда», 2005. - 176 с.

Матіос М. Щоденник страченої. - Львів: ЛА «Піраміда», 2005. - 192 с.

Мацьків П. Референти, кореферентиБога у фольклорній картині світу//Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Випуск 356-359. Слов'янська філологія. - Чернівці: Рута, 2007. - С.411-416.

Німчук В. Про українську псевдонімію та криптонімію//Українська мова. - 2002. - №2. - С. 30-58.

Павликівська Н. До питання відантропонімної номінації у псевдонімії//Лінгвістичні студії. - 2006. - Випуск 14. - 243-246.

Редьква М. Пропріальна номінація нечистої сили в українських народних чарівних казках (у записах XIX ст.)//Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Випуск 356-359. Слов'янська філологія. - Чернівці: Рута, 2007. - С.210-213.

Скрипник Л.Г., Дзятківська Н.П. Власні імена людей. Словник-довідник. - К.: Наукова думка, 1986. - 312 с.

Слоньовська О. Слід невловимого Протея. - Івано-Франківськ: Плай - Коломия: Вік, 2006. - 688 с.

Флоренский П. Имена. - М.: АСТ, 2000. - 441 с.

Худаш М.Л. З історії української антропонімії. - К.: Наукова думка, 1977. - 236 с.

Anastasiya Vehesh

Чучка П.П. Украинские антропонимы на славянском фоне//Перспективы развития славянской ономастики. - М.: Наука, 1980. - С. 138-158.

Tradiţiile şi inovaţiile antroponimelor literar-artistice în opera Mariei Matios

Rezumat

În articolul d-nei Anastasia Vegheş „Tradiţiile şi inovaţiile antroponimelor literar - artistice din opera Mariei Matios" se face o descriere a eroilor literari a cunoscutei scriitoare contemporane Maria Matios.

Creaţiile Mariei Matios atrag atenţia multor cititori. Cărţile ei „Naţiunea", „Dulcea Darusia", „Aproape niciodată invers"- sunt o istorie ucraineană a secolului trecut din ţinuturile Bucovinei şi a Galiţiei.

Epoca contemporană, autoarea cu sarcasm, dar pe bună dreptate o descrie în romanul „Domnul şi D-na Yu-Ko în ţara ukrilor"şi în „Jurnalul executatei"

Personajele Mariei Matios sunt numite cu antroponime specifice acestei regiuni. Ele reproduc, modelează uzanţa antroponimică bucovineană. În articol, în afară de descrierea antroponimelor literare, se studiază şi funcţiile acestora. Clasificarea antroponimelor literar-artistice sunt date conform şcolii onomastice din Ujgorod, în special, a cercetărilor cunoscutului profesor - onomast - Liubomir Belei.

Sunt studiate numele, prenumele şi poreclele eroilor literari. Locul se subliniază cu ajutorul antroponimului nominativ, literar -artistic ideologic.

O atenţie deosebită o merită poreclele. Ele de regulă arată un anumit semn: caracter, defecte, profesia etc. Persoana reală este arătată cu ajutorul antroponimelor literar-artistice, pe structura şi semantica onimică căreia i s-a evidenţiat experienţa lingvistică a postmoderniştilor

În romanul „Domnul şi D-na Yu-ko în ţara ukrilor" antroponimele literal-artistice sunt mijloacele lingvistico-stilistice de condamnare a guvernării existente, au o semantică onimică ambiguă (duble sens).

Antroponimele literar artistice din operele Mariei Matios- un puternic mijloc de caracterizare literară a stilului ei individual.

Separarea femeilor în sinagogă şi influenţa acesteia asupra arhitecturii faţadelor

Felicia Grigorescu

Arhitectura interioară a sălii de rugăciune din sinagogă, a fost influenţată încă de la începutul mileniului al doilea de statornicirea obiceiului separării femeilor, de bărbaţii care se rugau în sinagogă, separare cunoscută sub numele - *mehitsa*. Acest lucru a afectat organizarea spaţială a interioarelor sălilor de rugăciune, dar şi a înfăţişării exterioarelor.

S-a susţinut că *mehitza* este o lege a cărei sursă este în *Tora*, adică ar fi o - *midé orayta*[1].

Separarea unor spaţii pentru femei în sinagogă este consemnată pentru prima oară la sinagogile egiptene, începând din secolul al XI-lea[2]. Deşi separarea în fapt în sinagogi se petrecea de-a lungul Evului Mediu până în epoca modernă, în toată aria europeană, obligativitatea înfăptuirii ei a devenit explicită, abia la sfârşitul secolului al XIX-lea, la evreii ortodocşi, ca un contraargument, în confruntările ideologice dintre conservatorii ortodocşi şi reprezentanţii curentului reformator, neologii.

Cei ce susţin obligativitatea separării femeilor în sinagogă, invocau două argumente: existenţa încă din perioada celui de-al doilea Templu a locurilor rezervate femeilor pe de o parte, precum şi necesitatea respectării interdicţiei de „impudicitate" - „*ervat davar*". Contraargumentele, după o atentă cercetare a textului biblic, susţin că spaţiul din jurul Templului conţinea mai multe partiţii, iar cea a femeilor ar fi una dintre acestea, separarea însemnând limitarea accesului femeilor doar până la poarta Niconore[3]. Dar în spaţiul respectiv aveau acces alături de femei şi bărbaţii, în restul anului. Despre o excepţie, când bărbaţii nu aveau acces în respectiva zonă, se precizează ca fiind legată de sărbătoarea „*simhat beit ha-choéva*"[4], o sărbătoare legată de apa care nu se termină, când, pentru evitarea impudicităţii, femeile sunt despărţite de bărbaţi. Dar aceasta era o excepţie strict legată de această sărbătoare.

Separarea femeilor s-a realizat, la început, la acelaşi nivel, prin aşezarea lor în încăperi separate lângă sala mare de rugăciune, între aceste spaţii existând ziduri perforate cu ambrazuri, grilaje sau trafoare. Mai târziu, separarea a fost mai categorică, prin mutarea femeilor la alt nivel decât cel al bărbaţilor. Aceasta s-a realizat prin construirea pentru femei de spaţii speciale: balcoane, galerii sau tribune - e*zrat nachim* (*Fig. 2*). Şi acestea la rândul lor au fost prevăzute cu diferite separatoare traforate care împiedicau vizibilitatea, permiţând doar propagarea sunetului.

Separarea femeilor în sinagogă a atras după sine şi modificări în estetica faţadelor. Accesul la nivelul superior rezervat pentru femei, se făcea de cele mai multe ori pe scări la care se ajungea prin intrări separate de cele pentru bărbaţi. Apar astfel în faţade, un număr mai mare de accese. Aşezarea lor în desfăşurarea faţadelor a cunoscut o mare varietate de soluţii. Intrările pentru femei erau amplasate uneori în faţada principală (vestică). Acestea de obicei erau câte două, flancând simetric intrarea principală, rezervată bărbaţilor (*Fig. 4*). În acest caz distingem situaţii în care se accentuează monumentalitatea portalului central, al intrării pentru bărbaţi, faţă de cele laterale, mai modeste, sau intrările sunt egal dezvoltate, generând o faţadă uniform ritmată.

Alteori intrările rezervate femeilor sunt plasate în faţadele laterale, de obicei în primul ax de lângă faţada principală.

Un caz mai spectaculos se întâlneşte la sinagoga de pe str. Primăriei din Oradea, care are accesele la balcoanele pentru femei, situate în cele două abside circulare de colţ, din faţada vestică (*Fig. 3*). Spectacolul arhitectonic al faţadelor acestei sinagogi este completat şi de alte elemente deosebite, cum ar fi: coloanele solomonice cu spirala lor nervoasă, precum şi scările rotunjite de la intrările femeilor, urmând cercul absidei.

În afara acestor situaţii, care sunt de altfel cele mai frecvente, se întâlnesc o seamă de alte soluţii de separare a intrărilor pentru femei, generate de restricţiile spaţiale. Templu Vijnietzer din Sighetu Marmaţiei are intrarea pentru bărbaţi în rezalitul faţadei principale, iar intrările pentru

---

[1] Monique Sussqind Goldberg, *La mehitsa à la synagogue*, în *Aprendre et enseigner. Carnets d'étude sur le statut de la femme dans la Loi Juive*, Nr. 1, Le Centre de recherche sur la Femme dans la Loi Juive à l, Institut Schechter des Etudes Juives, Israel, p. 23.

[2] *Ibidem,* p. 15.

[3] *Ibidem*, p. 5.

[4] *Ibidem*, p. 6. Sărbătoarea din Israelul antic era una de mare bucurie, legată de apa ce nu se termină.

femei sunt aşezate în lateralele rezalitului. Sinagoga Saare Tora din Satu Mare are o singură intrare pentru balconul femeilor, rezolvată prin adosarea pe faţada de sud a unei scări (*Fig. 1.*).

Deşi această dispută în jurul separării pe sexe în sinagogă este unul din punctele de neînţelegere dintre susţinătorii celor două curente religioase evreieşti în opoziţie, active în a doua jumătate a secolului al XIX - lea, după separare, nici neologii nu renunţă la structura interioară cu separări, ei menţinând şi rastelurile în dreptul balcoanelor femeilor. La unele sinagogi totuşi s-a remarcat transformarea acestor balcoane din nişte locuri ascunse, în unele perfect vizibile, asemenea unui teatru[5], în contradicţie cu ortodoxismul iudaic conservator.

În prezent, separării pe sexe nu i se acordă importanţa de odinioară, în micile comunităţi care există, grandioasele temple fiind aproape goale, datorită deportărilor de la jumătatea secolului al XX-lea şi apoi emigrărilor din a doua humătate a secolului al XX - lea.

Glosar de termeni

1.	*ervat davar*	interdicţia de impudicitate
2.	*mehitsa*	obiceiul separării femeilor în sinagogă
3.	*midé orayta*	lege religioasă a cărei sursă este *Tora*
4.	*simhat beit ha-choéva*	sărbătoare a apei din perioada Temolului
5.	*Tora*	învăţătură, prima parte din Vechiul Testament

Bibliografie

*** *Biblia*

Monique Sussqind Goldberg, *La mehitsa à la synagogue*, în *Aprendre et enseigner. Carnets d'étude sur le statut de la femme dans la Loi Juive*, Nr. 1, Le Centre de recherche sur la Femme dans la Loi Juive à l, Institut Schechter des Etudes Juives, Israel.

Moldovan, Mircea, *Sinagoga.Arhitectură a monoteismului*, Bucureşti, Ed. Paideia, 2003.

Unterman, Alan, *Dictionnaire du JuAdaïsme - Histoire, mythes et traditions*, Londres, Thames & Hudson, 1991.

The male-female separation in the synagogue an its influence on the architecture

Abstract

The male-female separation in the sinagogue is known as *mehitsa*. This was first seen in the XI-XII-th century in Egipt. after the break of the neolog cult from the orthodox, this separation became very obvious. The jewish temples build in the north-western part of Romania, after the jewish emancipation in the second part of the XIX-th century, had separate doors for women. male.s entrences was throu the main doors in the west side of the building. doors used by women were smaller and placed on the sides of the main doors. they can be also situated on the north or the south side of the building. the sinagogues from this area have a variaty of situations for the placement of the doors. There are cases when the entrance is only on one of the north or south side of the building. One of the most interesting case is the sinagogue situated on Primăriei street, in Oradea, where acces for women is made trouh doors placed inte two corner apses.

[5] Dominique Jarrassé, *La synagogue..., http://www.cairn.info/revue-romantisme-2004-3-page-43.htm.*

Fig. 1. Sinagoga Saare Tora-Satu Mare-Casa scării pentru balconul femeilor adosat faţadei sudice.

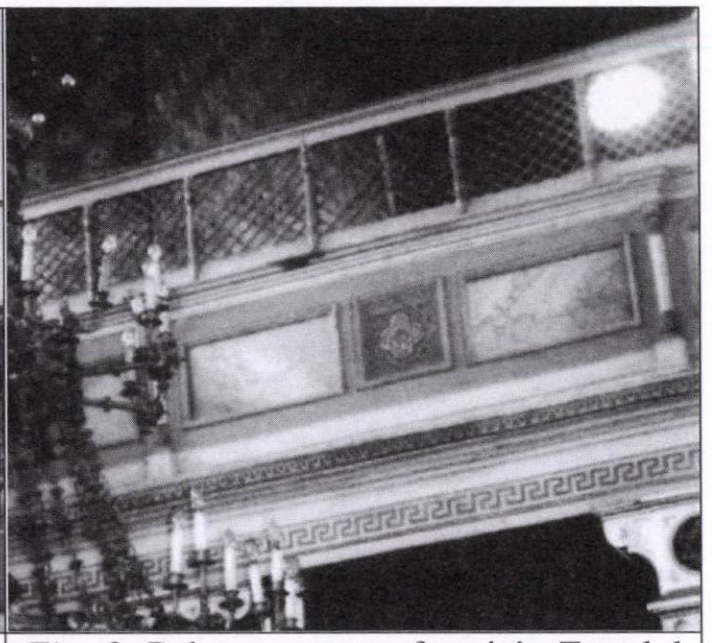

Fig. 2. Balcoane pentru femei în Templul ortodox din Oradea

Fig. 3. Absidele de colţ ale sinagogii de pe strada Primăriei din Oradea

Fig. 4. Accesele în faţada vestică a sinagogii din Valea lui Mihai

ETNOGRAFIE

A nagykárolyi fésűsmesterség története. Szerszámok, munkafolyamatok és termékek ismertetése

Cziker András

1. A mesterség története

A fésű a haj rendezésére, ápolására és díszítésére szolgáló eszköz. Már a legrégibb korokban is fésűt készítettek különböző anyagokból: fából, csontból, kerámiákból és különböző fémekből stb.

A mi tájegységünkön készített fésűk alapanyaga, legnagyobb részben az ökör-, tehén- és bivalyszarva volt. Ezekből készültek a szarufésűk, amit még csont fésűnek is neveztek megkülönböztetésül a más anyagokból készült fésűktől. Fésűket még készítettek ló- és tehénpatából, fából, fémből stb.

Verseny helyzetet jelentettek a csontból készült fésűk számára a 19. században megjelent kaucsuk fésűk, melyek egyrészt rugalmasságuknál, másrészt pedig olcsó áruknál fogva igen keresetté váltak. A 20. század második felében aztán tömegesen megjelentek a különböző műanyagokból új technológiai eljárással, és nagyipari, modern módszerekkel készített műanyag fésűk. Ezzel az árúdömpinggel hagyományos szarufésű nem tudott versenyezni, és a múlt század második felében örökre megszűnt a fésűs mesterség.

A fésűs mesterség megszűnését az is siettette, hogy a szürkemarha állományt szinte teljesen kiirtották, így az alapanyag is elfogyott, és a közben külföldről betelepített más szarvasmarhák szarva sem minőségben, sem mennyiségben nem volt alkalmas nagyobb üzemek fenntartására.

A műanyag fésű gyártási folyamata tömegtermelésbe ment át, ahol az automatizálás, számítástechnikai eszközök és a robottechnika széleskörű alkalmazásával teljesen átalakította a képesítések iránti igényt.

Megjegyzem, hogy még vannak egy néhányan „szaruműves iparművészek", akik szaruból különböző használati- és dísztárgyakat készítenek. Ők, különös igények kielégítésére, készítenek korlátozott mennyiségben szarufésűt is, hagyományos gépesített módszerrel.

A szarufésű-készítés, mint ősi magyar mesterség, a szarvasmarhákat tenyésztő és a nyájakat őrző pásztoroktól ered, a honfoglalást követő évszázadokból. A szarut könnyű volt megmunkálni, mivel hőre könnyen lágyul. Faragással, karcolással, spanyolozással gazdagon díszített pásztorkürtöket, sótartókat, orvosságos edényeket készítettek. Szintén szaruból készítették a kasszafenőkő tárolására használt fentokot, a különböző méretű lőportartókat, ivópoharakat, olaj, bor és más folyadékok eltartására szolgáló edényeket valamint fésűket és gombokat, amelyeket a vásárokban árultak. Később a fésűkészítéssel foglalkozók tevékenysége a fésűs elnevezést kapta. Innen erednek a Fésűs vezetéknevek is.

Vidékünkön a szarufésű készítés egy másik forrása az újabb kori népvándorlás alkalmával idetelepedett, német és szlovák kézművesektől származik.

Nyugat-Európában a szarufésű készítés fénykora 1900-1930 közé esik. Ezen időszak alatt volt olyan év (1930), hogy csak Franciaországban 30 millió fésűt készítettek. Ekkor 35 üzemben kb. 1500 szarufésűs dolgozott. A kézműves termékei létrehozását kézzel és kézi szerszámaival végezte. Eleinte a kézműves magának, vagy szűkebb környezetének készített tárgyakat, később a termékeit értékesítette a kialakuló piacokon.

A kézművesek idősebb mesterfokozatú szakembertől tanulták a szakmát. Inasként kezdték, folytatták, segédként a mesterek műhelyeiben, majd elkészítve mintadarabjaikat és szerszámaikat, megnyitották saját műhelyeiket, és később maguk is mesterek lettek.

A 19. században, amikor a városi életforma és vele együtt a piac is kialakult, ez az iparág is fellendült, sok mással együtt. A kézművességnek és a kisiparnak, a termékek jó minősége és a viszonylag szabad életformát biztosító munka jellege miatt, mindig nagy volt a megbecsültésége és a vonzereje.

Nagykárolyba a fésűs mesterséget, nagyapám, Czikker András (Zwicher) hozta. Ő Szilágysomlyón született 1870. június 11-én. és ott tanulta meg a szakmát az egyik nagybátyjától. Az édesapja, József, asztalos volt.

Itt szeretném megjegyezi, hogy ebben az állandóan változó világban a családunk tagjainak a nevét többféleképpen, a kornak megfelelő „értelmezés" vagy az adott hivatalnok „tudása" szerint írták/írják (például: Cziker, Zicher, Zikker, Ciher, Czicher, Ţicher stb). Erről egy külön történelmet lehetne írni, hogy hogyan változtatták/változtatják az éppen hivatalban levő személyek kényük-kedvük szerint a neveket. Azért, hogy a tanulmányom egyértelmű legyen, a következőkben, a családomhoz tartozó elődeim neveit Czikker-ként fogom írni. A saját és utódaim neveit pedig Cziker-nek írom, úgy ahogy az a keresztleveleinkben szerepel.

Nagyapám, az inasévek leteltével, miután felszabadult és segéd lett, a kor szokásaihoz híven vándorútra kelt, és néhány évet Kolozsváron dolgozott, mint segéd, az ottani fésűs mestereknél, és gyűjtötte a tapasztalatokat a mesterségben. Néhány év után visszament Szilágysomlyóra, és mint segéd dolgozott a volt tanítómesterénél. Közben megkezdi beszerezni és elkészíteni a fésű csináláskor használt szerszámokat és eszközöket, amik szükségesek egy önálló kisiparos műhely megnyitásához. Ebben a munkájában előnyére volt, hogy a családi környezetben már megismerte és elsajátította a famegmunkálás folyamatát, az asztalos mesterséget. Mivel a fésűs műhely szerszámai és eszközei egy részének alapanyaga a fa, így saját maga elkészítette a szükséges felszerelések nagy részét.

1897-ben Nagykárolyba ment azzal a szándékkal, hogy ott nyisson fésűs műhelyt. Tudta, hogy ott még nincsen fésűs, és ez a megyeszékhelyű város, ahol a kisipar gyors fejlődésben van, szükségelteti ezt az iparágat is. Bemutatta termékeit az itteni kereskedőknek, és tárgyalásai után az ipartestület képviselőivel arra az elhatározásra jutott, hogy Nagykárolyban fogja megnyitni a fésűs műhelyét. Házat vett a Magtár utca 4. szám alatt, berendezte lakását és műhelyét, majd kiváltotta az iparjogosítványt fésű készítésre és árusításra. Az 1. kép azt a házat mutatja ahol lakott és berendezte az első fésűkészítő műhelyt Nagykárolyban. (A fénykép 2010-ben készült.) A ház többször volt javítva, gazdát cserélt, de az alapzat eredeti formáját megtartotta. A mostani címe: Bicaz utca 5. szám. A fésűket szaruból készítette, hagyományos 19. századi technológiával. A kor hagyományaihoz híven több fiatalt (inast) megtanított erre a mesterségre. A Nagykárolyba frissen letelepedett fésűs kisiparos - aki már jelentős tapasztalatokkal rendelkezett a mesterség terén - nehéz, szorgalmas és kitartó munkával rövidesen beilleszkedett a város mozgalmas polgári életébe, és ismert, megbecsült személyiség lett az iparosok társadalmában. Az általa készített fésűk keresettek lettek a Nagykárolyban és vidékén.

Nagyapám már 1890-ben feleségül vette a 21 éves Bokor Zsuzsannát. Ebből a házasságból, az idő folyamán öt gyerekük született: Mária (1891 - 1959), Juliska (1898 - 1918), József (1900 - 1969), Lajos (1901 - 1918), és András (1909 - 1979). A 2. kép, nagyapám családjáról, 1915-ben készült Nagykárolyban, Huszty Zoltán fényképész műtermében. Hiányzik a képről Juliska, aki betegsége miatt nem tudott jelen lenni. A képen a gyerekek balról - jobbra: Lajos, József, Mária és András.

Az 1909-es év változást hoz Nagykároly fésűsmesterség történetébe. Ebben az évben még egy fésűs telepedett le Nagykárolyban. A neve Hajdú József, Szászvárosban született 1887 szeptember 23-án. A fésűs mesterséget inasként szülőföldjén tanulta, és mint segéd ott gyakorolta. Nagykárolyba az egyik nővérét jött meglátogatni, aki férjével Pák Ernővel lakott itt.

Nagykárolyi tartózkodása idején felkereste, az akkor még egyedüli fésűs iparost, elbeszélgettek, bemutatta fésűkészítő tudását, (ami hasonlított az akkor itt alkalmazott technológiához.) Ekkor nagyapám már nem tudta egyedül kielégíteni az egyre növekvő igényeket a szarufésű iránt, és mivel tetszett neki a bemutatott próba-munka, segédként alkalmazta Hajdú Józsefet. Most már kettejük munkájának következtében javult a város és a környék fésűvel való ellátása, ugyanakkor valamivel lazult a nagyapám megterhelése az új munkamegosztás következtében. Hajdú József 1912-ben házasságot kötött nagyapám leányával, Máriával. Ez alkalommal készült Huszty Zoltán fényképész műtermében a 3. képen bemutatott fénykép.

A házasság után Hajdú József tovább dolgozott az apósa műhelyében, de már megkezdi az előkészületeket egy önálló műhely megnyitására. Ez a terv csak később valósulhatott meg, ugyanis késleltette a rövidesen kitört I. világháború. Hajdú Józsefet 1914-ben - ahogy feszülté vált a nemzetközi helyzet - elsőként mozgósították katonai szolgálatra. A háborút a Déli Fronton harcolta végig, és csak 1818-ban tért vissza Nagykárolyba. Hajdú József, miután visszatért a háborúból, feleségével együtt megvásárolták a Werbőczy utca 8 szám alatti ingatlant (jelenleg, Corneliu Coposu utca 21 szám, látsd 4. kép.) A fénykép 2011-ben készült. A ház megtartotta eredeti

formáját és beosztását, átalakításokat csak a külterületen voltak eszközöltek (udvar és kerítés stb.). Itt berendezte a legjobban felszerelt kézműves fésűs műhelyt, és ő lett Nagykárolyban a második önálló fésűs kisiparos.

A két munkapad és az aránylag tágas elhelyezése a munkaeszközöknek (5.kép) lehetővé tette, hogy kettő, de esetenként több személy is dolgozhasson egyszerre, különböző munkamegosztásban. A két világháború között volt időszak, hogy egyszerre ketten vagy hárman is tanultak/dolgoztak műhelyében, inasok és segédek. A fésű-készítésben és a szarufeldolgozásban a 19. századból származó hagyományos kézműves módszert tanította és alkalmazta az egész pályafutása idején. Termékei jó minőségűek, külalakra tetszetősek voltak. Mondhatni legjobb fésűket ő készítette, a teljesen kézi technológiával dolgozó nagykárolyi fésűsök közül. Termékeinek egy részét a nagykárolyi kereskedőknél, más részét a nagykárolyi és környéki piacokon értékesítette. 1940 után már csak egyedül dolgozott. Pályája alatt a fésűkön kívül még nagyon sok féle haszon és dísztárgyat készített szaruból: szarukürt azaz pásztorkürt, ruhafogas, kulcstartó, cigarettaszipka, pipaszár, hajcsat és hajtű, cipőkanál, kasza fenőkőtartó stb. Ő csinálta a leggazdagabban és a legszebben díszített kontyfésűket.

Czikker József, miután visszatért a háborúból, még egy ideig az édesapja műhelyében dolgozott ahol már segéd minősítést kapott a fésűs mesterségből. 1924-ben megházasodott. Rövidesen elköltözött a szülői házból, feleségével együtt lakást bérelnek, ahol önálló iparengedéllyel fésűs műhelyt működtetett. Ő volt, sorrendben, a harmadik fésűs iparos a városban. Az 1930-as évek elején házat vettek a Fazekas utcában (ma Gh. Lazăr 70. szám), ide költöztek feleségével, és átköltöztette a fésűs műhelyét is. A fésűt a 19. századi kézműves módszerrel csinálta, felesége segítségével. Később, miután megjelent a váltóáram 1943-1944-ben - a testvére András segítségével - átalakította a műhelyét. Ezután egyes műveleteket váltóáramú, háromfázisú villanymotorral meghajtott gépeken csinált, ily módon négyszeresre növelve a termelékenységet. 1954-ben átépítette a vert falas, nádfedeles, alacsony házát a mai formát adva neki (6. kép.) Munkásságának utolsó évtizedeiben már mind kevesebb szaru anyaghoz jutott, és ekkor ló és szarvasmarha patából valamint PVC műanyagból is csinált fésűket, a hagyományos technológiát használva. Az 1969-ben bekövetkezett halálával gyakorlatilag végleg megszűnt a fésűs mesterség Nagykárolyban is. Utódai nem voltak. Halála után a létező nyersanyag készletét a még meglevő műhelyében, Lengyel József fésűs feldolgozta, és a mester özvegye értékesítette a helybeli piacon. Később, özvegye a műhelyt is felszámolta, a szerszámok és a felszerelés fa részeit eltüzelte, a fémrészeket eladta az ócskavas telepen.

A nagyapám halála után (1936), a nála tanult és már segédként dolgozó Tempfli Antal (1909-1980), műhelyt nyitott és folytatta a mesterséget élete végéig továbbra is kézi szerszámokkal és a 19. századi technológiával.

A nagyapám legkisebb fia, Czikker András (1909 - 1979), édesapám, miután az 1930-as évek gazdasági válsága miatt nem talált munkahelyet a bútor asztalos szakmában, amki tanult, a nagyapám műhelyében dolgozott mint fésűs. 1934-ben felességül vette leendő édesanyámat Pengász Margitot (1908 - 1994). Nagyapám halála után, édesapám a Liszt Ferenc utcában, ahol lakott, műhelyt nyitott, 1935 és 1938 között, átalakította, tovább fejlesztette, mondhatni forradalmasította Nagykárolyban a fésű készítését. Megváltoztatta, a szarufésű készítés folyamán addig gyakorolt, 19. századi, kézi technológiájának számos munkafázisát. Új villanymotorokkal meghajtott gépi megmunkálási technológiát vezetett be. Gyakorlatilag ez azt jelentette, hogy gépesítette a szaruból kipréselt csonttáblák feldolgozását. A szaru átalakítását csont táblákká (amit platninak is neveztek) továbbra is a 19. században véglegesített módszerrel végezték.

Megtervezte és elkészítette az első fogvágó gépet, és kimunkált különböző eszközöket és gépi szerszámokat az addig kézzel végzett munkafázisok könnyebb elvégzéséhez. A szükséges gépeket, eszközöket, szerszámokat saját maga tervezte, kivitelezte, majd összeszerelte. Csak az egyes fémalkatrészek elkészítését (amelyek speciális megmunkálást igényeltek, úgymint: kovácsolás, vasesztergályozás) végeztette szakműhelyekben. Az általa készített fogvágó gép, más konstrukciójú, egyszerűbb és sokkal könnyebben kezelhető volt, mint a Budapesten ugyanerre a célra gyárilag készített gépek. (A nagykárolyi első gépesített fésűs műhely elrendezését a 7. kép mutatja be.) Az újonnan felszerelt, gépesített műhelyben megőrizték a kézműves szerszámokat és eszközöket is, amit még használtak, amikor szünetelt a villamos energia-szolgáltatás. Az új munkamódszerek bevezetése után a munka termelékenysége a négyszeresére nőtt, ugyanakkor

javult a fésű minősége és kinézete. Az 1940-es évek elején kibővítette műhelyét, lehetővé tette, hogy egyszerre, kettő vagy esetenként több személy is dolgozhasson. Az ő műhelyében gyakorolta a fésűs mesterséget Lengyel József, aki később nagy segítségére volt édesapámnak a kisipari szövetkezet beindításánál.

Nagykárolyban a fésűs mesterség megjelenése óta gyors és álladó fejlődésben volt, és ellátta fésűkkel, nemcsak a várost és vidékét, hanem a környező megyéket is.

1942-ben Nagykároly városban az iparjogosítvánnyal rendelkező kereskedők és iparosok névjegyzékében, a fésűkésztő iparosok sorában négy személy volt nyilvántartva, akikből hárman a Czikker család tagjai voltak a negyedik pedig Tempfli Antal.

Nem sokkal a háború vége után, 1945 augusztusában, Czikker András, Benedek Mátyás és Haarpuder László létrehoztak egy fésűkészítő társulást, amelyhez a szükséges üzemfelszerelést Czikker András szolgáltatta. A fésűknek ez a „kisüzemi termelése" egy évig működött Volt amikor négy személy is dolgozott az üzemben. (Még egy fésűs, Lengyel József és két munkásnő, akik megtanultak elvégezni néhány munkafázist.) A felbomlásához nagyban hozzájárult a nagymértékű, gyorsan növekvő infláció, aminek következtében a közös pénz kezelése lehetetlen volt még rövid távon is.

Czikker András visszatért az egyéni fésűgyártáshoz. A fésűit és egyéb szarutermékeinek a legnagyobb részét angróban adta el, nagyrészt a piacokon árusító vándor kereskedőknek.

1947 végén Románia megszűnik királyság lenni, Mihai király elhagyja az országot, és kikiáltják a Román Népköztársaságot. A magántulajdon felszámolásának első lépéseként, 1948-ban, Romániában is , elkezdődik a termelőeszközök államosítása. A nagykárolyi fésűs szakmában, elsőként szóbajött édesapám a kornak megfelelően jól felszerelt villanymotor meghajtású gépekkel és szerszámkészlettel jól ellátott műhelye. Akkor gyakorlatilag ez azt jelentette, hogy az iparos műhelyét, összes felszerelésével elkobozzák és ha nincsen aki dolgozzon benne vagy nem érdemes üzemeltetni, a felszerelést összetörik és beadják ócskavasnak. Abban az időben erre a sorsra jutott sok iparosnak nehéz munkával, sok áldozathozatallal és nélkülözésekkel megalkotott kisebb-nagyobb műhelyfelszerelése. A fésűsök közül az első államosítandó műhely a Czikker András villanymotorokkal felszerelt műhelye volt. Édesapám felismerve és elismerve a kor követelményeit nem várta be a kényszerítő intézkedéseket, és Beltrámi Mártonnal együtt, mint alapítók, megszervezik és létrehozzák 1949-ben Nagykárolyban a „December 21" Ipari Szövetkezetet, amelynek a fő tevékenysége fésűk és gombok készítése, szaruból. Az újonnan megalapított ipari termelő szövetkezetet a mostani Iuliu Maniu utca 21-23. számú épületegyüttesben rendezték be, mely a volt Posta és a Városfürdő között. Köznyelven „fésű és gombgyárnak" nevezték. (A hivatalos elnevezése: „21 Decembrie 1949" Cooperativa de producţie meşteşugărească de nasturi, piepteni şi perii Carei volt.)

A fésűk készítését az 1936-ban bevezetett gépesített módszerrel végezték, az édesapám által készített gépekkel, szerszámokkal és kifejlesztett technikával és a hagyományos technológiával. Itt már munkamegosztásos gyártási módszert alkalmaztak. Az egyes munkafázisokat, legnagyobb részben, betanított dolgozók végezték, akik nem ismerték a fésűkészítés egészét.

Édesapám irányította és nagyrészt ő is végezte gépeinek a beszerelését, valamint az új gépek és szerszámok készítését. Ő felelt a fésűt gyártó részleg üzemeltetéséért, a munkások betanításáért, a munkavédelmi szabályok betartásáért, valamint az árú minőségéért. Ő végezte a szerszámok és a gépek karbantartását, valamint új szerszámok és gépek készítését. Az 1950-es évek közepétől – közben Beltrami Mártont betegsége miatt, nyugdíjazták - Czikker Andrásra bízták a gombgyártó részleg üzemeltetését és karbantartását is. Ez az ipari termelő szövetkezet másfél évtizeden keresztül átlag hatvan személynek biztosított munkát. Ebben az iparágban ekkor jelent meg tömegesen a női foglalkoztatottság. A dolgozók nagy része, 65 százaléka, nő volt. Ez Nagykárolyi viszonylatban igen jelentős szám volt. Ekkor az itt gyártott fésűk eljutnak az ország minden részébe. A kereskedők, akik egyszer itt vásároltak, legtöbb esetben visszatértek, hogy újra vásároljanak.

Mivel a nyersanyag, szaru, beszerzése mind nehezebbé vált az 1950-es évek második felében, részben áttértek műanyagok, galalit és celluloid, felhasználására a fésűk és a gombok gyártásánál, a klasszikus technológiát alkalmazva. Ezeket a műanyagokat különböző méretű, a célnak megfelelő vastagságú táblákban lehetett beszerezni, ami aránylag leegyszerűsítette a

fésűkészítés technológiai folyamatait. Eleinte a galalit zömét a Nagyszeben melletti Orlátról vásárolták, majd később már itt állították elő tehéntejből.

Az 1960-as évek első felében ez a fajta termelés már nem volt rentábilis. Az új műanyagok (főleg a pvc) felfedezése utána régi technológia radikálisan megváltozott. A ma gyártott műanyag fésűk gyártásában egészen más technológiát alkalmaznak amely semmiben sem hasonlít a régihez, és teljesen más képzettséget igényel. Ezért a szövetkezet fésű és gombgyártó részlege megszűnt. A nagykárolyi szarufésűt gyártó szövetkezet a mesterség kiemelkedő - utolsó minden korábbit fölülmúló - virágzását jelentette. Mondhatni ez volt városunk fésűs mesterségének a hattyúdala. A feleslegessé vált munkaerőt áthelyezték más szövetkezetekhez vagy vállalatokhoz, munka nélkül nem maradt senki.

Előzőleg írtam, hogy a fésűs mesterség gyakorlása már több mint négy évtizede megszűnt. Azért még ma is van a térségünkben egy személy aki ismeri a szarufésű és általában a szaruból készített haszon- és dísztárgyak készítésének a technológiáját, és a technikáját, a legaprólékosabb részletekig. Ez a személy én vagyok, Cziker András, a jelen tanulmány írója. A nagykárolyi fésűs mesterség történetének a befejezéseként, röviden ismertetem az életpályámat. A fésűs mesterséget gyerekkoromban tanultam meg az édesapám, keresztapám és nagybátyám műhelyeiben, ahol az iskolai szünidők egy részét töltöttem. Megjegyzem, ezt a mesterséget sohasem gyakoroltam anyagi haszonszerzés céljából. Amikor oda nőttem, hogy meg kellett gondoljam, miből fogom a jövőben a magam és a családom megélhetését biztosítani, már tudtuk, ez a mesterség rövidesen megszűnik, ezért idejében gondoskodtam - a szüleim segítségével - egy másik szakma elsajátításáról is.

Nyugdíjba vonulásom után (mint művezető 45 évet dolgoztam a villamosenergia iparban) összeszedtem a családi hagyatékban még fennmaradt fésűkészítő szerszámok és gépek maradványait, megjavítottam, kipótoltam a hiányzó szerszámokat és eszközöket. Újra felszereltem a két típusú fésűkészítő kézműves műhelyt; az egyik, ahol 19. századi technológiával, eszközökkel és szerszámokkal dolgoztak, a másik ahol, 20. század első felétől, egyes munkafázisok elvégzésére villanymotorral meghajtott gépeket is használtak. Ezek a tárgyak, valamint a gyakorlati és a szellemi ismeretanyag az alapja a jelen tanulmány megírásának. Az újra felszerelt műhelyek szolgáltak a fésűsök által gyártott tárgyak elkészítésére, valamint a szerszámok, az alkalmazott technikák és a technológiai folyamatok bemutatására.

2010-ben - felhasználva a fésűs mesterség alapos ismeretét - részt vettem a Magyar Oktatási és Kulturális Minisztérium és az Anyanyelvápolók Szövetsége 2009. évi közös anyanyelvi pályázatán A kiirt pályázati téma: Régi magyar mesterségek - családneveink tükrében. A dolgozatommal, amelyben röviden ismertettem a nagykárolyi fésűs mesterség történetét, negyedik díjat nyertem (8. kép).

2. A fésűről

A fésű mint használati eszköz elsődlegesen higiénia célokat szolgál. Emellett azonban jelentős esztétikai szerepe is van a mindenkori viseletben. Már az emberi kultúra kezdetén megjelent a fésű díszítő funkciója, ékszer jellege is. Két alapvető fésűformát különböztethetünk meg, az egyoldalt és a kétoldalt fogazott fésűt, mindkettő már ismert volt az ókorban. Az alapvető típusok az évszázadok folyamán keveset változtak. A kétoldalas, egyenes fésűk mellett már a 4. századtól ismert az ívesre formált párkányú, áttöréssel díszített típus is, ovális vagy szögletes fogóval. Régiónkban már a népvándorlás kori síroknak is gyakori melléklete a fésű, különösen a germán temetőkben általános. A fésűkészítés legelterjedtebb alapanyaga a csont és a szarú volt. Emellett azonban használtak különböző faanyagokat, kerámiát, teknőcöt, fémeket stb.

Az új- és jelenkor fésűje a haj gondozását, bontását, rendezését valamint rögzítését, és ezzel együtt, esetenként, a díszítését is szolgálta/szolgálja. Az elmúlt századokban a fésűket férfiak és nők egyaránt használták, és nem csupán a haj gondozására, de rögzítésre is. Az alföldi parasztemberek hajviselete a 19. század közepéig hagyományosan a hosszú haj volt. Csimbókokba tekerve viselték, s föltűzéséhez fésűt használtak. A dísztelen, szaruból készült görbe fésű a férfiviselet része volt. A hosszú haj és körhaj divatja idején a férfiak a görbe fésűt használták, amellyel hajukat tarkó felett leszorították (9. kép). A hosszú hajat a pásztorok őrizték meg legtovább. A polgárosodó mezővárosi parasztasszonyok a 19. század második felében díszes kontyfésűt használtak.

A fésűt használták/használják a fejtetvek és serkéik eltávolítására, különösen, amikor ezek járványszerűen jelentek meg a háborúk következtében, de nem csak akkor. Ilyen időszakokban

megnőtt a kereslet a sűrű fogazatú fésűk iránt. A fésű a mai korban is az egyik választható módszer a tetvek kiirtására, mióta bebizonyosodott, hogy a tetüírtószerek nem hatékonyabbak a fésülésnél. Fésűt használnak még a férfiszakáll és bajusz rendben tartására is, valamint az intim testrészeken levő szőrzet gondozására.

A nagykárolyi fésűsök a fésűk túlnyomó részét szarvasmarhák ökör-, tehén-, bivalyszaruból stb. készítették, ezek voltak a szarufésűk. Csak az 1950-es évek után, mikor már egyre kevesebb lett, és nehezebbé vált a szaru beszerzése, készítettek fésűt még tehén- és lópatából, valamint egyes hozzáférhető műanyagokból is, a hagyományos technológiát alkalmazva.

Amint már említettem eddigi írásomban, az egyes korszakokban kialakult életforma hatással volt a hajviselet változásaira is. Az itt bemutatott fésűk a fésűs mesterség gyakorlásának az utolsó hetven évét foglalják magukba. A folytatásban felsorolt fésűket, valamint a fésűsök által gyártott egyéb termékeket, a tanulmány írója készítette és fényképezte 2010 és 2011-ben. A következőkben, részletesen, ismertetem a Nagykárolyban leggyakrabban gyártott fésűk típusait, formáit és méreteit (10. kép):

- *Parasztfésű*, más vidékeken grampli vagy fancni néven ismert. Formája téglalaphoz hasonlít (10.a kép). Méretei különbözők voltak, a hossza 6,5 - 11 centiméter, szélessége 5-6 centiméter. Az egyik hosszabb oldalon sűrű-, keskeny-, rövidfogak vannak, a haj és a fejbőr tisztítására szolgálnak. A második hosszabb oldalon ritka-, széles-, hosszabbfogak vannak a haj bontására és fésülésére használatosak. A fésű két rövidebbik oldala gyengén kifele íveltek voltak és a sarkokat lekerekítették. Mivel ritka- és sűrűfogak egyaránt találhatók rajta, a legkelendőbb fésűfajta volt az egyszerű nép körében, így ebből gyártották a legnagyobb mennyiséget.
- *Sűrűfésű,* más vidékeken még mondták simító vagy porfésűnek. Alakja és mérete hasonló a parasztfésűhöz, de mindkét hosszú oldalára sűrű fogat vágtak, különböző vékonyságú fűrésszel (10. b kép). Általában minden társadalmi réteg vásárolta. A haj tisztán tartására szolgált. Ott, ahol gyerek volt, esetenként, megszabadította a hajukat (és nem csak az övékét) a korpától, a tetűtől és annak tojásaitól, valamint a serkéktől is.
- *Félfésű, nevezték még: féloldalú, sűrű félfésűnek*, vagy kósedli. A parasztfésűnek az a fele, amelyiken a sűrű fogak vannak (10. c kép. A fogakkal ellentétes oldala kifelé ívelt formájú. Készítésére a szarú gyengébb minőségű része is megfelelt, mivel csak az egyik oldalára volt fog vágva az olcsóbb áruk közé tartozott. A háborúk után nagy számban vásárolták.
- *Bontófésű, nevezték még frizérnek*, máshol: női bontó, nagy frizérbontó, női hosszúfésű. A polgárosodó társadalom női igényeinek a kielégítésére formálódott a 19. század végén. A parasztfésű rendeltetését igényesebben és szebb kivitelben teljesítette (10. d kép). A bontófésűk hossza 15-22 centiméter és szélessége 3-4,5 ceniméter között van. Az egyik hosszú oldal képezi a fésű egy centiméter körüli peremét (párkányát), ennek az oldalnak a sarkai le vannak kerekítve. A párkánya kifelé kissé ívelt. Fogazata egyik felét széles-, illetve ritkafogak, a másik felét sűrűbb-, illetve keskenyfogak képezik, de nem annyira sűrű mint a parasztfésűké. A fogak mélysége lényegesen hosszabb mint a parasztfésűké. Egyes típusoknál a fésű szélessége a sűrűbb fogazat felé kissé elkeskenyedik. A legjobb minőségű szaruból készítették. A fésű peremét falcolással, hullámosítással díszítették. A legdrágább kategóriába tartozott. Gyakran vásároltak ajándéknak jeles alkalmakra, például esküvőre.
- *Nyeles fésű,* nyeles bontónak is nevezték. Méretükben hasonlóak a bontófésűhöz. A különbség, hogy nincsen keskeny-, valamint sűrűfogazata, ehelyett keskenyebb, ívelt, lekerekített, kézben fogható nyele van kialakítva. A párkánya kissé ívelt és díszítéssel van ellátva (10. e kép). A vastag szarulapra ritka erős fogakat vágtak, a hosszú és göndör női hajak kibontására, fésülésére szolgál. Ezek és a bontófésűk a legjobb minőségű áruk voltak, amelyeket több évtizeden át lehetett használni.
- *Zsebfésű* vagy *férfifésű* Hasonlít a bontófésűhöz, csak a méretei kisebbek, hossza 10-14 centiméter, szélessége 2,5-3 centiméter. Kétféle, ritkább és sűrűbb fogazattal készült. A férfiak általában zsebben tartották (10. f kép). A társadalmi fejlődés, a polgárosulás tette szükségessé bevezetését, s az a közösségi elvárás, hogy az utcára lépő, társaságba, emberek közé kerülő férfi hajzata gondozott, „jól fésült legyen". Mindig kéznél volt, bármikor eligazíthatták vele a szél kuszálta hajszálakat. Az 1930-as évektől igen keresett cikk lett.
- *Bajuszfésű.* Hasonlít a nyeles fésűhöz csak kisebb a mérete, 8-12 centiméter hosszú és 2 - 3 centiméter széles. A szakáll és a bajusz gondozására használták.

- *Borbélyfésű.* Hosszúsága 18-20 centiméter, szélessége 2,5-3 centiméter. A párkánya egyenes, csak a sarkoknál van lekerekítve. A fogazata hasonló a bontófésűjéhez. A fésű vékonyabb, mint más hasonló méretű fésű (10. g kép). Általában a férfi fodrászok használták. Lényeges volt, hogy száraz anyagból legyen készítve.
- *Tupirfésű,* még nevezték stilfésűnek is. Hossza 18-19 centiméter, szélessége 3 centiméter. A hosszának a fele közepes szélességű fogazattal van kiképezve, a másik fele keskeny hegyes nyél. Általában a női fodrászok vásárolták. A nyél a dús női haj középen való ketté választására is szolgált (10. h kép).
- *Görbefésű.* Téglalap alakú, 7-10 centiméter hosszú és 4,5-5,5 centiméter széles. Az egyik (hosszabbik) oldala képezi az 1 centiméter körüli peremet. A fogazata hosszú, ritka és széles. Miután elkészült meghajlítják, hogy kövesse a fej görbületét. A női hajviselet kelléke. Régebben, amikor a férfiaknál a hosszú hajviselet volt a divat, ők is használták, egy valamivel hosszabb változatát. A férfiaknál legtovább a pásztorok között maradt használatban (10. i kép).
- *Kontyfésű,* nevezték még hajakasztónak, hajbavalónak. Széles, ívelt peremű görbe fésű. A hossza 9-12 centiméter, szélessége 8-10 centiméter. Az alsó részébe 7-10 széles és ritka, 6-8 centiméter hosszúságú fogat vágtak. A fonatokból alkotott összecsavart haj a konty rögzítésére és díszítésére szolgált. A széles peremén különböző minták szerint, lombfűrésszel vágott, áttört díszítéseket alkalmaztak. Ékszerként is szolgált (10. k kép). Általában a fésűk vastagsága 1,5-5 mm között változott, a fogak hegyei fele vékonyodott.

Egyes fésűk párkányai díszítéssel voltak ellátva. A legváltozatosabb formák és díszítések a kontyfésűkön voltak. A felsoroltak voltak a leggyakrabban készített szarufésűk. Megrendelésre más méretű és más formájú fésűket is készítettek. Például, mint érdekességet említem meg , a hal formájú zsebfésűt (10. m kép). Voltak megrendelők különböző típusú fésűkből álló garnitúrákra, amit aztán alkalom adtán elajándékoztak.

Egyes fésűsök, a fésű készítésen kívül, gyártottak szaruból (nagyrészt a fésű készítésre felhasználhatatlan darabokból, hulladékból) gombokat, hajtűt, hajcsatot, és egyéb használati- és dísztárgyakat, például kés- és szerszámnyeleket (csavarhúzó-, reszelőnyél stb.), szipkát, pipát, pipaszárat, kondáskürtöt, cipőkanalat (cipőhúzót), fenőkő tokot, sakkfigurákat, fogantyúkat, stilizált állatfigurákat (hal, madár stb.), gyertyatartót, ruhafogast, kulcstartót stb.

Az igényes kisiparos a szép és esztétikus külsőt, az ízléses megjelenítést fontosnak tartotta. Egyes fésűk, valamint egyéb kisszámú alkotásaik már az iparművészet (csont művészet) kategóriájába tartoztak.

3. Szarufésű készítés kézműves technológiával

Az ismertetésre kerülő szarufésű készítési módszer, vagyis a fésűsmesterség, munkafolyamatok, szerszámkészlet, illetve a szakszavak megteremtése kifejezések a 19. század elején érte el a bemutatott formáját. A nagykárolyi fésűsök mindnyájan ismerték és gyakorolták ezt a szarufésű készítési technológiát. Ez nagyon munkaigényes és fárasztó készítési módja volt a fésűnek.

A fésűkészítés őskorában a szerszámok, eszközök és eljárások sokkal egyszerűbbek, kezdetlegesebbek voltak, és nagyon sok változáson mentek keresztül, ameddig eljutottak a bemutatott technológiához.

Nagykárolyban három fésűs kisiparos - nagyapám, Hajdú József és Tempfli Antal - ezt a teljesen kézműves technológiát alkalmazták lényeges változtatás nélkül egész életükben. Más fésűs kisiparosok: édesapám és Czikker József, kihasználva az egyre terjedő villamos energia biztosította lehetőségeket, villanymotorral működtetett gépekkel, eszközökkel végezték a fésűkészítés több műveletét.

A következőkben ismertetem a szarufésű készítést teljesen kézi módszerekkel és kézi szerszámokkal. Bemutatom a mesterség egészét, a munkafolyamatokat, az ezekben használt szerszámok, eszközök, szakmai kifejezések részletes leírásával.

A gyáripar megjelenése előtt, de még sokan utána is, a kézműves kisiparosok így a nagykárolyi fésűsök is maguk készítették szerszámaikat és eszközeik nagy részét. A fésűsök is elkészítették a szakmában használt jellegzetes szerszámokat és eszközöket. Esetenként használtak olyan szerszámokat és eszközöket is, amelyek más szakmában is ismeretesek voltak.

A fésűsök maguk foglalkoztak szerszámaik karbantartásával és javításával. A kemény szaruanyag feldolgozása hamar elkoptatta a vágó-, faragó-, sikáló-, marószerszámok éleit, ezért

nagy gyakorisággal szükségessé vált a szerszámok újraélezése, fenése. A fésűsműhely felszereléséhez tartoztak: a láb meghajtású vagy kézi forgatással működtetett *vizes köszörűkövek*, a különböző *reszelők* és *fenőkövek*. Ez utóbbit fenkőnek nevezték. A szaru megmunkálása közben a maró-, kaparószerszámoknak hamar elkopott a finom élük. Ezek gyakori helyrehozatalára nagyon kemény acélból készített szerszámot használtak, amit *sorjázónak* neveztek, a művelet neve sorjázás volt. A sorjázó egy tompított élű borotva-darab volt ami fa- vagy szarunyélbe volt rögzítve. A szerszámok mindennemű karbantartása lényeges művelet volt, mert megkopott élű szerszámokkal nem lehetett rendesen dolgozni.

A „Czikker fésűs dinasztia" mesterei maguk készítették a szaru feldolgozásnál használt szerszámaikat is. Ezek nagy része faanyagból készült. Ezért műhelyeik berendezéséhez tartoztak a famegmunkálás egyes jellegzetes kézi szerszámai. Szintén rendelkeztek egy kovácssatuval és néhány egyszerű, a fém megmunkálásnál használt eszközzel is. Az iparosok fésűs műhelyének az eszközeihez tartoztak a különböző polcok és szekrények is, amiket a kisebb szerszámok, valamint munkában lévő anyag és félkész áruk tárolására használtak. A 11-es képen látható egy faliszekrény, amiben a fésűkészítés kézi szerszámainak egy részét tartották. Ez teljes egészében az eredeti formában maradt meg Hajdú József műhelyéből, az 1920-as év elejéről.

A szarufésű (még nevezték csontfésűnek is megkülönböztetésként, a más anyagokból készült fésűtől) készítés több munkafázist igénylő munkafolyamat volt. Legalább 20-25-ször kellett kézbe venni a szarudarabot, ameddig elkészült a fésű. Ezzel a kézműves módszerrel egy ember, egy nap alatt (14 óra) általában 25-30 fésűt készített.

A fésűkészítő mesterség könnyebb áttekinthetősége érdekében, a következő csoportokba összevonva ismertetem azokat a munkafolyamatokat, amelyek eredményeképpen az állat szarvából fésű lesz:

- A szarv (szaru) átalakítása síklapokká.
- A síklapok kiképzése a fésű méretére, és előkészítése a fogak kialakítására.
- A fogak kialakítása.
- A befejező műveletek.

A 10-es kép bemutatja a nyersanyagot (a kicsontolt szarut) és a végterméket a szarufésűt.

A szarv (szaru) átalakítása síklapokká

A szarufésű alapanyaga a tehén, ökör, bivaly szarva volt. Szarunak nevezték a szarvasmarha szarvának a külső burkolatát. Használtak ló- és ökörpatát is. A legjobb minőségű fésű a nagy méretű ökörszarvból és a szürkemarha szarvából készült. Ezeket a vágóhidakról, tímároktól, időnként mészárosoktól vásárolták meg. A gyenge minőségű kicsi szarvakat, amit pitlingnek neveztek, nem vették, csak akkor, amikor már nem lehetett máshoz jutni. Legtöbb esetben a szarut a belső szivacsos csonttal vették meg, amely az elszarusodott tülök belsejében a vérkeringést biztosította.

A munkafolyamat a szarvnak, (szarunak), a tisztításával, majd annak *kicsontolásával*, azaz a belsejét kitöltő ritka csontszövedék eltávolításával kezdődött. A szarvat a hegyénél egyik kézbe fogva, egy 60-70 centiméter magas fatőkének támasztották, és a másik kézben fogott kisbaltával az alját megfaragták, körülvágták. Azután a balta fokával kiütötték a belső csontot, a megmaradt külső rész, ami a *szaru* a hegyes végénél tömör maradt, belül üreges lett.

Ez a *kupalakú tülök* képezte a fésű alapanyagát, amit további feldolgozás előtt jól ki kellett szárítani, ugyanis a nyers, nedves szaruból készített fésű hamar meggörbült. A szárítás általában a padláson történt, ami az évszaktól függően 2-5 hónapig tartott. A szárítás felgyorsítására száraz időben a szarukat kitették napos helyre, vagy ha sürgősen kellett, kemencében szárították.

A feldolgozásra kerülő üreges és száraz szaruból a fésű tervezett mérete szerint szabálytalan csonka kúp formájú darabokat fűrészeltek. Egy ilyen darabnak a vastagsága egyenlőtlen, általában 2 és 8 milliméter közt változott. Ezt a műveletet, a *felszabást* vagy *darabolást*, egyszerűen csak *darablásnak* nevezték, és az eszközt, a daraboló fűrészt, amivel végezték, *darablónak* hívták.

A darabló, egy 1,5 méter hosszú és 25 centiméter széles, 4 centiméter vastag keményfa deszkából készült munkapad, amely 4 darab 50 centiméter magas, terpesztett lábakon állt (falócára hasonlít). Ezen a munkapadon két fatartó között 30 centiméter magasságban egy 80 centiméter hosszú, 4 centiméter széles acélfűrész volt kifeszítve a fogazatával felfele. A fűrészlap (platt) két fából készült tartója az ellentétes végén munkapad alatt végződött. Ezeket az alsó végeiken - a

fűrészlap spanolásra, feszessé tételre alkalmas - menettel ellátott vasrúd fogott össze. A daraboló fűrész, és a darabolásra előkészített kicsontolt szaru a 12-es képen van bemutatva.

A darabolás művelete a következőképpen történt: a darabolásra szánt szarvakat odakészítették a daraboló mellé. A darabolást végző személy ráült a darabolóra, szemben a kifeszített fűrésszel. A két kézzel fogott szarut ráhelyezte a fűrészre, többször előre és hátra mozgatva, közben nyomva a fűrészre, elvágta (13-as kép). Először a szaru tömör hegyét vágták le, utána a fésűtípusnak és méretnek megfelelő, szabálytalan csonka kúp alakú darabokra szabták. Minden egyes csonka kúp alakú szarudarabot hosszában is el kellett metszeni, hogy széjjelnyitható legyen, ezt a műveletet *hasításnak* nevezték, és szintén a daraboló fűrésszel végezték.

A darabolás tudást és tapasztalatot igénylő művelet volt. Ebben a fázisban (figyelembe véve a szaru minőségét) a mester el kellett döntse milyen fésű típus készíthető belőle. Ismerve a piac igényeit is, ezeknek a függvényében végezte a darabolást. A csonka kúp alakú szarudarab hosszanti bevágásánál, hasításánál figyelembe kellett venni, hogy a szaru belsejében (hasában) kiemelkedő rész, ér szokott lenni. Ilyen esetben itt kell befűrészelni, hogy ez a rész későbbi feldolgozás folyamán ne essen a fogak helyére, mert azok könnyen kitörtek volna.

A darabolás után, ha volt olyan csonka kúp alakú szarudarab, amelynek az egyik végén az üreg (lyuk) túl kicsi volt, (vagy talán tömör maradt a szaruhegy levágása után) 10-16 mm-es cigányfúróval átfúrták.

A szaru levágott, tömör hegye nem volt használható fésűkészítésre. Ebből gombokat, szerszámnyelet, különböző fogantyúkat, cigarettaszipkát, pipaszárat stb. lehetett készíteni. A szaruhegy hosszúsága 6-25 centiméter között váltakozott a szarvasmarha korától és fajtájától függően. A nagykárolyi fésűsök a szaruhegynek csak kis részét dolgozták, fel nagyobb részét eladták más szakmák iparosainak.

A fésűkészítés folyamatában ezután következett egy műveletsorozat, aminek az összefoglaló neve *préselés* volt. Ennek eredményeképpen a szabálytalan csonka kúp formájú, belül üres és hosszában egy helyen felvágott szarudarabot sík lappá alakították. Ezt a műveletsorozatot két ember végezte. Ha nem volt inas vagy segéd, akkor a mestert a felesége segítette. A préseléskor használt szerszámok a 14-es képen vannak bemutatva. (Folytatólagosan a szerszámok ismertetésekkor csak azt jegyzem meg, hogy a megfelelő szerszám, a 14-es képen, milyen számozású ábrárn látható.)

Ahhoz, hogy a csonka kúp alakú szarudarab képlékeny, szétnyitható és kiegyenesíthető legyen, először fel kellett melegíteni kb. 150 °C fokra. A német területeken a szaru puhításának általánosan elterjedt eljárása a kifőzés volt. Magyarországon azonban ez a puhítási mód nem volt elterjedve, csak ritkán alkalmazták egyes sváb mesterek és gépesített üzemekben. A szaru megmunkálásra előkészítésének általános módja a nyílt lángon való hevítése volt. (Ezt a módszert alkalmazták végig a nagykárolyi fésűkészítők is.)

Ezt a műveletet egy elől nyitott kemencéhez (nagyobb kandallóhoz) hasonló, kb. 1,5 méter széles, 1 méter mélységű, 1,5-2 méter magas, felül szabad kéményhez csatlakoztatott téglaépítményben végezték, amit *kohónak* neveztek. A kohó a fésűsműhely egyik sarkában volt kiképezve. A talajtól 50-60 centiméternyi magasságban volt a kemence alja . Elől nyitott volt teljes szélességében, a talajtól 100-120 centiméter magasságig. A melegítéshez szükséges tűztér, a kemence alján, a kohó belsejének a közepén volt kialakítva, ahova két téglát helyeztek el párhuzamosan, egymástól 20 centiméter távolságra. Ezekre helyezték a száraz, egyforma vastagságra hasított 25 centiméter hosszú tűzifát, és alágyújtottak. Lényeges volt, hogy a tűz folyamatosan és minél egyformább lánggal égjen, ezért keményfát használtak (a leggyakrabban; bükk-, tölgy- vagy gyertyánfát).

A tűztérben az égő fadarabok alá (ahova az izzó parázs hullott a fadarabok leégése után) helyezték a különböző méretű *sütővasakat.* A sütővas kovácsolt vasból készült, az eleje 10-15 centiméter magasságú és különböző alapú (25, 30, 40 milliméter átmérőjű) kúphoz hasonlított, amely 80 centiméter hosszú és 16 milliméter átmérőjű szárban folytatódott, fanyéllel a végén (1-es ábra). A 600 °C körüli hőmérsékletre felhevített sütővassal a szarudarabok végén lévő szűkebb nyílásokat (lyukakat) tágították kiégetéssel, a műveletet *kisütésnek* nevezték, és a szakember végezte.

A préselést, két személy, a kohó előtt, székekre ülve végezte. A kisebb képzettségű személy foglalkozott a megfelelő tűz fenntartásával és a csonka kúp alakú szarudarabok

előmelegítésével. Ezt a műveletet a *melegítőfa* nevű szerszámmal végezték. A melegítőfa 120 - 140 centiméter hosszú, seprűnyél vastagságú fadarab volt, amelynek az egyik vége 25 cm mélyen be volt hasítva, és kissé széjjel volt nyitva (kétágú villához hasonlított). Erre a villára, egymásnak feszítve, hogy szorosan álljanak, ráhúztak két csonka kúp alakú szarudarabot (2-es ábra). Az előmelegítést végző személy az egyik kezével tartva a melegítőfát és a másik kezével lassan forgatva előre-hátra mozgatta a szarudarabokat a láng felett. Addig melegítették ameddig megpuhult, képlékennyé vált. (Figyelembe véve azt, hogy a szaru nem egy homogén anyag, nehéz egyenletesen felmelegíteni.) A vastagabb részeket tovább kellett a láng közelében tartani, a vékonyabb részeket kevesebb ideig kellett melegíteni. A szaru melegítése gondos és figyelmes munkát igényelt. Tudni kellett, mennyi ideig és milyen közel szabad tartani a lánghoz, hogy ne égesse (pörkölje) meg az anyagot. (A megégetett szarudarab törékennyé válik, és hasznavehetetlen fésű készítésére. Az ilyen anyagból készített fésű foga használat közben kitörött.)

Miután a szarudarab elérte a kívánt hőmérsékletet, a mester egyenként átvette azokat további feldolgozásra. A következő művelet a csonka kúp formájú szarudarab széjjelnyitása, sík formához hasonló darabbá kiegyenesítése. Ennek a műveletnek *kinyújtás* volt a neve, amit a *nyújtófogóval* végeztek (nevezték még *préselő fogónak* is.) A nyújtófogó erre a célra kovácsolt, vasból készült szerszám. Ennek a hossza 110 centméter, amiből a fogó szára 80 centiméter, és a különös kiképzésű, az anyagot befogó része 30 centiméter. Két darab 25 centiméter hosszú és 3 centiméter széles lapos csőre van, amely 4 centiméter sugarú félkörben csatlakozik a fogó szárához, 3-as ábra.

Amikor a melegítés során a szarudarab képlékennyé vált, bemetszett hasítása mentén kezdett szétnyílni, a mester egy kalap posztó darabbal levette a melegítő fáról. A combján tartott hosszúnyelű nyújtófogó csőrét a vágásba helyezte és egyik kézzel fogva a fogót a másik kézzel pedig óvatosan kinyitották, megnyújtották a meglágyult meleg szarut. Ha a szarudarab vastagsága nagyobb volt akkor a kinyitásra egy másik kisebb, 30 centiméter körüli lapos csőrű vasfogót (egy a kovácsok által is használt *tűzi fogót*) használtak, 4-es ábra. Egyenesítés közben érződik, ha az anyag nem melegedett át egészen, és ha szükséges még melegíteni, a nyújtófogóba tartva tovább melegítették. Ha nem volt megfelelően átmelegedve az anyag, az nyújtás közben megrepedt. A vastagabb anyagot ismételten a tűz felet tartva melegítették és fokozatosan nyújtották. Nyújtás előtt a vastagabb darabok szűkebb nyílásait halvány-vörösen izzó sütővassal tágították, kiégették.

A kinyújtott szarulap vastagsága változó, nem egyforma, vastagabb az a rész, amely a szarv hegyéhez van közelebb. A lap felületei sem egyformák; a külső felület egyenetlen, rücskös, általában a belső felület aránylag sima. Gyakran előfordul, hogy a belső felületen is vannak kisebb méretű kidudorodások, erek. Ezeket el kellett távolítani. Ugyanis a szaruban maradt erek a szarut úgy meggyengítik, hogy ha a fésű foga ilyen helyre esne, az könnyen kitörne. A szaru belső felületén található egyenlőtlenségek erek eltávolítását érhúzásnak, hántolásnak vagy hernyózásnak nevezték. Az erre használt szerszám (kés) neve *hántoló kés* (hernyózó kés, érvágó vagy struzsokkés). Ez egy nyélbe erősített 15 - 20 centiméter hosszú a végén félkör alakban hajlított acél penge (5-ös ábra.) Ezzel a meleg szarufelületéről könnyen kivághatók a kidudorosodott anyagrészek, elérve ezzel a művelettel azt is, hogy már ebben a fázisban minél simább felületet kapjunk.

Egy másik szerszám, amivel még igazították a felhevített, képlékeny anyagot, *a kacor* vagy görbe kés. Ez nyéllel ellátott befele ívelt kés (6-os ábra), amivel könnyen le lehetett vágni a meleg szarudarab felesleges részeit, általában a vékony széleket, amelyek csak nehézséget okoztak volna a végleges kiegyenesítésnél (*préselésnél*).

A nyújtás közben előfordult a szaru vastagabb részének berepedése, rétegeződése. Ilyen esetben a két réteget széjjel kellett választani. A szerszámot, amivel ezt elvégezték, *fejtőkésnek* vagy *feszítővas*nak nevezték, a művelet neve: széjjelfeszítés. (Röviden csak *feszítés*.) A feszítővas (7-es ábra) egy lapos, 4 centiméter széles, 3 milliméter vastag, 25 centiméter hosszú, az egyik végén elvékonyított és lekerekített, a másik végén fanyélben végződő acélszerszám. A feszítővas elvékonyított végét benyomva a szaru rétegei közé széjjelválasztották azokat. Ha kinyújtott szarulap igen vastag volt a mester a kacorral vízszintesen bevágta, majd a feszítővasat a résbe illesztve erőltetve feszegetni kezdte, ameddig ketté nem vált egy hát és egy has részre. .A széjjelfeszített szarulapokat kacorral és hántolóval kiigazították.

A kinyújtott forró szarulapokat préslapok közé helyezve a *présbe* tették (egyszerre több darabot is a prés méretétől függően), majd a prés szorító csavarjával (11-es ábra) összeszorították, kipréselték. A művelet neve préselés. Miután az anyag a présben lehűlt, kivették és a szaru megmaradt lapos síkformában.

A szaru préselésére használt prések különböző elven működtek. A nagykárolyi fésűsök csavarrendszerrel szorító, különböző formájú, önmaguk által készített préseket használtak (8-as ábra). A préslapok kétfélék voltak: az egyik: 6 - 8 milliméter vastag, 30 centiméter széles, 35 centiméter hosszú acéllemez (a méret a préstől függően változhatott), ezt nevezték *vas préslapnak* (9-es ábra) vagy szimplán *vaslapnak; a* másik préslap hasonló méretű, 25 milliméter vastag puhafából (pl. fenyőből) készült, a neve *fa préslap* vagy egyszerűen *falap* volt (10-es ábra). A kinyújtott forró szarudarabokat úgy helyezték az előzőleg vízben áztatott falap és egy vaslap közé, hogy a szaru simábbik fele (vagyis, ami a belseje, a hasa volt) a vaslapra kerüljön, a rücskös, egyenetlen oldala a falapra támaszkodjon. Így behelyezték a présbe, erősen összeszorították, a szaru egyenetlen részei besüllyedtek a puhafába, és a szaru sima oldala teljesen rátapadt a vaslemezre. A kipréselt szarudarab vas felőli oldala aránylag sima síkfelülethez volt hasonló. Ha a présből kivett szarudarab még nem hűlt le teljesen, vízbe téve lehűtötték. A szimpla préseknél két fa préslap között egy vas préslapot használtak. Hajdú Józsefnek a bemutatott préstől különböző nagyobb teljesítményű fésűsnek való fából készült, vályúalku prése volt. Ez négylábú, vastag tölgyfadeszkából készült alkotmány, hossztengelyében volt egy vastag erős kovácsoltvasból készült csavar, benne váltakozva több deszka- és vaslap volt elhelyezve. A csavar a préslapok egymáshoz szorítására szolgált, a köztük elhelyezett szarulapokkal együtt. A vályú hossza 90 centiméter körüli, a szélessége 40 centiméter, a belvilága pedig 47 x 30 centiméter volt. A nagy tűzifogóval kiegyenesített, forró szarudarabot szintén úgy helyezték a vízbe áztatott deszka és egy vaslap közé, hogy a szaru belső fele kerüljön a vaslaphoz, külső része pedig a fadeszkához. Fél óra elteltével a szarulapokat a présből kiszedve vízbe dobták, hogy kihűljön.

A síklapok kiképzése a fésűméretére, előkészítésük a fogak kialakítására

Az eddig elvégzett munkafolyamatok eredményeképpen a szarvasmarha kúp alakú szarujából (tülökből) különböző nagyságú, 2-10 milliméter vastagságú kiegyenesített plattokhoz, platnihoz jutott a fésűs (15-ös kép.)

A következő művelet a fésű alakjának a kipréselt szarudarabra rajzolása. A különböző típusú és méretű fésűknek a formájáról 3-4 milliméteres vastagságú fából mintákat készítettek. A készíteni kívánt fésű mintáját ráhelyezték a szarulap sima oldalára. A minták közül mindig a legnagyobbat helyezték rá, hogy minél kevesebb hulladék keletkezzék. Rajztűvel haladva a minta szélei mellett rákarcolták a szarura a fésű formáját, ezt a műveletet *rajzolás*nak nevezték. A fésűformák megrajzolására használt *rajztű* egy kb. 4 milliméter átmérőjű, 10 centiméter hosszú, az egyik végén tűhegyesre kiképzett, a másik végén nyélben végződő acél volt. Ez a nagyon egyszerűnek tűnő munkafázis szakértelmet és tapasztalatot igényelt. Tanulóra nem bízták. Amikor a mester a darabot kezébe vette, először a fény felé fordította, hogy az esetleg megégett részt, a rejtett hibát kikerülje.

A rajzolást végző személynek ismernie kellett a szaru „szerkezeti" felépítését. A szaru mechanikai szilárdsága (más természetes anyagokhoz hasonlóan, mint például a fa esetében) nem minden irányban egyforma. A fésűk készítésénél különös figyelemmel kellett lenni a törékenységi és a rugalmassági, egymástól függő tényezőkre. Ezek a tényezők összefüggésben vannak az anyag sejtjeinek a felépítésével, azok szerkezetével és rostok irányával. Ezeket a tulajdonságokat a fésűs mesterek egyszerűen úgy nevezték, hogy a szaru szálára (a rostokkal párhuzamos irány) rugalmasabb, vagyis kevésbé törékeny, és keresztbe (a rostok irányára merőlegesen) törékeny, vagyis kevésbé rugalmas. A fésűs szakma nyelvhasználatában ezzel kapcsolatban használják a *szálára* és *keresztbe* szavakat.

A mester így tanította a rajzolás műveletét: „szálára tedd a mintát, ne keresztbe". A fésűkészítő kézműves ezt megtanulta, és a gyakorlatban kialakult az anyagnak egy helyes látásmódja, amit már a darabolásnál, de aztán majd a rajzolásnál is figyelembe kellett venni azért, hogy a fésű fogazata szálára helyezkedjen el. Így rugalmasabb lett, tovább tartott, nem tört ki hamar.

A rajzolás után következett a *szabás* művelete. Több szakmában is ismert ez a műveletmegnevezés. Ebben a szakmában a megrajzolt fésűanyagának a kivágását jelentette a

kiegyenesített szarudarabból. Használatos volt a „szarukivágása" kifejezés is. A szabás műveletét különböző *kézi fűrészekkel* végezték. Erre a célra használt általában 30-40 centiméter hosszú acélból készült fűrészlapokat laposvasból készült fémkeretbe rögzítve használták, amit fűrészrámának neveztek. A fűrészráma részei: a keret, a befogótüske, a szárnyas anya, a nyél, a feszítőtüske. A fűrészkeretbe a fűrészlapot úgy helyezték el, hogy az előretaszítás irányába vágjon. A befogótüske és a feszítőtüske közé helyezett fűrészlapot megfelelő méretű hengeres szeggel rögzítve egy szárnyasanyával megfeszítették.

A szélesebb, 1-1,5 centiméter pengéjű fűrészeket az egyenes vonalú vágásra, szabásra használták, *szabófűrész* volt a neve. A görbe vonalú vágásokra használták a *kanyarító fűrészt*, amelynek a penge szélessége 5 milliméter körül volt. (A rajzolásra és kiszabásra használt szerszámok 16-os képen láthatók.)

Röviden bemutatom a fűrészt, amely sokélű forgácsolószerszám, a fésűs szakmában több művelet elvégzésére használták: darabolásra, szabásra, fogvágásra, díszítésre stb. A fűrészlap vagy penge részei: a két oldallap, fogazott él és a hátlap. A fogazás jellemző méretei a fogtávolság vagy fogosztás és fogmagasság. A fogak között levő hézag, a fogüreg. Minden fűrészfog egy-egy forgácsolószerszámnak tekinthető. A fűrészfogak alakja és helyzete határozza meg a vágás minőségét. Minél nagyobb a fogosztás és minél hegyesebbek a fogak, a vágás annál durvább, és annál nagyobb erőt igényel. A fésűsmesterek maguk készítették fűrészeiket, ezek különböztek méreteikben, formájukban és fogazatukban a más mesterségek által használt fűrészektől. A szarufeldolgozásban használt fűrészek apróbb, sűrűbb fogazattal voltak kialakítva, hogy a vágás minél finomabb legyen és kisebb erőt igényeljen.

A szabást, és még több más műveletet is egy keményfából készült *munkapad*on végezték, amelyet *csikó*nak neveztek. Édesapámtól hallottam, hogy amikor nagyapám tanulta a mesterséget, ennek az eszköznek *műhelypad*, vagy egyszerűen *műhely* volt a neve. Ez a munkapad, és sok más hasonló társa elnevezését valószínűleg évszázadokkal ezelőtt kaphatta, a kézművesség kezdetekor, mikor ez volt a fésű készítés sokoldalú munkaeszköze, és még nem alakultak ki a későbbi értelemben vett, összetett felszerelésű, műhelyek. A munkapad úgy volt kialakítva, hogy ráülve dolgoztak, innen kaphatta a csikó elnevezést (17-es kép). A csikó 1,8 méter hosszú, 4 centiméter vastag, négy 40 centiméter magas lábon álló munkapad, amelynek az oldalai úgy voltak kialakítva, hogy a rajta keresztben ülő dogozó lábainak kényelmes elhelyezést biztosított, ezt a részt ülésnek nevezték. Az egyik végén, amit a csikó elejének neveztek, 20 centiméterre kiemelve az üléstől volt a *befogófej* (nevezték még klapninak is, ez az elnevezés a német eredetű klupniból származott), ez szolgált a megmunkálandó szarudarab rögzítésére. Az anyag rögzítését, az elvégzendő műveletnek megfelelő helyzetben, az erre a célra kiképzett két deszkalap közé szorításával végezték, amit a befogófej pofájának neveztek. A gyors rögzítést a befogófejbe egy ékformájú fadarabbal végezték, amit *szorító*nak neveztek. A másik végén (amit a csikó hátuljának neveztek) 10 centiméter magasságban kiemelkedve az ülés szintjétől volt egy fából kialakított támasztékrendszer, amit *támasztó*nak vagy „kokas"-nak is neveztek. Ezt használták, a különböző kézi megmunkálások során, az anyag megtámasztására.

Szabás közben a kiegyenesített szarudarabot - egyik kézben a támasztéknak tartva, a másik kézzel mozgatott fűrésszel a szaruba karcolt rajz mentén - elvágták. Ezt a módszert az egyenes vonalú vágásoknál használták. A görbe vonalú fűrészelésekkor az anyagot szilárdan rögzítették a befogófejbe. A szarulap fűrészelését a belseje, azaz a hasa felöl végezték mert az anyag így nem szakadozott.

Miután elkészült a fésű formájának megfelelő, durva szarudarab, következett az a műveletsorozat, amelynek eredménye a fésű oldalainak, széleinek és vastagságának a véglegeshez közeli megformálása. Ebben a sorozatban az első művelet az oldalfelületek durva megmunkálása (faragásnak neveztek). A faragást egy *fatőkén, szekercével* végezték. Ez fél oldalára élezett, rövid fanyéllel ellátott faragószerszám, amit a famegmunkálásnál is használnak. A kiszabott fésű formájú szarudarabot egy fatőkén megtámasztva a bal kézben fogott, csőrszerű fogóval tartva, a jobb kézben lévő szekercével lefaragták a szarulap oldalairól a durva egyenlőtlenségeket, valamint a vastagság felesleges részeit, azaz levékonyították azt a szélet/széleket ahova fogat vágtak. Ezt a műveletet széken ülve végezték (18-as kép).

Az oldalfelületek e durva megmunkálása után következett ezeknek a felületeknek egy finomabb megmunkálása, a *sikálás*. A sikálást a *sikálókés*sel végezték. Ez egy lapos, egyirányú

élezéssel kialakított, acélból készült marószerszám (kés), amelynek a két végén, 90 fokra lefele volt a két nyele. A fa megmunkálásánál is használtak ehhez hasonló szerszámot, ott egyenes vonókésnek nevezték. A sikálandó anyagot a *sikálóbak*ban rögzítették. Ez három támaszponton (két lábon és a sikálóbak egyik végén), a talajhoz viszonyítva srégen álló faeszköz, a megmunkálandó anyag rögzítésére szolgált. A sikálást végző személy a sikálóbak előtt széken ülve az anyag egyik végét megtámasztotta a fa erre kiképzett bemélyedéséhez, az anyag szembeni végét a kengyelbe helyezett lábfejével működtetett, lefogónak nevezett facsőrrel leszorította, rögzítette. A sikálókést két kézbe fogva, a sikálandó anyagra nyomva, többszöri előtolással koptatta az anyagot, a megfelelő sima felület és vastagságok kialakításáig. Ezzel a művelettel véglegesítették a szarulapok elvékonyítását azon a részen, ahol a fésűfogak hegyei voltak (19-es kép).

Ezután következett a leendő fésű anyagának még finomabb megmunkálása (még mielőtt a fogak kialakítására kerülne a sor), amit simító hántolásnak, röviden simításnak neveztek. A hántolás kézi forgácsolási művelet, amely folyamán a szarudarabból tized milliméternél is vékonyabb részecskéket választottak le. A hántolásnak két fokozata volt: a *simító hántolás* és a *finom hántolás*. Az elsőt a fogak kiképzése előtt, a másodikat utána végezték. A hántolásra használt szerszámot; *szaruhántolónak*, *szarusimítónak* vagy csak *simítónak* nevezték. Hívták még *szarugyalunak* vagy egyszerűen gyalunak, vagy *taszítónak* is, amellyel „helyben hagyták", azaz finomították, előkészítették a fogazáshoz a fésű formájú szarulapot. Megjegyzem, nem hasonlított az asztalosok által használt gyalura. Ez a taszító vagy gyalu egy több élű, sík sorozatmaró, az él kiképzése szerint ferde fogazatú szerszám. A szerszám 25-40 centiméter hosszú, 2-5 centiméter széles, 3-4 milliméter vastag lapos acél, amelynek az egyik lapján (keresztbe) a fűrészfogakhoz hasonló, marásra alkalmas élei voltak. A 19. században kialakult egy könnyebben elkészíthető változata a szarugyalunak, amelynek a sorozat élei keményfába beültetett, 1,5 milliméter vastagságú, ferdeélezésű acél lapocskákból álltak. A keményfának a lapokkal szembeni oldalán egy kézben tartható fogója volt. A gyaluval elvégezték a még szükséges simításokat a szaru felületén. Ugyancsak ezzel a szerszámmal simították az egyenes és kifele ívelő oldalakat, a szélek és sarkok kerekítését. A megmunkálandó szarudarabot kézben tartva, vagy nekitámasztva a műhelypad támasztójának, a másik kézzel többször előrenyomták a gyalut. A műveletet addig ismételték, ameddig a megfelelő vastagságú sima felületet el nem érték. (A 20-as képen látható a szarulap simító hántolása a szarugyaluval.)

A szarugyaluba beültetett acéllapocskák éleit 20-25 fésűnek előkészített szarulap legyalulása után sorjázóval ismételten újra kellett élezni. (A 21-es képen bemutatom a szarufésű felületeinek a simítására és finomítására használt szerszámok egy csoportját. A 4-es ábrán látható vastag acélból készült szarugyalu a 19. század elejéről származik, a súlya 2,3 kilogramm.) Ilyen gyalut huzamosabb ideig kézben tartani és dolgozni vele óriási erőkifejtést jelentett. Ezt a szerszámot a nagyapám hozta magával. Ő is kapta a tanítómesterétől. Megjegyzem, hogy a nagykárolyi fésűsök nem dolgoztak ezzel a szerszámmal. Ezt a 19. század közepétől felváltotta 3-as ábrán látható, keményfába beültetett acélkésekkel készített szarugyalu, amelynek a súlya már csak egy kilogramm volt. Ez utóbbi forma maradt használatban a mesterég megszűnéséig.

Ha a fésűnek előkészített darabon még maradtak olyan részek, amelyeket az eddig ismertetett módszerekkel nem lehetett teljes egészében, véglegesen kidolgozni, például: a nyeles fésű nyelét, kerekítéseket stb., ezeket különböző formájú (gömbölyű, félgömbölyű, lapos stb.) és különböző durvaságú reszelőkkel csinálták.

A fogak kialakítása

Miután a szaru megkapta a fésű végleges formáját következett az egyik legfontosabb művelet: a fogaknak a kialakítása, kivágása, amit leggyakrabban fogvágásnak neveztek, ritkábban még használták a fogazás és a fogak bemetszése szavakat is.

Azért, hogy a fogak egyforma hosszúak legyenek fogvágás előtt a fésűformájú szarudarabra, egy vonal rákarcolásával, kijelölték a fésűfog mélységét. Ezt a műveletet egy különleges formájú rajztűvel - a végén 90 fokban meghajlított, a másik végén nyéllel ellátott, 4 milliméter átmérőjű, 10-15 centiméter hosszú acél, rajta forgó kis kerek csont- vagy fémlappal - végezték, aminek a neve *fogmélység jelölő* vagy egyszerűen *fogjelölő* volt. A fésű anyagát az egyik kézbe tartva, a másik kézzel a mutató- és nagyujjakkal tartva a fogmélység jelölőt, végig húzták a fésű pereme mellett, úgy, hogy a hegyes része kijelölte a fogak mélységét. Ezzel mérték ki azt is, hogy az egyes fésűtípusokon meddig vágjanak sűrű fogakat, és hol kezdődjenek a ritka fogak.

A fogvágást fogvágó fűrésszel végezték. Ezek a szerszámok többfélék voltak: méretben, formában különböztek, attól függően, milyen típusú fogak kialakítására használták. A fűrész vastagsága határozta meg a fésűfogak közötti távolságot. A szélesebb és ritkább fogú fésűknél, vastagabb plattú fűrészeket használtak, a sűrűfogazatú fésűknél vékonyabb plattú fűrészeket.

Nagy fogvágónak nevezték a ritkább fésűfogazat kialakítására használt szerszámot. Ez egy kb. 40 centiméter hosszú, 3-4 centiméter széles, 2-3 milliméter vastag nyélben végződő, lapos acél. Ennek az egyik élén voltak a fűrészfogak kiképezve, amelyeknek a formája folytatódott az acéllap mindkét oldalán. A fogvágáskor, ahogy a fűrész haladt a szaruban, a szerszám két oldala, mint finom maró eltűntette a fűrész hagyta nyomokat a fésű fogainak az oldalain. Ezenkívül még használtak más típusú szimpla fogvágó fűrészeket, amelyek oldalai nem voltak maró felülettel kiképezve. Ilyenek voltak a széles pengéjű fogvágók, amelyeket a konty fésűk ritka fogazatának a kialakításához is használtak. Ezeknek az egyplattos fogvágóknak a használata nagy gyakorlatot és tehetséget kívánt. (A fogvágásnál használt szerszámok a 22. képen láthatók.)

A sűrűbb fogak vágását egy kétplattos duplafűrésszel, (csak a plattok élein kiképzett fűrésszel) végezték, amit sűrű fogvágónak neveztek. A két egyforma vastagságú fűrészplatt egy nyéllel ellátott farámába volt párhuzamosan beszorítva. A fűrészlap vastagsága a fésűfogak közti távolságot határozta meg. A fűrészplattok között volt egy távolságtartó zsinór, ami a fésűfog vastagságát határozta meg. A két fűrész fogsora úgy volt elhelyezve, hogy az egyik (a bal oldali) jobban kiállt a rámából, mint a másik. Ennek eredményeképpen fogvágás közben, mikor az első fűrész elérte a fésűfog kijelölt mélységét, a második már belevágott az anyagba, így megjelölte a következő fésűfog kezdetét. Ezt a második fűrészlapot (jobb oldali) „jegyző fűrészlap"-nak nevezték. Ilyen módon, a vágásokat ismételve, egymástól egyenlő távolságú és egymással egyenlő szélességű fogazatot tudtak csinálni. Ezen az elven működtek a dupla fűrésszel ellátott szélesebb fogvágók, amit a kevesebb gyakorlattal/tehetséggel rendelkezők használtak.

Az egyforma, egyenes, pontos, szép fésűfogak kialakítása nagyon sok gyakorlatot igényelt. A fogvágás műveletét az inasok több ideig deszkadarabokon vagy hulladék szarudarabokon végezték, addig, ameddig megtanulták, begyakorolták, a helyes fűrésztartást és egyéb tudnivalókat. A fogvágás műveletét a műhelypadon végezték, befogva a fésű anyagát ennek a rögzítőjébe. (A 23. képen látható a fogvágás művelete a két oldalán is élezett nagy fogvágóval).

A fésűket először a ritka fogakkal látták el, ezt követően újabb kézbevétel után készült el a hajsimításhoz használt sűrű fogazat. A fogak kialakításának a haladási iránya baloldalról jobbirány fele végezték. Úgy mint a szabásnál, a fogak kifűrészelését a szaru belseje, hasa felöl végezték. Azért, hogy a fésű mindkét oldalán a fogak hossza egyforma legyen, ugyan olyan vastagságú szimpla fűrésszel a háta részén is befűrészelték a megfelelő mélységet. A drágább és igényesebb termékeknél apró sűrűfogú fűrésszel eltüntették az ék alakú csontrészt, ami a két oldalról végzett fogvágás után a fogak közt keletkezett.

Befejező műveletek

A fogvágás után a szélesebb nagyfogak végeit kihegyezték. A művelet neve *hegyezés*, a szerszámot, amivel végezték *hegyezőnek* nevezték. A hegyező közepes nagyságú, nyéllel ellátott háromszög-reszelőhöz hasonlított, amelynek két oldala több élű marószerszámnak volt kiképezve. A fésű hegyezését a műhelypad szorítójába befogva végezték. A hegyező ismételt előtolásaival koptatták a fogvégek szélességét, mind a két oldalon, ameddig elérték a kívánt hegyes formát

Ezek után a fésű mind a két oldalát kézben tartva a simító szarugyaluval megtisztították, letakarították a forgácsolt felületet, valamint eltűntették a fogak mélységét jelölő karcolást. Ez volt a *finom hántolás*. Ezt a műveletet a már bemutatott szarugyaluval végezték. A szarugyalut jobb kézben tartva többször végig taszították a balkézben tartott, immár fogazott anyagon, ameddig eltűntek az eddigi megmunkálás zavaró nyomai, és kialakult a sűrű fog végeinek a megfelelő vastagsága (24. kép). A gyalulást a szaru anyagának a szálirányában végezték, így nem törtek ki a fésű ugyanebben az irányban vágott fogai.

Egyes típusú fésűket díszítésekkel is elláttak. A díszítés a fésű párkányán volt. Általában a nagyobb fésűket díszítették, mint például a bontófésűt, nyeles fésűt, a hajban hordott görbefésűt. Az egyik díszítési mód: a *párkány kivölgyelése*, (vagy *hullámosítása*). Gömbölyű reszelővel köríveket reszeltek a műhelypad befogójában rögzített fésű párkányának mind a két oldalára, így hullámos felületet kaptak, amit finomszemcséjű smirglivel letisztítottak. Más díszítési mód a *sáncolás* vagy *falcolás*. A fésű párkányának tejes hosszában mind a két oldalon, körív formájú

bemélyedést, sáncot martak. A műveletet egy félkör alakú, nyéllel ellátott, egyik oldalára élezett marószerszámmal végezték, aminek a neve *sáncoló*, de nevezték még *falcolónak* is.

A leggazdagabban a kontyfésűk széles peremét díszítették. Papírminták szerint lombfűrésszel vágott finom áttört díszítéseket fűrészeltek. A papírra megrajzolt mintát az enyvvel a platnira (szarulapra) ragasztották. A cakkos vagy íves peremét a rajz nyomán lombfűrésszel körülvágták, majd peremének díszeit vágták ki. Ennek érdekében a szaruanyagot minden kivágandó díszítő elemnél átfúrták, hogy befűzhessék a keskeny lombfűrész szálat. Majd a rajz vonalán egyenként kivágták a díszítő elemeket, amelynek a száma több tucat is lehetett. Ez a munka az olyan kemény nyersanyagnál, mint a szaru, nagy türelmet és kitartó pontos munkát igényelt. A fésűsök erre a célra gazdag mintagyűjteménnyel rendelkeztek. A fő motívumok mértani és növényi jellegűek voltak de léteztek más eredetű díszítések is. A díszítőkivágások készítésére más szakmákban is ismert szerszámkészletet használtak, amelynek összetevői: lombfűrész, tárgytámasztó, fúró és furdancs.

Az eddig bemutatott megmunkálási műveletek után következett az utolsó, *finom simítása*, sikálása, *kaparása* a fésű oldalainak, peremének stb. Ez az előző megmunkálások zavaró nyomainak az eltűntetését jelentette. A műveletet *kaparásnak*, vakarásnak vagy *levakarásnak* is nevezték, és a *vakaró késsel* (pallérozó kés), röviden *vakaróval* végezték. A vakaró, acélkéshez hasonló, az egyik oldalán ferde élezésű, nyéllel ellátott marószerszám. Az egyik kézben tartva a fésűt, a másik kézben a vakaró kést fogva, elvégezték a még szükséges finom simításokat.

A görbefésűt és a kontyfésűt, amelyeket a hajba tűzve használtak, körív formájúra meg kellett görbíteni, hogy igazodjon a fej domborulatához. A műveletet fésűgörbítésnek nevezték, és a fésű méretének megfelelően kiképzett *görbítőfával* csinálták. A görbítésre előzőleg felmelegített fésűt ékkel megfeszített szíjjal rápréselték a görbítő fának erre a célra kialakított formájára. Előzőleg a fésűt a konyhai tűzhely közepesen meleg vaslapjára helyezett újságpapíron többszöri forgatással felmelegítették, hogy könnyen hajlítható legyen. A görbítőfán való kihűlése után a fésű megmaradt a felvett görbeformánál.

A szarufésű készítés befejező művelete a szépítés, kifényesítés volt, amit *fényezésnek* neveztek.

Ezt a fényeződeszkán (nevezték még *pucolónak* és *hegedűnek* is), egy 60-80 centiméter hosszú, 6-8 centiméter széles deszkadarabra kifeszített posztón végezték (25. kép). A fényezést végző személy ülő helyzetben, a fényeződeszka egyik végét a műhelypadnak támasztva az egyik kezével srégen tartotta. A másik kezébe fogta a fésűt, amelynek az egyik oldalát előzőleg megnedvesítette, hogy a finom mészporba mártva ebből valamennyi rátapadjon. Rátette a fényeződeszkára, s addig dörzsölte a posztón (hosszába mozgatta le-fel), ameddig szép fényes lett. Ezt a műveletet ismételte a fésű többi felületeivel is. Ezt az eszközt asszonykínzónak is nevezték, a fényesítés ugyanis többségében a nők munkája volt.

Az igényesebb vevők számára készített drágább fésűket-például a nyeles és női bontó - még különböző eljárásokkal csiszolták (*glancolták),* ami az előbbinél nagyobb fényt, csillogást biztosított a fésűnek.

4. Szarufésű készítés gépesítet technikával

Egyes fésűs kisiparosok kihasználva az egyre terjedő villamos energia biztosította lehetőségeket, villanymotorral működtetett gépekkel, eszközökkel végezték a fésűkészítés több műveletét. Ugyanakkor betartották a műveletek hagyományos sorrendjét. Továbbra is megmaradt a szakma kézműves jellege, az anyag alakítását a végtermékig, továbbra is kézben tartva vagy kézi irányítással végezték ezeken a kezdetleges gépeken. Ez vonatkozott a később megalakult ipari termelő szövetkezetben alkalmazott fésűkészítő technológiára is.

A fésűs, aki a kéziszerszámok használatakor ismerte meg a szarumegmunkálást, a gépet nemcsak a nehéz fizikai munkát pótló eszközként használta, hanem azon is minőségi munkát tudott végezni. Ez azért van, mert a kézimunka folyamán jól elsajátította az anyag különböző tulajdonságait. Úgy mondták, van érzéke az anyaghoz. Aki kezdettől fogva csak gépen dolgozott, annál a megfelelő érzék lassabban alakult ki.

A gépeken, a nyersanyag és a termék célja ismeretében általában könnyebben, gyorsabban és nagy pontossággal végezhetők a kéziszerszám használata esetén nehéz fizikai munkát jelentő és időigényes műveletek is. Elengedhetetlen azonban, hogy a gépeket célszerűen és biztonságosan kezeljék, valamint az, hogy a gépen dolgozó a gépi forgácsolás műszaki alapjaival tisztában legyen.

Nagykárolyban a gépek használatát a fésűkészítés egyes műveleteinek az elvégzésére édesapám fejlesztette ki és vezette be 1934 és 1936 között. Ez idő alatt - kivéve a csontolást, préselést, görbítést és egyes díszítő munkákat - a fésűkészítés minden más munkafolyamatainak az elvégzésére egyszerű gépeket és eszközöket tervezett és készített. Ezeknek a gépeknek és eszközöknek egy része hasonlított a más szakmákban is használtakhoz. Egy másik csoportja a gépeknek és eszközöknek kimondottan a fésűs szakmában való használatra volt tervezve és kivitelezve.

A gépek bevezetése után megnőtt a termelékenység, azonos idő alatt négyszer annyi fésűt lehetett elkészíteni, mintha teljesen kézi szerszámokkal dolgoztak volna. Javult a minősége és csökkent az ára a fésűknek.

A nagykárolyi fésűkészítő műhelyekben a gépeket működtető energiaforrás az elektromosság volt. Erre eleinte egyenáramú motort, majd a villamos energia elosztásának váltóáramú bevezetése után kizárólag háromfázisú 3x380 voltos aszinkron motorokat használtak.

A gépi szerszámok körpályán mozogtak. A gyakorlatban a megmunkálandó anyag és a szerszám minősége meghatározza a forgácsolási sebességet. A szerszám átmérőjének ismeretében kiszámítható mekkora annak a megengedhető fordulatszáma. Ha valamely szerszám átmérője nagyobb, akkor kisebb fordulatszám elegendő, és fordítva. A szükséges fordulatszámot a szíjtárcsák megfelelő méretezésével állították be. A nagyobb fordulatszámnál javul a forgácsolt felület finomsága és növekedik a teljesítmény. A forgácsoló sebesség növelésének határt szab a szerszám szilárdsága, amely a növekedett centrifugális erő okozta igénybevételt esetleg nem bírja el. Veszélyes a centrifugális erő akkor is, ha a szerszám nincs jól kiegyensúlyozva. Ilyenkor rezeg a gép. Kisméretű rezgés is káros, mert rongálja a csapágyakat.

A kiegyenesített szarulap átalakítását fésűnek nagyrészt forgácsoló megmunkálással végezték. Ezek során a különböző forgácsoló szerszámokkal: fűrészeléssel, marással és köszörüléssel forgácsot választottak le a munkadarabról.

A fésűs műhely egyik gépi eszköze a villanymotor által működtetett, két csapágyon forgó vízszintes elhelyezésű tengely volt (26-os kép). A képen bemutatott tengely volt az első, ilyen célra készített gép Nagykárolyban. A tengely végei úgy voltak kiképezve (menetes résszel, ütközőkkel és csavaranyával voltak ellátva), hogy lehetővé tették az anyag megmunkálásához szükséges különböző szerszámok felfogását. Erre a tengelyre szerelték fel a fésűkészítés egyes munkafázisainál használt szerszámokat. Ezek a gépi használatú szerszámok és eszközök, amelyek nagy részét a fésűsök készítették a 27-es képen láthatók.

Összehasonlításul az előző fejezetben bemutatott kézzel és emberi erővel végzett munkafolyamatokkal, a következőkben ismertetem, hogy ugyanazokat a műveleteket a tengelyre felszerelt milyen gépi szerszámokkal végezték, a villamosság szolgáltatta energia felhasználásával.

A szaru darabolását és a kiegyenesítet szarutáblák szabását a tengelyre szerelt, különböző méretű és fogazatú *kőfűrészekkel* végezték. Az anyagot a gépasztalon előtolással, kézzel irányították a forgó, körfűrésztárcsa alá (28-as kép). A szaruanyag fűrészeléséhez megfelelő körfűrészeket maguk a fésűsök készítették. A daraboláshoz nagyobb átmérőjű és ritkább fogazatú, a szarulapok szabásakor sűrűbb fogazatú kisebb átmérőjű fűrészt használtak. A szarutáblák szabásánál vigyázni kellett, hogy a szarutábla belseje (hasa) a fűrész fele legyen.

A faragást és a sikálást forgó marószerszámmal végezték, amelynek *krackerék* volt a neve. A krackerék egy fakorong, amelynek a peremébe acéllapokból maróéleket ültettek be. A műveletet *kracolásnak* nevezték (29-es kép). A durva egyenlőtlen vastagságú szaruanyag felületeinek a megfelelő megmunkálását ezzel a forgó marószerszámmal végezték, szilárdan két kézben tartva az anyagot. Ez nagy figyelmességet igénylő munkafázis volt. A figyelmetlenség, vagy az anyag hibás síkban való tartása esetén, a szabadon és gyorsan forgó marókészülék könnyen balesetet idézhetett elő, megvágta vagy esetleg teljesen össze roncsolhatta a dolgozó személy ujját vagy ujjait. A fésűgyártás folyamatában - a lehetséges balesetek szempontjából - a krackerék volt a legveszélyesebb szerszám, illetve a kracolás volt a legveszélyesebb technológiai művelet. Ezt a műveletet csak férfiak végezték.

A fogvágás előtti simítóhantolást, a fésű peremeinek a formázását és a fogvágás utáni finomhantolást *köszörüléssel* végezték. Erre a célra sajátos köszörülő korongokat készítettek. Ezek puha fából készült, 5 centiméter vastag és 25 centiméter átmérőjű korongok voltak, amelyeknek palástjára és oldalaira különböző szemcseméretű csiszolópapírt ragasztottak enyvvel. Középükön a

felerősítéshez a tengelyméretnek megfelelő furattal készültek. A műveletet *köszörülésnek* nevezték (30-as kép).

A hegyezést és a párkány kivölgyelését forgó fakorongok erre a célra kiesztergált és finom szemcséjű csiszolóporral bevont palástjain végezték. A szerszámok nevei: *hegyezőkorong* és *díszítőkorong*. (A 31. képen van bemutatva a fésű fogainak a hegyezése forgó hegyező korongon.)

A kaparást a fésű felületeinek *csiszolásával* helyettesítették. A csiszolást forgó rongykorongon végezték, aminek *csiszolókorong* volt a neve. A csiszolandó fésűt előzőleg bemártották finom téglaporból vízzel készített iszapba. Az iszappal bevont fésű felületét hozzányomták a forgó rongykoronghoz, így finomra csiszolták a felületeket (32-es kép). Ezt a műveletet addig ismételték, ameddig karcmentes tompa fényű felületet kapott a szaru. A téglaporból készült iszapot erre a célra készített, a csiszoló korong alatt elhelyezett faládában tárolták. A láda úgy volt elkészítve, hogy felfogta a forgó csiszolókorong által széjjel szórt iszapot is.

A kézi fényezést a gépi fényezés váltotta fel. A fényezést forgó pamutkorongra (fényezőkorong) felhordott, finom fényezőpaszta használatával végezték, ameddig tetszetős, fényes felületet kaptak (33-as kép).

A fésűs műhely egy másik gépi eszköze a *fogvágógép* volt. Mint már említettem, az édesapám az 1930-as évek második felében megtervezte és megvalósította a *fésűfogvágó gépet*. Egyes vasesztergályos munka kivételével, amit szakműhelyben rendelt meg, a többi összes alkatrészeket sajátmaga készítette el, és összeszerelte az ócskavas telepen vásárolt öntöttvas vázra. Összehasonlítva az akkor Budapesten gyártott fésűfogvágó géppel, ez teljesen más elven működött, egyszerűbb, könnyebb volt a kezelése és lényegesen kevesebbe került (az elkészítése, a gyári gép árának csak a 10 %-ba került!). Az ezzel készített fogak minősége semmivel sem különbözött a gyárban készült fogvágógép termékeitől, sőt ennek a termelékenysége, egyszerűbb kezelhetősége miatt, nagyobb volt. A kézi megmunkáláshoz viszonyítva, általában, egy tizedére csökkentette a fogvágás idejét. Ezt a típusú fogvágógépeket használtak a később megalakult szövetkezetben is (34-es kép). A szövetkezetben már gyári munkamegosztásban dolgoztak, az egyes műveleteket az arra betanított munkások végezték, akik nem ismerték a fésűkészítés egészét. A fogak kialakítását (ami a fésű fogai közötti hézagok kivágását jelentette) tengelyre szerelt körfűrésszel végezték. A körfűrész vastagsága határozta meg a fésűfogak közötti távolságot. A vastagabb fűrészplatt esetében ritkábbak voltak a fogak, még vékonyabb fűrészplatt esetében sűrűbben voltak a fogak. Minden fésűtípusnak külön tengelyre szerelt fűrészt csináltak, amit gépen a fésű típusa szerint cseréltek. A tengely két acélcsúcs (kirner) között forgott. (Szükség esetén a tengely cseréjét gyorsan és egyszerűen el lehetett végezni.) A fűrész tengelyét közvetett meghajtással, lapos bőrszíjas erőátvitellel, villanymotor forgatta.

A fésű anyaga egy befogófejbe volt rögzítve, ami a fűrész tengelyének a síkjához képest több féle mozgást végezhetett:

- A fogvágásra befogott anyag a működtető fogantyú (nyél) segítségével mozgatható volt, 0 és 70 fokos körív mentén, az említett síkhoz képest. Gyakorlatilag a nyelet jobb kézbe fogva lefele, illetve felfele mozgatták. A fésű lapjához képest a forgó fűrész merőlegesen helyezkedett el. Bevágásnál a kézben tartott nyelet felemelve, az anyagot 70-től 0 fokig mozgatták, majd továbbra is kézben tartva, a nyelet lefele mozgatva, a bevágott anyag kiemelkedett a fűrészből. Ugyanakkor a pálya 60 fokos szögénél az anyagot rögzítő befogó fej elmozdult a fűrészhez képest a fog szélességének megfelelő távolsággal, párhuzamosan a tengellyel. Ezt az elmozdulást a húzózsinór működtette, ami a fésűtípustól függően előre be volt állítva az osztó orsón. Ezt az orsót a nyél lefele mozgatása közben egy fogaskerékből, és az ezt működtető léptető szerkezet mozgatta. Majd ismét felemelve a kézbe tartott nyelet megvalósult a második bevágás, és így folytatva kialakították a fésű fogazatát.
- A befogófej a tengelyhez, illetve a fűrészhez képest - egy fogmélység szabályzó csavar segítségével - végezhetett közelítő vagy távolító (előre-hátra) mozgást is. A fogak mélységét a bal kézzel működtetett szabályzó csavarral lehetett beállítani.

A fésű fogvágógép tartozékait képezték (35-ös kép) a különböző típusú fogak kivágásához megfelelő tengelyre szerelt acél körfűrészek. A fogvágógépen a fűrészek cseréjét egyszerűen és gyorsan egy közepes méretű csavarhúzó segítségével végezték. A gép tartozékai között megtaláljuk

a háromszögű fűrészreszelők széles skáláját a legfinomabb tűreszelőkig. A gép mozgó alkatrészeinek a kenésére kéznél volt az olajozó kanna.

A fogvágó fűrészeket minél apróbb és sűrűbb fogakkal kellett elkészíteni, hogy a vágások nyomai, vagyis a fésű fogai, minél finomabbak (simábbak) legyenek. A fűrészek elkészítése és karbantartása, amit a fésűs mester végzett, nagyon pontos munkát igényelt. Ez fokozottan érvényes volt a sűrűfog vágó fűrészek esetében. Ezek nagyon vékony körfűrész lapok voltak (alsó határ 0,75 milliméter volt) bármilyen kicsi oldalkilengése a fűrésznek vagy egyetlensége a fűrészfogaknak könnyen az 1 milliméter körüli széles fésűfog kitöréséhez vezetett. Itt jegyzem meg, hogy Hajdú József aki kézműves technológiával dolgozott a sűrűfogak elkészítésénél 0,65 milliméteres vastagságú fűrészt is használt, így ő készítette a legsűrűbb fogazatú fésűt (tetűirtót).

A fűrészek elkészítéséhez és élezéséhez különböző méretű és finomságú háromszögű fűrészreszelőt használtak, a fűrészfog méretének megfelelően.

A fűrész minden élezésekor a palástját finom fenőkővel leszabályozták. Ez azt jelentette, hogy ugyanazon a szinten kellett futnia minden fűrészfognak. A fogak reszelővel való élezése után a fűrész mind a két oldaláról el kellett távolítani a reszelő által hagyott finom nyomokat. Ezt a műveletet finom fenőkővel végezték. A forgásban levő fűrészlapot egyszerre mind a két oldalról fenőkövekkel megtámasztották.

Czikker András 1945-ben megoldotta a gépi sűrűfog vágást a 0,65 milliméteres legvékonyabb fűrésszel. Az általa készített bonyolult szerkezettel stabilizálta a forgó fűrész egy síkban maradását, vagyis megakadályozta a fűrész oldalkilengését abban a pillanatban, amikor érintkezett a vágandó anyaggal.

A gépesített fésűsműhelyben a kézi fogvágást felváltotta az erre a célra készített fogvágógép. Az anyagot a gép rögzítőjébe fogták, és ennek kézi mozgatásával -forgó körfűrész bevágásával - alakították ki a fésű fogazatát (36. kép). A két alapgép (a tengely és a fogvágó) villanymotorral való működtetését mutatja a 37-es kép. Ebben a megvalósításban egyszerre két személy is dolgozhatott a fésűkészítés különböző gépi műveletein. Megjegyzem, hogy az akkori időkben egy villamos energiával működtetett gépesített kisiparos fésűsműhely kialakításának a költsége igen magas volt, egy szerényebb családi ház árának felelt meg.

A szarufésű készítés közben - mind a két módszer esetében, úgy a teljesen kézműves módszerrel mint a gépek segítségével - különböző nagyságú szaruforgács keletkezett. A faragás, sikálás, kracolás, fűrészelés (darabolás, szabás, fogvágás) közben keletkezett szaruforgács méretei milliméter nagyságrendűek vagy annak többszörösei. A többi forgácsolási műveletnél leválasztott szaruforgács általában a milliméter nagyságnál kisebbek sőt a köszörülésnél keletkezett és lerakódott por finomsága a liszthez hasonlít ez szarulisztnek is nevezték. A szaruliszt és szaruforgács lassan ható nitrogén utánpótló trágya, 9-18% közötti nitrogén, kevés foszfortartalommal. A szarulisztben a nitrogén organikus formában fordul elő s ezért hatása lassúbb. A csontliszt a foszforutánpótlás egyik legfontosabb eleme. Foszfortartalma 10-14%, emellett meszet, magnéziumot, nátriumot, nitrogént és némi káliumot is tartalmaz. A fésűkészítésnek ezt a hulladékát a kertészek használták a talaj javítására.

5. A nagykárolyi fésűsök termékeinek értékesítése

A fésűs mesterség történetével szorosan összefügg a termékek, fésűk és egyéb szaruból készült tárgyak értékesítése. A nagyapám, ameddig egyedüli kisiparos volt a szakmában, termékei egy részét a nagykárolyi piacon tartott hetivásárokon árusította. A másik részt a helyi és vándorkereskedők vették meg, nagy tételekben. Ritkában felkeresték otthonában (műhelyében) egyes alkalmi vevők is.

A nagykárolyi fésűsök - a mesterség az I. világháború utáni újabb fellendülése után - ellátták fésűkkel nemcsak a várost és vidékét, hanem a környező megyéket is. A nagykárolyi kisiparosok által készített fésűk eljutottak Románia déli vidékeire is a vándor-kereskedők révén, akik szívesen vették a jó minőségű és esztétikus árút. A második világháború idején Nyírbátorból és Mátészalkáról is jöttek kereskedők fésűt vásárolni Nagykárolyba, annak ellenére, hogy Debrecenben évszázados hagyományai voltak a fésűkészítésnek.

A termékek az értékesítésnek, a fésűk nagybani eladásán kívül a kereskedőknek, egy másik módja a nagykárolyi és közeli városokban és nagyközségekben hetente, vagy havonta megrendezett vásárokon való közvetlen árusítás volt.

Édesapám nem vitte a piacokra értékesíteni a termékeit. A kereskedők, viszonteladók háztól vásárolták meg a termékeit.

A többi fésűs rendszeresen árult a heti vásárokon Nagykárolyban (Carei) és Tasnádon (Tăşnad). Esetenként elmentek áruikkal a környező városok és nagyközségek piacaira is. Ezekből gyakrabban látogatták Szatmárnémeti (Satu-Mare), Sarmaság (Sărmăşag), Zsibo (Jibău), Zilah (Zalău), Szilágykrasna (Crasna), Szilágysomlyo (Simleul Silvaniei), Krasznabéltek (Beltiug), Ákos (Acăş) piacait. (A 38. egy térkép azokkal a helységekkel megjelölve ahova eljártak a nagykárolyi fésűsök áruikkal.) A vásárokat nagyrészt a mester felesége járta. Ha az iparos egyedül dogozott nem engedhette meg magának, hogy huzamosabb ideig hiányozzon a műhelyéből. Általában ilyenkor csak a helyi piacra ment árulni hétfői napokon. Az olyan időszakban, amikor segéd vagy inas is dolgozott a műhelyében, a mesternek is több ideje volt a piacokat járni.

A két világháború között elterjedt vásárokra való járás az akkori körülmények között nagyon nehéz és fárasztó munka volt. Általában lovasszekérrel rendelkező fuvarost fogadtak, vagy más mesteremberekkel társultak, és már kora hajnali órában elindultak hazulról. Volt rá eset, hogy több napig vándoroltak, mentek amaddig eljutottak egy távolabbi település piacára. Közben nappal megálltak, és árultak az útba eső piacokon

A második világháborút követő időszakban erősen csökkenő tendenciát mutatott a fésűs kisiparosok piaci tevékenysége. Először elmarad a távolabbi helyiségekben lévő piacok látogatása. Ehhez az is hozzájárult, hogy 1946-ban Zilahon megjelent egy fésűs, ipar és árusítási engedéllyel. Demők József átvette a környező piacok fésűvel való ellátását. Ő is a tágabb értelemben vett családunkhoz tartozott, édesapámnak volt az első unokatestvére. Fésűit Zilahon, Sarmaságon, Zsibón, Szilágykrasznán és Szilágysomlyon a heti vásárokon árulta.

A piaci aktivitás csökkenéséhez hozzájárult az áru mennyiségének fokozatos csökkenése a mind nehezebben beszerezhető nyersanyag miatt, ehhez kapcsolódott a boltok és bazárárusok telitettsége olcsó műanyag fésűkkel. 1955 után már csak két fésűs, Czikker József és Tempfli Antal árult rendszeresen szarufésűt a nagykárolyi piacon ritkábban a tasnádi piacon. A szarufésű piacon történő kiárusítása véglegesen 1972-ben szűnt meg. Megjegyzem, hogy a piacokon megforduló vevők igénye a szaruból készült fésűk iránt még akkor is igen jelentős volt, annak ellenére, hogy azoknak az ára háromszor - négyszer magasabb volt, mint műanyag fésűké.

Könyvészet

Bodrogi Tibor, 2005. *Mesterségek társadalmak születése.* Budapest: Neumann Kht. Elérhetőség: http://mek.oszk.hu./04600/04682/index.phtml

Cziker András, 2010. *A nagykárolyi fésűsmesterség.* In: *Régi magyar mesterségek családneveink tükrében. Egy pályázat legjobb darabjai.* Válogatta és szerkesztette Balázs Géza és Grétsy László. Anyanyelvápolók Szövetsége Tinta Könyvkiadó, Budapest.

Cziker András, 2009. *Az újra összeszerelt két fésűsműhely. Az egyik a 19. századi szerszámokkal és technológiával, a másik a 20. században bevezetett gépesítéssel.*

Domokos Ottó (főszerkesztő), *Magyar néprajz, III. kötet Kézművesség.* Akadémia Kiadó, Budapest 1988. Elérhetőség: http://mek.niif.hu/02100/02152/html/index.htm

Fügedi Márta 1980. *A miskolci fésűs mesterség.* Herman Ottó Múzeum közleménye, 19. 1980. 271-291 oldal.

Kelemen Farkas. Digitális tankönyvtár. Magyar néprajz. Feldolgozó iparágak. Elérhetőség: http://www.tankonyvtar.hu/konyvek/magyar-neprajz/magyar-neprajz-bor-081201

Ortutay Gyula (főszerkesztő), *Magyar néprajzi lexikon.* Akadémiai kiadó, Budapest 1977-1982. Elérhetőség: http://mek.oszk.hu/02100/02115/

Páll Petra, *A magyar szürkemarha szarvalakulása és a szarv népművészeti felhasználása.* Hallgatói dolgozatok. Debreceni Egyetem Elektronikus Archívuma. Elérhetőség: http://ganymedes.lib.unideb.hu:8080/dea/handle/2437/94142

*** Bartha Zoltán balatonalmádi szaruműves műhelye egy részének bemutatása a Duna Televízióban. Kirakat - Gellért Alpár műsora. 2011. január. 22. 18:30. Elérhetőség: http://www.dunatv.hu/musor/videotar#videok

*** Czikker András Munkakönyve. Kibocsátotta: Intreprinderea Industriei Locale „I.C.Frimu" Carei. (a nagykárolyi „I.C.Frimu" Helyi ipari Vállalat) 1961. május. 19. P.R. sorozat, 163295. szám.

*** Czikker családhoz tartozó személyek anyakönyvi adatai.
*** Lengyel József Munkakönyve. Kibocsátotta: Intreprinderea Industriei Locale „I.C. Frimu" Carei. (a nagykárolyi „I.C. Frimu" Helyi Ipari Vállalat) 1961. június. 12. P.R. sorozat, 163317. szám.
*** Nagykároly megyei városban iparjogosítvánnyal rendelkező keresztény kereskedők és iparosok névjegyzéke 1942-ben. Kivonat az Ipartestület irattárából.

The history of the comb making handicraft in Carei. Presentation of the tools, technological processes and of products

Abstract

During centuries, the horns comb making was transformed into an occupation. It was brought to Carei at the beginning of the 20th century by my grandfather, Andrei Czikker, a small artisan who implemented it using19th century manual technology. Later, my father mechanized some traditional technological procedures, developing a genuine industry until the middle of the 20th century. He thus succeeded to secure, for one and a half decade, some 60 work places. In the aftermath of the Second World War, when in Carei there were very few workplaces, this was a major achievement. My study describes in detail the manual technology of comb manufacturing in the 19th century and the mechanized version developed during the 1930s. In order to illustrate this I have equipped a workshop with tools and traditional means of comb making, currently being the most fitted in East-Central Europe. At the beginning of the past century it has been foreseen that the comb making handicraft, based on traditional technology would not have a future. Its predictable extinction was due to the development of science and technology which made the competition with the industrial production of combs - which was much cheaper and realized in a larger quantity by plastic raw materials - impossible for the small artisans who used to work with traditional method. Thus, the process of comb manufacturing was transformed in a mass production, where the use of automation, of computers and of robots, on a large scale, had radically changed the professional qualifications. In the memory of the comb making skill the name of „Fésűs" [which means comb maker in Hungarian] is still preserved, such as this study reveals by presenting the tools, technological processes and the resulting products of the horns comb making skill in detail.

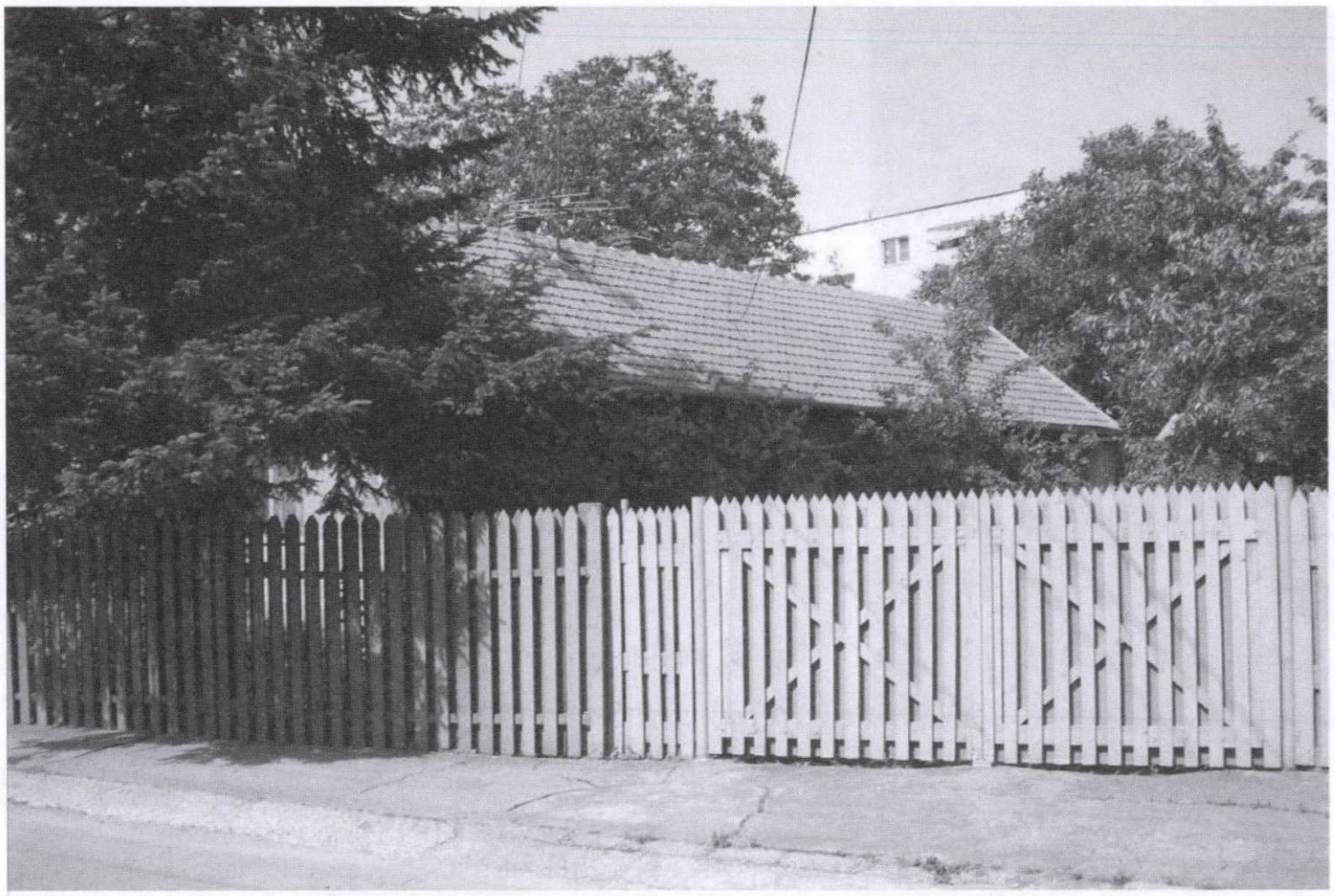

1. kép. Nagykárolyban itt volt az első fésűsműhely.
A fotó 2010-ben készült. Cím: Bicaz utca 5 szám

2. kép. A fésűsmesterség megalapozója Nagykárolyban.
Czikker András és családja.
A fénykép Huszthy Zoltán műtermében készült 1915.

3. kép. Hajdú József és Czikker Mária
Házasságuk alkalmával készült kép, 1912.

4. kép. Hajdú József 1918-ban vásárolt háza.
A fénykép 2011. márciusában készült. Nagykároly Corneliu Coposu utca 21 szám.

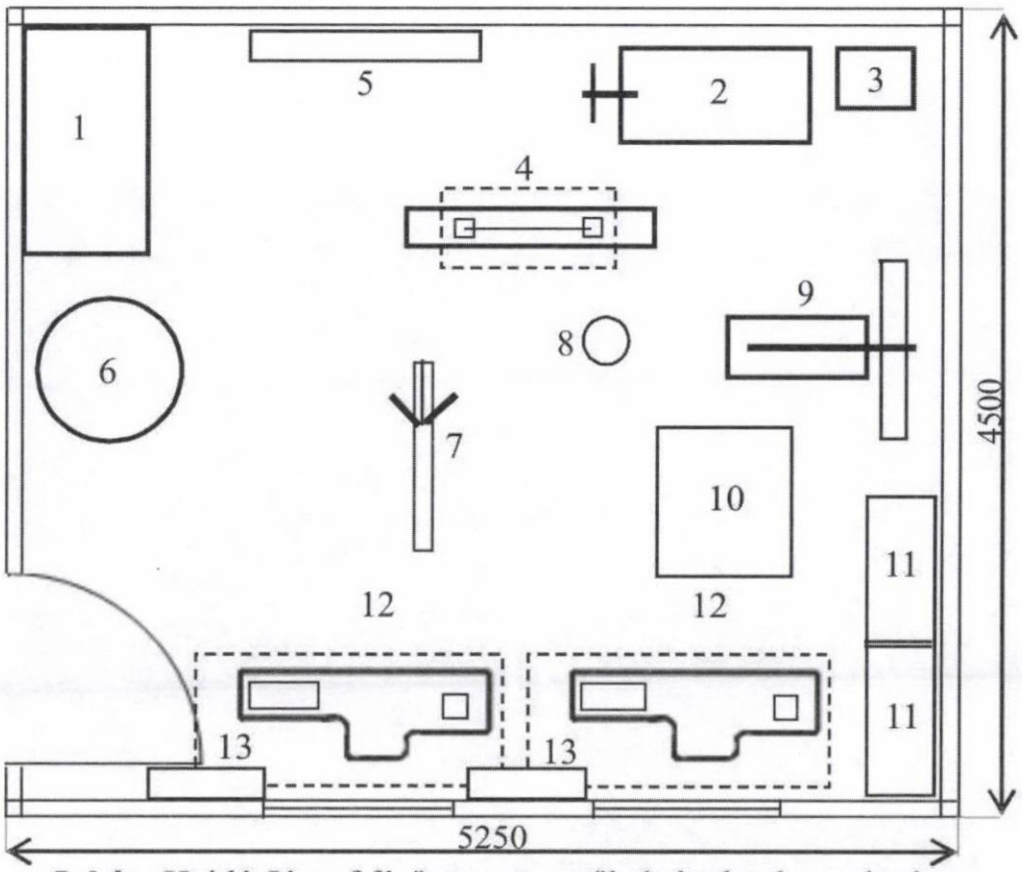

5. kép. Hajdú József fésűs mester műhelyének a berendezése: 1 – kohó, 2 – prés, 3 – vizes edény, 4 – darabló fűrész, 5 – polc a nyersanyagnak és a tűzi szerszámoknak, 6 – kályha, 7 – sikáló-bak, 8 – faragótőke, 9 – láb meghajtású köszörű és fa esztergapad, 10 – asztal, 11 – szekrények szerszámok és termékek tárolására, 12 – műhelypad (csikó), 13 – faliszekrények szerszámoknak.

6. kép. Ez volt Czikker József fésűs háza és műhelye.
A fénykép 2011-ben készült. Nagykároly, Gh. Lazar utca 70 szám

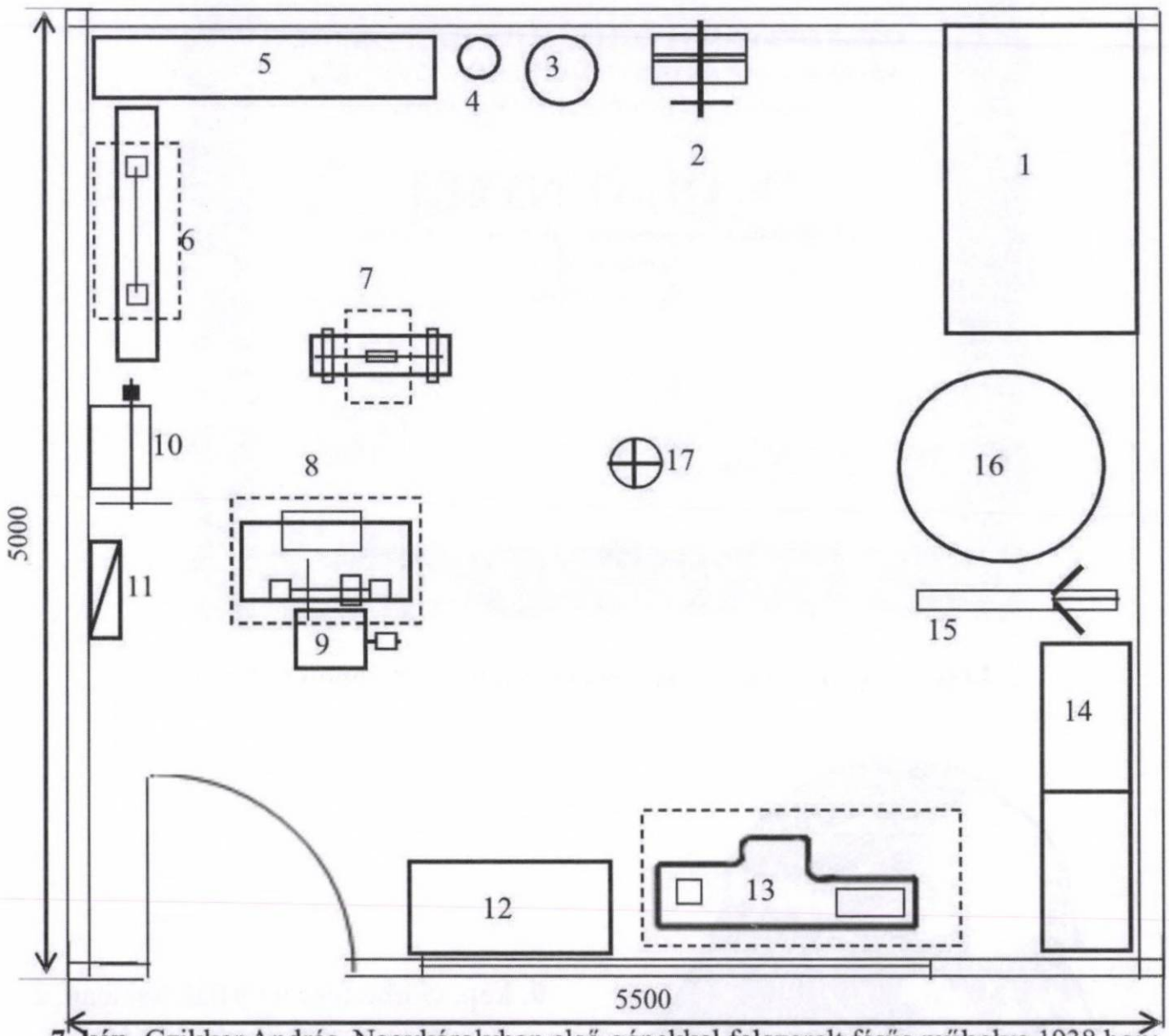

7. kép. Czikker András, Nagykárolyban első gépekkel felszerelt fésűs műhelye 1938-ban:
1 – kohó, 2 – prés, 3 – vizes edény, 4 – faragó tőke, 5 – polcok, 6 – daraboló fűrész, 7 – tengely a forgószerszámok részére, 8 – fogvágógép, 9 – Egyenáramú 450 voltos villanymotor, 10 – fogvágó fűrészt tartó polc, 11 – elektromos kapcsolótábla motorindító ellenállással, 12 – szerszámlakatos munkapad, 13 – műhelypad (csikó), 14 – szekrények szerszámok és készülő áruk tárolására, 15 – sikáló bak, 16 – kályha, 17 – 220 voltos villanyvilágítás

NEMZETI ERŐFORRÁS
MINISZTÉRIUM

OKLEVÉL

Cziker András
részére

AKI AZ OKTATÁSI ÉS KULTURÁLIS MINISZTÉRIUM,
VALAMINT AZ ANYANYELVÁPOLÓK SZÖVETSÉGE
KÖZÖS ANYANYELVI PÁLYÁZATÁN

IV. DÍJAT NYERT

a Régi magyar mesterségek családneveink tükrében
c. dolgozatáért.

Budapest, 2010. június

Szőcs Géza
kulturális államtitkár

NEMZETI ERŐFORRÁS MINISZTÉRIUM
62.

Dr. Grétsy László
elnök

8. kép. A nagykárolyi fésűsmesterség leírásáért kapott oklevél

9. kép. Görbe fésű a férfiak hajában, a hosszú körhaj divatja idején

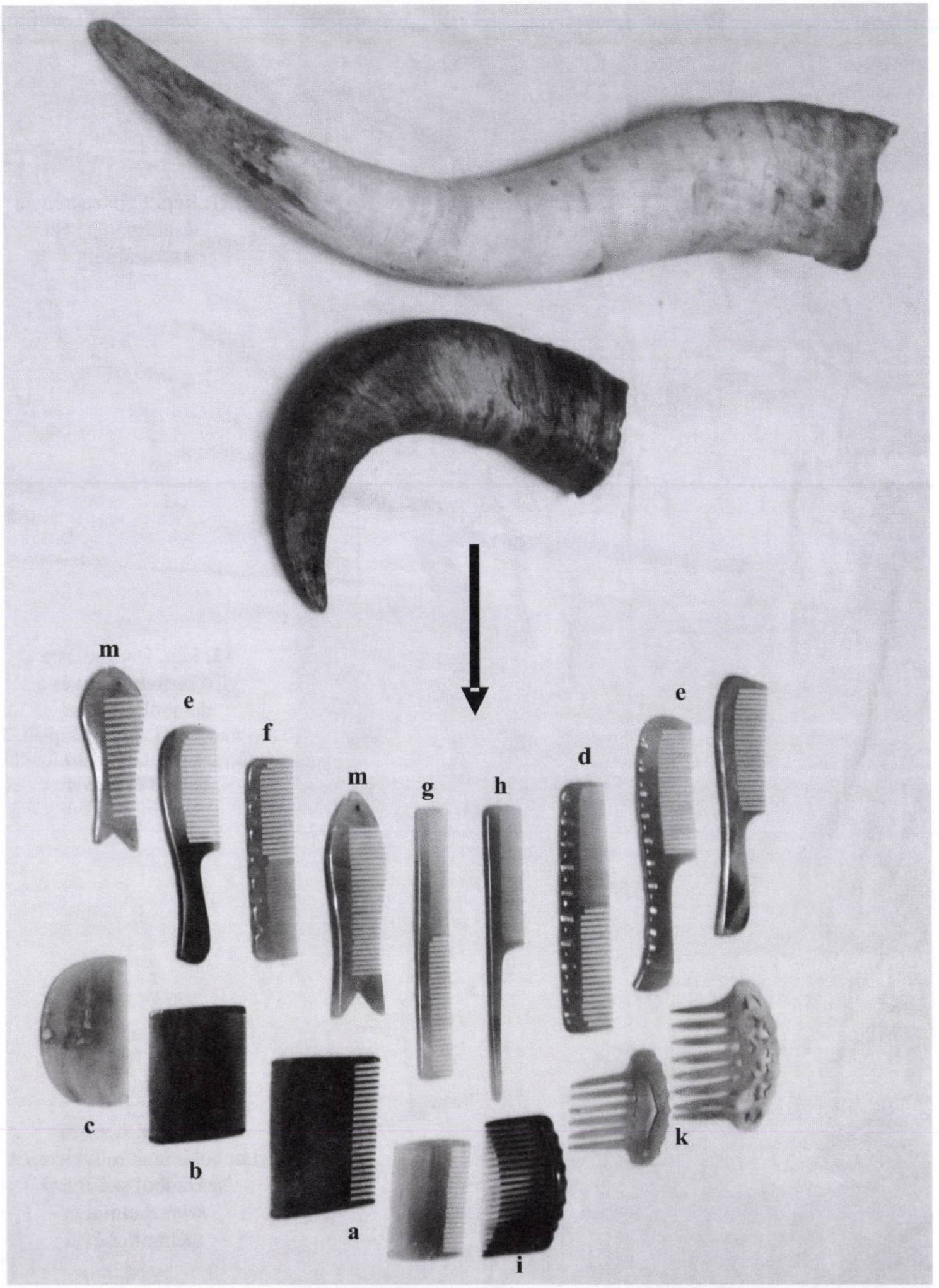

10. kép. Nyersanyag a tehén és bivaly szaru – termék a szarufésű:
a – parasztfésű, b – sűrűfésű, c – fél fésű, d – bontófésű (frizér), e – nyeles fésű, f – zsebfésű (férfifésű), g – borbélyfésű, h – tupirfésű, i – görbefésű, k – kontyfésű, m – hal formájú zsebfésű

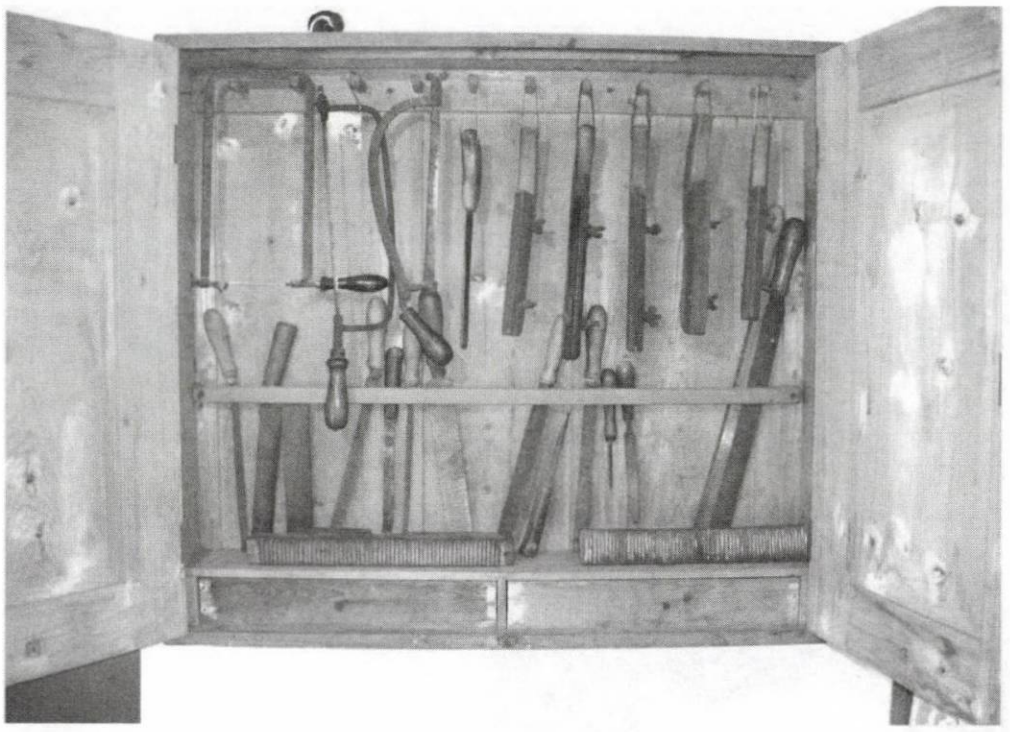

11. kép. Faliszekrény a fésűkészítés kézi szerszámainak

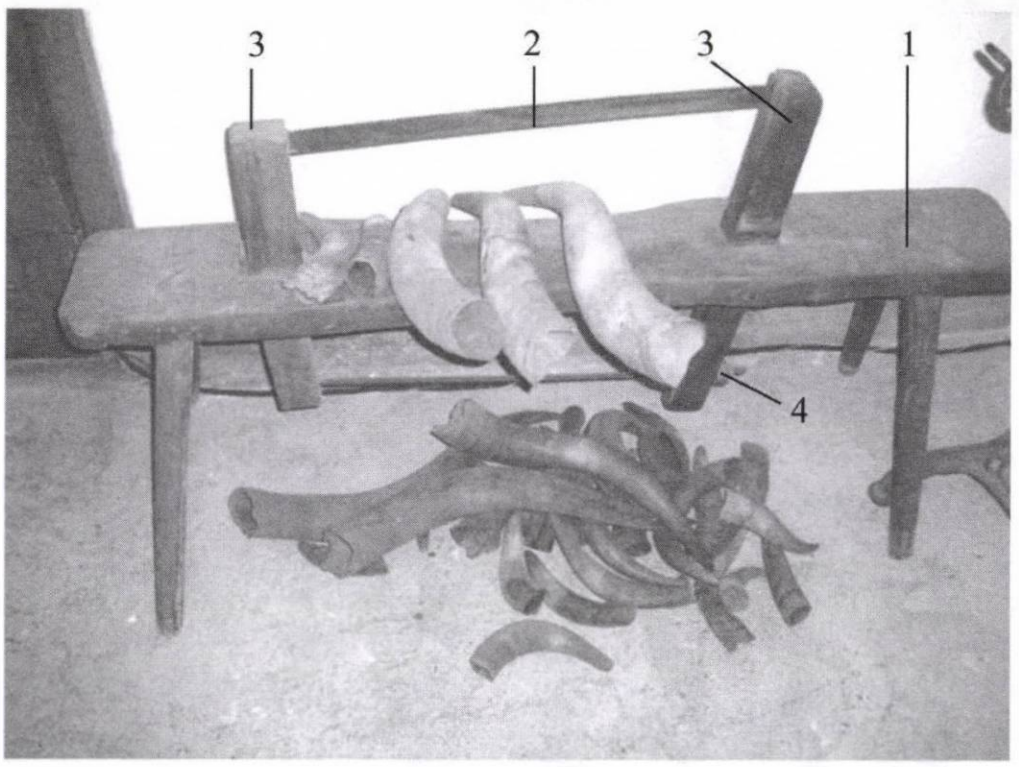

12. kép. Darabolásra előkészített szaru és a daraboló fűrész:
1 – munkapad, 2 – fűrészplatt, 3 – fűrésztartó, 4 – fűrészt feszítő fémrúd és csavar

13. kép. A szaru darabolásának művelete 19. századból származó szerszámmal és technológiával

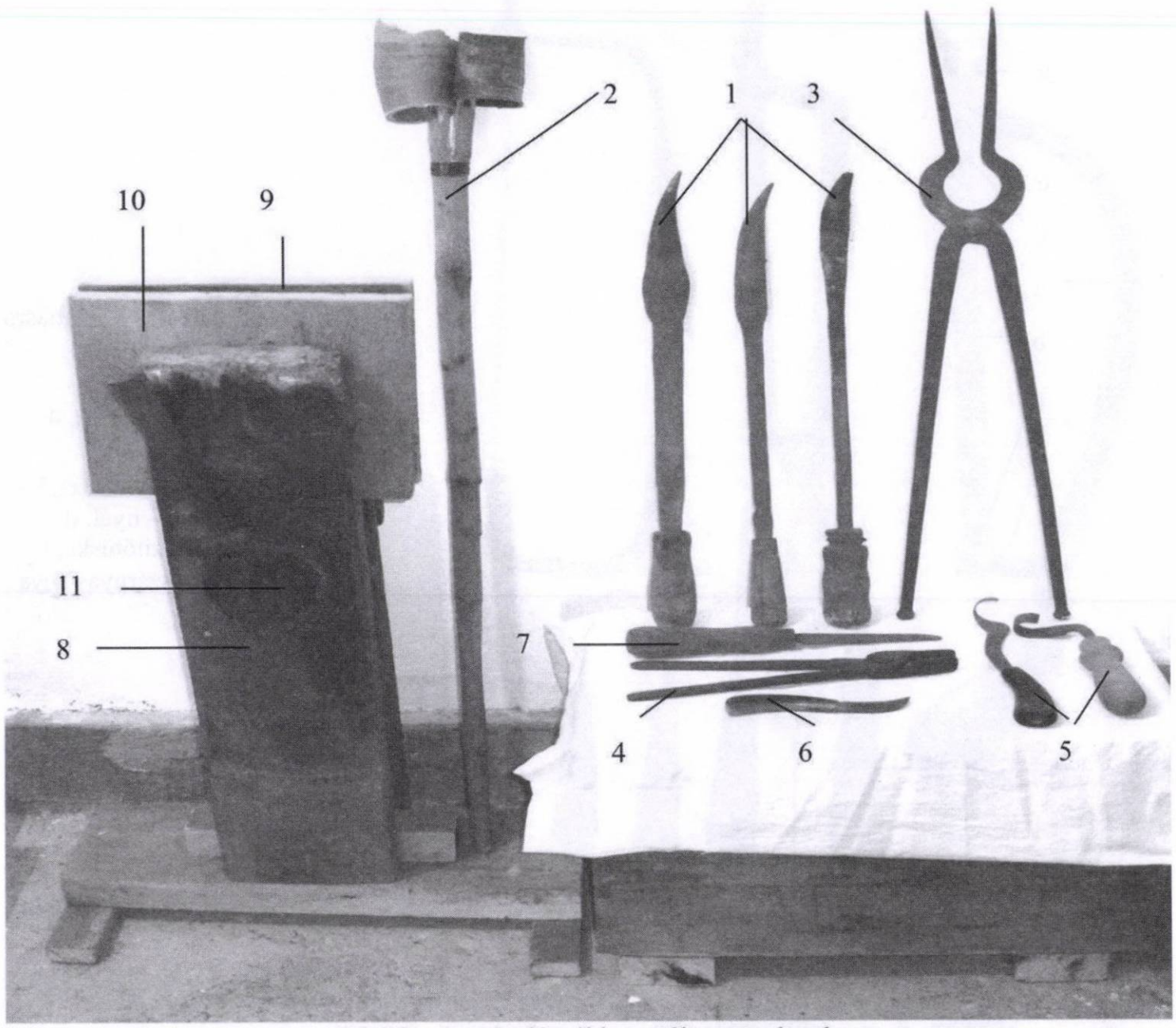

14. kép. A préselésnél használt szerszámok:
1 – sütővasak, 2 – melegítőfa két szaru darabbal, 3 – nagy nyújtó fogó, 4 – kis tűzi fogó, 5 – hántoló (érvágó kés), 6 – kacor, 7 – fejtővas, 8 – prés, 9 – vas préslap, 10 – fa préslap, 11 – a prés szorító csavarja

15. kép. A préselés után nyert kiegyenesített szarulapok

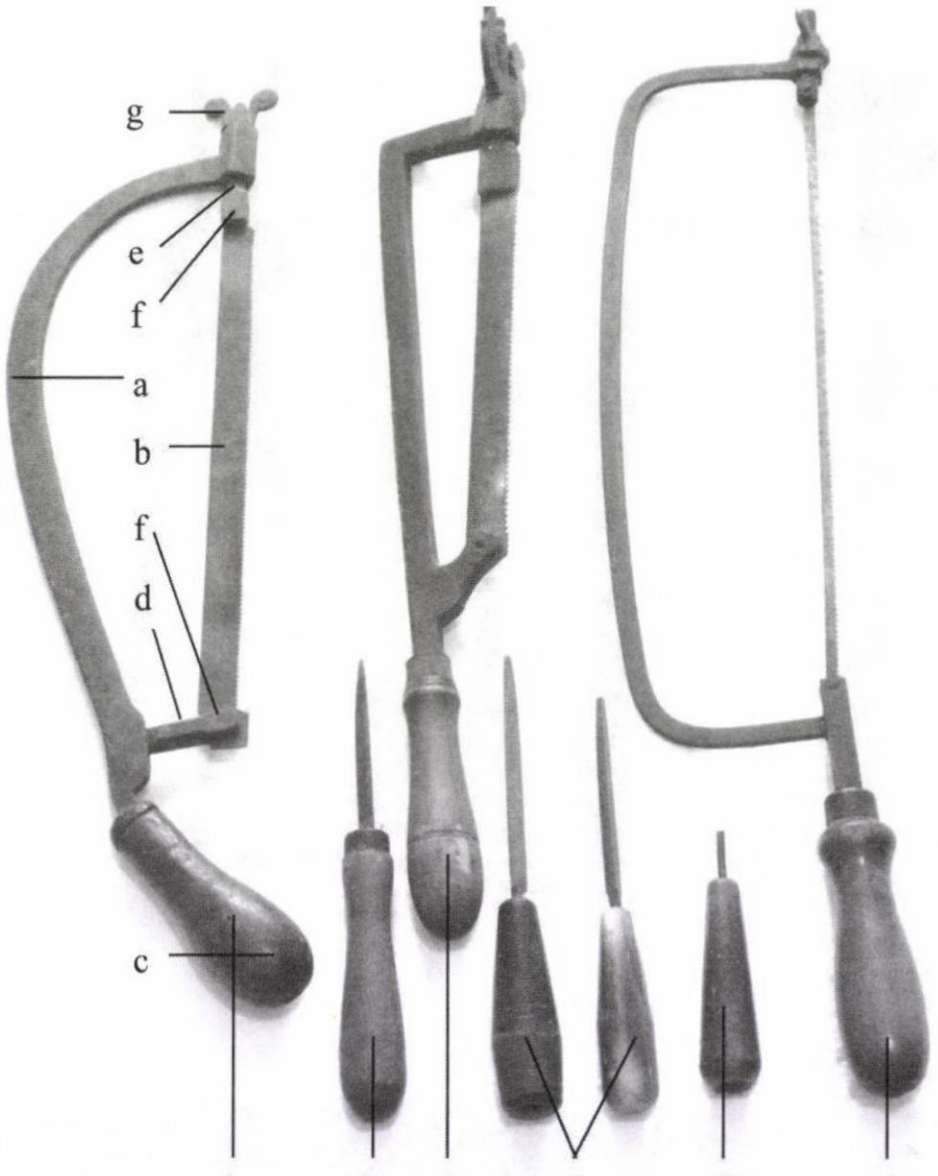

16. kép. Rajzolásra és kiszabásra használt szerszámok:
1 – szabófűrészek, 2 – fűrészreszelők, 3 – rajztű, 4 – kanyarító fűrész
A fűrész részei: a – fémkeret, b – acél fűrészplatt, c – nyél, d – befogótüske, e – feszítőtüske, f – rögzítő szegek, g – szárnyas anya

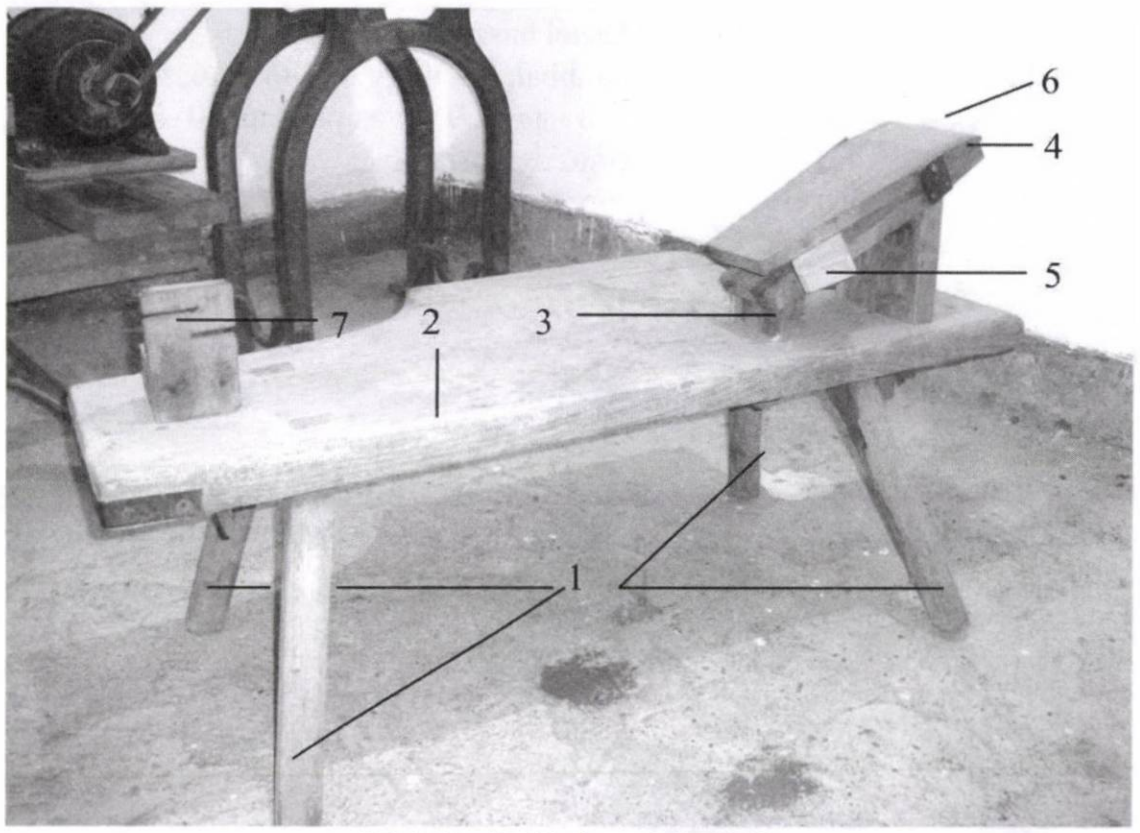

17. kép. Műhelypad (csikó):
1 – lábak, 2 – ülő rész, 3 – befogófej (klupni), 4 – befogófej pofája, 5 – szorító ék, 6 – a fogvágásra befogott anyag, 7 – támaszték (kakas)

18. kép. A szarulap faragása:
1 – fatőke, 2 – szekerce, 3 – szarulap, 4 – görbecsőrű fogó

19. kép. A szarulap sikálásának művelete:
1 – sikálóbbak, 2 – leszorító kengyel, 3 – sikáló kés, 4 - szarulap

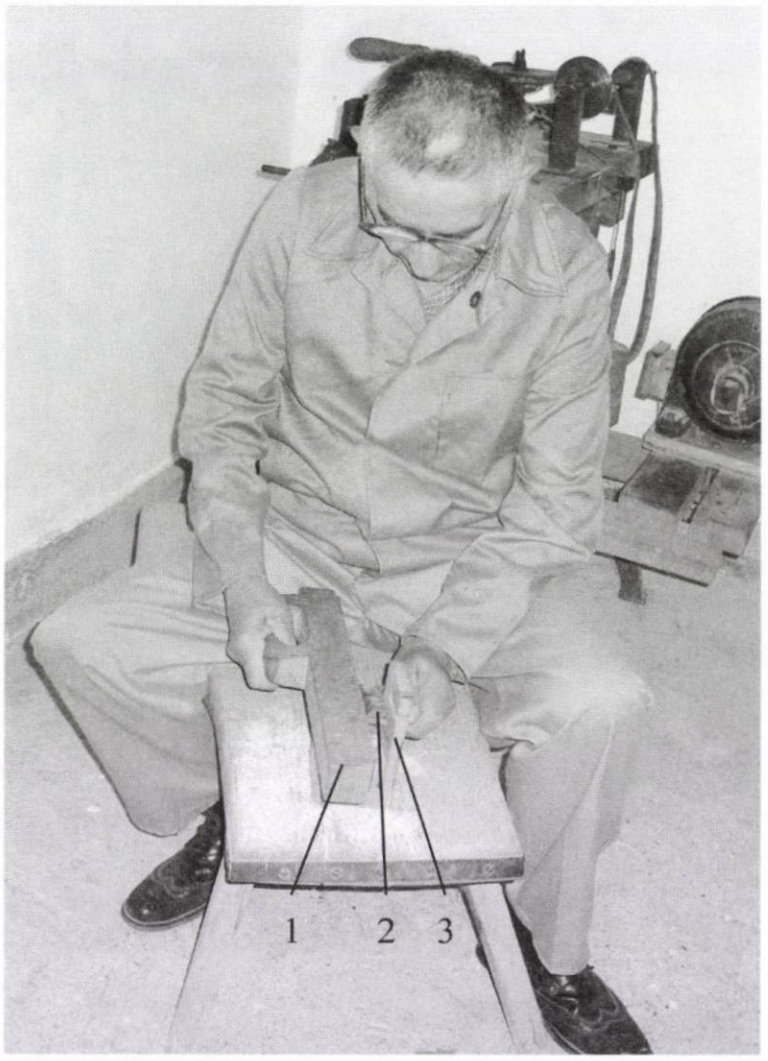

20. kép. A szarulap fogvágás előtti gyalulása, simítása:
1 – szarugyalu, 2 – fésűformájú szarulap, 3 – a műhelypad támasztója

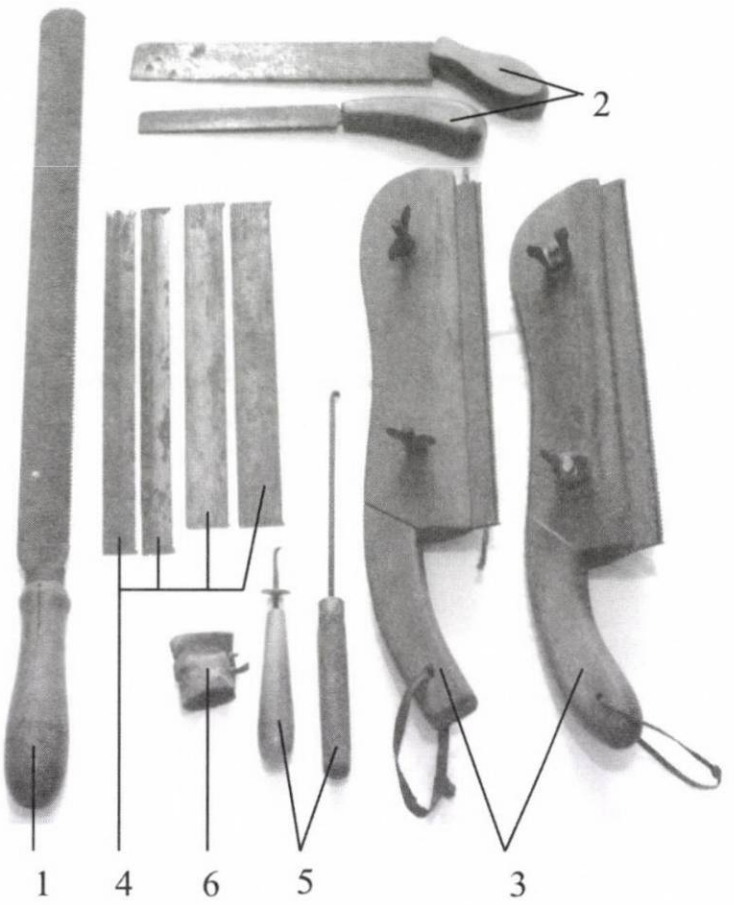

22. kép. Fésűfog vágásánál használt szerszámok:
1 – nagy fogvágó fűrész simító fogazattal az oldalakon, 2 – szimpla fogvágó fűrész, 3 – dupla fűrészes fogvágók, 4 – farámába szerelhető fűrészek, 5 – fogjelölők (fogmélység jelölők), 6 – védőgyűszű bőrből

21. kép. A szaru anyag felületeinek a simítására, finomítására használt kézi szerszámok:
1 – szarusimítók lapos acél rudakból, 2 – fél oldalra élezet kaparókés, 3 – szarugyalu keményfába beágyazót acél késekkel, 4 – szarugyalu vastag acél anyagból

23. kép. Fésűfog vágása a két oldalán is fogazott nagy fogvágó fűrésszel

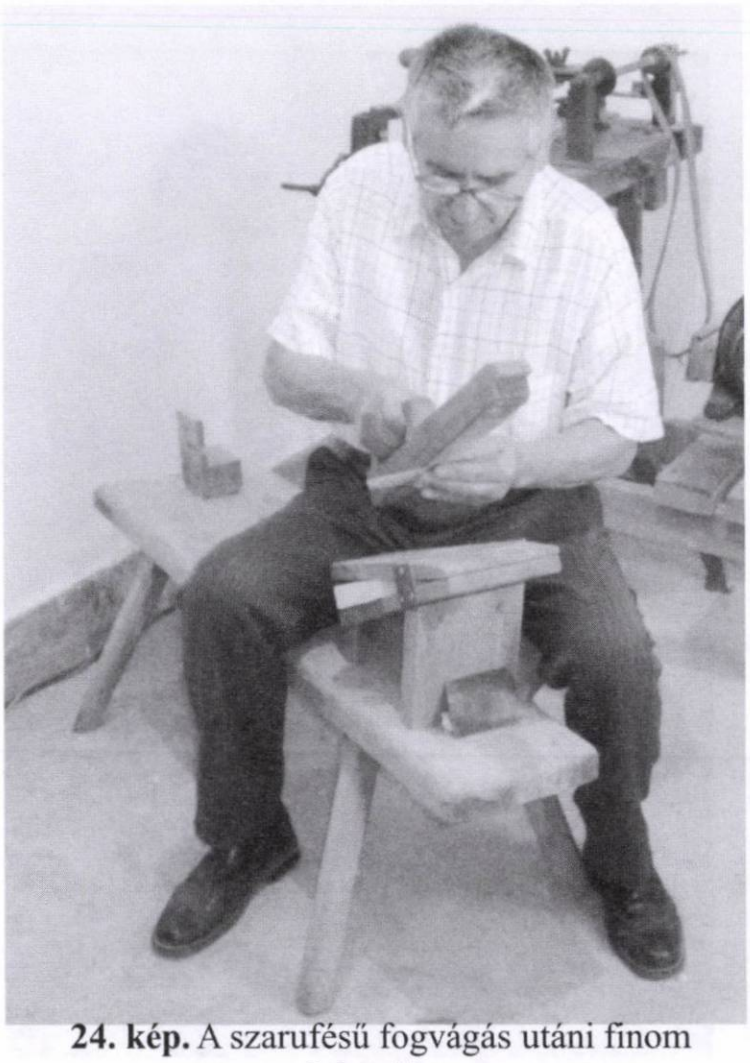

24. kép. A szarufésű fogvágás utáni finom hántolása

25. kép. A fésű fényezése:
1 – fényező fa, 2 – fésű, 3 - mészpor

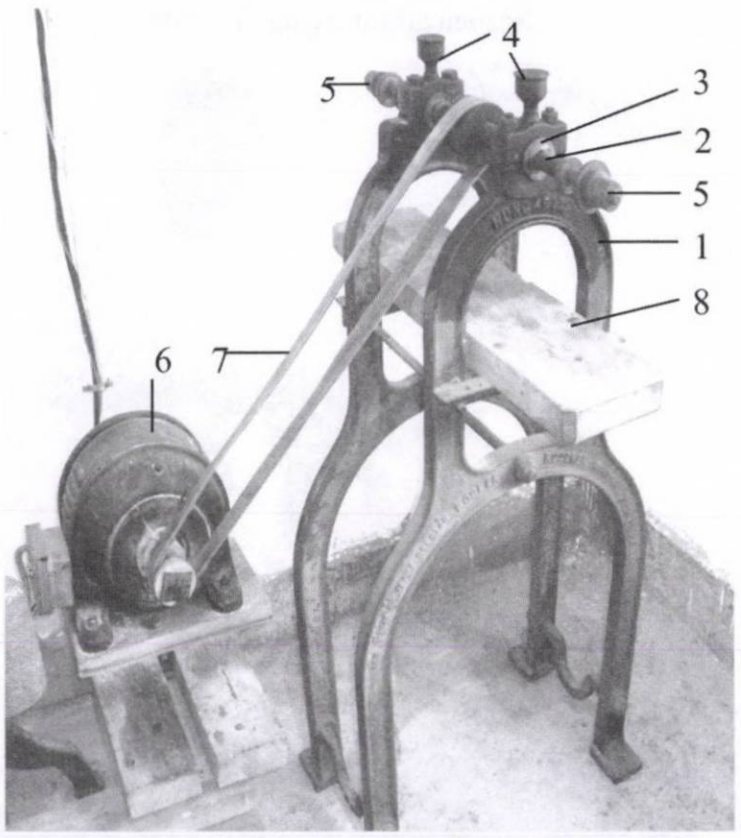

26. kép. Tengely és tartozékai a különböző gépi szerszámok működtetéséhez:
1 – öntöttvas váz, 2 – forgó tengely, 3 sikló típusú csapágy, 4 – csapágy zsírozó, 5 – szerszámokat rögzítő csavar anyával, 6 – villany motor 1 lóerő, 3x380 volt, 7 – bőrszíj, 8 – gépasztal a tartozékok rögzítéséhez

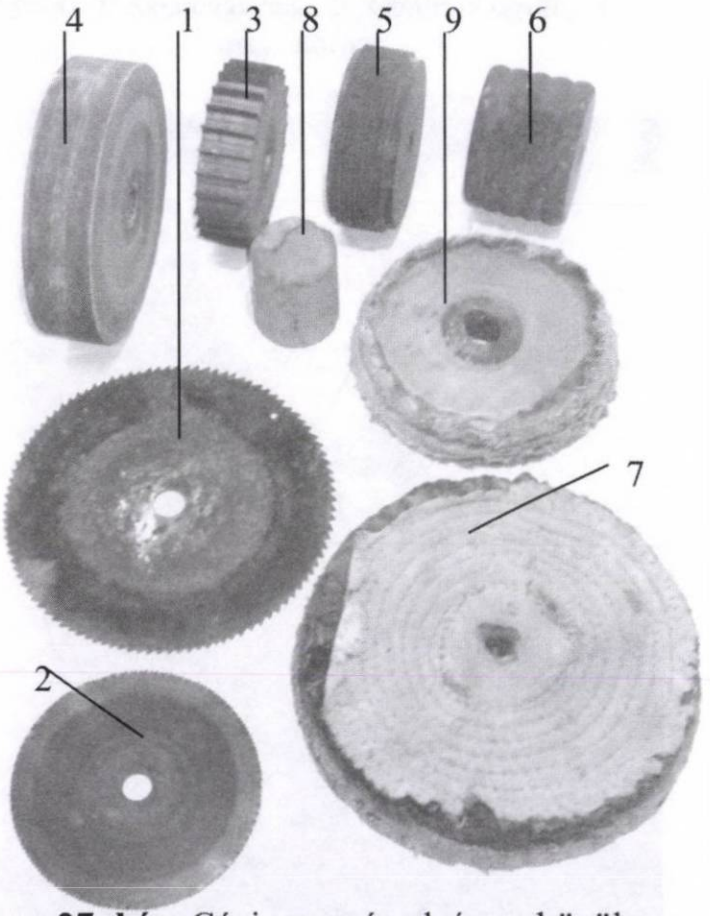

27. kép. Gépi szerszámok és eszközök:
1 – daraboló fűrész, 2 – szabófűrész, 3 – krackerék, 4 – szaruköszörű korog, 5 – fésűfog hegyező, 6 – párkány díszítő (hullámosító), 7 – csiszoló korong, 8 – fényező paszta, 9 – fényező korong

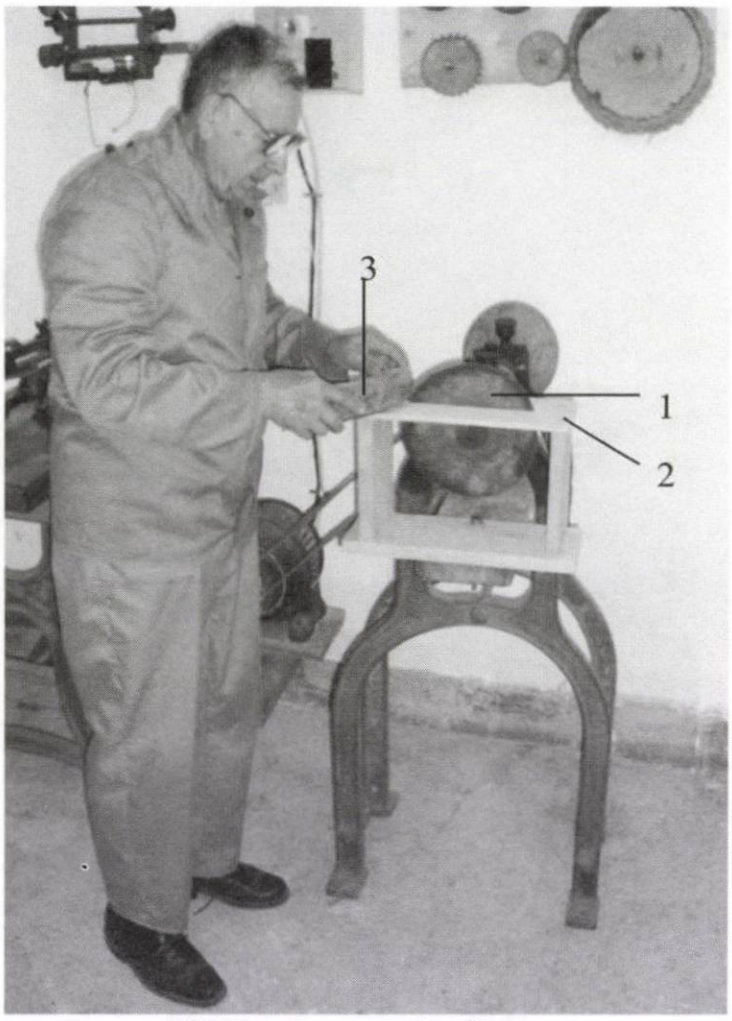

28. kép. A szaru darabolása:
1 – forgó körfűrész, 2 – anyagtámasz, 3 – kézben tartott szaru

29. kép. Kracolás művelete:
1 – forgó krackerék (sorozatmaró), 2 – kézben tartott anyag, 3 - védő

30. kép. A fésűnek kiszabott szarudarab fogvágás előtti méretre koszörülése:
1 – forgó köszörűkorong, 2 – kézbenntartott szaruanyag

31. kép. A fésű fogainak hegyezése

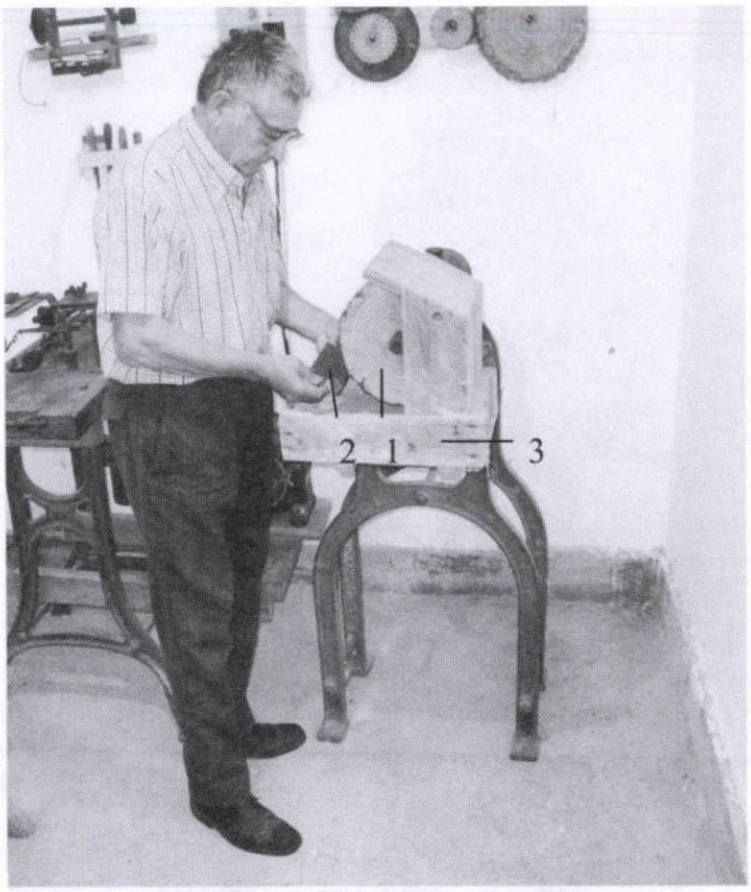

32. kép. A fésű gépi csiszolása:
1 – textil csiszoló korong a tengelyre szerelve, 2 – téglapor iszapba bemártott fésű, 3 – fadoboz az iszap tárolására

33. kép. A fésű fényezése

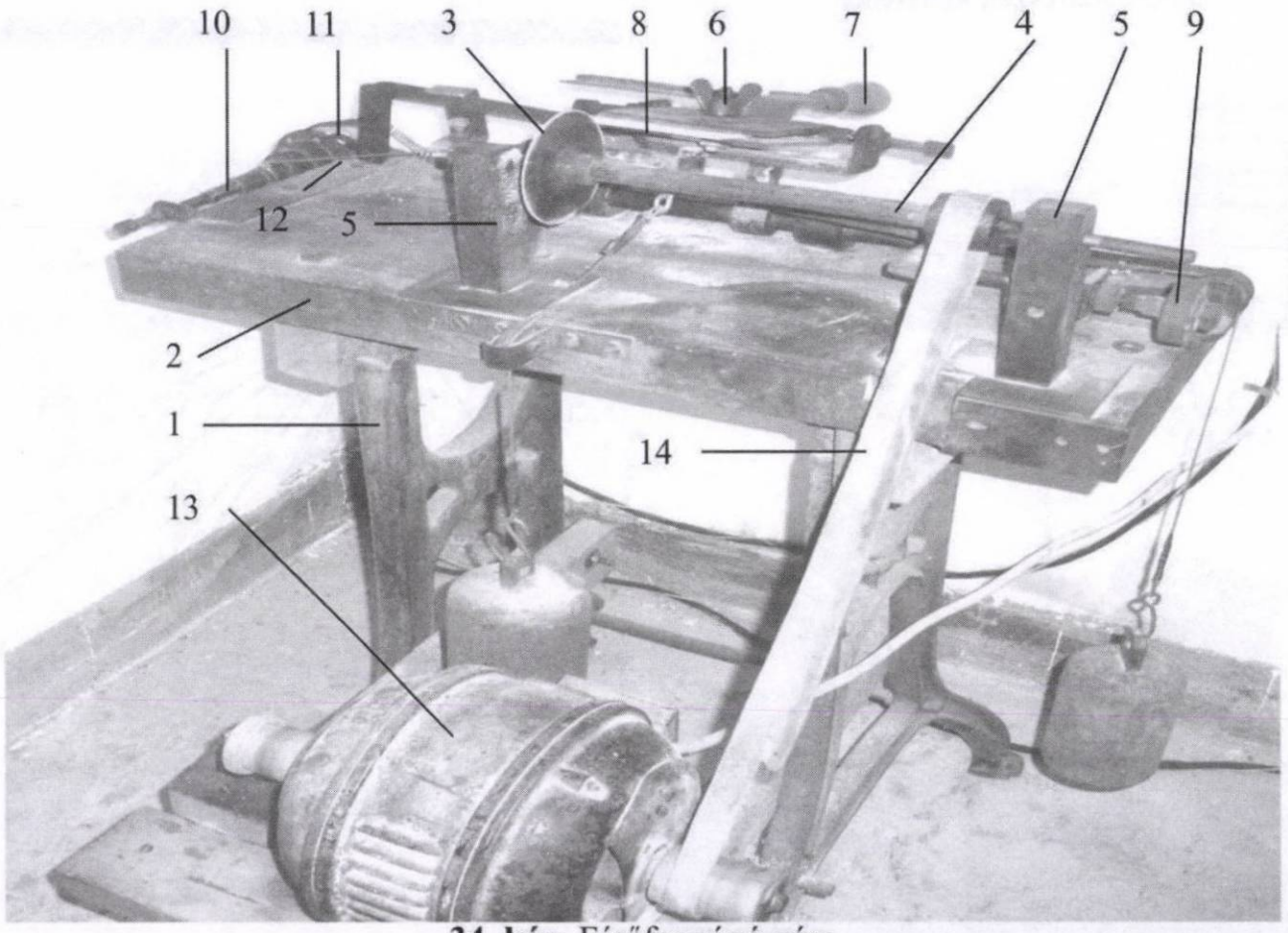

34. kép. Fésűfogvágó gép:
1 – öntöttvas állvány, 2 – gépasztal, 3 – fogvágó fűrész tengelyre szerelve, 4 – fűrésztengely, 5 – a tengelyt tartó acél csúcsok, amin a tengely forog, 6 – anyagbefogó, 7 – nyél az anyagbefogó mozgatására, 8 – a fésű anyaga fogvágásra előkészítve, 9 – fogmélység szabályzó, 10 – fogszélességet szabályzó orsó fogaskerékkel, 11 – a fogaskereket mozgató nyelvek, 12 – az anyagbefogót továbbító acél zsinór, 13 – villanymotor, 14 – lapos bőrszíj

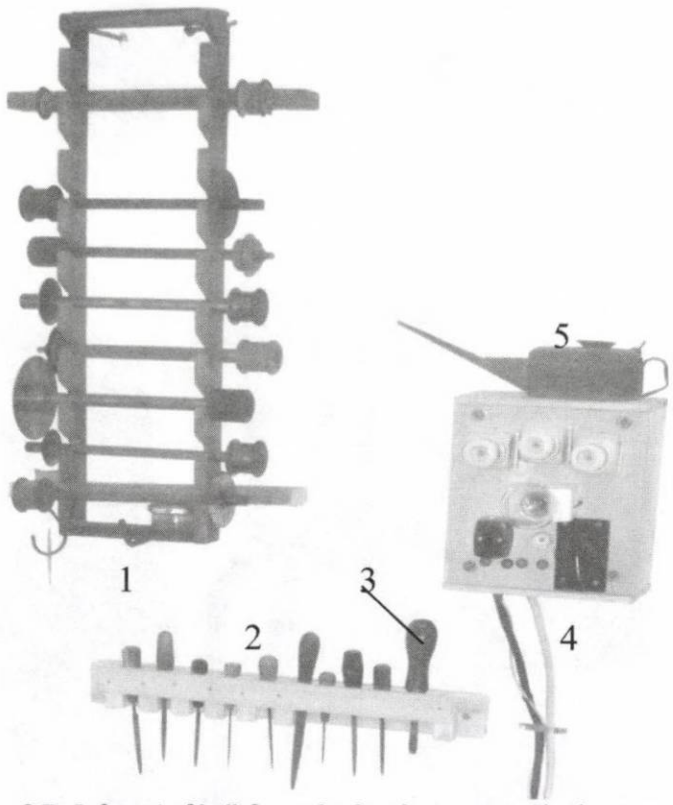

35. kép. A fésű fogvágó gép tartozékai:
1 – tartó a különböző méretű tengelyre szerelt fogvágó fűrészeknek, 2 – tartó a különböző méretű háromszögű fűrészreszelőknek, 3 – csavarhúzó a tengelyek gyors cseréjéhez, 4 – villamos kapcsolótábla a motor működtetéséhez, 5 – olajozó a gépalkatrészek kenéséhez

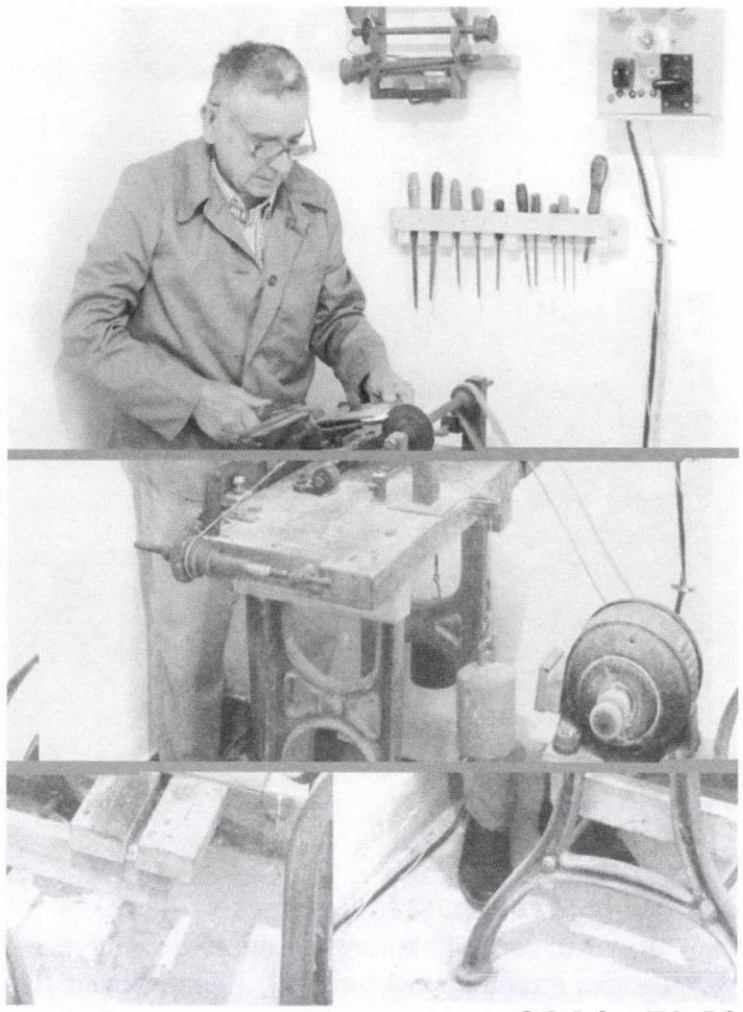

og vágása
l

36. kép. Fésűf
géppe

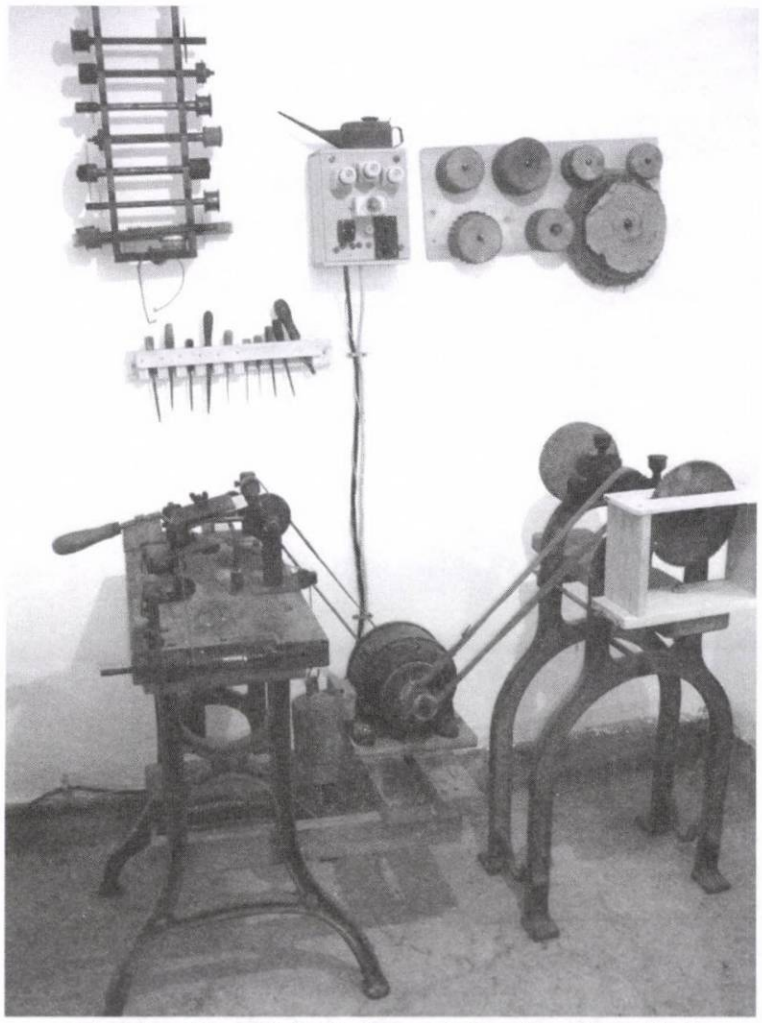

37. kép. Nagykárolyban első gépesítet fésűs műhely két alapgépe egy motorról működtetve

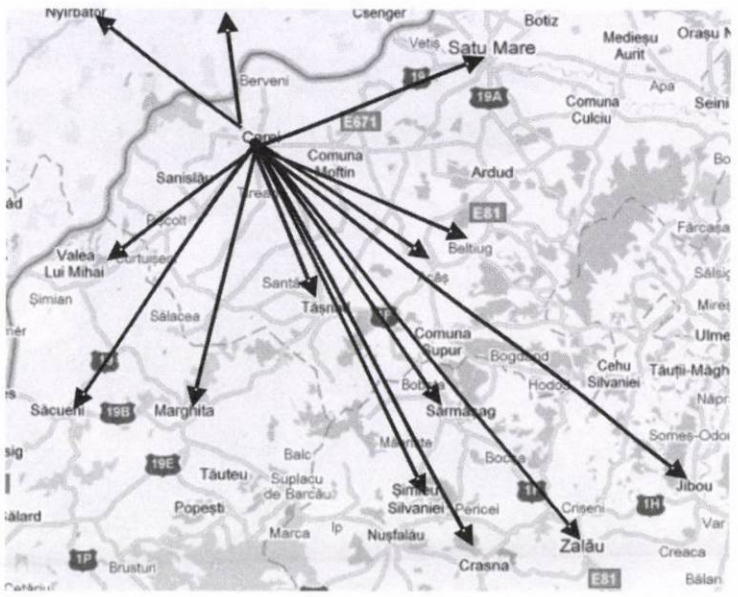

38. kép. A nagykárolyi fésűsök által látogatott piacok.

Universul cotidian la ucrainenii din comuna Ruscova

Irina Liuba Horvat
Vasile Horvat

Primele ştiri scrise despre Ruscova. Istoricul localităţii Ruscova începe în momentul în care rutenii (ucrainenii) apar pe valea râului Ruscova, unde îşi întemeiază primele gospodării, punând bazele uneia dintre cele mai vechi aşezări ale acestei etnii în Maramureşul istoric. Ruscova a făcut parte din cnezatul de vale al Bogdăneştilor, care, din cele 7 existente în Maramureşul voievodal din secolul al XIV-lea, era cel mai important, atât ca putere economică, mărime (fiind format din 17-18 sate, la care s-au mai adăugat, ulterior, alte 4 sau 5 sate), cât şi politică. Familia Bogdăneştilor, prin Bogdan, va fi întemeietoarea Ţării Moldovei[1]. uscova se număra printre satele stăpânite, înainte de anul 1353, de Iuga, după partajul cu Bogdan[2], fiind întărită şi hotărnicită, în 1353, fiilor lui Iuga, împreună cu celelalte sate ale domeniului, ca „moşia principală Cuhea", când hotarul trece pe la izvorul „fluvy Oroszviz" (Valea Rusului).

Ruscova apare ca „posessio Orozviz" în 1373, aflându-se dincolo de limitele fostului domeniu al lui Bogdan, hotărnicit pentru Drăgoşeşti şi cotropit de aceştia înainte de 1390, când deja le aparţine ca „posessio Orozfalu"[3]. Cu toate transformările care au avut loc de-a lungul timpului în viaţa comunităţii ucrainene din Ruscova, elementele de rezistenţă care definesc specificitatea acestei etnii-ca, de altfel, ale oricărei alteia: limba, tradiţiile, obiceiurile, credinţele, tipul de gospodărie, portul, comportamentul cotidian, alimentaţia etc., inclusiv respectul manifestat faţă de valorile culturii materiale şi spirituale moştenite de la înaintaşi-se menţin încă vii şi, prin urmare, generaţiile de azi şi cele care vor urma trebuie să facă tot ce le stă în putinţă pentru a le salva de pericolul unei dispariţii premature.

Casa. Dispunând de lemn de calitate, care se găseşte din belşug în zonă, casele şi anexele gospodăreşti, biserica, crucile de morminte şi de hotar până în secolul al XIX-lea erau în exclusivitate din acest material. Casa tipică locului avea un plan simplu. Construcţia se sprijinea pe o fundaţie solidă din piatră de râu sau de carieră, peste care se aşezau tălpile din bârne groase, cioplite din lemn de brad. Pe tălpi se aşezau pereţii de lemn rotund, în linie orizontală, îmbinaţi, la colţuri, în cheutori sau sub formă de coadă de rândunică sau căuc. Acoperişul - de obicei, mai înalt pentru a facilita scurgerea zăpezii abundente din zonă - era în 4 ape, pe o şarpantă de lemn, peste care se aşeza draniţa din lemn de brad, bătută la două rânduri. Casa avea un pridvor deschis (*şatra*). Din şatră se intra în tindă, printr-o uşă ornamentată în stil local, care asigura accesul atât în camera de locuit, cât şi în cămară.

Tinda (*horome*) şi cămara (*comora*) erau destinate depozitării diverselor obiecte de uz gospodăresc şi alimentelor. Într-un colţ al tindei se afla groapa de păstrare a cartofilor, acoperită cu un pod de scânduri. Pereţii din tindă şi cămară nu erau tencuiţi. Era tencuită doar camera de locuit, cu lut, iar tavanul era placat cu scânduri vopsite în culoare închisă, de obicei, maro. Un spaţiu important al casei îl ocupa podul, foarte spaţios, la care se ajungea printr-o scară de acces în tindă. În pod se păstrau pentru nevoile alimentare ale întregului an: porumbul, făina şi afumăturile de porc (şunca, slănina, cârnaţii). Interiorul locuinţei era expresia bunului gust, ingeniozităţii gospodinei şi, mai ales, stării materiale a familiei. Casa a fost şi rămâne adăpostul şi mărturia continuă a vieţii familiale şi economice a săteanului, ea constituind centrul de interes al tuturor studiilor privind ilustrarea universului cotidian rural. Un loc principal în decorul unei locuinţe îl ocupă mobilierul şi ţesăturile, confecţionate din materia primă obţinută în gospodărie. La intrarea în camera de locuit (casa frumoasă - *poradna hija*), pe partea dreaptă, se afla cuptorul cu vatră, având funcţii multiple: preparatul hranei, încălzitul casei, precum şi locul de odihnă al copiilor şi bătrânilor, pe timp de iarnă. În continuare, se afla patul din scânduri, umplut cu paie, acoperit de cearceaf şi, apoi, de cerga din lână. Un loc la fel important avea ruda (*hreadka*) de brad, fixată în tavan, pe lungimea peretelui, pe care erau aşezate cergile, covoarele ţesute, ştergarele ţesute, feţele de masă, pernele etc., acestea reprezentând starea materială şi socială a proprietarului casei. Lada de zestre ocupa şi

---

[1] Sergiu Columbeanu, *Cnezate şi voievodate româneşti*, Editura Albatros, Bucureşti, 1973, p. 69.
[2] Ion Mihaly, *Diplomele maramureşene din secolul al XIV-lea*, Sighet, 1900, p. 98.
[3] Ion Mihaly, *Diplomele maramureşene din secolul al XIV-lea*, Sighet, 1900, p. 98.

ea un loc deosebit în cadrul mobilierului, în ea păstrându-se hainele şi podoabele familiei. Lăzile erau frumos ornamentate prin încrestături de diferite forme. Între ferestre se afla spaţiul rezervat mesei. De ea sunt legate cele mai importante momente din familie: botezul, nunta, înmormântările. Locuinţa contemporană are cu totul o altă organizare interioară, datorită noilor cerinţe ale vieţii moderne: mai multe încăperi, mobilier diversificat, în funcţie de starea materială a proprietarului.

Costumul popular. În reliefarea identităţii unui popor, veşmântul constituie emblema sa de recunoaştere, marca de apartenenţă la un anumit spaţiu cultural, pe care îl identifică şi îl defineşte, fiind un semn distinctiv şi având - alături de limbă, obiceiuri şi tradiţii - un rol deosebit de important în evidenţierea coordonatelor fundamentale ale specificului etnic. Costumul popular reprezintă o unitate stilistică, care nu exclude, însă, o mare bogăţie şi diversitate de forme ornamentale şi culori. Această unitate de stil a costumului este conferită de utilizarea aceloraşi materii prime în confecţionarea pieselor de port din fibre vegetale (cânepă, bumbac) şi fibre animale (lână). La această unitate a materialului (prelucrat în diferite tehnici, în cadrul gospodăriei ţărăneşti) se adaugă şi unitatea de croi, bazată pe tradiţii şi practici îndelungate, transmise din generaţie în generaţie. Un alt element de unitate a costumului ţărănesc îl constituie decorul discret, amplasat în câmpuri ornamentale bine definite, care subliniază liniile croielii. Pe fondul alb al costumului popular, se detaşează motivele ornamentale dispuse în părţile vizibile: la gura cămăşii, pe mâneci sau pe guler. Un alt element cu funcţie decorativă esenţială, care conferă unitate costumului, îl constituie cromatica (culorile de bază: roşu, negru).

Din timpuri străvechi, costumul avea diferite funcţii: practică, de protejare, ocrotire (apărare), rituală, estetică, socială, naţională. Cele mai importante funcţii erau cele de practică şi protejare, fără a diminua, însă, rolul celorlalte (cea de ocrotire, de exemplu: în credinţele populare, cusăturile şi ţesăturile aveau menirea să apere omul de duhuri rele şi "deochi"). O altă funcţie importantă era cea rituală, care impunea haine noi, nepurtate pentru diferite ritualuri sau obiceiuri (costum de mire/mireasă, haine de înmormântare). Un rol important îl aveau atributele-simbolurile: floarea, cununiţa, culoarea florilor, formele cusăturilor etc. În toate perioadele, costumul a îndeplinit o funcţie socială, prin reglementarea modului de purtare a tuturor hainelor şi influenţa exercitată asupra alegerii materialului din care se confecţionau acestea. În accepţiunea curentă, costumul reprezenta rangul social al individului. Acest lucru se observă în construcţia diferitelor piese, în simbolistica culorilor, a materialului, potenţate de altă funcţie - cea estetică. Ultima funcţie, cea naţională, arată perioada de formare a costumului şi relevă ceea ce este comun în portul popular al unui popor.

Portul ruscovenilor are elemente constitutive aproape identice, ca formă, cu cel al tuturor satelor Maramureşului, mai puţin vechea cămaşă (purtată atât de bărbaţi, cât şi de femei). Numită *huţulca*, aceasta nu se mai păstrează, excepţie făcând satele ucrainene mai izolate, cum ar fi Poienile de Sub Munte sau Valea Vişeului. Spre deosebire de cămaşa bărbătească, invariabilă în timp, cea femeiască cunoaşte mai multe variante, prima şi cea mai reprezentativă fiind *huţulka.* Este compusă din două straturi (cel din faţă şi cel din spate), introduse sub un guler îngust, brodat cu fire viu colorate: roşu, negru, albastru etc. Mâneca este legată direct de poale, ornamentată parţial (pe umeri sau pe antebraţ) sau total (pe toată suprafaţa braţului). Manşeta se decora în acord cu gulerul sau cu restul mânecii. La bărbaţi, broderia şi combinaţiile de culori erau mai simple. Un alt tip de cămaşă purtată de femei este cămaşa lungă - *dovha sorocika*. Cele două stanuri, precum şi mânecile de tip kimono, erau prinse sub un guler îngust, brodat, cu deschizătură în spate. Mâneca se termina cu o manşetă îngustă, brodată, însoţită de un volan. Partea de jos, vizibilă de sub zadii, era decorată cu broderie lucrată manual (cipcă). Cămaşa folosită la ora actuală este rezultatul influenţelor reciproce ale zonelor învecinate din punct de vedere geografic, fără conotaţie etnică.

Costumul femeiesc este mai bogat ca număr de piese şi mai diversificat cromatic decât cel bărbătesc. **Cămaşa** pentru femei este ţesută în casă, la război manual, din pânză de cânepă (pentru zilele de lucru) şi din bumbac (pentru zilele de sărbătoare). În faţă, are un decolteu de formă rectangulară, brodat cu ornamente florale, în culori vii (roşu, verde, albastru), într-o bogată paletă de combinaţii, dovedind fantezia şi talentul femeilor, transmise din generaţie în generaţie. Mânecile sunt trei sferturi sau lungi, terminate cu o manşetă mai largă, încreţită în întregime şi brodată, iar pe margine se completează cu *"cipca"* (dantelă) cu "coltişori"-*zubke*.

Poalele (fusta din pânză albă, ţesută în casă, peste care se aşează cele două zadii- *plate*) sunt confecţionate din acelaşi material ca şi cămaşa, mai largi şi încreţite puţin la talie, iar jos, pe

margine, sunt tivite cu aceeaşi *"cipca"* cu coltişori (făcută cu acul de croşetă), care trebuie să se vadă pe sub zadie, pentru a contura imaginea artistică a costumului. Peste poale, în faţă şi în spate, prinse cu baiere de lână împletite (şnur din lână - *haşnek*, în mai multe culori) se pun două **zadii** vărgate, cu dungi orizontale, într-o succesiune cromatică: roşu cu negru, galben cu negru, verde cu negru etc., diferind de la un sat la altul, mărginite de dungi subţiri, de culoare neagră, numite *brivke*. La costumul de nuntă, zadia obişnuită din faţă era înlocuită cu o altă piesă vestimentară din postav verde sau albastru, decorată la marginea inferioară cu o broderie.

Pieptarul (*laibek*) este din piele albă. Marginile pieptarului sunt prevăzute cu o bordură îngustă de piele, sub formă de zimţi (*zubke*), de culoare neagră sau maro (mai demult, cromatica era la fel cu a cojocului bărbătesc). O altă variantă de pieptar, folosită mai ales în trecut, era din lână vopsită în verde. Cel de sărbătoare este confecţionat din piele de oaie sau de miel (cu blana înăuntru), scurt şi strâmt, fără mâneci, cu motive florale abundente, care cuprind toată suprafaţa, într-o mare varietate cromatică. Pielea de oaie este tăbăcită acasă, după reţete străvechi, iar cusutul se făcea, în totalitate, manual.

Guba (*petec sau reklec*), de culoare gri**,** era confecţionată din "pănură" (ţesătură) de lână şi tivită cu mâna. Mâneca era aplicată puţin mai jos de umăr. Gulerul era aplicat, de tip "rusesc", tivit cu catifea neagră şi se purta neîndoit.

Opinca, folosită ca încălţăminte tradiţională, este confecţionată din piele de viţel tăbăcită manual, iar glezna piciorului este înfăşurată în obiele groase din lână albă (*onici*) sau ciorapi croşetaţi din lână albă, cu diferite modele geometrice (*capciure*).

"Zgărdanul" se poartă în jurul gâtului**,** ca element de podoabă, şi este făcut din mărgeluţe foarte mici, împletite în motive geometrice, de diferite culori. La fel ca alte obiecte decorative, este asortat, prin culori şi mărime, cu vârsta pe care o are posesoarea.

Baticul este confecţionat din caşmir, de dimensiuni mari, terminat cu franjuri (*toroke*). Culorile cele mai folosite erau roşul, verdele şi negrul, cu ornamentaţii florale. În prezent, sunt folosite baticuri de dimensiuni mai mici, din caşmir, importate, mai ales, din Slovacia.

Costumul bărbătesc este mult mai simplu decât cel femeiesc (ca număr de piese, varietatea croiului şi cromaticii). **Cămaşa** este ţesută din pânză de cânepă, cusută simplu, cu broderii la gât (*oşeiok*) şi la mâneci (*zubke*), mai târziu, din bumbac. Gura cămăşii (*hrudne)* este legată cu aţă albă, împletită (*sciumke*), care se termină cu mâţişoare, numite *ketiţi*. Mânecile sunt largi, lungi sau trei sferturi şi se termină, la cămăşile de sărbătoare, cu "cipca cu colţişori".

Pantalonii (numiţi "gatii") se poartă vara, sunt foarte comozi (largi şi scurţi, până deasupra gleznelor) şi, fiind ţesuţi din pânză de cânepă, se destramă la marginea inferioară. Iarna se poartă "cioareci" ("*holoşni*") simpli, deosebit de călduroşi, din lână albă sau gri.

Pieptarul (*laibek*) este din piele albă. Marginile pieptarului sunt prevăzute cu o bordură îngustă de piele, sub formă de zimţi (*zubke*), de culoare neagră sau maro. Pieptarul de sărbătoare este confecţionat din piele, cu blana pe dinăuntru, brodat, cu multe elemente ornamentale (ţinte din metal, ciucuri din lână).

Guba (*petec sau reklek*), de culoare gri**,** era confecţionată din "pănură" (ţesătură) de lână, tivită cu mâna, având mânecile aplicate (puţin mai jos de umăr). Gulerul era tot aplicat, de tip "rusesc" şi se purta neîndoit. Mai târziu, era cusut la maşină şi tivit la guler cu catifea neagră. Gubele se confecţionau în sat, de meşteri locali, specializaţi - spre exemplu: Ţiudic Alexa (zis Zalizneak), cu soţia, Bumbar Vasile (zis Ivanek). Mai târziu, din motive de modă, se vor comanda la Borşa. Modelele de culoare albă, împrumutate din satele româneşti, se numeau "*voloski peteke*".

Straiţa era ţesută în carouri sau "aleasă.

Portul copiilor, în general, este acelaşi cu al adulţilor. În trecut, copiii până la vârsta de 11 ani erau îmbrăcaţi cu cămăşuţe lungi, indiferent de sex.

Portul tradiţional al ucrainenilor are o terminologie bogată, care coincide unui sortiment variat de piese ale portului femeiesc şi cel bărbătesc, unele din ele manifestând şi deosebiri la nivel de localităţi (de exemplu fiecare comună ucraineană are mici diferenţe în coloristica zadiilor, a formei şi elementelor florale ale cămăşii, accesoriilor). Costumul tradiţional prezenta anumite semnificaţii (de ceremonii, ritualice, de trecere în statut social, legat de vârstă, profesie etc.). În perioada actuală începe să dispară aproape în totalitate costumul tradiţional, el fiind utilizat în principiu doar la sărbătorile calendaristice, în manifestările folclorice de la casele de cultură, şcoli, grădiniţe. Din păcate, valorile tradiţionale din comună nu mai sunt ceea ce au fost, iar tentativa

cercetătorului de a descoperi obiecte autentice se loveşte de multe ori de caracterul din ce în ce mai perisabil al patrimoniului cultural tradiţional. Intensificarea cercetărilor etnografice realizate pe diferite teme, în special pe anumite zone, cele ale căror valori, odinioară numeroase, sunt acum pe cale de dispariţie, constituie singura soluţie pentru a documenta, cel puţin, nişte elemente culturale a căror existenţă nu va depăşi mai mult de câţiva ani.

Bibliografie

Sergiu Columbeanu, *Cnezate şi voievodate româneşti*, Editura Albatros, Bucureşti, 1973.
Ion Mihaly, *Diplomele maramureşene din secolul al XIV-lea*, Sighet, 1900.

Daily universe of the Ukranians in Ruscova

Abstract

The paper presents a case study of the local traditions of a minority localized in Northern Romania. The Ukrainians living in Ruscova (Maramures County) have conserved a rich cultural heritage, specific for this area and for this ethnic group, but also unique by a few distinct elements. The costume is one of the most representative features of a traditional community. The Ukrainian traditional costume has a rich terminology, corresponding the variety of elements of the feminine and masculine costume. The terminology and character of the costume differs also from region to region, even from village to village. For example, every Ukrainian village has its own specific colors, shape and ornaments of the apron ("zadia"). Every traditional costume has its own significance: ceremonial, ritual, social status, age etc. Nowadays the traditional costume is no longer a permanent feature of the village, being used only during the folkloric representations. Unfortunately, the traditional values of the village are no longer what they used to be, and the attempt of the ethnographer to discover authentic artifacts is limited by the perishable character of the traditional cultural heritage.

Obiceiuri de Crăciun. Colinde din manuscrisele Segarcea

Maria Lobonţ Puşcaş

Cultura tradiţională are la bază un sistem complex de obiceiuri şi tradiţii, format din toate obiceiurile sărbătorilor religioase de peste an şi ale celor mai mari sărbători creştine Paştile şi Crăciunul. Acest sistem este corelat la norme şi reguli de convieţuire socială. Crăciunul, mai mult decât oricare dintre sărbătorile de peste an, implică întreaga comunitate, obiceiul colindatului fiind liantul dintre biserică, individ şi comunitate. Din păcate, marea majoritate a acestor obiceiuri s-a pierdut, iar cele care s-au mai păstrat şi-au pierdut adevărata semnificaţie.

Pregătirile pentru Crăciun începeau odată cu intrarea în postul Crăciunului, din 15 noiembrie, când se terminau şi toate muncile agricole. Această lungă perioadă de pregătire demonstrează importanţa sărbătorii. Bărbaţii casei aveau obligaţia să asigure lemnele pentru întreaga iarnă, cerealele pentru hrana animalelor, materia primă necesară preparării mâncărurilor pentru sărbătoare. Tot ei se ocupau de tăierea porcului, femeile se ocupau cu pregătirea mâncărurilor, a casei şi a hainelor de sărbătoare "bărbaţii mereu la pădure să facă lemnele de foc, tăt ii mereu şi la moră, apoi cu o săptămână înainte de Crăciun să tăie porcu. O fost o vreme când nu tătă familia ave porc, o fo când s-o tăiet porci de câte 50-60 de kile, trebuie tare bine să-l împarţi să ai de sărbători şi să rămâie ceva şi pentru vară"[1]. Acum erau scoase din lăzile de zestre ştergurile, cergile, rudarele şi toate cele necesare decorării casei, gătatul casei era preocuparea de bază a familiilor ce aveau fete de măritat. Cu ocazia colindatului, feciorii din sat aveau ocazia de-a vedea zestrea fetelor. În toată perioada postului nimeni nu mânca produse de origine animală, nici măcar copiii. Tot în această perioadă, copiii şi tinerii, alături de adulţi, îşi pregăteau suita de colinde cu care vor umbla la colindat.

Ultimele zile dinaintea Crăciunului erau dedicate pregării de către femei a mâncărurilor de sărbătoare: coptături-colaci, pâine, cocuţi, cozonaci şi preparate din carne specifice Crăciunului-sarmale, cârnaţi şi costiţe fripte etc.

Obiceiul colindatului avea şi el regulile precise după care se desfăşura, grupurile de colindători fiind organizate pe categorii de vârstă. Colindatul în satul tradiţional începea în ziua de ajun cam de la prânz. Copiii erau cei care începeau a colinda. Ei erau răsplătiţi cu fructe, colaci ori nuci, iar din anii 70 ai secolului trecut ei primeau şi bani. Aceştia erau urmaţi de adolescenţi care umblau în grupuri mai mari, ei primeau drept plată pentru colindat mâncare şi băutură. Adulţii umblau la colindat seara şi întreaga noapte de Ajun. În general, copiii colindau tot satul, adolescenţii preferau casele cu fete de măritat, iar cei adulţi colindau la casele vecinilor şi ale rudeniilor. O altă categorie de colindători era reprezentată de familiile foarte sărace, ori cele de ţigani care colindau prin tot satul pentru a aduna alimente.

Colindele, după tematică, "pot fi clasificate în două mari categorii: profane şi religioase. Colindele profane sunt cele mai vechi (tematica multora dintre ele fiind întâlnită şi în colindele înregistrate în anii 1884 şi 1895) şi au la bază obiceiul precreştin de a se face urări de sănătate, fericire, prosperitate la început de an"[2].

Crăciunul în satul tradiţional însemna perioada dintre 24 decembrie şi 6 ianuarie. În această perioadă se putea colinda, iar desfăşurarea altor activităţi casnice precum spălatul hainelor, frământarea şi coacerea pâinii era interzisă. De asemenea, nu se făceau nunţi, iar botezuri doar în cazuri excepţionale.

Intenţia noastră, acum, este de a evidenţia cele spuse cu ajutorul valoroaselor culegeri de folclor din regiunea Maramureş (Sătmarul, Sălajul, Maramureşul de azi), realizate de Stelian Segarcea la mijlocul secolului al XX-lea. Colindele laice, profane pe care domnul S. Segarcea a reuşit să le tezaurizeze în manuscrisele sale vin în sprijinul cercetătorilor, a specialiştilor şi al tuturor celor interesaţi, ele aducând în atenţie bogăţia culturii tradiţionale din zona studiată. Publicarea integrală a manuscriselor este o dorinţă mai veche a Muzeului Judeţean. Acest lucru ar da un plus de valoare întregii colecţii.

---

[1] Inf. Maxim Maria, 73 ani, Soconzel, judeţul Satu Mare, 2010.

[2] Ioan Toşa, *Crăciunul în lumea satului românesc de la sfârşitul secolului al XIX-lea*, Editura Mediamira, Cluj Napoca 2000, p. 45.

Stelian Segarcea face în manuscrisele sale o categorisire a colindelor după cum urmează: *Colinde pentru copiii* şi *Colinde pentru adolescenţi, feciori şi maturi*, care la rândul lor, conţin multiplele variante ale colindelor cunoscute, spre exemplu *Ferice de omul bun*. La această categorie avem 12 colinde. O altă categorie este cea a *Colindelor şi legendelor despre zidirea lumii,* iar cea de a patra categorie stă sub semnul laitmotivului *Mâine anul se înnoieşte*. Acest ultim capitol cuprinde două categorii de oraţii: oraţii la finalul cântatului sau uratului şi strofe de încheiere a colindelor. În categoria colindelor pentru copii avem variante ale aceleiaşi colinde din patru raioane ale Transilvaniei care circulau în aproximativ aceeaşi perioadă. Toate colindele pe care le aducem în discuţie au fost culese de către Stelian Segarcea, notele sunt cele indicate pe manuscrise de către culegător .

I.Colinde pentru copiii

Corindiţă cu codiţă

Corindiţă
Cu codiţă,

Hoalbă ochii la poliţă,
Văd un cârnaţ şi-un colac
Ai de mine, bine-mi plac!

Zică gazda, câte-a zice,
Fără cârnaţ nu ne-om duce,
Făr-un şold, făr-o spinare,
Supere-se cât de tare!
1947, inf. Ionaş Maria, 20 ani, 7 clase primare, comuna Mădăras, raion Satu Mare

Corindiţă cu codiţă

Corindiţă
Cu codiţă,

Dă-mi cârnaţi de pe poliţă,
Puică neagră bagă-n sac,
Scoală, gazdă, dă-mi colac!

De mi-i da,
De nu mi-i da,
Altul nu te-om colinda,
Că mi-i scurtă gubiţa[1],
Şi mă tem c-oi îngheţa!
1946, inf. Dăncuş Anuţa, 64 ani, analfabetă, com Ieud, raionul Vişeu

Corindiţă cu codiţă

Corindiţă
Cu codiţă,

Hoalbă ochii la poliţă,
Văd un colac şi-un cârnaţ,
Sculaţi, gazde şi ni-i daţi.

Şi cârnaţul,
Şi colacul,
Cât rotiţa plugului,
Ţop, în straiţa pruncului,
Că de-aseară
Stăm pe-afară
Şi ne-o nins, ne-o poleit,
Şi pe cap ne-o brâzgăit[2].

Ne-o picurat picurele
După tăte streşinile,
Şi ne-o-nverzit hainele!
Dacă, gazdă, nu te-ncrezi,
Ieşi afară şi ne vezi,
Şi fii, gazdă, sănătos
Să plăteşti colindul nost!
1947, inf. Topran Eva, 65 ani, analfabetă, com. Ulciug, raionul Cehul Silvaniei

Corindiţă cu codiţă

Corindiţă
Cu codiţă,
Hoalbă ochii la poliţă!

Văd un colbas[3]
Şi-un cârnaţ,
Scoală, gazdă, şi mi-l daţi.

Cât rotiţa plugului,
Umple straiţa pruncului,
Să se ducă-n drumul lui.

Cât rotiţa
C-a umplea
Straiţa mea
Cea mititică,
Şi-oi pleca
În calea mea.
1957, inf. Borza Mihai, 55 ani, 4 clase primare, satul Blaja, com. Tăşnad, raionul Carei

Colinde pentru copii care erau colindate în zona Sătmarului.

Slobozi-mă, gazdă-n casă

Ciucuri[4] roşii de mătasă
Slobozi-mă, gazdă-n casă!
Dă-mi colacul, de mi-i da,
Că mi-i spartă opinca.

Puică neagră bagăn sac,
Scoală, gazdă, dă-mi colac!

---

[1] Gubiţă, diminutiv pentru gubă = îmbrăcăminte lungă din dimie sau ţesătură de lână bătută la piuă, care se poartă în timpul iernii, zilelor friguroase sau chiar pe ninsoare sau ploaie

[2] ne-o brâzgăit= ne-a burniţat

[3] colbas=caltaboş

[4] ciucuri= pantaloni

Dă-mi colacul,
De mi-i da,
Altul nu te-oi corinda
Că mi-i spartă opinca.

C-am venit şi noi o dată
La un an cu sănătate,
La tăţi să ne fie
Mare bucurie.

Ieşi afară,
Găzdioară,
Dă-ne un covrig,
Că murim de frig!
1956, inf. Hodas Ion, 42 ani, 4 clase primare, agricultor, sat Cig, com Tăşnad, raion Carei

Bună seara la Moş Ajun
Bună seara la Moş Ajun
Că mâine-i Crăciun.
Am venit să vă cântăm
Şi să vă urăm:
S-aveţi sănătate,
În casă de tăte,
La vară bucate!

Dacă v-am cântat,
Dacă v-am urat,
Daţi-ne colacul,
Colbasul
Şi cârnaţul,
Că la altă casă,
Ne-o dat carne grasă
Bună pentru varză!
1950, inf. Bătărceanu Virgil, 29 ani, 4 clase primare, agricultor, com. Vezendiu, raionul Carei

Flori dalbe de măr
Ciucur verde de mătasă,
Slobozi-mă gazdă-n casă,
Flori dalbe de măr!

Că de-aseară
Stăm pe-afară,
Picioarele ne-ngheţară,
Flori dalbe de măr!

Şi suntem cam obosiţi,
Caii treabă potcoviţi,
Flori dalbe de măr!

Cu potcoave de colac
Şi cu cuie de cârnaţ,
Flori dalbe de măr!
1950, inf. Şandor Ion, 75 ani, analfabet, com Moftinu Mic, raion Carei

Scoală, gazdă, dă-mi colac
Puică neagră bagă-n sac,
Scoală, gazdă, dă-mi colac:
Cât rotiţa plugului,
Umple straiţa pruncului:
Cât rotiţa tileguţii,
Umple straiţa fătuţii.

Hâş, găină pestricioară,
Scoală-te, fată fecioară,
Ori cu mere, ori cu nuci,
Şi colac să ne aduci
Ca să mulţumeşti pe prunci!
1947, inf. Silaghi Gheorghe, 70 ani, analfabet, com. Mădăras, raion Satu Mare

II. Colinde pentru adolescenţi. Feciori şi maturi

Noi umblăm din casă-n casă
Noi umblăm din casă-n casă
La tăţi care ne lasă,
Florile dalbe!
Noi n-alegem pe bogaţi
Dintre oamenii săraci,
Florile dalbe!

Noi, la rând, la tăţi umblăm,
Şi pe tăţi "îi colindăm"!
Florile dalbe!

La ferestre le cântăm
Şi de bine le urăm!
Florile dalbe!

Rămâi, creştin,
Cu bine!
Şi să ne-ntâlnim cu bine,
Florile dalbe!

Şi la anul care vine,
Tăt cu pace şi cu bine!
Florile dalbe!

1947, inf. Spătaru Vasile, 58 ani, 6 clase primare, com. Crucişor, raion Şomcuta

Noi umblăm să colindăm
Noi umblăm
Să colindăm,
Şi de bine vă urăm!

Asta-i seara lui Crăciun,
Tăt omu-i vesel şi bun:
Noi îi cântăm la fereastră,
El se veseleşte-n casă!

Rămâi, gazdă, sănătoasă,
C-asculţi colinda noastră:
La anul iar să zinim,
Frumos să te veselim!

1946, inf. Ştefan Petru a lui Pavel, 77 ani, 2 clase primare, com. Bârsana, raion Sighet

Ce sară-i şi astă seară?
Ce sară-i şi astă seară?

Asta-i sara lui Crăciun.
Când tăt omul trebe bun!
Numai regi şi împăraţi,
La inimă-nveninaţi,
Pentru pradă îs cercetaţi!

Dumnezeu s-o răzbunat,
Cinci bătăi o ridicat
Dar îi bai că nu se batu,
Rejele cu împăratu,

Că se batu
Tăt săracu,
Când lasă casa şi satu.

Ne-am ruga
La Precesta,
Să se-ncete bătaia!
Zie tata pruncilor,
Şi siuţul maicilor

Că pe câţi ni i-o dus neamţul,
Nu mai ştiu că îi Crăciunul,
Şi câţi îs în altă ţară,
Nu mai ştiu ce-i astă seară!

În loc de colindători,
Şuieră plumbii prin nori,
În loc de coconi cântând, umblă plumbii şuierând!

1946 , inf. Dunca Ioana, 20 ani, 4 clase primare, com. Bârsana, raion Sighet

Sus în vârful munţilor
Sus, în vârful munţilor
La fântâna sfinţilor,
La doi brazi alăturaţi,
La vârfuri amestecaţi,
Este-un leagăn de mătase
Împletit cu viţe-n şase.

Dar în leagăn cine doarme?
Doarme,
Doarme un
Om bun.

Vine-un cârd de rândunele
Cu glasuri de păsărele,
Şi-mi cântară,
Colindară,
Pe acest om bun scularǎ!

Vine-un cârd de porumbei
Cu glasuri de feciorei,
Şi-mi cântară,
Colindară,
Pe acest om bun scularǎ!

Scoală, scoală, om bun,
Că îi sara lui Crăciun,
Ş-amu vin colindători,
Copii, fete şi feciori,
Ca să cânte pânǎ-n zori,
Cântece de bucurie,
De pace şi veselie!

1947, inf. Boroş Aurel, 23 ani, 4 clase primare, com. Turţi, raion Oaş

În râtuţul cel frumos
În râtuţul cel frumos,
Florile dalbe!
Este-un pat
Mândru de brad,
Dar în pat,
Cine-i culcat?
Moş Crăciun îi mort de bat!

Nu ştiu-i bat,
Ori îi bolnav,
Văd că moartea-i stă la cap,
Cucu-i cântă la picioare!...

Taci, tu, vidră, nu lătra,
Căci Crăciunul nu l-om da!
I-om cânta
Şi s-a scula,
I-om hori şi s-a trezi,
Şi cu noi s-a veseli!...

1952, inf. Farcu Dumitru, 56 ani, 4 clase primare, agricultor, sat Portiţa, com. Vezendiu, raion Carei

Scris-o Domnul ce-o mai scris
Scris-o Domnul ce-o mai scris:
Scris-o masă
De mătasă,
Hoi, leroi, flori de măr!

Peste masă,
Grâu se varsă,
Între grâu,
Colaci de grâu,
Hoi, leroi, flori de măr!

Mâine-i mare
Sărbătoare
Şi om face praznic mare,
Şi-or veni din depărtări:
Luceferii grăitori,
Cu stele peţitor,
Ş-a veni şi mândrul soare
Ca să fie nănaş mare,
Hoi, leroi, flori de măr!

Feciorii cu bicele
Amu slobod câşlegele,
Să se mărite fetele!
1957, inf. Bujor Gheorghe, 36 ani, 6 clase primare, com. Săcăşeni. Raion Carei

Trei cocoşi negri cântau
Trei cocoşi negri cântau
Florile dalbe!
Şi pe garduri s-aşezau,
Şi către gazde grăiau:
Florile dalbe!

"Sculaţi-vă, gazde, sculaţi,
Curţile vă măturaţi,
Şi de prânz la boi le daţi,
Apa-n vase vă băgaţi,
Că din seara de Ajun,
Până-n seara lui Crăciun,
Tăt vă vin colindători,
Şi fiţi bine primitori,
Că vin să vă văselească,
Şi belşug să vă dorească,
După obicei străbun,
O dată pe an la Crăciun!"

1950, inf. Pop Ion, 68 ani, analfabet, com. Căuaş, raion Carei

Pe sub poala pomilor
Pe sub poala pomilor
Florile dalbe!
Pasc oile domnilor,
Florile dalbe!

Omăt mare ce-o picat,
Florile dalbe!
Oile tăte-or zgherat,
Florile dalbe!

Dumnezeu le-o auzit,
Florile dalbe!
Gios la ele-o coborât,
Florile dalbe!

Pe-o scară
Mândră de ceară,
Florile dalbe!
Şi o cules flori de vară,
Florile dalbe!

De struţul feciorilor,
Florile dalbe!
De cununa fetelor,
Florile dalbe!

1947, inf. Ţinerman Maria, 42 ani, analfabetă, com. Şişeşti, raion Şomcuta

Ferice de omul bun!
Ferice de omul bun,
Cum aşteaptă în ajun,
Praznicul lui Moş Crăciun,
Ca un obicei străbun!

Om bun,
Ce te-ai bucurat!
Mare masă-şi încărcat
Aşa plină de gustos,
Cât în sus, cât şi în jos!

Cu abrosul[5] de mătasă,
Şi pe el mâncare-aleasă,
Sus pe masă,
Vas cu vin,
Lângă el, paharu-i plin!

Pe masă, colac de grâu,
Cât ajunge până-n brâu,
C-astă seară omul bun,
Aşteaptă pe Moş Crăciun,
Cumu-i obicei străbun!

Şi aşteaptă până-n zori,
Să-i vină colindători,
La fereşti să-i ghersuiască,
Şi el să se veselească!

1947, inf. Silaghi Gheorghe, 70 ani, analfabet, com. Mădăras, raion Satu Mare

Aiest praznic luminat
Aiest praznic luminat
Noi cu drag l-am aşteptat,
Că-i praznicul lui Crăciun,
Ca un obicei străbun!

Pe masă avem colaci,
Maioş[6], vireşi[7] şi cârnaţi,
Şi canceul[8] ni-i tăt plin,
Nu cu apă, ci cu vin!

1947, inf. Corondan Iuliana, 45 ani, 4 clase primare, com. Doba, raion Satu Mare

Se scoală găzdoaia
Se scoală găzdoaia
Cu un căpoi,
Cât un butoi,
Cu mânuri înegrite,
Ca tânjeli pârlite!

Băgă mâna în lădoi,
Şi ne scoase-un ban sau doi
Şi vreo tri sau patru nuci,
De ţurgălăi la opinci!

Zică gazda, ce ne-o zice,
Fără cârnaţi nu ne-om duce,

---

[5]abros= faţă de masă. Cuvânt împrumutat din limba maghiară şi intrat în graiul ardelean.
[6]maioş, maioşi = caltaboş, cuvânt împrumutat din limba maghiară.
[7]vireş = cârnaţi umpluţi cu sângele porcului fiert şi închegat. Cuvânt împrumutat din limba maghiară.
[8]canceu = vas de sticlă prevăzut cu toartă, pentru adus vin sau apă la masă. Cuvânt împrumutat din limba maghiară.

Făr-un şold, făr-o spinare,
Supere-se cât de tare!

1947, inf. Silaghi Gheorghe, 70 ani, analfabet, com. Mădăras, raion Satu Mare

Feciorița gazdei

Feciorița gazdei
Dimineața s-o sculat,
Cizme roşii o-ncălțat,
Şi pe cap s-o piptănat,
La fântână o-alergat,
Şi pe ghizdele o aflat,
Un ciutaş[9]
De porumbaş

Fata iute-l prinse-n braţă
Şi-a fujit cu el spre casă,
Şi pe masă
Mi-l aşează.

Peste masă,
Grâu revarsă,
Să fii, gazdă, sănătoasă
Să plăteşti colinda noastră,
c-un colac frumos şi bun
Ca în seara lui Crăciun!

1957, inf. Racolța Terezia, 61 ani, 4 clase primare, com. Giungi, raion Satu Mare

Sara bună, lui Crăciun

- Veste bună, gazdă-n casă;
Sara bună, lui Crăciun!
- Treceţi, tineri, după masă,
Sara bună, lui Crăciun!

- Dar n-am venit să trecem,
Sara bună, lui Crăciun!
C-am venit să vă-ntrebăm,
Sara bună, lui Crăciun!

- Aiesta-i colac de grâu,
Sara bună, lui Crăciun!
- Vouă, cine vi l-o dat?
Sara bună, lui Crăciun!

- Datu-ni-l-o Dumnezeu,
Sara bună, lui Crăciun!
- La cei mici nebotezaţi,
Sara bună, lui Crăciun!

La cei mari,
Că-s cărturari,
Sara bună, lui Crăciun!

La cei mici,
Că-s ucenici!
Sara bună, lui Crăciun!
La cei bătrâni, înmormântaţi,
Sara bună, lui Crăciun!
Să nu fie-n veci uitaţi!
Sara bună, lui Crăciun!

1957, inf. Borza Mihai, 53 ani, 4 clase primare, agricultor, satul Blaja, com. Tăşnad, raion Carei

III. Legendele naşterii lui Hristos

Unde s-a născut Hristos?

Colindul naşterii

Născut-a, doamne, născut,
Dar nu ştiu unde-o născut
Maica sfântă, fiul Sfânt.

Mers-o-n grajdul cailor,
S-aşează în iezla lor,
Caii- ncep a tropoti,
Mâncând fânul a-l trozni.

Şi maica din grai grăia:
- Taceţi, cai, nu tropotiţi,
Mâncând fânul, nu-l trozniţi,
Durerea nu mi-o sporiţi!

Caii-n seamă n-o luau
Şi ei tăt îmi tropoteau,
Când mâncau,
Fânul trozneau.

Sculară-se,
Dusăre-se,
Colo-n grajdul boilor,
Se urcă în iezlea lor,
Boii molcom rumegau,
Nici un zgomot nu făceau,
Şi cu gura d-aborau.

Maica sfântă Fiu năştea
Şi către Iosif grăia
- Hai, Iosif, să blestemăm
Grajdul cailor şi caii
Că linişte nu-mi făceau,
Durerile când mă munceau,
Şi porneau
De tropoteu,
Şi fânul trozneau
Când mâncau.

- Fire-ţi,
Voi, cai, blestemaţi
Şi de mine şi de fiu,
Voi, şahan să n-aveţi sat
Numa-n ziua de Ispas,
Şi atunci numai un ceas!

Maica apoi din grai grăia:
- Hai, Iosif, să d-alduim
Grajdul boilor şi boii,
Pentru bunătatea lor.
- Fire-ţi, voi, boi, d-alduiţi

[9] ciutaş = care-i lipseşte ceva

Şi de mine şi de fiu,
Ca voi să aveţi saţău,
Şi când mereţi după plug,
Că - ţi mere tăt rumegând.

Maica sfântă jos îl puse
La o umbră de prun verde.
Prunul verde
Umbra-şi pierde.

Măicuţa din grai grăia
Şi pe prun îl blestema:
- Fire-ai, prun, tu, blestemat
Şi de mine şi de fiu,
Să nu steie frunza-n tine
Nici vara,
Nici primăvara,
Şi nici toamna,
Şi nici iarna!

Maica sfântă-n poală-l puse,
Tăt îl duse
Cât îl duse,
Până maica d-obosise.

Maica sfântă jos îl puse
La umbra de păruţ verde:
Păruţ verde
Umbra-şi pierde,
Şi maica se mânia
Şi-ncepea
De blestema:
- Fire-ai, păruţ, bletemat
Şi de mine şi de fiu,
Să nu steie frunza-n tine
Nici vara,
Nici primăvara,
Şi nici toamna,
Şi nici iarna!

Maica sfântă-n poală-l puse,
Tăt îl duse,
Cât îl duse,
Până maica d-obosise.

Maica sfântă jos îl puse
La umbra de brăduţ verde.
Bradul verde
Umbră-i dete
Că n-o pierde.
Maica atunci se bucura
Şi-ncepea
De-l alduia:
Fire-ai, brăduţ, alduit[10]
Şi de mine şi de fiu,
Să steie frunza pe tine
Şi vara
Şi primăvara,
Şi toamna,
Şi chiar iarna!

1957, inf. Racolţa Terezia, 61 ani, 4 clase primare, com. Giungi, raion Satu Mare

IV. Mâine anul se înoieşte
Strofe de încheierea colindelor

I
Cheamă-ne, găzdoaie-n casă
Şi aşează-ne la masă,
Şi pune pe masă rum[11]
C-aşa-i rândul[12] la Crăciun,
Şi pune pe masă, mere,
La Crăciun aşa se cere!

II
De ni-ţi da,
De nu ni-ţi da,
Altul nu vom corinda,
Ştim că nu ni-i scris în frunte
Să vă corindăm mai multe!

III
Noi corinda o gătăm,
Sus, la cer o înălţăm,
Gios la gazdă o-nchinăm:
S-onchinăm
Tăţi veseli, buni,
C-am agiuns sfântul Crăciun,
Cu pace, cu sănătate,
Şi mare belşugătate!

IV
Corindiţa nu-i mai multă,
Să trăia cine-o ascultă!
Rămâi, gazdă, veselos
C-ai a giuns Crăciun frumos,
Şi, găzdoaie, sănătoasă
C-ai agiuns zile frumoase!

V
Învârte-te, cruce, pe masă
Rămâi, gazdă,
Sănătoasă,
Să plăteşti corinda noastră!

1946, inf. Şofron Maria, 19 ani, 4 clase primare, com. Iapa, raion Sighet

[10] să alduim, a aldui =a ura de bine, a binecuvânta.

[11] rum = rom, băutură alcolică
[12] c-aşa-i rândul = rânduială, obicei.

Maria Lobonţ Puşcaş

Christmas tradition. Carols of Secarcea's manuscripts

Abstract

The traditional culture is based on a complex system composed of all religious traditions throughout the year and also of Christmas and Easter. This system is linked to the social rules. Christmas, more than any of these traditions, involves the entire community and the Christmas carols are the glue between church, man and community. Unfortunately parts of them were lost, and the few customs that were preserved have lost their true meaning.

Our intention is to highlight these ideas by using the valuable collections of folklore from Maramures region (Satu Mare, Salaj, and Maramures today) completed by Stelian Segarcea in the mid-twentieth century. Secular carols that Mr. S. collected in his writings are an important support for researchers, professionals and all those interested. This collection brings to our attention the richness of the traditional culture. Publishing the full manuscripts is an old wish of the County Museum and this would add value to the whole collection.

Maica Domnului în iconografia creştină

Maria Lobonţ Puşcaş

"Mai mărită eşti,
Decât soarele
Pentru noi păcătoşii
Maică roagă-te"

Icoana (gr. *eikon*, lat. *imago*=chip, reprezentare) este imaginea sacră, redată bidimensional, în conformitate cu iconografia bizantină, creată în secolul al V-lea. Ea este rezultatul unei sinteze a culturilor elenă, romană şi creştină. Suport de meditaţie, icoanele duc la contemplarea celor nevăzute. Ea este o "teologie în imagine", vorbeşte prin culori ceea ce Evanghelia proclamă prin cuvânt, este cartea celor care nu ştiu să citească.

Icoanele au fost realizate de-a lungul timpului pe diferite suporturi: lemn, sticlă, pânză, hârtie, ele au fost ferecate sau nu cu metale preţioase. Fiecare tip de material impune tehnici specifice de lucru[1].

Despre vechimea picturii pe sticlă, nu sunt informaţii concrete, "tehnica picturii pe sticlă ar fi fost cunoscută încă în penultimul secol înaintea erei noastre, răspândirea ei mai largă fiind atestată în arta elenistică"[2], alţi cercetători consideră Bizanţul locul de origine al picturii pe sticlă. Centre mari de pictură s-au dezvoltat în Europa în zonele în care funcţionau fabrici de sticlă în Italia, la Veneţia, în Tirol şi Boemia de Sud, în Bavaria răspândindu-se în întreaga Europă. Nici în România începuturile acestui meşteşug nu sunt determinate cu precizie, totuşi după analiza caracterelor unor inscripţii s-a ajuns la concluzia că la români icoanele pictate pe sticlă apar prin secolul al XVII-lea. Acest meşteşug ia amploare după anul 1699, când în biserica de la Nicula, judeţul Cluj, icoana Maicii Domnului, pictată de preotul Luca din Iclod, a lăcrimat. Această minune de la Nicula a făcut ca icoana să capete o importanţă deosebită printre ţăranii care au încercat să o imite în icoanele pictate de ei pe sticlă. În scurt timp această icoană devine renumită în întreg spaţiul românesc.

Icoanele pe sticlă din Transilvania erau pictate de ţărani, meşteri autodidacţi, în multe cazuri, care prin arta lor vorbeau despre imaginea pe care o aveau vis á vis de rai ori iad, despre Dumnezeu şi viaţa sfinţilor. Atelierele de pictură funcţionau mai ales pe lângă mănăstiri şi în apropiere de glăjerii, icoanele pictate aici erau mult mai ieftine, mai accesibile decât icoanele pe lemn. Cele mai cunoscute centre în care s-au lucrat icoane pe sticlă au fost în: Nicula, Iernăuţeni, Şchei Braşovului, Ţara Făgăraşului, Mărginimea Sibiului, Valea Sebeşului, Alba Iulia, Ţara Oltului, Banat[3].

Pictorul de icoane are o rugăciune, pe care o spune înainte de a-şi începe lucrarea: "Tu, Doamne Dumnezeule, Stăpâne a toate, luminează şi îndrumează sufletul, inima şi mintea robului tău, călăuzeşte-mi mâinile ca să pot înfăţişa cum se cuvine şi în mod desăvârşit chipul Tău, al Sfintei Tale Maici şi pe cele ale tuturor sfinţilor pentru slava, bucuria şi înfrumuseţarea Sfintei Tale Biserici."*Icoanele cele mai vechi se consideră a fi cele care o reprezintă pe Fecioara Maria, atribuite de tradiţie Sfântului Luca evanghelistul care le-a pictat în urma unor revelaţii. Ele sunt considerate arhetipul icoanelor bizantine, care la rândul lor sunt copia identică a modelului arhetipal, revelat de însuşi Dumnezeu. Iconografi din toate timpurile au încercat să o prezinte pe Maica Domnului cât mai frumoasă, blândă, demnă şi slăvită pe cât au fost ei de capabili. Uneori, au pictat-o mâhnită şi uneori îndurerată, dar întotdeauna plină de tărie spirituală şi de înţelepciune".*

Printre primele reprezentări iconografice ale Adormirii trebuie menţionate sarcofagul Sfintei Ingracia de la Saragossa (începutul secolului al IV-lea), cu o scenă care probabil este Adormirea Maicii Domnului, şi un basorelief din secolul al IV-lea din Basilica Bolnissi-Kapanakci

---

[1] Juliana Dancu, Dumitru Dancu, *Pictura ţărănească pe sticlă*, Editura Meridiane, Bucureşti, 1975, p. 36-38.
[2] Ioan Podea, *Icoanele pe sticlă şi iconarii de la Nicula,* Cluj-Napoca, Ed. Gedo, 2002, p. 23.
[3] Juliana Dancu, Dumitru Dancu, *op.cit.*, p. 40-123.

din Georgia, reprezentând Adormirea Maicii Domnului, la care se adaugă un basorelief al Înălţării lui Hristos.

Tipul clasic al Adormirii din iconografia ortodoxă se limitează, de obicei, la reprezentarea Maicii Domnului stând întinsă pe pat în mijlocul Apostolilor, iar Hristos, în slavă, primeşte în mâinile Sale sufletul Maicii. Însă, uneori, s-a simţit dorinţa de a înfăţişa şi momentul înălţării ei cu trupul: se poate atunci vedea, în partea de sus a icoanei, deasupra scenei Adormirii, pe Maica Domnului aşezată pe tron, iar îngerii o poartă spre ceruri.

În studiile de specialitate se scrie despre faptul că în iconografia creştină sunt cunoscute câteva tipuri principale de icoane închinate Maicii Domnului[4]:

- Călăuzitoarea; **Hodighitria** - în această reprezentare, Pururea Fecioară Maria îl ţine pe Mântuitor şi arată spre El, ca o călăuză spre Dumnezeu şi spre mântuire.
- Mila Afectuoasă; **Eleusa** - în acest tip de icoană, Maica Domnului îl ţine pe Fiul ei în braţe, acesta Îşi ţine faţa îndreptată spre ea şi are cel puţin o mână în jurul gâtului ei sau al umărului.
- Dulcea-sărutare; **Glikofilusa** - este o variantă a Eleusei, în care Pruncul are faţa lipită de a Maicii, într-un gest de mare tandreţe.
- Milostiva, **Panakranta** - în acest tip, Fecioara Maria este aşezată pe un tron regal cu Pruncul Iisus în poală, împreună privind în faţă. Tronul simbolizează gloria regală, ea singură este perfectă printre fiinţele născute pe pământ.
- Mijlocitoarea, **Agiosortissa** - Fecioara Maria este singură, din profil, cu mâinile ridicate în rugăciune. Ea priveşte spre stânga, de obicei spre o icoană separată cu Mântuitorul Iisus Hristos. O altă variantă este icoana Maicii Domnului "Loc de scăpare" (gr. Η Παναγία η Καταφυγή). Este totuşi de menţionat că icoanele în care Maica Domnului este singură, fără Pruncul Iisus, sunt mai degrabă rare în Ortodoxie, considerându-se adesea că prezenţa Pruncului în braţele Maicii Domnului este o caracteristică esenţială a icoanelor mariale.
- Rugătoarea, - **Oranta** sau **Platitera**, Panagia, Doamna Semnului - În acest tip de icoană, Fecioara Maria este prezentată cu mâinile desfăcute şi cu Iisus Prunc desenat într-un cerc peste pântecele ei. "A semnului" face trimitere la cuvintele lui Isaia 7:14, "Pentru aceasta Domnul meu vă va da un semn: Iată, Fecioara va lua în pântece şi va naşte fiu şi vor chema numele lui Emanuel."
- Maica Domnului "Galaktotrofusa" - este o reprezentare în care Pruncul se **hrăneşte de la sânul Maicii Domnului.**
- Maica Domnului **Jalnică** sau **Îndurerată** - este cea mai cunoscută imagine a sa în pictura pe sticlă, întâlnită în toate centrele de iconari din Transilvania. Bustul Marie este alăturat imaginii miniaturale a durerii sale - scena răstignirii lui Iisus. Trăsăturile feţei indică durerea şi suferinţa prin care a trecut.

Câteva dintre icoanele ce o reprezintă pe Fecioara Maria au fost consacrate ca „icoane făcătoare de minuni". Se pare că ele continuă tradiţia icoanei Maicii Domnului, presupusă a fi zugrăvită de evanghelistul Luca.

În cele ce urmează vom încerca să prezentăm câteva icoane pe sticlă din colecţia Muzeului Judeţean Satu Mare. Acestea, şi multe altele, dau un plus de valoare patrimoniului acestei instituţii.

Am ales să vorbim în acest studiu doar despre icoane care o reprezintă pe Fecioara Maria şi care au fost pictate în centrul iconografic de la Nicula. Despre icoanele pe sticlă în general s-a scris, despre cele din colecţia Muzeului Judeţean Satu Mare mai puţin. Icoanele pe sticlă au câteva trăsături comune care le defineşte şi le particularizează. Caracteristica lor principală este mesajul pe care acestea îl transmit având în vedere faptul că cei care au pictat aceste icoane au fost meşteri iconari, în multe cazuri neştiutori de carte, care au copiat izvoadele, în multe situaţii neînţelegând inscripţiile şi le copiau greşit, în majoritatea cazurilor le pictau asemeni unor ornamente. Desenele simple sunt caracterizate de simetrie atât în redarea formelor anatomice, cât şi în realizarea scenei.

O primă icoană pe care dorim să o prezentăm este o icoană a cărei temă este *Naşterea Maicii Domnului* (nr. de inv. 35050), o icoană realizată la Nicula la sfârşitul secolului al XIX-lea. Iconarul a folosit vechile *izvoade,* însă a folosit culori ceva mai intense decât cele specifice

---

[4] Leonid Uspenski, *Teologia icoanei în Biserica Ortodoxă*, Editura Anastasia, Bucureşti, 1994, p. 34.

secolului al XVIII-lea ori începutul secolului al XIX-lea. Scena Naşterii Fecioarei Maria este aşezată într-un interior de casă ţărănească, în fundal este aşezată o fereastră cu patru ochiuri, pereţii sunt zugrăviţi în albastru-vineţiu. Patul este aşezat central, bătrânul Ioachim o serveşte pe Ana să mănânce din alimentele pregătite pe masă. Fecioara Maria este aşezată într-un leagăn la picioarele patului, ea este înfăşată într-un scutec, legată strâns cu un brâu, acest mod de înfăşare fiind practicat în acele vremuri. Toate cele trei personaje au nimburile aurite cu foiţă de aur, masa, de asemenea, este acoperită cu foiţă de aur. Scena este încadrată pe trei laturi de un chenar de culoare roşie pe care cu negru sunt realizate mici "zale", care imită motivul funiei. Inscripţia cu caractere chirilice demonstrează vechimea acestei icoane. Această icoană a făcut parte dintr-o colecţie privată până în anul 2008, când, în urma unei achiziţii, intră în posesia MJSM. Dimensiunile acestei icoane sunt următoarele: 33,5x34 cm. (Vezi imag. nr.1)

Buna vestire este tema următoarei icoane (nr. de inv. 35.054) din colecţia Muzeului sătmărean. Prezenţa chenarului cu motivul stilizat al "funiei", culorile şi inscripţia vorbesc despre vechimea acestei icoane. Noi considerăm că aceasta datează de la sfârşitul secolului al XVIII-lea, începutul secolului al XIX-lea. Culorile folosite de iconar - albul, negrul, verdele, cărămiziul foarte decolorat sunt obţinute din tiruri şi din oxizi metalici naturali, nimburile personajelor sunt aurite cu foiţă de aur. Scena este situată într-un interior, Fecioara Maria are în dreapta ei o carte aşezată pe un pupitru plasat între ea şi înger. Inscripţia este deasupra capului Fecioarei Maria. În registrul superior este prezent şi Sfântul Duh sub formă de porumbel. Şi această icoană a făcut parte din colecţia privată Văleanu. Din nefericire, ea necesită a fi restaurată, deoarece stratul pictural este uşor deteriorat. Dimensiunile acestei icoane sunt: 30x35 cm. (Vezi imag. nr, 2).

O altă temă iconografică cunoscută este *Maica Domnului cu Pruncul* - **Hodighitria** (Călăuzitoarea). În colecţia muzeului sătmărean sunt câteva icoane cu această temă. Noi am ales să vorbim despre icoana cu numărul de inventar 35.018 (icoana a făcut parte din colecţia deja amintită - Văleanu). Culorile, ornamentul floral "ruja" şi rozeta stilizată de pe umărul Fecioarei Maria atribuie această icoană centrul din Nicula. Pruncul în ipostază matură, (Emanuel) în braţele Mariei este reprezentarea clasică din iconografia românească. Fecioara este îmbrăcată în maforion roşu, culoarea exprimă bucuria sa. Maica are aureolă simplă. Aureola lui Iisus este, de asemenea, simplă fără însemnele caracteristice. Această icoană face parte din categoria "icoanelor noi de Nicula"[5], cel mai probabil datează de la sfârşitul secolului al XIX -lea ori începutul secolului al XX-lea. Cromatica acestei icoane este: albastru, galben, alb, cafeniu, roşu, negru, verde. Dimensiunile icoanei sunt următoarele: 26x32 cm. (Vezi imag. nr. 3)

Altă reprezentare a temei din colecţia Muzeului Judeţean, reprezentarea Maicii Domnului şi a lui Isus este una de influenţă catolică, ambele personaje au pe piept Inima Mântuitorului (imagine consacrată a devoţiunii Inimi Preasfinte a lui Isus, această devoţiune a căpătat o răspândire foarte mare abia după revelaţiile de care a fost învrednicită Sf. Maria Margareta Alacoque, o călugăriţă trapistă de origine franceză. Iisus binecuvântează cu mâna stângă, iar Fecioara Maria ţine în mâini o floare. Culorile folosite sunt cele specifice iconografilor de la Nicula, şi această icoană datează de la sfârşitul secolului al XIX-lea, începutul secolului al XX-lea. Rujile roşii încadrează cele două personaje şi delimitează fundalul care este realizat în două culori, alb spre margine şi albastru spre interior. Nimburile sunt cu foiţă de aur fără inscripţie specifică, o inscripţie cu litere chirilice este scrisă la mijlocul icoanei. Dimensiunile acestei icoane sunt: 29x39 cm. (Vezi imag. nr. 4).

Prohodul lui Iisus, o altă temă în care Fecioara Maria este zugrăvită. Icoana pe care o vom prezenta se află în colecţia muzeului cu numărul de inventar 35.020. Şi această icoană se atribuie centrului iconografic de la Nicula, argumentele care ne vin în ajutor sunt culorile folosite, compoziţia şi inscripţia. Fundalul este realizat în culoare albă şi albastră, cele două culori sunt delimitate de un chenar, pe trei laturi, din flori de trandafiri roşii stilizaţi "ruji". Inscripţia este scrisă în culoare neagră. Maica Domnului este în această scenă încadrată de două personaje, o femeie şi un bărbat care asistă la jeluire. Mâinile Mariei sunt împreună în poziţie de rugăciune. În majoritatea icoanelor cu această temă Fecioara Maria are mâinile deschise în lături, un gest de neputinţă. Nimburile sunt pictate cu culoare galbenă, nimbul Mântuitorului poartă inscripţia specifică "Eu sunt Cel ce Sunt" (O n V). Dimensiunile icoanei sunt: 26x31 cm.

---

[5] Juliana Dancu, Dumitru Dancu, *op.cit.*, p. 58.

Maica Domnului Jalnică, temă abordată de centrele iconografice din Transilvania, este zugrăvită şi pe următoarele două icoane din colecţia Muzeului. Vom face prezentarea a două icoane cu aceeaşi temă pentru a sublinia contribuţiile personale ale meşterilor iconari vis á vis de izvoadele centrului în care lucrau.

Prima dintre cele două icoane este înregistrată cu numărul de inventar 35.042. Este o icoană de Nicula realizată pe sticlă de glajă din a doua jumătatea a secolului al XIX-lea, culorile şi ornamentica sunt specifice acestui centru. Chenarul cu flori de trandafiri stilizaţi încadrează scena; maforionul şi acoperământul capului Mariei sunt ornate cu flori care au înlocuit în timp steaua care simbolizează divinitatea Mariei. Fundalul are două culori: albastru şi galben. Veşmintele Mariei sunt de culoare neagră. Dimensiunile sunt: 28x34,5 cm.

Cea de-a doua icoană, având aceeaşi temă *Maica Domnului Jalnică,* are numărul de inventar 488. Este o icoană de Nicula realizată pe sticlă industrială cel mai probabil la sfârşitul secolului al XIX-lea - începutul secolului al XX-lea. Desenul acestei icoane corespunde perioadei de declin a centrului de la Nicula, trandafirii sunt prezenţi atât pe fundal cât şi pe veşmintele Mariei, iar culorile sunt puternice, stridente. Această icoană nu are nicio inscripţie. Dimensiunile icoanei sunt mult modificate faţă de icoanele vechi de Nicula, această icoană are 45x33 cm.

Toate icoanele pe care le-am trecut acum în revistă sunt înrămate cu rame simple din lemn, profilate cu câteva şanţuri trase cu horjul sau cu cuţite speciale, băiţuite ori vopsite într-un maro închis.

Cinstirea icoanelor, precum şi reprezentarea lor în pictura iconografică, rămâne o mărturie vie a dorinţei umane pentru îndumnezeirea prin har şi un mijloc de comuniune cu Dumnezeu şi Sfinţii Săi, a căror viaţă aparţine istoriei umane. Fără a fi un fetiş sau un idol, icoana este pentru creştin o prezenţă harică a lui Hristos. De aceea, pentru creştin, icoana rămâne înainte de toate un obiect de cult, pentru că ea este sfinţită, prin "numele divin şi prin numele prietenilor lui Dumnezeu, şi de aceea ea primeşte harul Duhului Sfânt.

Icoana este venerată ca obiecte de cult în cadrul ritualului creştin, numai după ce a fost supusă unui ritual de sfinţire de către preot. Ea îndeplineşte o funcţie de intermediere. Poate influenţa benefic destinul celui care se roagă. De aceea, în fiecare casă de creştin se află o icoană, ea are rol apotropaic, ea protejează împotriva răului, ea aduce speranţă şi, mai nou, decorează casa. Locul în care sunt aşezate icoanele în casă este bine stabilit, interiorul este desăvârşit doar atunci când toate elementele de decor îşi ocupă locul. Pe pereţii de răsărit stau *icoanele* alternând cu *blide (taljere), farfurii de ceramică sau porţelan*[6] frumos împodobite cu *şterguri* ţesute.

Reprezentările în iconografie şi cinstirea icoanelor demonstrează încă o dată dorinţa omului de îndumnezeire.

Icoana este în acelaşi timp un mijloc de comuniune cu Dumnezeu şi Sfinţii Săi, a căror viaţă aparţine istoriei umane. Ea nu este fetiş sau un idol, icoana este o prezenţă harică a lui Hristos. De aceea, pentru creştin, icoana rămâne înainte de toate un obiect de cult, pentru că ea este sfinţită, prin "numele divin şi prin numele prietenilor lui Dumnezeu". De aceea ea primeşte harul Duhului Sfânt.

Bibliografie:

Dancu, Juliana, Dancu, Dumitru, *Pictura ţărănească pe sticlă*, Editura Meridiane, Bucureşti, 1975.
Dionisie din Furna, *Erminia picturii Bizantine*, Bucureşti, Editur. Sophia, Bucureşti, 2000.
Evdochimov, Paul, *Arta icoanei - o teologie a frumuseţii*, Editura Meridiane, Bucureşti, 1993.
Podea, Ioan, *Icoanele pe sticlă şi iconarii de la Nicula,* Editura Gedo, Cluj Napoca, 2002.
Porumb, Marius, *Dicţionar de pictură veche românească din Transilvania sec. XIII-XVIII*, Editura Academiei Române, Bucureşti, 1998.

[6] În zona studiată erau folosite blide de ceramică din centre ceramice cunoscute: Vama, Baia Mare, şi din Sălaj; iar farfuriile de porţelan erau de Hollóhóza, Ungaria. Toate erau procurate din târguri de la producători ori comercianţi.

Saint Mary in Christian iconography

Abstract

The study presents a few of the most beautiful icon on gals from the collection of the Satu Mare County Museum. The entire collection is very valuable and adds value to the heritage of the museum.

I chose to write in the study about the icons that represents the image of Saint Mary. All the icons came from the same workshop, from Nicula. There are many studies about the icons on glass, but about the collection of our museum just a few. The icons on glass have some commune traits that define them. Their main feature is the message they send, due to the fact that this kind of art was created by peasants. In many cases these peasants were illiterate, so they copied the icons and the inscriptions without knowing the letters. This is way many of the inscriptions are misspelled. The drawing is simple and symmetrical.

ANEXE:

Naşterea Maicii Domnului (nr. de inv. 35.050)

Buna vestire (nr. de inv. 35.054)

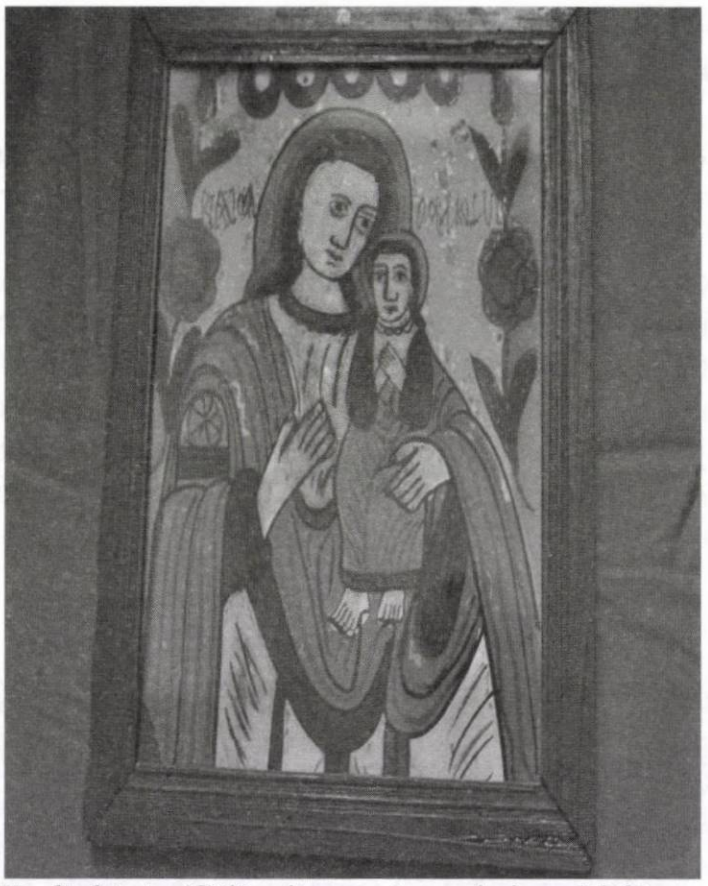

Hodighitria (Călăuzitoarea) nr. de inv. 1267

Maica Domnului şi Iisus

Prohodul lui Iisus (nr de inv. 35.020)

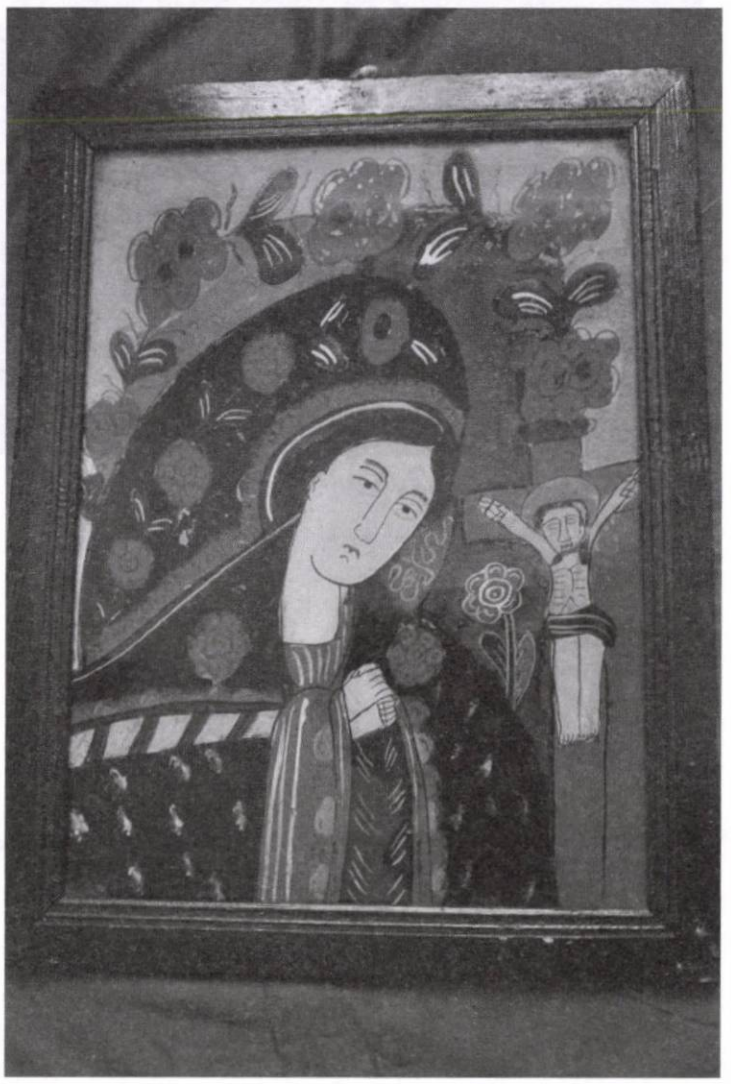

Maica Domnului Jalnică (nr. de inv. 35.042)

Maica Domnului Jalnică (nr. de inv. 488)

Realizările meşterilor constructori de case tradiţionale ucrainene în Maramureş

Tóth Zoltán

Aşezate într-o zonă pitorească satele şi comunele locuite de ucraineni se află grupate în nordul Maramureşului pe suprafeţe împânzite de munţi şi văi, cu păduri de fag, brad şi stejar. Datorită condiţiilor de relief, ocupaţia de bază a oamenilor era creşterea animalelor şi prelucrarea lemnului. Trăind într-o zonă muntoasă, şi arhitectura aşezărilor de la începutul secolului al XX-lea s-a acomodat la folosirea materialelor de bază existente în zonă şi anume: lemnul, piatra şi lutul. În Maramureş, meşteşugurile lemnului cunosc o aleasă dezvoltare, promovând o adevărată artă a lemnului. De la o zonă la alta toţi aceşti meşteri se fac cunoscuţi prin construcţia locuinţelor, a şurilor, a grajdurilor, colejnelor şi a tuturor anexelor gospodăreşti. Lemnul preferat pentru aceste construcţii este stejarul (gorunul) şi esenţele de răşinoase. Satul şi gospodăria constituie un univers, reflectat pe suprafeţe riguroase şi în volume legate puternic de acest peisaj.

Arhitectura populară tradiţională din Maramureş este o izbândă a spiritului creator asupra materiei. Aceste realizări arhitecturale sunt realizate de meşterii lemnari care au crescut şi au cunoscut toate tainele lemnului, începând de la alegerea lemnului din pădure, zvântarea (uscarea în aer liber), debitarea, fasonarea, îmbinarea şi clădirea elementelor constructive. Într-un interviu purtat cu doi dintre cei mai cunoscuţi meşteri constructori am aflat câteva informaţii referitoare la această complexă meserie (dulgher, tâmplar, cioplitor).

Unul dintre cei mai în vârstă constructori de case şi biserici din Poienile de sub Munte, este Jerec Vasile[1] care din copilărie s-a alăturat părinţilor cu care a participat la muncile de la pădure cu putinarii. Primele construcţii pentru aducerea buştenilor la vale erau nişte jgheaburi de scurgere pentru buşteni denumite scocuri. Ca şi putinarii, a iubit şi a cunoscut bine lemnul şi drumul lui de la pădure la construcţii.

La sfârşitul secolului al XIX-lea, începutul secolului al XX-lea, casele în satele de tip răsfirat se făceau din bârne rotunde, decojite şi îmbinate în chiotori, prin aşezarea lor pe orizontală, cu elementele de bienale (tocuri de uşi şi ferestre) îmbinate pe verticală în cep şi uluc. Casele oamenilor simpli de la munte erau monocelulare şi bicelulare. În perioada interbelică s-a trecut la fasonarea buştenilor cu joagărul sau barda, cu o secţiune dreptunghiulară sau pătrată, îmbinate prin plătuire sau coadă de rândunică, astfel obţinându-se o etanşeizare mai perfectă. În cele mai multe cazuri se tencuia (muruia) cu lut doar partea interioară a casei. Componenţa caselor era de două camere cu o intrare într-o tindă. Pentru a fi protejate de intemperii casele aveau un târnaţ sprijinit pe nişte stâlpi ciopliţi sau strunjiţi. După spusele meşterului, locul de casă se alegea în timpul unor rugăciuni, unde participa preotul, meşterii şi gazda. Se arunca un colac şi locul unde se oprea acolo se făcea casa şi locul era sfinţit. După ce în prealabil materialele erau pregătite se făcea fundaţia din piatră de stâncă (mai rar de râu) înălţată după cerinţa terenului. Unde panta era mai abruptă se ridica fundaţia până la nivelul zero al pământului, sub care se clădea pivniţa.

Peste fundaţia de piatră se aşeza talpa dintr-un trunchi de brad mai gros, cioplit în formă dreptunghiulară. Înainte de a se ridica pereţii în talpă se ciopleau ulucuri peste stâlpii cepuiţi. În aceste scobituri (ulucuri) la colţurile casei se puneau diferite însemne materiale cum ar fi: lapte, lână, tămâie, bănuţi pentru prosperitatea viitoarei case. În talpă se fixau tocurile pentru uşi şi se ridicau pereţii din bârne cioplite până la nivelul geamului în nişte stâlpi verticali cu uluc în care se montau bârnele transversale cu cep. Acest perete se ridica până după înălţimea tocului uşii, peste care se montau încă două-trei rânduri de bârne.

Mai demult înălţimea uşilor era de 1,60-1,70 cm. Ultimul rând de grinzi formau coroana casei, peste care se puneau grinzile transversale din metru în metru, care forma stucatura acoperită cu scânduri de brad giluite. Pe axa casei, pe toată lungimea ei se punea o grindă groasă, numită meştergrindă care unea grinzile transversale cu poditura. Meştergrinda la casele mai vechi se aşeza în casă, iar după anii 30-40 se fixa în pod de restul grinzilor cu şuruburi. Scândurile podului, ulterior erau acoperite cu lipitură de lut. Deasupra ei se clădea cununa casei din grinzi mai subţiri de brad, îmbinate în formă de triunghi, acestea fiind legate între ele, formând structura acoperişului în patru pante. Învelişul casei era cu şindrilă de brad (draniţă) mai târziu practicându-se învelitoarea

[1] Jer Vasile (Jerec), Poienile de sub Munte, constructor născut în 1932.

din tablă. Primele case erau cu şarpantă pe bârne, şarpantă pe scaun (cosoroabă + coamă) şi şarpante cu cleşte. Numărul încăperilor era de o cameră şi bucătărie, mai târziu, camera de locuit, camera curată şi tinda. În faţa casei pe lungime era târnaţul denumit şatră, (unele închise altele deschise). Partea ieşită din faţa casei (foişorul) se chema târnaţ sau verandă. Locul de încălzit era într-un colţ în tindă, cu horn liber din cărămidă sau văioage (cu sau fără afumătoare). Prima casă la care a lucrat Jerec Vasile a fost în anul 1959 cu alţi cinci oameni: Şimoniac Ion, Pricop, Logoş Alexa, Ţopei Dumitru, Rusnac Fedor.

Lemnul preferat pentru construcţii în Poienile de sub Munte era bradul. Prima dată buşteanul se cioplea pe trei feţe după care se tăiau îmbinările, până în anii 50 se fasona cu barda, iar după 55-59 se tăia pe nişte capre cu joagărul tras de doi oameni. Mai târziu a apărut joagărul acţionat de apă care s-a folosit mai mult la pregătirea cherestelei.

Primele unelte folosite la construirea unei case erau: barda, fierăstrăul, toporul, sfredelul, joagărul manual, biclul, firul cu greutate, cuţitul de mezdreluit. Mai târziu, s-a trecut la mecanizarea uneltelor de lucru folosindu-se: circularul, masa de giluit (abricht) şi freze profilate. În timpul socialismului meşteri din localitate erau chemaţi pe şantiere din ţară, cum ar fi: Bucureşti, Cozieni, Pasărea, Cernica, Tunari, Casa Poporului etc. unde erau angajaţi ca meşteri lemnari. Aş aminti câteva localităţi populate de ucraineni unde dominante sunt construcţiile de lemn: Poienile de sub Munte, Bistra, Valea Vişeului, Repedea, Ruscova.

1. **Biserica de lemn ucraineană din Poienile de sub Munte** cu hramul „Schimbarea la Faţă", „Înălţarea Domnului". Inscripţia de pe tablă din turnul clopotniţă datează din 1598, iar după documente este însemnată ca şi construcţie din anul 1788 - cu renovări executate în anii 1874, 1921, 1962, 1987. Se află pe strada Bisericii nr. 547 şi este declarată monument de arhitectură, secolul al XVI-lea.

Pe o fundaţie de piatră sunt aşezate tălpile groase de stejar pe care se ridică pereţii verticali din bârne de brad cioplite cu secţiune dreptunghiulară având la colţuri îmbinări meşteşugăreşti în formă de coadă de rândunică. Coroana se sprijină pe console, formate pe trei grinzi suprapuse. Învelitoarea bisericii, a turnului clopotniţă este din şindrilă (draniţă).

Ca şi în marea majoritate a satelor şi comunelor, comerţul era desfăşurat de evrei. Una dintre aceste case multifuncţionale o găsim şi la Poienile de sub Munte.

2. Casa lui Semecicaş Simion din Poienile de sub Munte, fost proprietar evreu pe numele de poreclă „Berţi". Este o clădire construită în pantă, între anii 1920-1925, cu fundaţie cu piatră spartă în combinaţie de cărămidă arsă. În partea dreaptă a fundaţiei există un beci cu boltă cu dimensiunile de 3 x 6 m. Pe nişte tălpi groase de brad este clădită atât casa, cât şi târnaţul în formă de U (pe lungimea din faţă şi capetele casei). Pe tălpi sunt clădiţi pereţii din bârne dreptunghiulare cioplite şi îmbinate la colţuri în coadă de rândunică, iar pereţii intermediari din bârne în cep şi uluc, combinată cu văioage în jurul cuptorului, având un horn gros din piatră şi cărămidă care capta fumul din camerele locuite şi prăvălie în hornul cu afumătoare. Componenţa casei era: în partea stângă o prăvălie (magazin mixt) cu un depozit în spate, iar în partea din mijloc era spaţiul de locuit cu intrarea din tindă de unde se deschideau patru uşi în cele două camere de locuit, cămara de alimente şi magazin. Acoperişul iniţial era din şindrilă, ulterior fiind acoperit cu tablă.La intrarea în magazin avea un foişor sprijinit pe patru stâlpi ciopliţi, până la mâna curentă fiind acoperită cu scânduri de brad.

3. Gospodărie ţărănească ucraineană, proprietar şi constructor, Bocurici Nicolae **din Poienile de sub Munte,** numărul 1633, construită în jurul anilor 1945-1947. Pe un teren înclinat, gospodăria este aşezată în aşa fel ca toate anexele gospodăreşti să fie accesate într-un mod practic (funcţional), fiecare dintre construcţii având fundaţie de piatră spartă pe care sunt aşezate tălpile de brad tăiate la gater. Pe această talpă sunt clădiţi pereţii laterali din lemn de brad încheiaţi la colţuri în coadă de rândunică, iar pereţii intermediari prin cep şi pe uluc. Componenţa casei este de două camere şi o tindă, din care se extinde un târnaţ acoperit (şatră). Şura şi grajdul cu dimensiuni duble faţă de cele ale casei sunt construite din bârne dreptunghiulare de brad şi îmbinate prin cep şi uluc. Coteţul este construit în acelaşi sistem. Toate construcţiile gospodăriei sunt învelite cu ţiglă.

4. Casă ţărănească ucraineană din Repedea, strada Pentaia, nr. 304, proprietatea lui Ciubotaru Ioachim şi Logoş Maria. A fost construită în anul 1925 după metoda clasică de construcţii cu fundaţia de piatră-talpă groasă de brad pe care sunt clădiţi grinzile dreptunghiulare de brad tăiate cu gaterul, îmbinat la colţuri în coadă de rândunică, iar pereţii intermediari din bârne

cepuite la capete. Are un târnaţ pe lungimea casei şi la capătul dinspre stradă sprijinit pe stâlpi de brad ciopliţi. Componenţa casei este de două camere cu o tindă prevăzută cu un cuptor. Învelitoarea casei este din şindrilă, în patru pante. Ca anexă a casei are un beci pentru zarzavaturi de 2x1,5 m construită din piatră spartă, bârne îmbinate în uluc, acoperită cu şindrilă (draniţă).

5. Moara de apă din Bistra este una din cele mai mari complexe ale instalaţiilor tehnicii populare din zona văii Bistra. Ea acţiona mecanismul pietrelor de măcinat cu ajutorul unei roţi cu palete unde era dirijată apa printr-un jgheab cu stăvilar, care se ridica doar la funcţionarea morii. Cu ajutorul acestui jgheab, apa putea fi dirijată la vâltoare unde sătenii îşi spălau rufele. În continuarea vâltorii se află o clădire anexă construită din bârne pentru pivele cu ciocane acţionate de roţi de apă cu palete. Pivele cu ciocănele serveau la zdrobirea seminţelor şi presarea uleiului. Întreg complexul instalaţiilor este construit din material lemnos cu meşteri localnici. Moara a fost construită între anii 1925-1930. Proprietarul era un evreu pe nume Schmilkoppel.

6. Valea Vişeului nr. 17-18, proprietatea lui Matiaşciuc Mihai este o **gospodărie ucraineană** tipică zonei Văii Vişeului. Fiind aşezată în zonă abruptă, casa s-a acomodat formelor de relief şi funcţiilor unei gospodării tradiţionale. Gospodăria a fost construită la începutul secolului al XX-lea pe o fundaţie de piatră spartă clădită până la nivelul tălpilor în aşa fel încât sub tindă şi foişor să aibă o pivniţă pentru alimente şi băuturi. Spre deosebire de alte case, ucrainene această construcţie este făcută din bârne de stejar îmbinate în coadă de rândunică, cep cu uluc şi platuire. Casa este compusă din camera curată, tinda cu o mică cămară pe târnaţ (şatră) şi, la intrare, cu un foişor (târnaţ sau verandă) sprijinită pe patru stâlpi ciopliţi cu barda. Construcţia anexă a gospodăriei din lemn de stejar este îmbinată în cep cu uluc. Ea cuprinde două grajduri, poiata, două coteţe pentru porci şi păsări.

7. Ruscova - Rohnean Vasile şi Rohnean Ana, au fost cei care au construit una dintre cele mai vechi case, primul proprietar din Leordina. Casa este construită pe o fundaţie de piatră peste care o talpă groasă de brad, platuită la colţuri. Pereţii sunt din bârne rotunde de brad încheiate în cheotori. Componenţa casei este de o singură cameră cu intrare dintr-o tindă. Este una dintre tipologiile de case caracteristice începutului de secol al XIX-lea.

Prin această prezentare am dorit să accentuez stilurile şi tehnologiile de arhitectură populară maramureşeană în comunităţile locuite de ucraineni, îndeletnicirea meşterilor constructori (lemnari) şi uneltele folosite în prelucrarea lemnului în secolele XIX-XX. Taina lemnului cunoscută de aceşti meşteri populari le-a adus renumele atât în ţară cât şi în străinătate.

The achievements of Ukrainian carpenters in traditional architecture from Maramures

Abstract

Placed in a picturesque area the ukrainian villages and towns are grouped in northern Maramureş, in the arroundings of mountains and valleys, forests of beech, fir and oak. Due to the conditions of the relief, the main occupation of people was farming and woodworking. Living in a mountainous area and architecture of the early twentieth century settlements to accommodate the use of basic materials existing in the area such as: wood, stone and clay. In Maramures crafts exquisite wood known development, promoting a true art of wood. From one area to another all these craftsmen are known by construction of home, shed, stables, and all annexes. Wood construction is preferred for these oak (evergreen oak) and coniferous essences. The village and the household is a universe, and thorough the surface reflected strong volumes about the landscape. Maramures traditional folk architecture is a creative triumph of spirit over matter. These achievements are made by craftsmen architectural carpenters who grew up and knew all the secrets of wood, choose wood from the forest, air drying, cutting, shaping, joining and building construction elements. I mention a few villages are populated by Ukrainians dominated by wooden buildings:Poienile de sub Munte, Bistra, Valea Viseu, Repedea, Ruscova. Through this presentation I want to emphasize the popular architecture styles and technologies in communities inhabited by Ukrainians in Maramureş and the occupation of craftsmen builders (carpenters) and some woodworking techniques used in the nineteenth century - the twentieth. The knowledge of these wood craftsmen brought them fame at home and abroad.

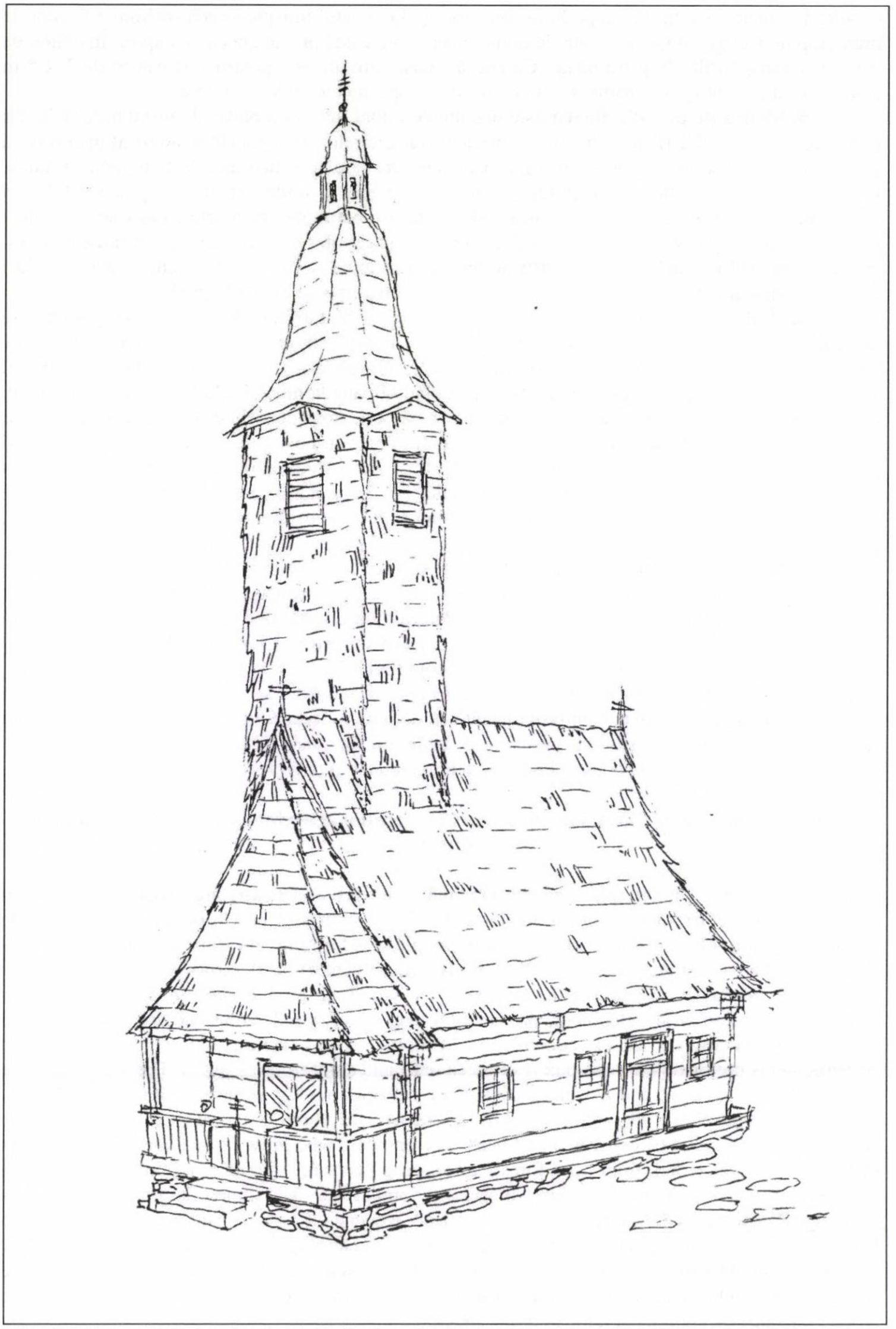

Biserica de lemn ucraineană din Poienile de sub Munte

Casa lui Semecicaş Simion din Poienile de sub Munte

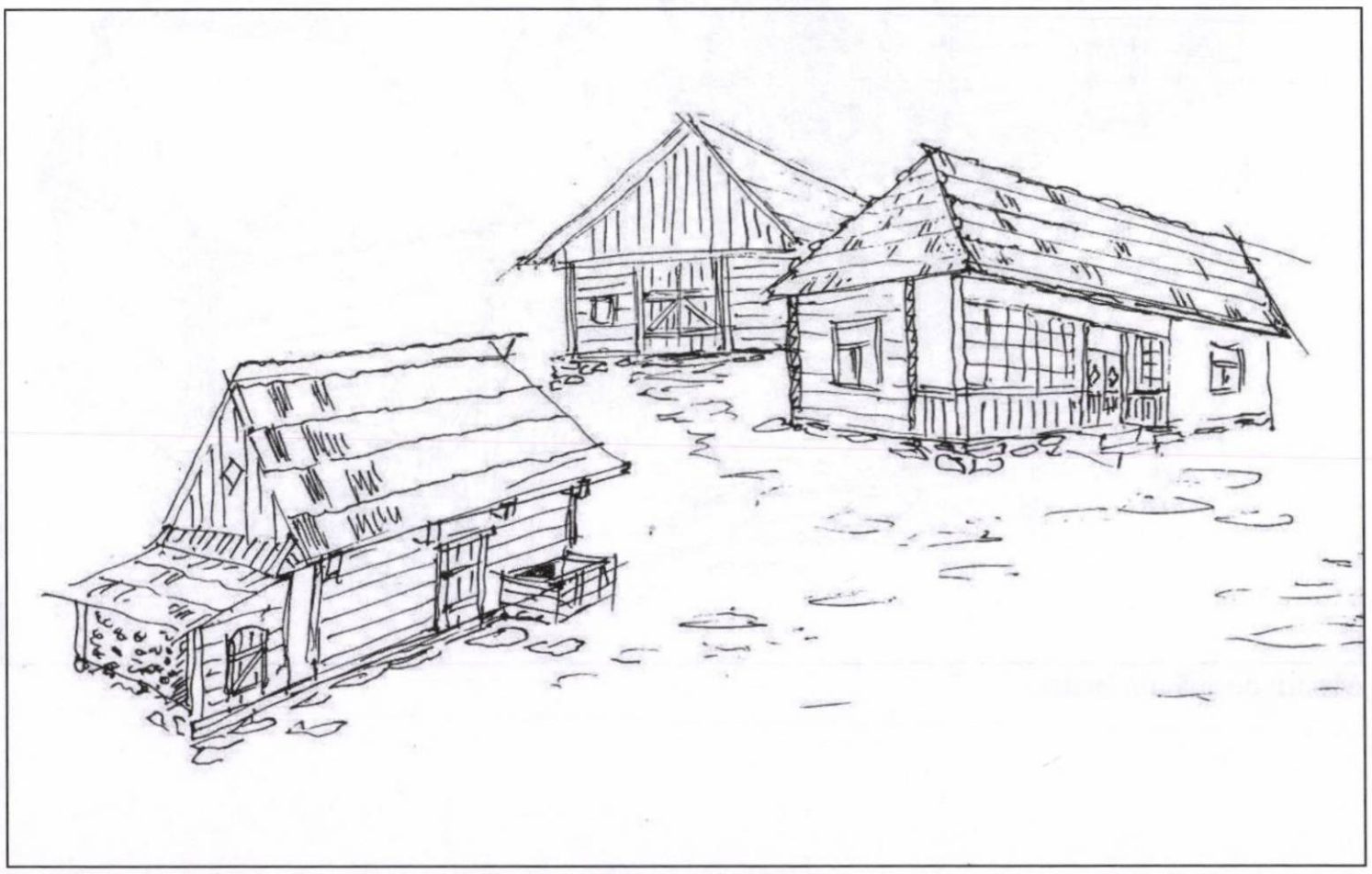

Gospodărie ţărănească ucraineană din Poienile de sub Munte

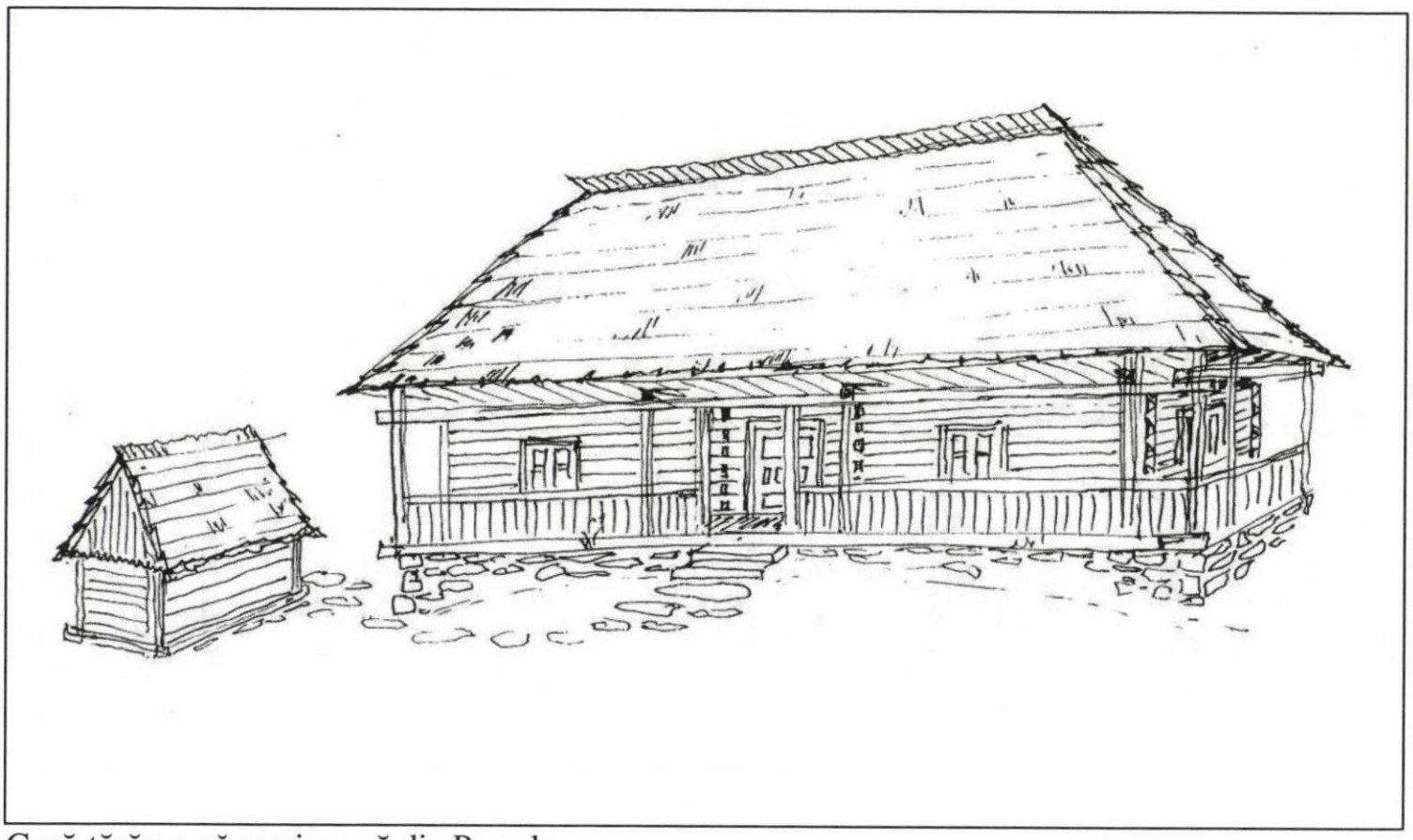

Casă ţărănească ucraineană din Repedea

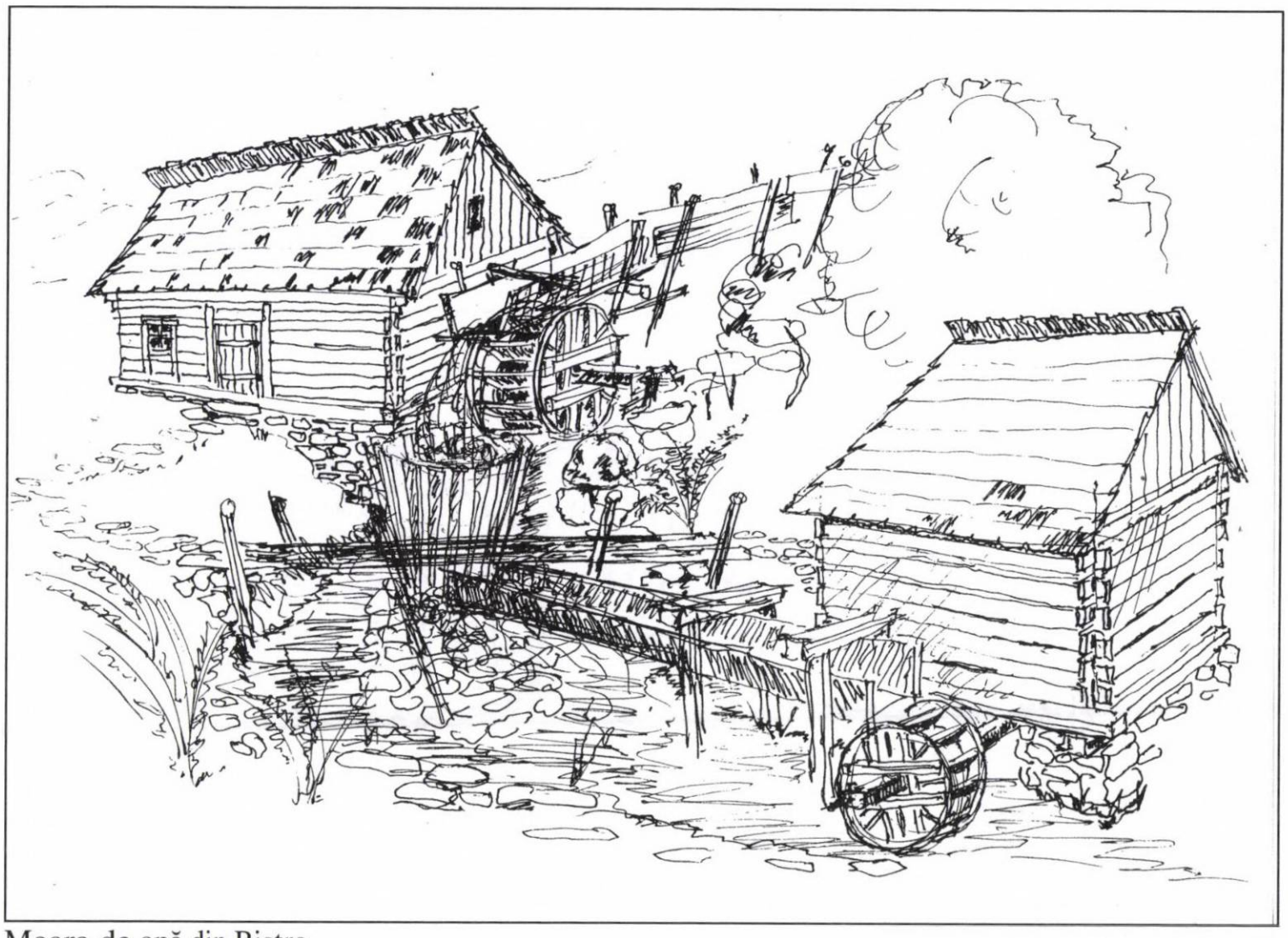

Moara de apă din Bistra

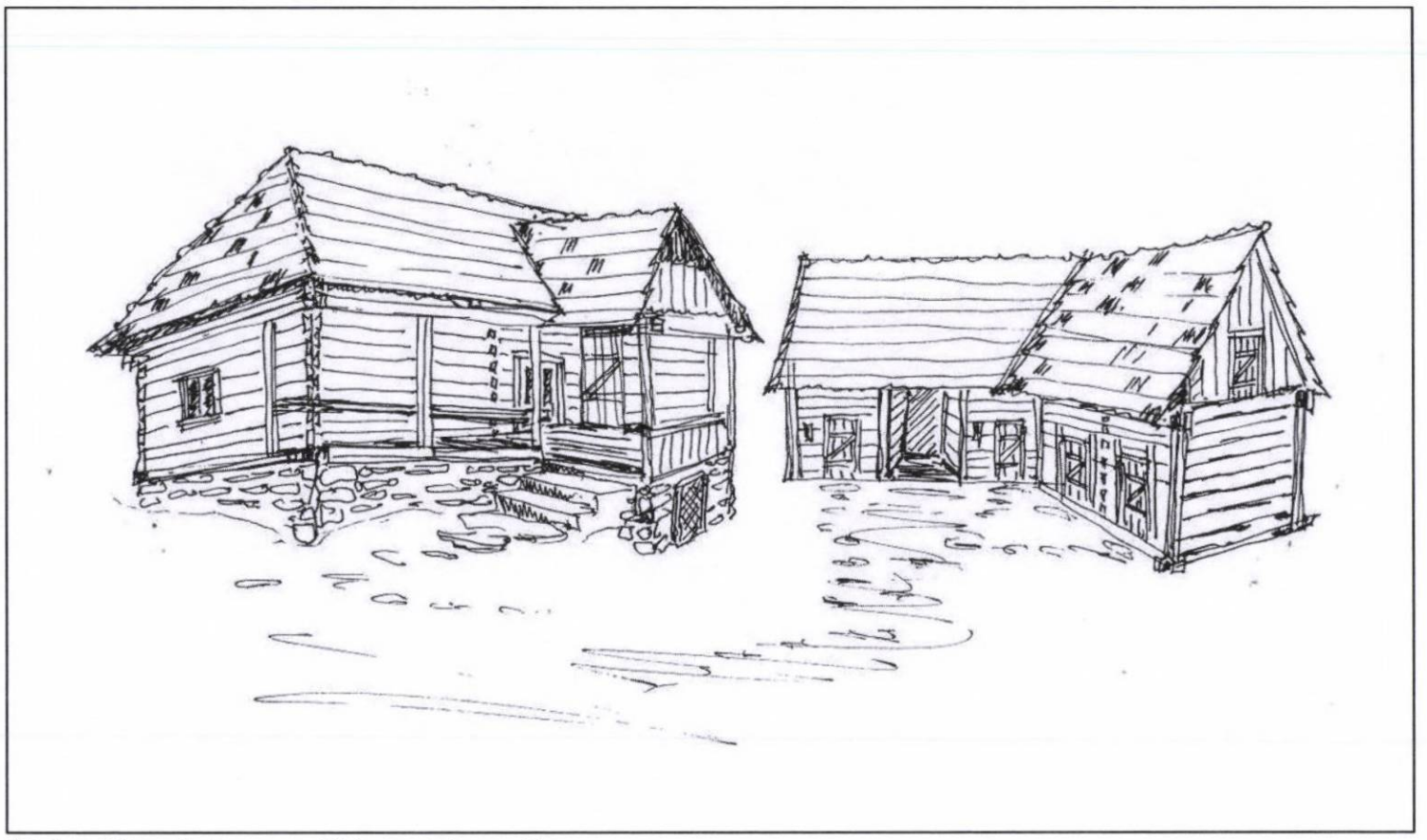

Valea Vişeului gospodărie ucraineană

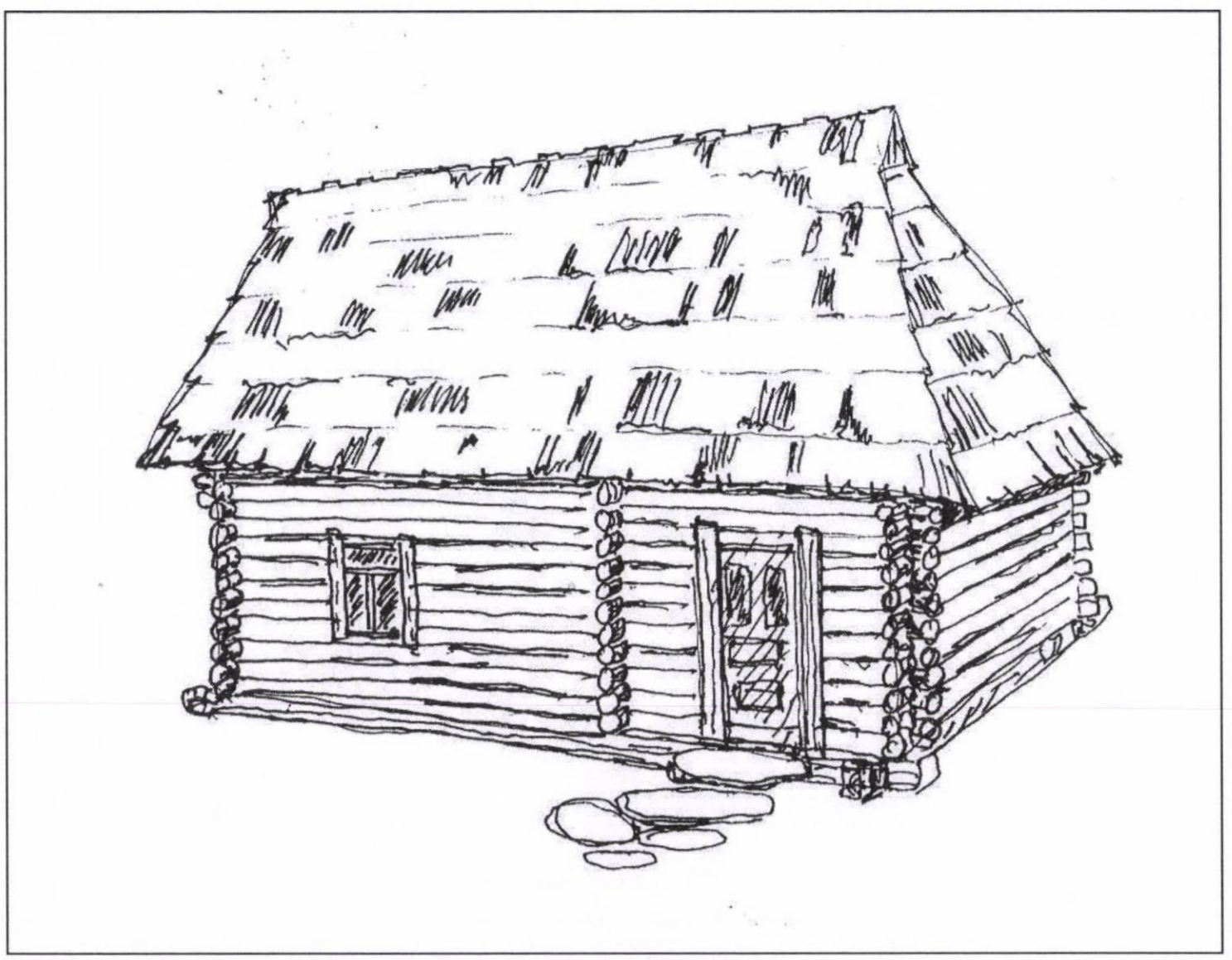

Ruscova, casă caracteristică începutului secolului al XIX-lea

RESTAURAREA, CONSERVAREA ŞI INVESTIGAREA PATRIMONIULUI CULTURAL

Restaurarea unei lăzi pictate

Radu Ovidiu Ardelean

Ca şi în celelalte oraşe transilvănene în care meşteşugurile au fost destul de bine reprezentate, şi în colecţia Muzeului Judeţean Satu Mare se află un număr mare de lăzi de breaslă care au aparţinut breslelor locale.

"Aceste lăzi aveau atât un rol profan, cât şi un rol sacru. În primul caz, ele serveau la păstrarea obiectelor de valoare ale breslei, precum acte de corespondenţă sau cărţi de călătorie, bani, sigilii, registre, veselă etc. Întru-cât acestea constituiau întreaga avere internă a breslei, lăzilor în care erau depuse aceste obiecte li se conferea un caracter sacru. Astfel, prezentarea lăzii în faţa întregii bresle se desfăşura în mod festiv, iar orice hotărâre referitoare la instituţie se lua doar în timpul cât aceasta era deschisă. Orice discuţie ulterioară sau posterioară era inutilă şi neavenită. În cazul scoaterii lăzii cu ocazia marilor sărbători, sau a zilei breslei, ritualul se desfăşura cu lumânări aprinse. Aşadar, lada era centrul întregii vieţi locale de breaslă, era ceea ce se voia a fi prezentat, adică punctul cheie al tuturor adunărilor de breaslă. Păstrarea lor se făcea de obicei în casa starostelui, iar purtarea ei la festivităţi constituia, de asemenea, un ritual aparte, păstrat în numeroase descrieri din Transilvania"[1].

Lada la restaurarea căreia se referă această lucrare nu este o ladă de breaslă în sine, nu a jucat acest rol efectiv, ci este un obiect utilitar confecţionat după modelul unei lăzi de breaslă adevărate, fiind confecţionată din lemn de brad, posedând formă şi alte calităţi ale unei lăzi de breaslă cum ar fi capacul cu închizătoare şi balamale metalice, sertarul interior de păstrare a valorilor precum şi aceeaşi tehnică de construcţie cu cea a lăzilor de breaslă. Se practică pe scară largă, în perioada fabricării acestei lăzi, copierea modelelor în confecţionarea pieselor de mobilier sau a altor obiecte utilitare. Atelierele meşteşugăreşti mai modeste, deşi nu reuşesc să se ridice la nivelul calităţii muncii meşterilor din marile centre de producţie meşteşugărească, încearcă totuşi să confecţioneze replici ale obiectelor fabricate cu mare fineţe de către aceştia, replicile acestea, mai puţin reuşite, fiind destinate beneficiarilor din păturile mai sărace ale societăţii, reprezentanţii acestor pături sociale dorind la rândul lor să copieze stilul de viaţă al celor înstăriţi. Densitatea acestor obiecte va fi foarte mare în rândul populaţiei de condiţie mai modestă şi accentul în confecţionarea lor se va pune mai ales pe latura practică decât pe cea artistică.

La prima evaluare a obiectului nu a putut fi observat faptul că pe faţada lăzii exista un strat pictural. Acest lucru a fost descoperit în urma înlăturării chimice şi mecanice a două straturi de vopsea aplicate ulterior construcţiei obiectului. Pictura din partea din faţă a obiectului se încadrează în gama reprezentărilor cu tematică florală ce apare pe lăzile de zestre şvăbeşti din Transilvania, foarte bine reprezentate în zona Satu Mare.

"În multe zone şi subzone din Transilvania, cercetările au scos în relief caracterul morfologic aproape exclusiv negeometric al ornamenticii săseşti şi ungureşti, iar din punctul de vedere al conţinutului tematic, predominarea reprezentărilor artistice populare de sorginte antropomorfă, skeomorfă, socială şi simbolică. În mod special trebuie să menţionăm diferenţierea decorului în două grupe de compoziţii ornamentale: a) cu o tematică florală, considerată autohtonă; b) cu o tematică eterogenă.

Multă vreme prima grupă s-a caracterizat printr-un anumit motiv central, o vază cu flori, un coş cu flori sau cu fructe. Începând cu secolul al XVII-lea, decorul acestor piese a fost invadat de o mare diversitate de compoziţii cu flori şi fructe, liber desenate. Decorul mai poate reprezenta şi diverse animale exotice, meandrul chinezesc, imagini biblice etc. În contextul unor permanente schimbări ritmice, acest proces creator a dus la o sinteză originală între motivele zoomorfe, păsări cu aripi avântate, balaur mitologic, păsări în dublet faţă în faţă sau chiar bicefale şi cele fitomorfe - frunze de acant, cârcelul viţei de vie, alături de motivul rozaceelor"[2].

---

[1] Livia Rusu, Dr. Dorin-Ioan Rus, Lăzi de breaslă în colecţiile muzeului etnografic din Reghi, www.reenerlaendchen.ro.

[2] Aurel Bodiu, *Ornamentica Mobilierului Ţărănesc din Transilvania*, Centrul Judeţean pentru Conservarea şi Promovarea Culturii Tradiţionale Cluj, Cluj-Napoca, 2006.

Descriere

Lada, datată la sfârşitul secolului al XIX-lea, a fost confecţionată într-un atelier mic meşteşugăresc, din lemn de brad, fiind folosită o tehnică tradiţională de prelucrare a lemnului, fasonarea şi îmbinările fiind făcute manual. Tăbliile sunt îmbinate în unghiuri drepte, în coadă de rândunică la toate cele patru colţuri, iar capacul este fixat de corp cu balamale metalice. Capacul este prevăzut, de asemenea, cu o încuietoare metalică. Lada avea din construcţie patru picioare strunjite, fixate de corp în cepuri.

În interior, lada are un sertar destinat păstrării valorilor care este acoperit cu un capac mobil. În partea inferioară, imediat deasupra picioarelor, lada este prevăzută cu un ornament destul de discret reprezentat de baghete profilate cu o freză manuală. Sub straturile de vopsea aplicate de-a lungul vieţii ei lada a păstrat un strat de pictură reprezentat prin motive florale pe latura frontală şi desene geometrice, ornamentale, pe părţile laterale.

Diagnostic

Obiectul a fost depozitat timp îndelungat în condiţii vitrege, favorabile deteriorărilor de natură biologică (atacuri de insecte xilofage şi de fungi), cu umiditate relativă cu vârfuri şi minime accentuate de inconstanţă ceea ce a favorizat apariţia fenomenelor de umflare (când umiditatea relativă a fost foarte mare) şi de contragere (când aceasta a scăzut excesiv) ceea ce a dus la apariţia pe suprafeţe importante a crăpăturilor, rupturilor şi a pierderii de material.

Alt factor degradator a fost constituit de acţiunea umană inadecvată. Capacul şi un perete lateral al sertarului interior lipseau la preluarea obiectului de către restaurator. Ele s-au desprins din locaşurile de fixare datorită unui şoc ce putea fi determinat doar de o acţiune umană şi care a dus la desprinderea parţială a îmbinărilor pereţilor laterali de spatele lăzii. Aceste elemente s-au rătăcit şi nu au mai putut fi găsite. Lada nu mai poseda de asemenea picioarele strunjite care, foarte probabil, au fost afectate de modul de depozitare al obiectului (se ştie că la piesele din lemn cea mai degradată porţiune este cea inferioară - picioarele şi tăbliile pe care acestea sunt fixate - deoarece acestea sunt cele mai expuse umezelii excesive prezente în mediile în care au fost depozitate).

Un proprietar mai zelos a fost şi cel care a aplicat peste vopseaua şi pictura originală alte două straturi de vopsea, unul de culoare maronie şi altul verde, care au acoperit în totalitate frumoasa ornamentaţie picturală de pe partea din faţă a lăzii.

Balamalele metalice originale ale obiectului lipseau. Capacul lăzii mai era susţinut de o singură balama confecţionată rudimentar din tablă fixată în cuie. Încuietoarea metalică a lăzii era ruginită şi înţepenită, iar cheia lipsea.

Restaurarea

Am început lucrul la obiect printr-un tratament chimic cu soluţie alcoolică pentru îndepărtarea straturilor superficiale de fungi şi prin curăţarea cu perii dure şi apoi cu cârpe umede a stratului masiv de impurităţi.

Cele două straturi de vopsea aplicate peste stratul original au fost curăţate chimic cu o soluţie cromofagă din comerţ, iar porţiunile mai dificile au fost curăţate prin arderea vopselei cu ajutorul unei suflante cu aer fierbinte, cu temperatura reglabilă, care oferă posibilitatea de ardere controlată a straturilor succesive de vopsea astfel încât stratul original să nu fie afectat. A fost o soluţie bună folosirea acestei unelte întrucât nu bănuiam existenţa picturii originale noi crezând că obiectul este unul de folosinţă comună, fără pretenţii artistice. În prima fază, de altfel, am confundat petele de vopsea ce apăreau, de culoare albă, cu un strat de grund care se aplică de multe ori înaintea aplicării vopselelor. Când am înţeles că ceea ce ieşea la iveală este pictură ornamentală am anunţat restauratorul de pictură care a preluat curăţarea în continuare.

Tratamentul împotriva atacurilor insectelor xilofage a fost făcut prin injectarea în orificiile de zbor a unei soluţii insecticide achiziţionată din comerţ şi folosită de o bună perioadă de timp de către noi în restaurare cu bune rezultate şi anume Sadolin.

Pentru refacerea integrităţii obiectului, aceasta fiind afectată de lărgirea şi pe alocuri de desprinderea totală a îmbinărilor, a fost necesară demontarea obiectului şi reasamblarea care a fost făcută şi prin încleiere cu de clei de oase şi a şuruburilor de strângere tip "strapzig".

Crăpăturile apărute datorită umflării şi contragerii, îndeosebi pe capac, pe fundul lăzii şi în zona îmbinărilor au fost chituite cu un chit obţinut prin dizolvarea în toluen a polistirenului expandat. Acestui amestec i se adaugă praf fin de lemn de brad. Acest chit are proprietatea de a putea fi băiţuit după întărire şi şlefuire.

A fost necesară confecţionarea peretelui lateral şi a capacului sertarului interior deoarece acestea lipseau cu desăvârşire şi aşezarea lor în locaşurile de fixare. Acestea au trebuit să fie confecţionate înainte de reasamblarea pereţilor lăzii. Le-am confecţionat din lemn învechit, de brad, obţinut din demontarea altor piese de mobilier, fără valoare de patrimoniu. Este bine ca restauratorul lemn să păstreze elemente din lemn vechi pentru că acestea pot fi folositoare la completările necesare pieselor de valoare, cu rezultate mai bune decât dacă am folosi lemn nou. Ele se integrează în obiectul ce necesită completări mult mai bine decât lemnul nou, atât fizic, dacă se păstrează direcţia fibrei la înlocuire, cât şi la integrarea cromatică în obiectul restaurat. De asemenea, a trebuit să confecţionez picioarele, în totalitate, prin strunjire şi să le fixez pe obiect. Pentru aceasta am folosit ca analogie forma picioarelor unor lăzi foarte asemănătoare celei restaurate care se află în colecţia muzeului nostru.

Restauratorul metal a confecţionat balamale metalice noi, de asemenea, după modelul celor originale pe care le-am folosit pentru a putea fixa capacul de corpul lăzii. Acelaşi restaurator s-a ocupat şi de încuietoarea lăzii.

În final, am aplicat un strat protector de ceară de albine în interiorul obiectului, cât şi pe suprafeţele nevopsite ale acestuia.

Suprafaţa cu pictură ornamentală urmează a fi restaurată de restauratorul pictură.

Bibliografie

Livia Rusu, Dr. Dorin-Ioan Rus, *Lăzi de breaslă în colecţiile muzeului etnografic din Reghin*, www.reenerlaendchen.ro.

Aurel Bodiu, *Ornamentica Mobilierului Ţărănesc din Transilvania*, Centrul Judeţean pentru Conservarea şi Promovarea Culturii Tradiţionale Cluj, Cluj-Napoca, 2006.

Marta Guttmann, *Tendinţe în conservarea preventivă*, Editura Astra Museum, Sibiu, 2009.

Moldoveanu, Aurel, *Conservarea preventivă a bunurilor culturale*, Bucureşti, 1999

The restoration of a painted crate

Abstract

The piece contains the presentation of a painted wooden box, similar with the guild boxes from Transilvania, which belonged to the Satu Mare County Museum. It`s presented a short historic of the piece and the presence of this kind of object in the exhaustive overview of the box.

Also it`s presented the established diagnostic from the experts, which did worked at this object and the phases of the restoration of the patrimony object.

Foto 1. Impurităţi, atacuri de xilofage

Foto 2. Înlocuiri

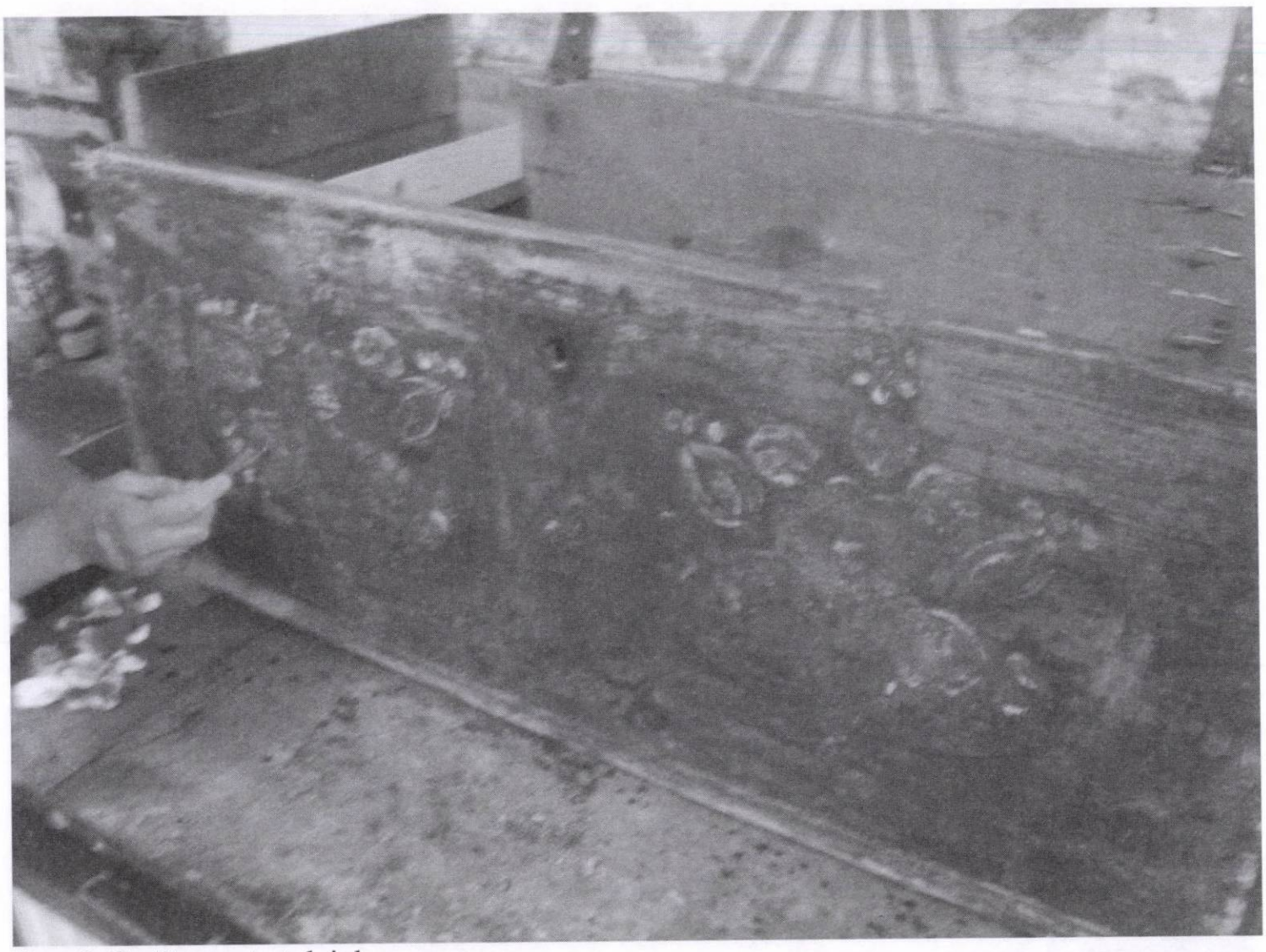

Foto 3. Curăţarea stratului de vopsea

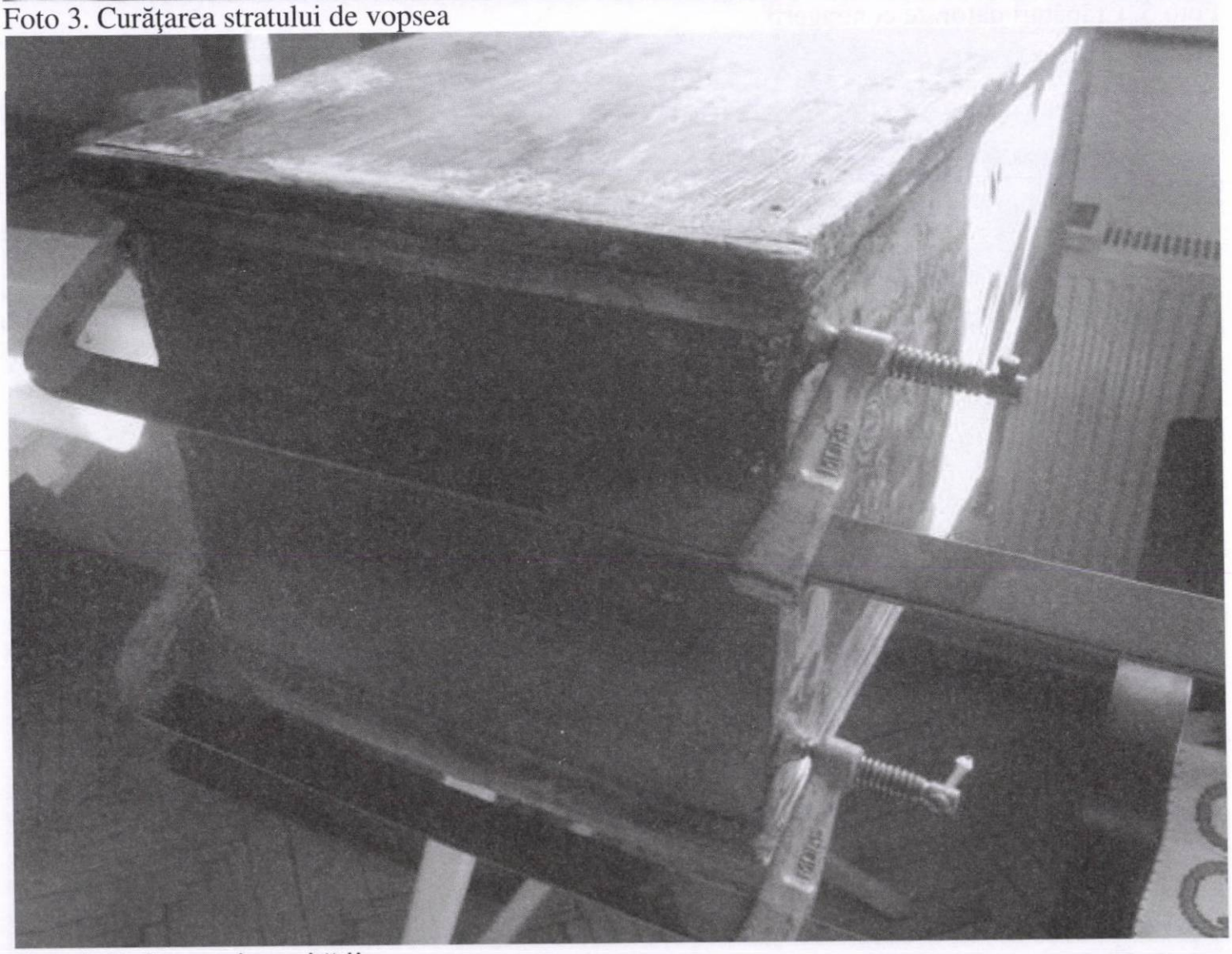

Foto 4. Refacerea integrităţii

Foto 5. Crăpături datorate contragerii

Foto 6. Chituiri

Restaurarea unei paftale

Cobusceanu Roxana

Piesa ce constituie subiectul acestei lucrări a fost descoperită la Biserica Reformată din localitatea Becheni. Paftaua este de fapt o încheietoare ornamentală la haină sau la cingătoare, alcătuită din plăci de metal legate între ele cu lănţişoare. De obicei aceste piese sunt lucrate din metal preţios (aur, argint, cu încrustaţii de pietre preţioase). Piesa este datată secolele XVII-XVIII şi este confecţionată din argint, fiind alcătuită din două plăcuţe rectangulare legate între ele printr-un lanţ format din 12 verigi. Are următoarele dimensiuni: lungime totală 25 cm, lungime placă 4,4 cm, lăţime 2,2 cm.

Fiecare din cele două plăcuţe este prevăzută cu un chenar incizat, format dintr-o singură linie, în interiorul căreia se găseşte decorul gravat şi care apare numai pe faţa plăcuţelor. Acest decor este unul vegetal, format din vrejuri înlănţuite în care se poate distinge motivul frunzei de acant.

Tehnica de realizare a decorului este incizarea, forma frunzelor de acant fiind sugerată prin linii paralele incizate dând astfel adâncime întregului model. Celor două laterale lungi ale plăcuţelor li s-a ataşat o sârmă subţire din argint uşor răsucită. Capătul de prindere al plăcuţelor reprezintă un sistem tip "moş - babă " format dintr-o bară de argint aplatizată. Sistemul de prindere este prevăzut la nivelul superior cu cap ornamental format din două spirale sub forma unor coarne de berbec. În partea opusă capătului de prindere, cele două plăcuţe sunt nituite cu un nit simplu având capul de formă sferică. Inelele lanţului care unesc cele două plăcuţe sunt realizate din sârmă de argint răsucită, sugerând acelaşi ornament al funiei ca şi sârma de pe cele două laterale ale plăcuţelor.

Studiul efectuat asupra stării de conservare a obiectului a condus la concluzia că acesta, ca orice obiect cu suport metalic, îngropat timp îndelungat, a fost supus unui proces de degradare de natură electrochimică, datorat interacţiunii metalului cu componentele agresive ale mediului înconjurător, în acest caz este vorba despre un aliaj cu ponderea cea mai mare, cuprul şi solul ca mediu complex. Problematica corozivităţii solului este deosebit de complexă influenţând procesul de degradare printr-o serie de factori cum ar fi: tipul de sol, grosimea stratului de sol de deasupra obiectului, compoziţie, structură, umiditate şi gradul de aerare al solului, factori climatici, tehnica de execuţie a obiectului.

Fiind vorba despre un obiect de argint trebuie să se facă o distincţie precisă între produşii de coroziune derivaţi din argint relativ pur şi cei derivaţi din aliajele inferioare ale argintului ce conţin o cantitate apreciabilă de cupru.

Piesa se păstrează integral, nu prezintă lipsuri din materialul de bază, procesul de coroziune este la suprafaţa originală, uşor de reperat, este uniform, grosimea depunerilor de produşi de coroziune pe suprafaţă este continuă şi uniformă. Stratul de produşi de coroziune atât de pe suprafaţa plăcuţelor, cât şi a verigilor ce formează lanţul sunt cei specifici aliajelor inferioare ale argintului cu un conţinut apreciabil de cupru şi care corodează preferenţial. Astfel, produşii prezenţi sunt: depuneri de culoare verde deschis cu aspect pulverulent (cloruri), depuneri de culoare verde închis cu aspect sticlos (carbonaţi bazici ai cuprului), pete de culoare roşiatică (oxizi) precum şi urme de pământ înglobat în stratul de produşi de coroziune.

Fiind vorba despre o piesă care a suferit un proces de coroziune la suprafaţă nefiind afectată structura sa metalică şi pentru punerea în valoare a decorului am optat pentru un tratament chimic de curăţare folosind un reactiv selectiv ce favorizează dizolvarea produşilor de coroziune externi fără a ataca metalul.

Într-o primă fază obiectul a fost imersat într-o soluţie de detergent neionic 2% cu scopul de a îndepărta urmele de pământ de pe suprafaţa sa. Apoi piesa a fost supusă tratamentului chimic de curăţare prin imersie în soluţie de acid formic 10 %. Tratamentul s-a realizat sub supraveghere, periodic obiectul s-a periat cu perii cu păr moale sub jet de apă pentru a îndepărta produşii de coroziune. După curăţarea completă a produşilor de coroziune piesa s-a clătit intensiv în băi repetate cu apă distilată până la eliminarea completă a urmelor de reactiv. Piesa astfel curăţată a fost uscată la sursă de infraroşu aproximativ 15 minute, a fost lustruită cu lână de oţel foarte fină,

apoi cu o cârpă moale s-au înlăturat resturile de lână, iar, în final, a fost făcută o degresare cu alcool etilic.

Pentru a evita reluarea acţiunii corozive datorate condiţiilor climaterice, în special a umidităţii, obiectul a fost protejat de mediul ambiant prin peliculizare cu Paraloid B72, soluţie 5% în acetonă.

Obiectul restaurat a fost aşezat într-o cutie ermetic închisă din material plastic cu silicagel şi va fi depozitat într-un mediu uscat cu o umiditate relativ mai mică de 40%.

Bibliografie

Plenderleith H.G., Werner A.E.A., *Conservarea antichităţilor şi a operelor de artă*-Partea a doua. Metale, Paris, 1966.

Moldoveanu, Aurel, *Conservarea preventivă a bunurilor culturale*, Bucuresti, 1999.

M. V. Farmacovschi, Consercarea şi restaurarea colecţiilor de muzeu, Ministerul Culturii, Bucureşti, 1954.

Marta Guttmann, *Tendinţe in conservarea preventive*, Editura Astra Museum, Sibiu, 2009.

Prof.univ.Dr.Radu Florescu, *Bazele muzeologiei*, Bucureşti,1994.

The restoration of a buckle

Abstract

This paper presents a restoration of silver buckle found at the Protestant Church from Berveni. To highlight the buckle's ornaments it was necessary a chemical cleaning, followed by repeated rinses with water, polishing and final conservation.

Foto nr. 1 - Pafta înainte de restaurare

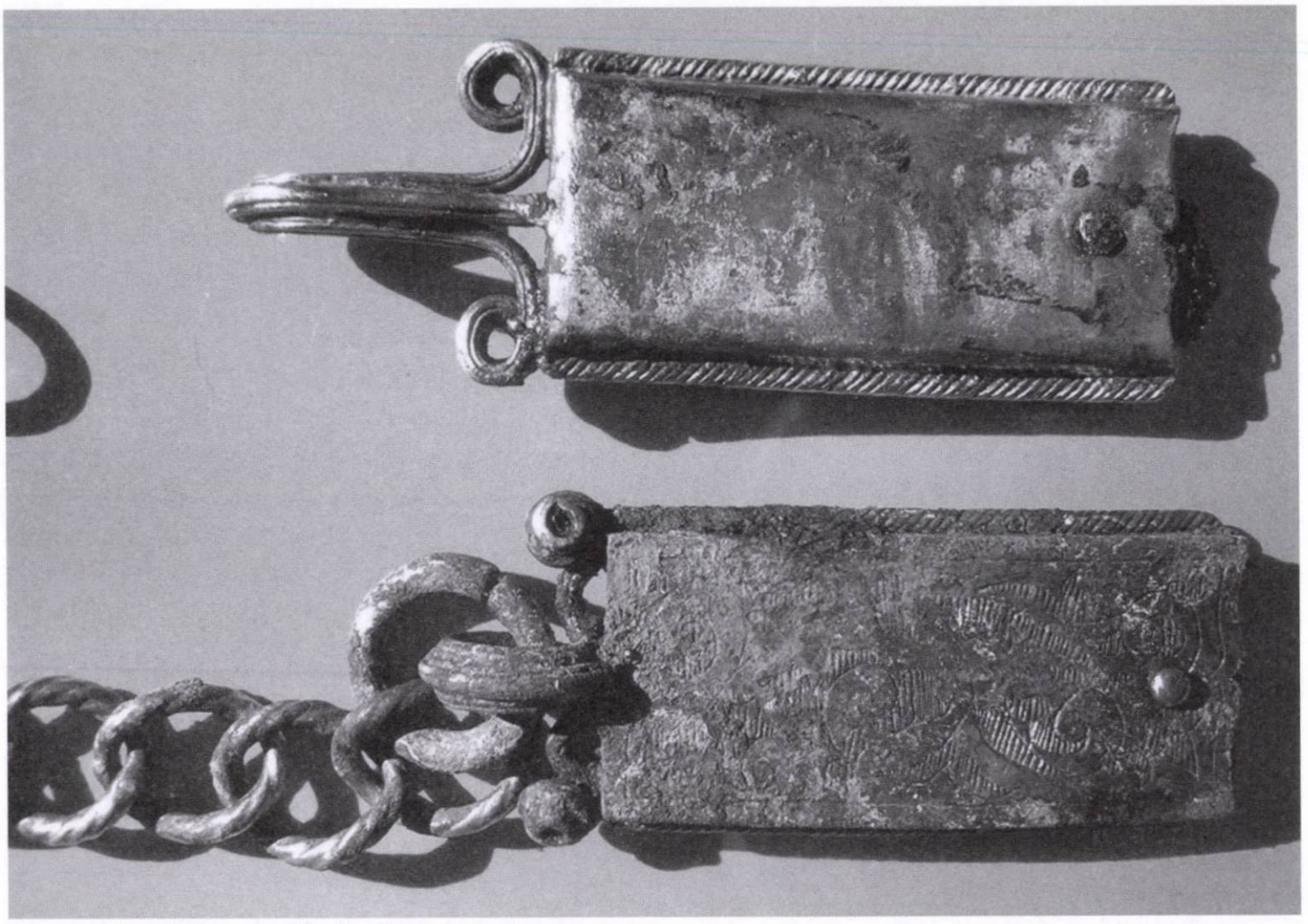

Foto nr. 2 - Pafta, detaliu înainte de restaurare

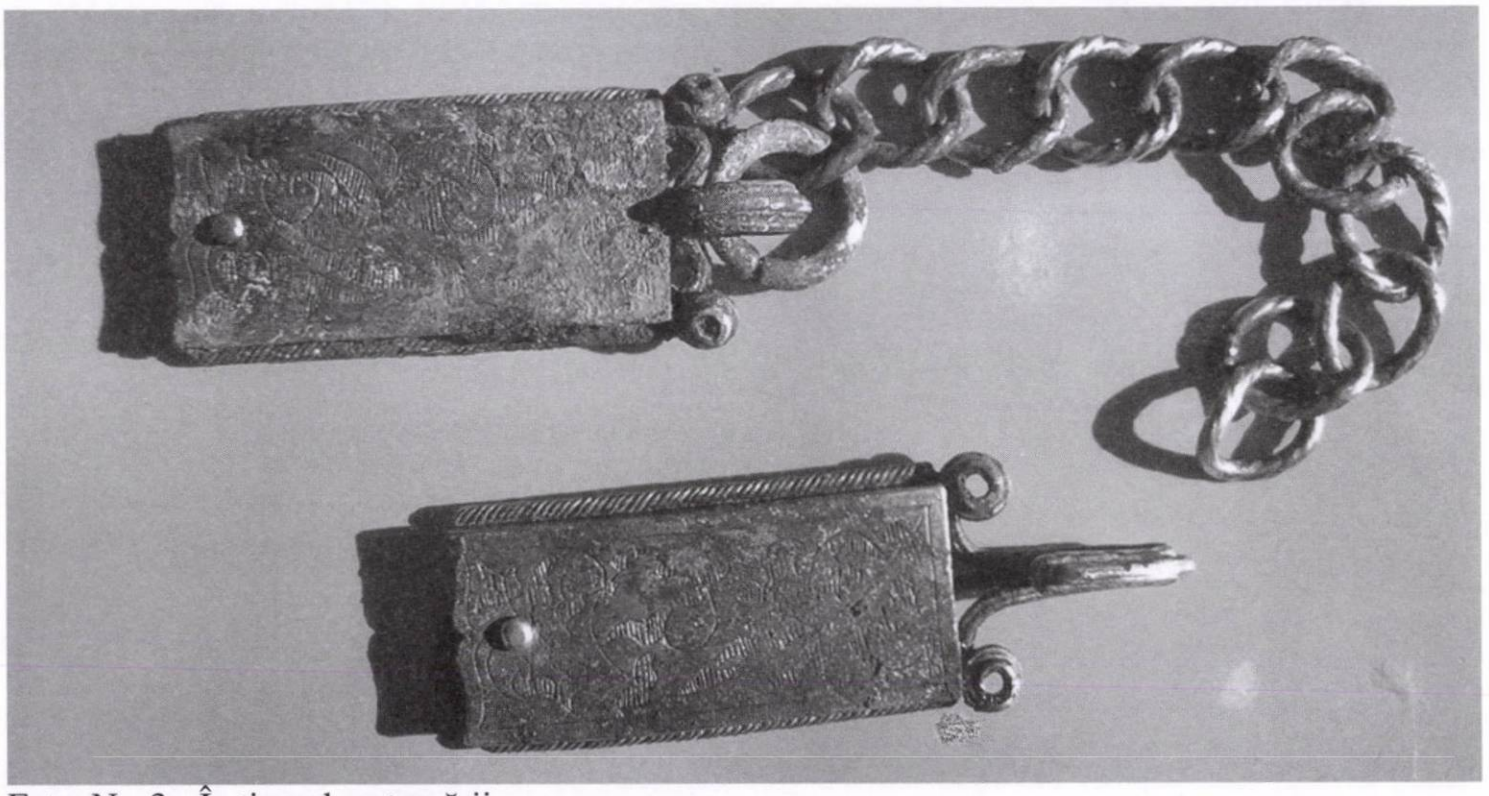

Foto. Nr. 3 - În timpul restaurării

Incursiuni în tematica „Via Crucis" cu ocazia restaurării picturii de şevalet „Răstignirea"

Puskás Éva

Imaginea răstignirii a ajuns, în decursul istoriei, să fie o importantă valoare estetică reprezentată în arta plastică. Începând de la icoane, continuând prin sculpturi şi picturi devenite adevărate opere de artă, răstignirea este cel mai important eveniment al istoriei omului creştin.

Crucea, aşa cum o cunoaştem noi astăzi, nu este o invenţie a creştinismului. Forma crucii o găsim şi la celţi, în secolul al VI-lea î.Hr. babilonienii din Caldeea antică şi egiptenii au folosit-o ca un simbol sacru. Ea era simbolul zeului Tamuz, având forma misticului Tau (crucea egipteană numită „ankh"). Mai târziu, crucea a devenit un obiect de tortură, fiind pedepsiţi cu moartea prin crucificare toţi cei ce nu respectau legea.

Crucificarea se pare că a început în secolul al VI-lea î.Hr. şi a continuat până în secolul al IV-lea d.Hr., când Constantin cel Mare, din respect pentru Christos, care a murit pe cruce, a desfiinţat această formă de pedeapsă.

Crucea latină sau crucifixul reprezintă pe Isus Christos în agonia morţii, cu cinci răni, purtând o coroană de spini. Deasupra capului are un pergament rulat pe care sunt scrise literele INRI.

Iconografia paleocreştină a evitat prezentarea crucificării, imaginea fiind folosită pentru prima dată după Conciliul Quinisext de la Constantinopol în 692 d.Hr.

Arta paleocreştină din primele secole ale erei noastre, stă la baza iconografiei creştine de mai târziu. În mormintele subterane ale imperiului roman din secolele II-IV apar simboluri ca: ancora, crucea, peştele sau figura bunului păstor, prezentat în mijlocul turmei, cu maiul în mână sau cu mielul pe umăr. Tot aceste simboluri le găsim şi în mozaicurile din Ravenna.

Prima reprezentare a răstignirii lui Isus o găsim pe *basorelieful uşii Santa Sabina din Roma*, datându-se în jurul anului 430. Primele reprezentări ale răstignirii îl redau pe Isus viu, cu ochii deschişi, sugerând mai mult triumful asupra morţii, crucea însemnând mijlocul universului unde în stânga şi dreapta apar soarele şi luna. Alături de Isus în operele care prezintă răstignirea apar adesea mai multe personaje, cum ar fi: sfânta Maria, sfântul Ioan, sfânta Maria Magdalena, Longinus, Stephaton.

Isus Hristos este o persoană fără egal în istoria omenirii. Asupra vieţii lui s-au scris şi se scriu numeroase lucrări, autorii lor interpretând viaţa şi opera sa în funcţie de ideile lor istorice, filozofice sau socio-politice. Pentru creştini, Isus Hristos este o persoană divino-umană, este fiul lui Dumnezeu.

Conform credinţei şi tradiţiei creştine, Isus Hristos este Mesia povestit de profeţii evrei din Vechiul Testament.

Scrierile creştine învaţă că răstignirea şi moartea lui Isus, ca ofrandă rituală, urmată de Învierea şi de Înălţarea la Cer, au răscumpărat păcatele lumii, făcând posibilă Mântuirea.

Cele patru Evanghelii canonice sunt principala sursă a biografiei lui Isus. Aceste Evanghelii descriu viaţa lui Isus în mod diferit. Evanghelia lui Ioan este mai degrabă o prezentare teologică a lui Isus, ca emblemă a divinului, dar totodată este sursa de inspiraţie cea mai des folosită de către artiştii plastici.

Din cele patru Evanghelii, cele după Matei şi după Luca oferă informaţii despre familie şi strămoşii lui Isus. Ambele scrieri spun că Isus este urmaşul regelui David şi al lui Avraam. Încă înainte de naştere, mai mulţi profeţi din tradiţia iudaică au prezis venirea lui Mesia.

Misterul lui Isus Hristos, fiul lui Dumnezeu şi Noul Testament au devenit o sursă de inspiraţie eternă pentru artă, cultură şi gândirea atât orientală cât şi occidentală. Reprezentările iconografice, din ce în ce mai caracteristice pentru arta creştină, vizau cu prioritate ilustrarea textelor sacre, ca şi modalitate comodă de popularizare.

În Evul Mediu povestirea Sfintelor Scripturi apare sub forma de „Biblia Pauperum".

De-a lungul timpului, Sfânta Scriptură a fost ilustrată cu gravuri valoroase, adevărate capodopere de artă (Albrecht Dürer, Lucas Cranach, Martin Schongauer).

În secolul al XIX-lea, biblia ilustrată este preocuparea cea mai importantă a grupării artiştilor nazarineni. În anul 1860, la Leipzig apare „Die Bibel in Bildern" (Biblia în imagini), ilustrată cu 240 de xilogravuri executate de către artistul Julius Schnorr von Carolsfeld.

Una din cele mai căutate biblii în apus este Biblia Vulgata, publicată în Franţa anului 1866 ilustrată de Gustave Doré.

Viaţa şi Patimile lui Hristos, ofereau artiştilor un material inepuizabil, având ca sursă de inspiraţie Biblia. Imaginea lui Isus fiind o temă îndrăgită de aproape 2000 de ani, a inspirat mii de artişti care prin materiale şi tehnici diferite i-au înfăţişat viaţa şi moartea. Aceste imagini au fost create după interpretările religioase ale credinţelor şi simbolismelor specifice timpului respectiv. Oricare pictură cu temă religioasă de-a lungul istoriei omenirii, nu se mărgineşte doar la o prezentare a scenei în sine, ea presupunând totdeauna şi un substrat teologic.

De-a lungul istoriei mulţi creştini au ţinut să fie în Ierusalim, în fiecare an, în săptămâna Patimilor lui Christos şi să refacă drumul pe care Isus l-a parcurs în zilele de dinaintea morţii sale.

La început, la Ierusalim calea crucii era reprezentată prin doar două staţii, prima la casa lui Pilat , iar al doilea pe dealul Golgota.

Franciscanii au răspândit în secolele XIV-XV devoţiunea Căii Crucii. Păzitori şi protectori ai locurilor sfinte încă din secolul al XIV-lea, ei conduceau în Ierusalim pelerinii pe Via Dolorosa de la Tribunalul lui Pilat, din oraşul de jos până pe Golgota (Calvarul), cea mai înaltă parte a oraşului.

Această meditaţie asupra Patimilor a dus la realizarea în aer liber şi în biserici a seriilor de evocări prin tablouri, statui şi cruci, cu scene care marcau itinerarul lui Christos până la Calvar. Cele mai vechi reprezentări ale drumului Sfintei Cruci din Germania, „Lübecker Kreuzweg" din 1494, sau cea de la Nürnberg - Johannisfriedhof a lui Adam Kraft, au încă numai 7 staţiuni, iar Calea Crucii de la Bamberg 9.

De prin anii 1600, calea crucii este reprezentată sub forma de 14 staţiuni. Crucificarea şi răstignirea era o formă de pedeapsă în Palestina, care se aplica oamenilor fără cetăţenie romană, în general rebeli ce se ridicau contra puterii romane. De obicei cel condamnat ducea bara transversală a propriei cruci, până la locul execuţiei care la Ierusalim era pe o colină aridă, aflată dincolo de zidurile oraşului, în locul numit Golgota (Dealul Căpăţânii). Acolo se afla permanent un stâlp mare pregătit pentru răstignire.

Isus se încovoiase sub greutatea crucii, ce ajungea şi la lungimea de 2 m şi putea cântări peste 50 kg. Mulţi oameni, bărbaţi şi femei, l-au urmat pe Isus în drumul spre Golgota. Când a ajuns în vârful Golgotei, i-a fost scoasă tunica şi aruncată pe jos. I s-au întins braţele şi i s-au bătut în încheieturile de la mâini cuie ca să fie fixat de lemn. Picioarele lui Isus au fost bătute în cuie pe o bucată de lemn, sau chiar direct de stâlp. Deasupra a fost fixată o plăcuţă pe care stătea scris numele celui condamnat şi crima pe care o săvârşise. Pe plăcuţa lui Isus se putea citi: „Isus Nazarenus Rex Iudeorum".

Patimile lui Isus reprezentate sub forma celor 14 staţiuni:

1. Isus este judecat şi condamnat la moarte.
2. Isus primeşte crucea pe umeri.
3. Isus cade sub greutatea crucii.
4. Isus purtându-şi crucea, se întâlneşte cu Preasfânta Sa Maică.
5. Simeon Cireneul îl ajută pe Isus să ducă crucea.
6. Veronica şterge cu o maramă faţa lui Isus.
7. Isus cade a doua oară sub cruce
8. Isus mângâie femeile miloase.
9. Isus cade a treia oară sub cruce.
10. Isus este dezbrăcat de haine.
11. Isus este pironit pe cruce.
12. Isus moare pe cruce.
13. Isus este luat de pe cruce.
14. Isus este înmormântat.

„Calea Crucii" în inventarul diecezei romano-catolice Satu Mare.

Dieceza romano-catolică Satu Mare are o vechime de doar 200 de ani. În trecut teritoriul actual al judeţului Satu Mare aparţinea de Episcopia Transilvania, iar mai târziu era sub tutela Episcopiei de Eger (Ungaria), până în anul 1804.

Actuala dieceză cu jurisdicţie asupra comitatelor Satu Mare, Carei, Ugocea, Ardud, Baia Mare şi Sighetul Marmaţiei, include judeţele Satu Mare şi Maramureş, având 48 de parohii cu un număr de 90.000 de enoriaşi.

Dieceza de Satu Mare a fost întemeiată de către Francisc I, împărat al Austriei şi rege apostolic al Ungariei, la data de 23 martie 1804, fiind consfinţit în acelaşi an de către Papa Pius al VII-lea.

Inventarul obiectelor de artă sacră al acestei zone, poartă amprenta istoriei şi locuitorilor acestor ţinuturi. Legăturile strânse cu episcopatul de Eger, influenţele civilizaţiei occidentale, precum şi multiculturalitatea acestor meleaguri, au determinat moştenirea noastră spirituală şi culturală.

Staţiunile din Calea Crucii apar în fiecare parohie a diecezei noastre. Reprezentările diferă în funcţie de suport, stil şi mod de execuţie. Găsim printre ele basorelief, altorelief, gravură, sau sunt executate în tehnica picturii în ulei pe pânză, lemn, sau pe placă de metal. Ele provin din ateliere tiroleze, vieneze sau de la Budapesta, altele sunt executate de artişti locali sau meşteri populari.

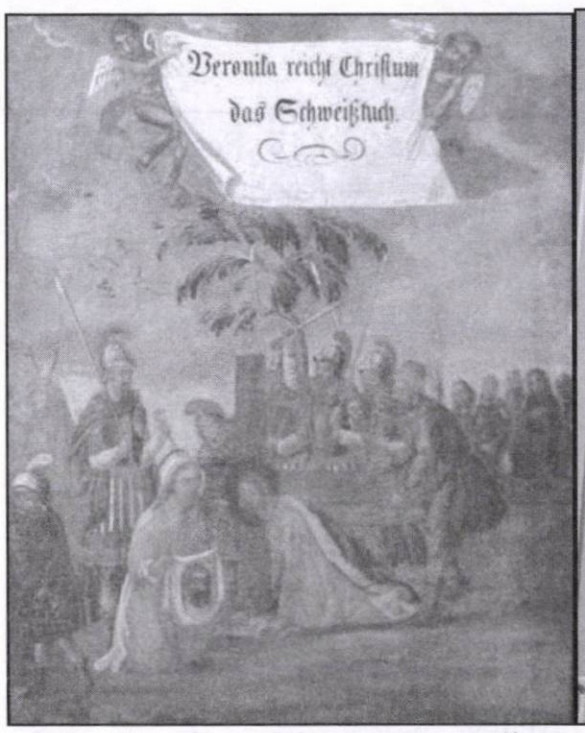

Colecţia episcopiei romano-catolice Satu Mare

Satu Mare

Vişeul de Sus

Seini

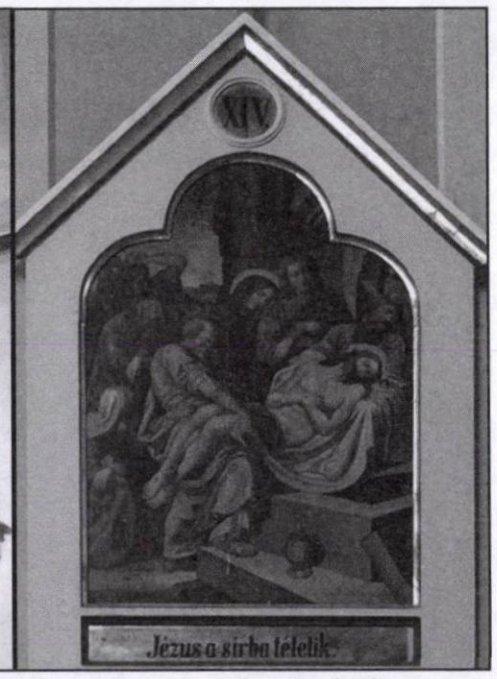

Ardud

Joseph Führich, în secolul al XIX-lea, pictează cele 14 staţiuni ale ciclului în stil nazarinean. Aceste staţiuni sunt copiate de mulţi artişti de-a lungul timpului şi se regăsesc în numeroase biserici din Europa centrală. În anul 1849, gravorul Alois Petrak termină copia ciclului. Datorită lui, în zilele noastre găsim pe lângă picturi şi copii tipărite ale acestei lucrări.

Câteva din copiile executate în tehnica ulei aflate în inventarul diecezei romano-catolice Satu Mare:

Petreşti Moftin Satu Mare Ardud

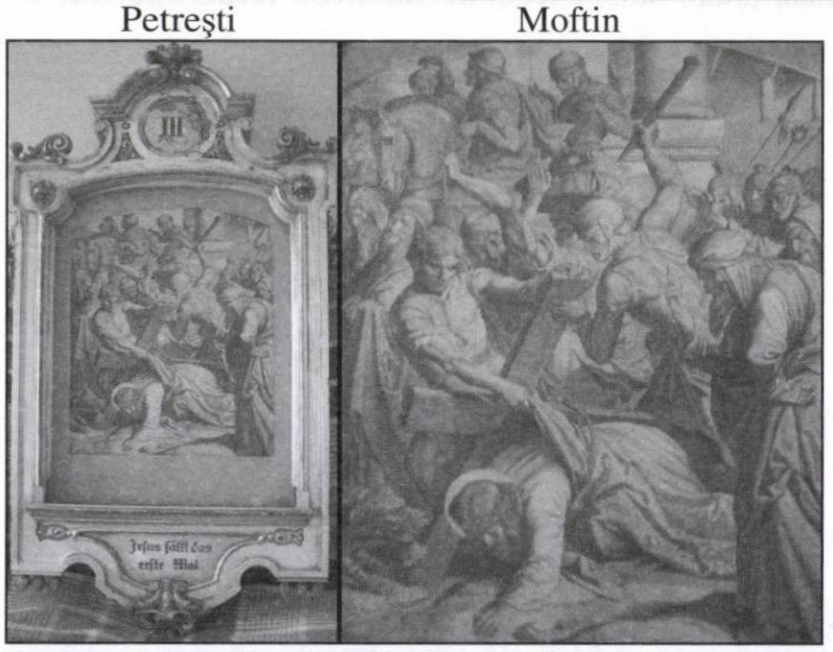

Gravura lui Alois Petrak - „Calea Crucii" din localitatea Vişeul de Sus.

Restaurarea picturii "Răstignirea". Date generale:
Denumire:"Răstignirea"; Staţiunea a 12-a din "Calea Sfintei Cruci"; Autor: necunoscut;
Datare: secolul al XVIII-lea; Tehnica: ulei pe pânză; Dimensiuni: 900/700 mm.
Proveniență: Parohia romano-catolică Moftinu Mare; Nr.de inventar : K. 24

Înainte de restaurare *După restaurare*

Pictura „Răstignirea" a fost găsită împreună cu pictura care reprezintă staţiunea nr. 4 - „Isus purtându-şi crucea, se întâlneşte cu Preasfânta Sa Mamă".

Cele două lucrări care fac parte din ciclul Calea Sfintei Cruci au fost găsite în timpul inventarierii bunurilor culturale efectuate la bisericile din judeţul Satu Mare în anul 2006.

Lucrarea „Isus purtându-şi crucea..." restaurată se află la Parohia romano catolică din Moftinu Mare.

Pictura „Răstignirea" aparţine parohiei romano-catolice din localitatea Moftinu Mare, localitate situată între oraşele Satu Mare şi Carei, în judeţul Satu Mare.

Parohul satului Moftinu Mare este menţionat în dijmele papale încă din anul 1332, iar în secolul următor se aminteşte deja biserica dedicată Sfântului Ladislau. În secolul al XVI-lea, majoritatea comunităţii devine protestantă. În secolul al XVIII-lea, contele Alexandru Károlyi a mutat familiile protestante din localitate, colonizând în locul lor-catolici de etnie germană-şvabii. Biserica fondată în anul 1724 a fost distrusă de incendiu în anul 1791. Actuala biserică a fost realizată după planul lui Joseph Bitthauser, între anii 1793-1795.

Tabloul reprezintă o temă bine-cunoscută "Răstignirea" din ciclul de lucrări "Via crucis". Tema inspirată din Noul Testament îl înfăţişează pe Isus răstignit. În iconografia acestei teme se găsesc diverse versiuni realizate după povestirile biblice. Versiunea furnizată de Evangheliile sinoptice a fost luată drept punct de plecare pentru reprezentările orientale ale temei. Arta religioasă occidentală posedă un conţinut dogmatic şi se înrădăcinează în Sfânta Scriptură şi tradiţie, însă în formele şi tehnicile sale ea depinde în mare parte de inventivitatea artiştilor din fiecare epocă.

Pictura prezintă scena răstignirii lui Isus pe muntele Golgota.

Lucrarea este concepută în schema compoziţională canonică a tipului iconografic. Pictată după modelul icoanelor din ciclul "Calea Crucii", compoziţia se structurează în funcţie de verticalele celor trei cruci cu răstigniţi, în centru aflându-se cea a lui Isus Hristos. Grupul de personaje se concentrează în prim plan, în faţa crucii lui Hristos apărând Sfânta Maria în stânga compoziţiei, iar în dreptul crucii Sfântul Ioan.

Schema compoziţională este un patrulater, cu un singur centru de interes. Pictura prezintă cinci personaje pictate detailat pe un fundal peisagistic. Formele clare, simple, caracterizează tabloul. Linia precisă contribuie la construcţia geometrică a formelor şi la concretizarea volumelor. Culoarea densă şi contrastul culorilor sugerează starea sufletească a personajului principal.

Gama cromatică e sobră.

Scena prezentată este plină de dramatism, dar totodată şi de linişte şi pace. Personajele aflate la baza crucii exprimă o compasiune îndurerată.

În ceea ce priveşte modul de pictare, suprafaţa majoritar este tratată în manieră lisă cu suprafeţele netede şi cu maximă atenţie pentru fiecare detaliu pentru redarea expresiei personajului.

Pelicula de culoare este aşternută uniform, pensulaţia fiind puţin perceptibilă. Pigmenţii folosiţi în pictarea lucrării sunt albastru, roşu, ocru, alb, negru şi verde.

Starea de conservare înainte de restaurare

Suportul este pânză de in ţesută manual şi are 11 fire de urzeală şi 14 fire în beteală pe cm². La examenul vizual al pânzei se observă diferite degradări în urma microclimatului necorespunzător, produs de agenţii biodegradanţi şi în urma neglijenţei umane:

- Detensionare cu multiple deformări;
- Margini scurte, fragilizate, rupte;
- Urme de apă, solvenţi şi ceară;
- Murdărie aderentă şi superficială;
- Fibra pânzei prezintă oxidări, pătări;
- Pierderi de material pe margini;

Este prezentă urma unui atac microbiologic sub formă de pete de mucegai. Acest atac afectează rezistenţa fizico-mecanică a fibrei de celuloză textilă şi influenţează creşterea acidităţii suportului textil.

Preparaţia este de culoare deschisă, aplicată în strat subţire, având o aderenţă relativă la suport. Aşezat pe toată suprafaţa lucrării, stratul de preparaţie este străbătut de o reţea de cracuri de bătrâneţe provocate de mişcarea suportului la variaţiile de temperatură şi umiditate.

Lucrarea de faţă are în grund sulfat de calciu, alb de plumb şi clei animal, iar ca plastifiant s-a folosit uleiul. Urmare a păstrării în condiţii necorespunzătoare, a atacului fungic şi al îmbătrânirii naturale, grundul şi-a pierdut alocuri adeziunea la suport. El prezintă cracluri în profunzime, zone masive de desprindere şi pierdere de pe suport a stratului de grund împreună cu stratul de culoare . Aceste deteriorări se datorează luminii, umidităţii mari, acidităţii datorită atacului fungic, toţi aceşti factori grăbind degradarea suportului vegetal, slăbind legătura dintre stratul de pânză şi preparaţie, cauzând în multe locuri desprinderi împreună cu stratul de culoare.

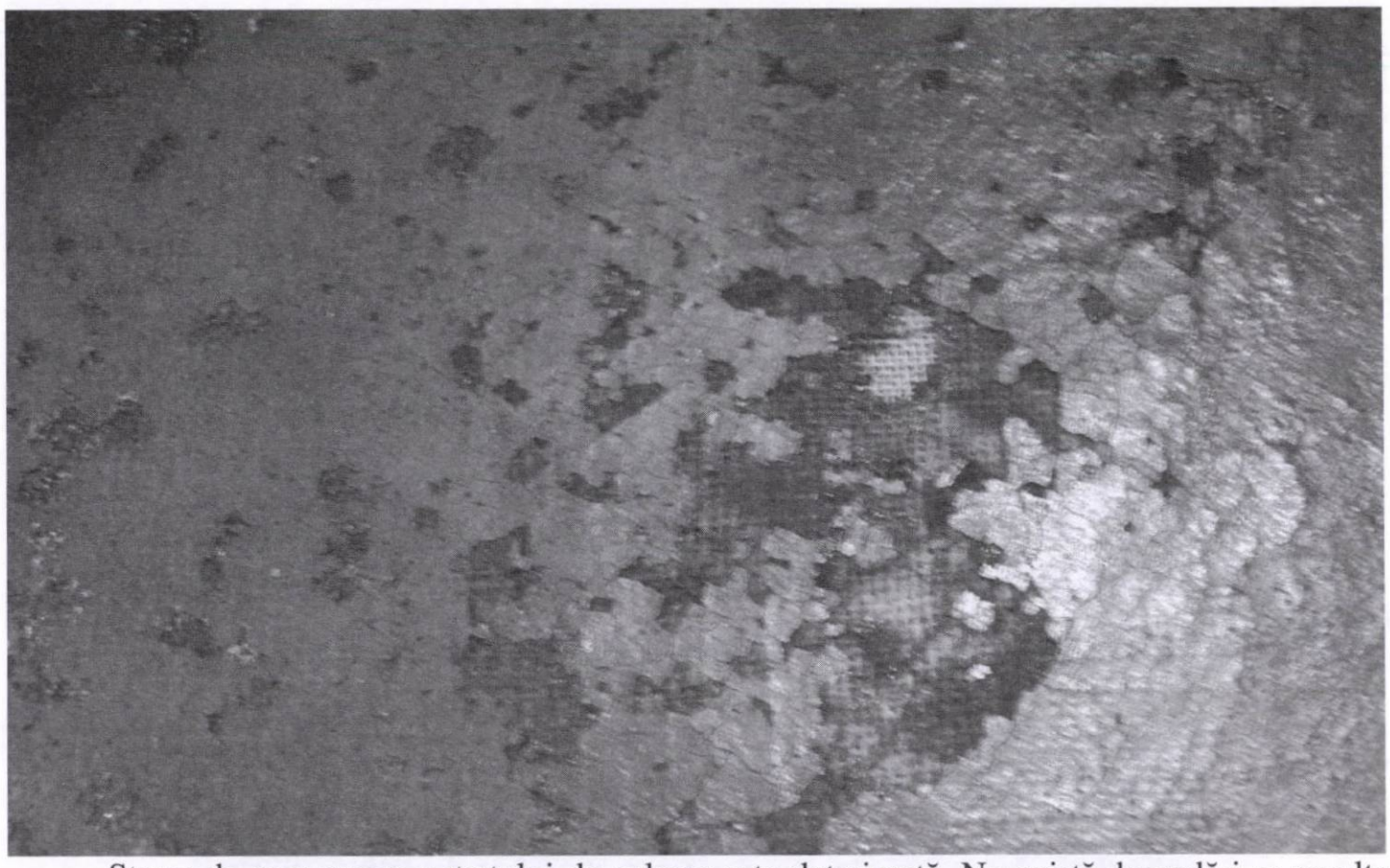

Starea de conservare a stratului de culoare este deteriorată. Nu există degradări ca rezultat al proceselor tehnice incorecte, în schimb avem degradări în urma procesului de îmbătrânire şi al condiţiilor incorecte de păstrare.

Stratul pictural prezintă o bună aderenţă la stratul de preparaţie, degradările care au apărut sub aspect structural, respectiv cracluri, desprinderi şi lipsuri, fiind comune cu stratul de preparaţie. Stratul de culoare este aplicat în strat subţire, prezentând cracluri de bătrâneţe, pierderi mai însemnate împreună cu stratul de preparaţie îndeosebi în partea spre margini, zgârietură în multe locuri, ca urmare a manipulării incorecte, agresiunilor.

Datorită umidităţii ridicate, a fluctuaţiilor de temperatură, a presiunilor mecanice şi fizice, depunerilor de praf, a murdăriei aderente, fumului de lumânare, suprafaţa lucrării prezintă modificări optice, dând un aspect inestetic şi întunecat.

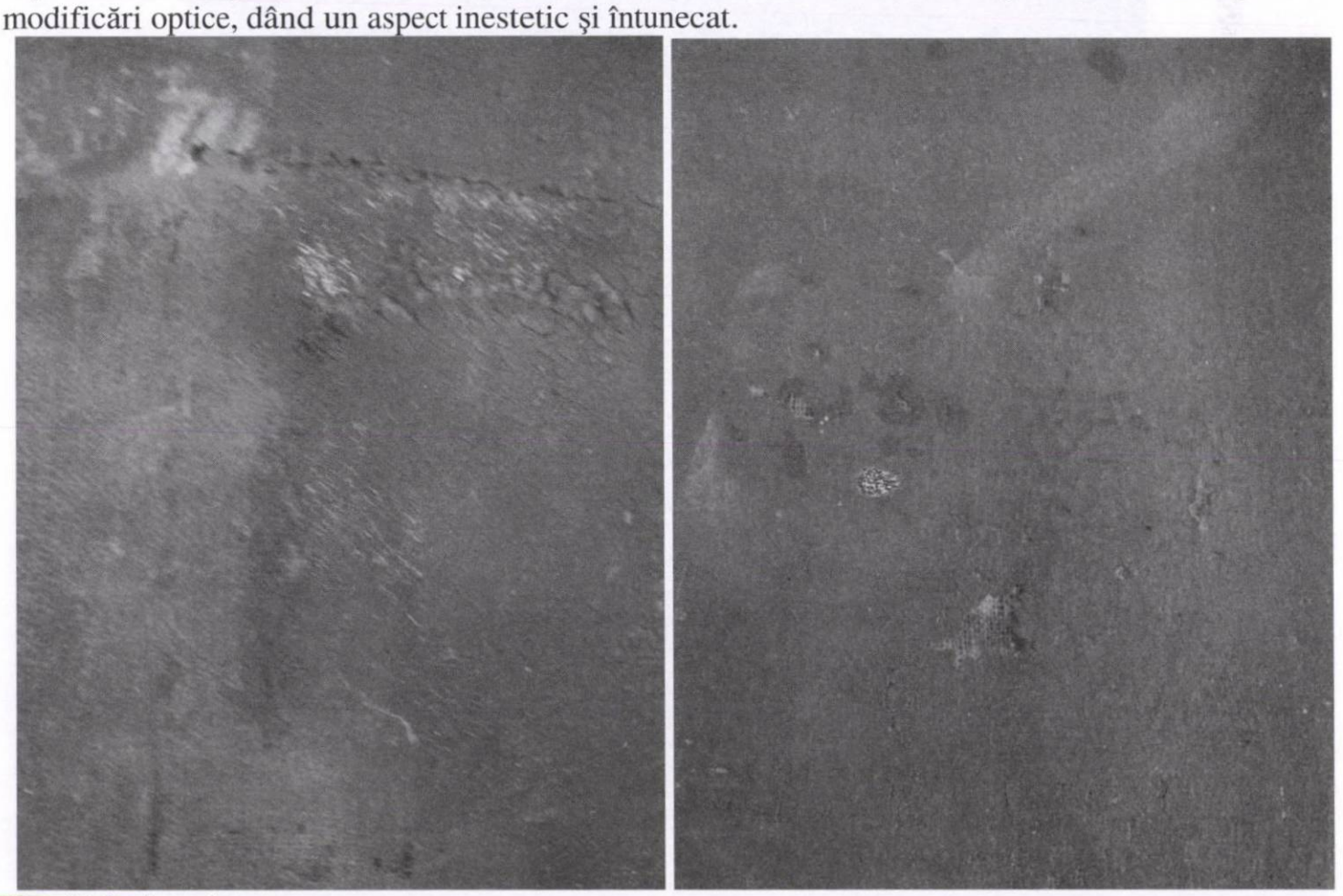

Detalii înainte de restaurare

Detalii în lumină razantă

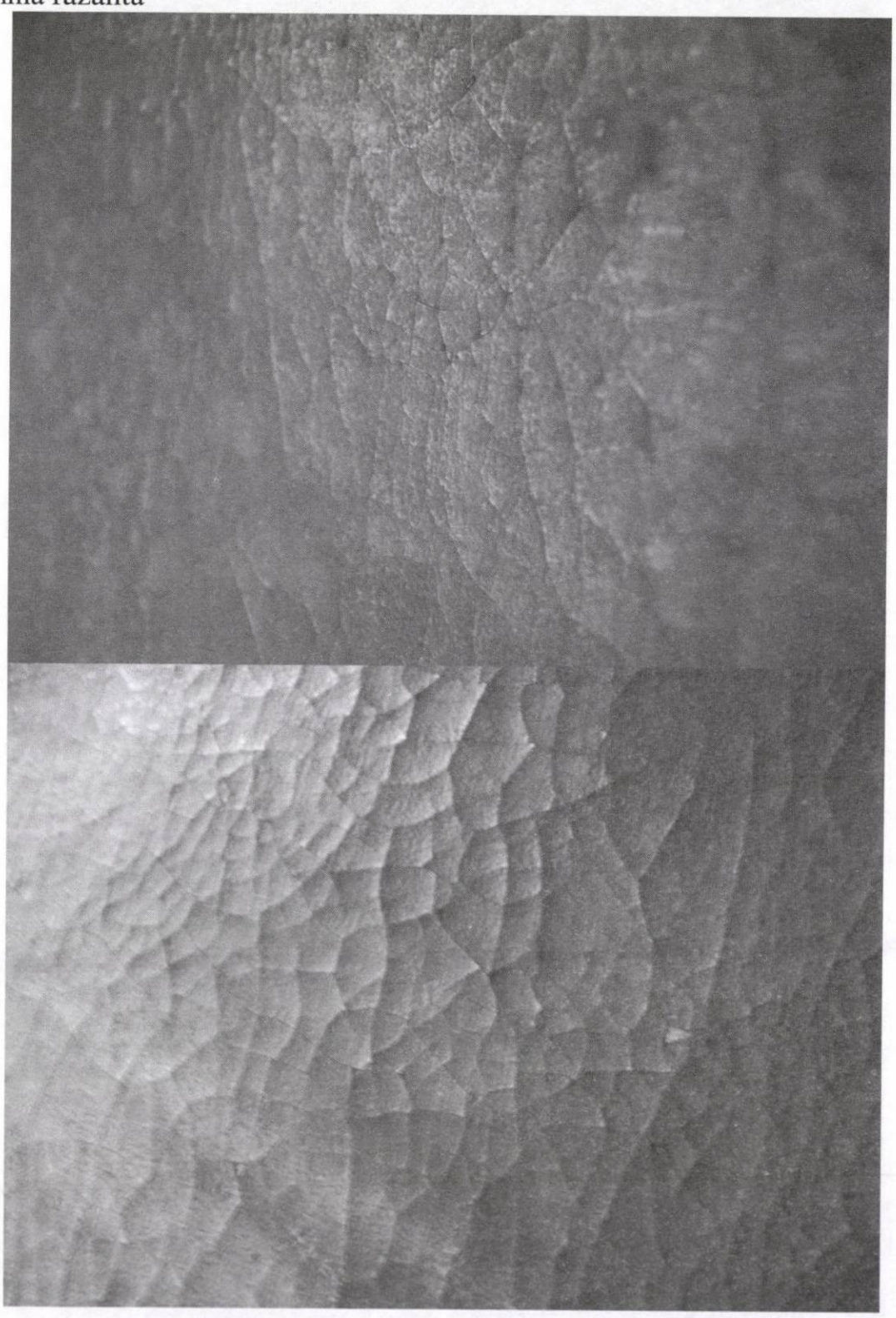

Lucrarea „Răstignirea" este o pictură de şevalet, executată în tehnica ulei pe suport de pânză.

Şasiul şi rama, confecţionate din lemn de brad, prezintă atac activ xilofag produs de specia Anobium punctatum.

Suportul din pânză fragilizat din cauza oxidării are o slabă rezistenţă, este rupt pe margini, vălurit prezintă lacune, străpungeri, lipsuri.

Stratul de preparaţie prezintă cracluri de bătrâneţe sub formă neregulată de reţele orizontale şi verticale, fiind determinate de tensionarea pânzei pe şasiu şi de variaţiile de temperatură şi umiditate, care datorită absorbţiei şi desorbţiei repetate ale suportului textil au determinat mişcări ale straturilor picturii. Alte degradări cauzate de umiditate sunt cele de: fisuri, clivaje, lacune care au apărut în urma tensiunilor distructive din cadrul straturilor picturii.

Stratul de culoare şi cele de grund în general au o aderenţă bună la suport exceptând marginile şi partea inferioară dreapta - stânga unde găsim zone cu lipsuri de grund şi culoare. Toată suprafaţa picturii prezintă microfisuri, cracluri, lacune, zgârieturi.

Stratul de verni este îmbătrânit, oxidat, murdar, fapt datorat atât factorilor fozico-chimici, cât şi condiţiilor improprii de păstrare.

Propuneri de restaurare

- Consolidare profilactică;
- Întinderea pânzei în vederea îndepărtării deformărilor;
- Îndepărtare a stratului de depuneri de pe suprafaţa versoului;
- Dublarea lucrării;
- Chituirea zonelor lacunare;
- Curăţarea stratului de culoare;
- Vernisarea lucrării;
- Integrare cromatică;
- Vernisare finală;

Fazele restaurării

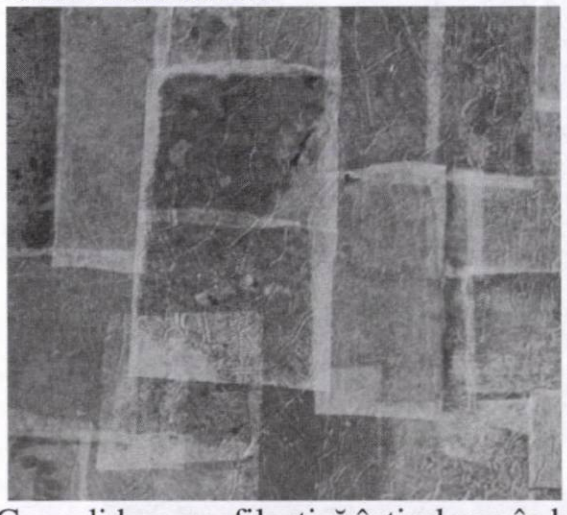
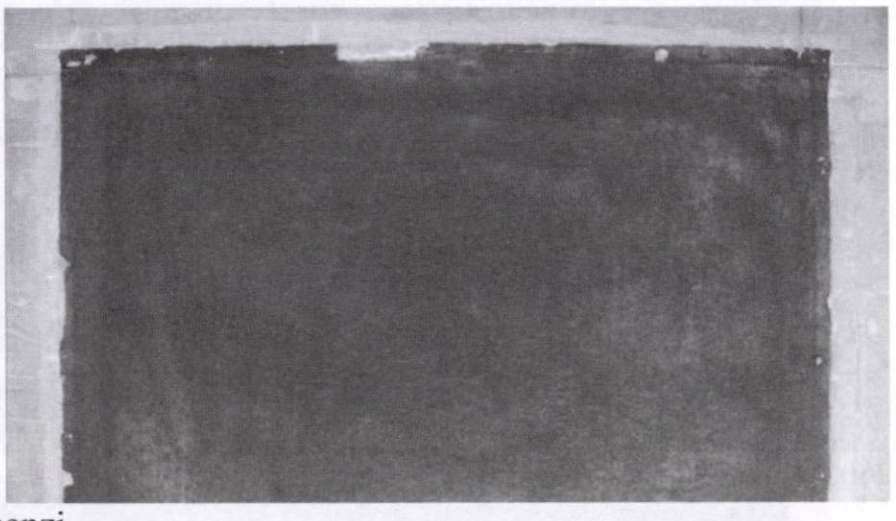

Consolidare profilactică întinderea în benzi

Curăţare verso dublare

Teste de curăţare

Detalii cu lacune şi zone erodate

După chituire

După integrare cromatică şi vernisare

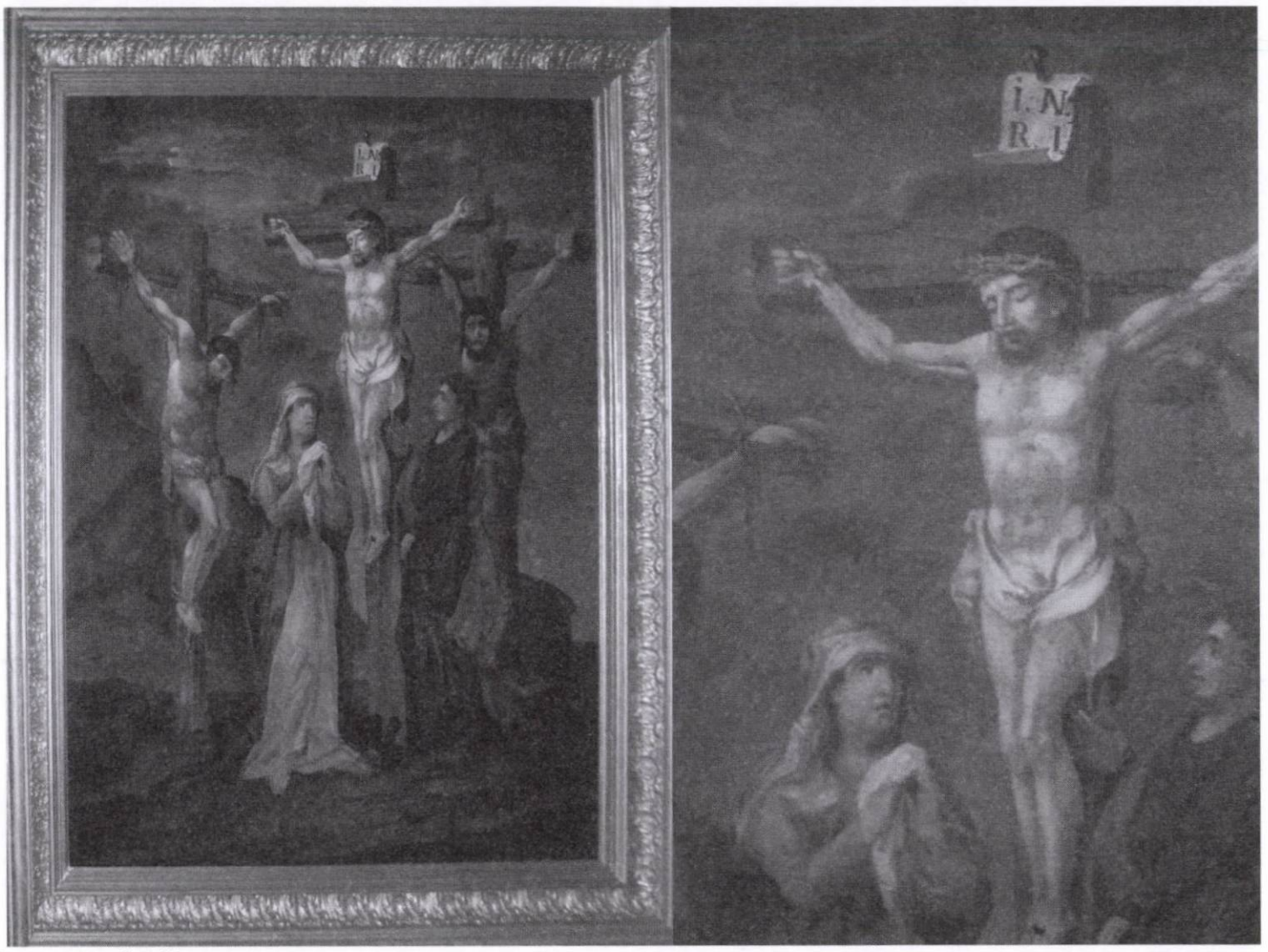

Lucrarea după restaurare

Bibliografie:

A Szatmári Egyházmegye Jubileumi Sematizmusa, Szatmárnémeti, 2006

Verlag Herder, *Lexikon christlicher Kunst - Themen, Gestalten, Symbole*, Freiburg im Breisgau, 1980

Incursions in the iconography: „Way Of The Cross" by conservation of painting „the Crucifixion"

Abstract

This paper presents briefly the emergence and development of the representation „Via Crucis", illustrated by exemples taken from the inventory of the Roman Catholic Diocese of Satu Mare, and the restoration of the painting „Crucifixion".

Tehnică şi estetică în colecţia de scoarţe maramureşene a Muzeului Judeţean Satu Mare

Adela Dobrescu

În industria casnică românească, ţesăturile şi toate muncile legate de ţesut au avut o foarte mare importanţă. Apanaj al femeilor, ţesutul este o îndeletnicire care a dat naştere nu numai unor minunate obiecte, dar şi unor spectaculoase practici magice, care însoţesc întreg procesul de creaţie al obiectelor textile de la semănatul inului şi cânepii până la îmbrăcatul mirilor. Creativ şi intuitiv, în acelaşi timp, ţesutul oferă femeii posibilităţi nelimitate în a-şi contura şi mai bine rolul în cadrul economiei gospodăriei ţărăneşti.

Între toate obiectele textile dintr-o gospodărie ţărănească, covorul şi arta ţeserii lui au fost considerate ocupaţie de elită, dacă ţinem cont şi de faptul că această artă o regăsim în atelierele marilor noastre mănăstiri şi la curţile boiereşti. Covoarele erau considerate piese foarte valoroase, transmiţându-se prin zestre de la o generaţie la alta. Este bine cunoscută tradiţia românească conform căreia orice fată care se căsătorea trebuia să aibă zestre care consta în ţesături de tot felul şi care era pregătită de-a lungul anilor cu multă grijă. Între aceste ţesături, covoarele ocupau un loc foarte important.

Covoarele pe care le putem admira astăzi în colecţia MJSM sunt fără îndoială rezultatul a sute de ani de tradiţie neîntreruptă, dar mai ales de muncă neîntreruptă, muncă care a făcut posibilă ridicarea acestei arte „pe o treaptă înaintată de înţelegere artistică”[1].

Ca să înţelegem piesele care compun colecţia muzeului e necesar să ne oprim asupra câtorva consideraţii generale în ceea ce priveşte arta covoarelor la români. Mai înainte de toate se cuvine să subliniem materialele din care se ţeseau şi se mai ţes şi astăzi covoarele. Cel mai important şi cel mai folosit este *lâna*. Acest material care se găsea din belşug în mai toate gospodăriile ţărăneşti, a fost folosit cu precădere pentru crearea anumitor obiecte textile: pături, macaturi, oprege, stofa de lână - dimia, a unor piese de îmbrăcăminte şi a covoarelor. În industria casnică textilă, „lâna se obţinea şi se prelucra anual, într-un ciclu precis, continuu.”[2]

Primul pas în prelucrarea lânii este *tunsul oilor.* Acesta se face între Sf. Gheorghe şi Sf. Petru[3]. Venirea primăverii, a căldurii, face ca blana oilor să fie de prisos. Acum e timpul înţărcatului şi prin urmare o perioadă bună pentru tuns.

Un alt aspect care trebuie subliniat este acela că blana oilor nu produce în întregime aceeaşi calitate. Lâna de pe cap, coadă, picioare şi burtă este mai moale, măruntă şi fină şi are o calitate superioară faţă de restul lânii. În gospodăria ţărănească nimic nu se pierde, prin urmare lâna de o calitate mai slabă este şi ea folosită în industria casnică.

În momentul tunsului e de preferat ca „lâna de pe un animal, *cojocul,* să se tundă continuu.”[4] Acesta, cojocul, se păstrează împreună ca un tot unitar, fără a se separa lâna pe categorii.

După tuns, lâna trebuie spălată. *Spălatul lânii* se face cu apă curată, apoi lâna se usucă la soare[5]. Prin spălare lâna va dobândi o culoare pură şi un fir suplu. Ea se aşează într-un ciubăr de lemn peste care se toarnă apă fierbinte. În acest ciubăr se spală lâna până se duce “usucul”[6] de pe ea. După ce este spălată cu apă fierbinte, lâna este dusă la vale pentru a fi spălată cu apă rece şi curată. În tot acest timp se bate cu maiul. Apa în care a fost opărită lâna nu se aruncă, ea fiind folosită la spălatul ciorecilor şi a tuturor obiectelor ţesute din lână.

După spălare aceasta se întinde la uscat, pe gard sau „pe o uşă de poiată peste care se întindea un lepedeu”[7].

---

[1] Janeta Scaveru-Teclu, Liviu Teclu, *Studiu asupra covoarelor româneşti,* Editura autorilor Cluj, 1938, p.7.
[2] Florica Zaharia, *Textile tradiţionale din Transilvania - Tehnologie şi Estetică,* Complexul Muzeal Bucovina, Suceava, 2008, p. 23.
[3] Lucia Apolzan, *Portul şi industria casnică textilă din Munţii Apuseni,* Institutul de Ştiinţe Sociale al României, Bucureşti, 1944, p. 41.
[4] Florica Zaharia, *op. cit.,* p. 32.
[5] Lucia Apolzan, *op. cit.*, p. 43.
[6] *Idem.*, p. 43.
[7] Inf. Madar Malvina, 55 ani, Soconzel.

Lâna spălată trebuie scărmănată. *Scărmănatul* face ca firele de lână să se desprindă unele de altele şi se să elimine ultimele rămăşiţe de corpuri străine. În timpul scărmănatului se face alegerea diferitelor categorii de lână, astfel încât la urmă, după pieptănat, să rămână *părul* adică lâna de cea mai bună calitate. Lâna tunsă de pe picioare, de pe spate şi de lângă coadă este mai aspră, poartă numele de *cănură*, şi din ea se vor ţese ţoalele şi obiele.

Pieptănatul lânii este o operaţiune foarte importantă. Prin pieptănat se vor alege firele cele mai lungi, de cea mai bună calitate: părul. Lâna este pieptănată cu piepteni cu dinţi de fier. Tehnic, pieptănatul este o operaţie care constă în umplerea cu lână a dinţilor unui pieptene şi apoi extragerea părului cu un alt pieptene. Operaţiunea poate continuă până la obţinerea calităţii dorite. Prin pieptănat, firele devin lucioase şi netede. Firele mai lungi, care atârnă din pieptene sunt răsucite uşor şi trase încet; acestea sunt firele de cea mai bună calitate: *părul*. Firele astfel obţinute sunt puse unele peste altele, până se ajunge la cantitatea dorită. Părul se răsuceşte într-un colac, de mărimea unui caier.

Pieptănatul lânii se poate face şi cu dăracul. Acesta are ca rezultat despărţirea lânii de canură.

„Dăracul de casă este un trapez format din 4 scânduri, baza mare este ţinută cu piciorul. Baza mică are la mijloc un pieptene format din două rânduri de cuie aşezate în lăţime"[8].

Torsul este procesul prin care fibrele de lână se trag continuu de pe caier, prin răsucire. Acesta s-a dezvoltat din răsucirea firelor textile cu mâna fără nici o unealtă, fiind „un exemplu genial de ştiinţă aplicată"[9]. Cea mai arhaică unealtă de tors a fost fusul de piatră, care devine în timp una dintre uneltele casnice cele mai importante.

Torsul este o activitate practicată aproape exclusiv de către femei şi care se întinde de-a lungul întregului an. Cu torsul, femeia se obişnuieşte din copilărie şi îl integrează în mod natural în universul mitologic. Această activitate importantă în economia gospodăriei creează conexiuni profunde între muncile agricole, păstorit şi străvechiul cult al morţilor.

„... firele pe care le toarce ea (fetiţa) pe fusul ăl dintâi, le gace ghem şi le dă drumul pe apă, la roata morii ca să meargă mâna ca cum merge roata sau: cum merge roata de iute, aşa să meargă fusul de iute"[10].

Prima dată se toarce firul de lână pentru urzitură şi apoi celelalte fire de grosimi diferite pentru ţesături diferite. Fusul are o anumită greutate, care determină lungimea firului tors. Fusul nu are voie să fie prea greu pentru că atunci firul se rupe repede şi fusul scapă din degete şi nici prea uşor pentru că atunci învârtitul firului nu se face corect.

Răşchiratul se făcea cu ajutorul răşchitorului. Acesta se făcea de obicei din lemn de alun şi avea lungimea în funcţie de folosinţa firelor. Pentru firele de urzeală se folosea un răşchitor cu o lungime de 135 cm, iar pentru cele de bătătură se folosea un răşchitor de 70-80 cm (un cot).

„Atâta-i un cot câtâ-i răşchitoru"[11].

La capete, răşchitorul are câte o pană după care se aşează firele. Răşchiratul trebuie făcut corect pentru a se putea lua corect (jirebile) de pe el. Dacă răşchiratul nu se face corect, firele se încrucişează prin urmare se încâlcesc şi trebuie rupte. Ele se numesc *crâmpiţe* sau *crâmpiţoi*[12].

Pe răşchitor se formau jirebile. Măsurarea lungimii jirebilor se făcea cu braţul (un cot). Măsurarea lăţimii era în funcţie de lăţimea ţesăturii şi se numea *păpuşă*. O păpuşă era egală cu 10 grupe a câte 3 fire de urzeală, în total 30 de fire[13].

În mod logic şi natural, urma *vopsirea lânii*. Această operaţie era una grea, dar foarte importantă. Vopsirea firelor de lână era şi mai este şi azi o activitate complexă, care cere „pricepere şi răbdare"[14] şi este transmisă de la o generaţie la alta.

Până în secolul al XX-lea cromatica textilelor era bazată exclusiv pe resurse naturale. În timp coloranţii industriali au luat locul coloranţilor naturali. Culorile de anilină[15], graba de zi cu zi,

---

[8] Janeta Scaveru-Teclu, Liviu Teclu, *op. cit.*, p. 31.
[9] Ştefan Pascu, *Istoria gândirii ştiinţifice şi tehnice româneşti*, vol. I, Ed. Academiei R.S.R, 1982, p. 82-83.
[10] Ştefania Cristesccu-Galopenţia, *Gospodăria în credinţele şi riturile magice ale femeilor din Drăguş (Făgăraş)*, Editura Paideia, Bucureşti, 2002 p. 139.
[11] Lucia Apolzan, *op. cit.*, p. 57.
[12] Florica Zaharia *op. cit.*, p. 48.
[13] *Idem*, p. 48.
[14] Janeta Scaveru-Teclu, Liviu Teclu, *op. cit.*, p. 32.

„greşitul respect al ţăranului pentru tot ce venea de la oraş"[16] au contribuit la întreruperea unei tradiţii atât de elaborate şi vechi precum vopsitul natural. Culorile obţinute din coloranţii naturali sunt blânde şi armonioase, pe când cele industriale sunt puternice, vii dar aspre.

Lâna este una dintre fibrele naturale cel mai uşor de vopsit. Compoziţia ei chimică permite absorbţia culorii relativ uşor. Lucrul acesta era bine cunoscut de femeile de la ţară. Cu toate acestea, pentru o mai bună vopsire, firele de lână erau tratate cu mordant. Cel mai des folosit mordant pentru vopsire a fost *piatra acră* sau *alaunul* (sulfatul dublu de aluminiu şi potasiu).

Vopsitul natural se baza, după cum am amintit, pe resurse naturale: frunze, flori, rădăcini, scoarţă de plante şi uneori pe insecte. În tradiţia românească de vopsire a firelor modul cel mai simplu consta în: fierberea florilor, rădăcinilor, scoarţei (cam 1 kg) în 10 l de apă. Uneori înainte de fierbere acestea stăteau la macerat peste noapte şi abia apoi se fierbeau. Sigur, tehnica diferea de la culoare la culoare şi de la nuanţă la nuanţă. Apoi, nu toate culorile necesită mordant pentru a se fixa pe fire. Unele plante erau îndeajuns de puternice. Atunci când mordantul se folosea, femeile numeau procedeul *împietrire*[17].

Cele mai des folosite şi importante culori erau:

1. Roşu-această culoare se obţinea din *roibă* (Rubia tinctorum L. sau Rubia peregrina L.)[18]. Planta are cea mai mare concentraţie în rădăcină.
2. Galben-această culoare se obţinea dintr-o varietate de plante precum *gauda* numită şi *rechie* (Reseda luteola L.), *florile de sânziene* (Galim verum L.) şi *rădăcinile de rostopască* (Chelidonium majus L)[19].
3. Albastru-este una dintre primele culori folosite în vopsire din istoria omenirii şi se obţine din *indigo* (Indigofera tictoria L.)[20]. Această varietate de plantă este originară din India şi sud-estul Asiei. În Europa era folosită o altă varietate a indigoului (Iastis tinctoria)[21], dar a fost rapid înlocuită cu varietatea provenită din India.

Acestea sunt culorile primare folosite în vopsirea firelor de lână, dar în afara lor mai sunt numeroase alte culori şi nuanţe, la fel de frumoase şi elaborate.

Depănatul. Acesta urmează, în mod logic, răşchiratului. Depănatul se face cu vârtelniţa şi pe categorii de fire. Tortul se făcea separat pentru firele de urzeală şi separat pentru cele de bătătură. Părul ales pentru urzeală se suceşte mai mult pentru a putea fi mai uşor răsucit.

După depănare, firele de lână se *bobinau* pe mosoare speciale, ţevi care se fixau în procesul ţeserii pe suveică.

Ţesutul. Odată terminate toate aceste procedee, lâna era pregătită pentru a fi ţesută. Acest proces, cel mai important de altfel, este cel care dă forma finală covorului. Procesul se realiza cu ajutorul războiului de ţesut, instrument care face posibilă împletirea firelor de lână perpendicular unele faţă altele, realiza o tensionare egală a urzelii, separa firele de lână unele faţă de altele permiţând intercalarea precisă a bătăturii.[22]

Între toate tehnicile folosite la realizarea unui covor, fie că vorbim de tehnicile necesare obţinerii materiei prime, fie că vorbim de tehnicile de vopsire, ţesutul este fără îndoială ridicat la rang de meşteşug. Aşa cum aminteşte Janeta Scaveru Teclu în cartea sa, sunt trei grade de dibăcie în meşteşugul covoarelor româneşti.[23] Cea dintâi metodă este cea a lucrăturii pe puncte, unde desenele sunt compuse din simple linii orizontale şi verticale. Cea de-a doua este lucrătura pe fir, cu care putem obţine linii oblice. A treia metodă, şi cea mai grea, este lucrătura oltenească cu ajutorul căreia putem obţine linii curbe. Indiferent de tehnica folosită, în realizarea unui covor intervine un factor important şi anume imaginaţia creatorului sau mai corect a creatoarei. Sensibilitatea sufletului, puterea transpunerii şi măiestria îmbinării culorilor au făcut ca aceste

---

[15] *Idem*, p. 32.
[16] *Idem,* p.32.
[17] *Idem,* p. 35.
[18] Florica Zaharia, *op. cit.*, p. 51.
[19] *Idem*, p. 52.
[20] *Idem,* p. 53.
[21] *Idem*, p. 53.
[22] *Idem,* p. 59.
[23] Janeta Scaveru-Teclu, Liviu Teclu, *op. cit.,* p.42.

minunate obiecte să fie recunoscute oriunde în lume ca adevărate lucrări de artă şi nu de puţine ori ca şi capodopere ale poporului român.

Colecţia de scoarţe a MJSM este alcătuită din 42 de piese, toate provenind de la acelaşi colecţionar Ioan Botoş. Ele au fost achiziţionate în 2006 şi constituie o colecţie interesantă şi importantă a muzeului.

Denumită în grai local *ţol* (astăzi s-a generalizat cuvântul covor), scoarţa maramureşeană era un obiect cu funcţie preponderent decorativă, fiind atârnat pe rudă, întins pe pat şi mai rar prins pe perete. Dat fiind acest rol, putem înţelege această categorie de obiecte din toate punctele de vedere: tehnică, cromatică şi ornamentică.

Cele mai vechi ţoluri au în compoziţie motive geometrice şi mai puţin motive florale, iar cromatica este una sobră. Atunci când vorbim de ţoluri, trebuie să subliniem că fiecare obiect e realizat din două foi cusute pe mijloc, iar lăţimea lor depinde de lăţimea războiului în care au fost ţesute.

Tehnica ţolurilor maramureşene este cea a alesului legat cu fire întrepătrunse sau structura simplă. Ţolurile din colecţia MJSM sunt realizate din lână pe urzeală de cânepă sau bumbac. Ţesătura este una simplă cu suprafaţa de urzeală şi este realizată în război orizontal cu două iţe. Ca şi textură, suprafaţa obiectului are un efect ondulat pe direcţia urzelii[24]. În acest caz, ţolul are suprafaţa de urzeală şi bătătură egal vizibilă. Acest gen de ţesătură este caracteristic şi altor textile decorative, precum: feţele de masă, prosoapele şi păretarele.

Atunci când vorbim de tehnica în care sunt realizate ţolurile nu putem să nu amintim concentraţia de urzeală şi bătătură, de diferenţele de diametre între firele de urzeală şi cele de bătătură. Firele de urzeală (care sunt din cânepă) au o concentraţie de până la 3 fire pe centimetru şi astfel pun în evidenţă o structură liniară distribuită pe orizontală. Efectul este al unei ţesături cu faţă de bătătură. Jocul de lumini şi umbre între rândurile bătăturii este unul care se observă uşor şi care dă plasticitate obiectului.

În ceea ce priveşte diferenţa de diametru între firele de urzeală şi cele de bătătură trebuie să amintim că ţolurile maramureşene reuşesc să păstreze armonia şi echilibrul în dinamica ţesăturii. Acest echilibru este cel care dă aspectul de fluiditate pe direcţia bătăturii.

Sigur, tehnica nu e singura caracteristică a ţolurilor maramureşene. Aceasta se împleteşte armonios cu *cromatica*. Până la începutul secolului al XX-lea, aşa cum am mai amintit, vopsitul firelor de lână se făcea cu coloranţi naturali (vegetali). Firele vopsite natural păstrează şi astăzi nuanţe fine, patinate care cresc valoarea artistică ale pieselor. Obiectele din colecţia MJSM sunt vopsite cu coloranţi sintetici (anilină). Cu toate acestea, culorile s-au păstrat relativ bine, fără decolorări care să rupă echilibru cromatic al pieselor. Cromatica pieselor din colecţia MJSM e sobră, abundă negrul, verdele închis, roşul, violetul, albul, ciclamenul şi rareori galbenul. Îmbinarea culorilor e simplă, directă şi vine să susţină schema ornamentală a covorului.

Pentru a putea demonstra complexitatea îmbinării caracteristicilor unui ţol (covor), propunem analizarea unei piese din colecţia muzeului. Piesa, cu numărul de inventar 34.371, este realizată în prima jumătatea a secolului al XX-lea şi este dintr-o singură bucată. A fost ţesută în război vertical, ceea ce îi dă un aspect diferit faţă ce cele ţesute în război orizontal. În primul rând, piesele ţesute în război orizontal depind foarte mult de lăţimea războiului, prin urmare sunt realizate din două foi cusute pe mijloc. Piesa despre care vorbim este ţesută în război vertical, ceea ce face ca ea să aibă un alt aspect, mai apropiat de cel al unei tapiserii. Are o lungime de 167 cm şi o lăţime de 124 cm. Covorul e realizat pe urzeală de cânepă cu bătătură de lână. Firele de urzeală sunt de culoarea cânepii (nu sunt vopsite) şi sunt răsucite în „S". Bătătura covorului este din lână, vopsită în culori chimice, şi este răsucită în direcţia „Z".

Structura de ţesere este cea simplă, cu faţă de bătătură (tapiserie). Tehnica de ţesere este cea a firelor întrepătrunse pe acelaşi fir de urzeală. Acest lucru nu se întâmplă pe întreaga suprafaţă a covorului. Unul dintre chenarele covorului este ţesut cu fire întrepătrunse pe fire de urzeală paralele, obţinându-se astfel mici tăieturi. Această tehnică permite obţinerea de linii oblice, ceea ce dă un plus valorii artistice a piesei. Concentraţia pe centimetru pătrat a urzelii şi bătăturii este de 5 fire de bătătură la 3 fire de urzeală.

---

[24] Florica Zaharia, *op. cit.*, p. 233.

Un alt aspect care trebuie luat în consideraţie atunci când vorbim despre tehnica ţeserii covorului este raportul dintre diametrul urzelii şi cel al bătăturii. Aceste diferenţe creează efecte în plan estetic, sporind gradul de compactare al bătăturii. Acest grad de compactare dă unei piese ţesute în tehnica tapiseriei un aspect de fluiditate pe direcţia bătăturii. Iată că echilibrul între diametrul urzelii şi al bătăturii este foarte important. Odată rupt acest echilibru se pierde aspectul de fluiditate, de egalitate.

Fără îndoială, că atunci când ne referim la valoare artistică a unui obiect fugim cu gândul la formă, culoare, ornametică. Trebuie să înţelegem, că şi în cazul covoarelor, ca şi în cazul oricărui obiect de artă nu există formă fără conţinut. În cazul covoarelor conţinutul este execuţia tehnică. Modul în care sunt folosite în procesul ţesutului firele de lână, concentraţia lor pe centimetru pătrat, răsucirea firului de lână sporesc complexitatea execuţiei tehnice, dar şi a valorii artistice.

Valoarea artistică a piesei despre care vorbim este subliniată mai ales de compoziţie şi motive. Dar înainte de toate să ne oprim asupra modului în care apar motivele în procesul ţeserii. În cazul particular pe care l-am ales avem de a face cu motive care sunt ţesute în tehnica tapiseriei, numită popular *aleasă în degete*[25]. Această tehnică permite reprezentarea motivelor fără nevedire[26]. Cu cât motivele sunt mai mici, orientate spre forma îngustă a liniei, cu atât sunt mai uşor de ţesut şi sunt mai fine, fără treceri bruşte şi linii rigide.

Compoziţia piesei este una complexă, formată din mai multe chenare şi dintr-un câmp central sau „mijloc"[27]. Piesa analizată are trei chenare şi un câmp central. Primul chenar, cel de margine, este un chenar îngust al cărei compoziţie este una simplă realizată prin regula repetării, în cazul nostru al unui singur motiv, cel al triunghiului. Dinamica chenarului este una simplă, repetitivă, dublată de schimbarea culorilor triunghiurilor (la fiecare al patrulea triunghi se schimbă culoarea). Culorile alternate în acest chenar sunt culori tari: roşu, verde, albastru pe fond negru. Contrastul cu fondul este subliniat printr-un rând de lână de culoare albă care dublează fiecare triunghi.

Următorul chenar este unul care conţine motive florale separate. Acest al doilea chenar este mai lat decât primul. Regula, în cazul acestui chenar, este aceeaşi: cea a repetării şi alternării. Fiind realizat din motive separate, continuitatea este obţinută printr-o linie de legătură, un vrej, o creangă cu frunze, etc. Această legătură conferă chenarului o fluiditate care subliniază frumuseţea motivelor, a florilor. Culorile chenarului vin, şi în acest caz, să sublinieze eleganţa covorului. Florile sunt multicolore, unele au în compoziţie chiar trei sau patru culori: roşu, albastru, alb, gălbui, verde sau cărămiziu. Florile sunt dispuse longitudinal, de-a lungul unei linii imaginare. „Formele sunt schematice, dar destul de bine desenate, conturul precis, resimţindu-se totuşi în stilizare, greutatea ce întâmpină ţesătoarea de a da linii curbe, ondulate, cu un fir perpendicular pe urzeală"[28]. Alternanţa mai multor culori în interiorul aceleiaşi flori creşte dinamismul motivelor florale, dând un aspect general de mişcare. Acest dinamism este subliniat şi de mărimea motivelor; unele flori sunt mari, altele mici şi sunt dublate de frunze de mărimi diferite şi de culori diferite. Întreaga dinamică şi cea ornamentală şi cea cromatică, se desfăşoară pe un fond de culoare verde intens.

Următorul chenar desparte câmpul central de celelalte chenare. Acesta este de culoare albă şi vine să pună în evidenţă frumuseţea câmpului central dar şi al chenarului numărul doi, care este în fapt adevărata bordură a covorului. Acest gen de chenar se „întrebuinţează, fie la marginea covorului, fie în Oltenia, spre a despărţi între ele două chenare, sau a separa chenarul de mijloc"[29].

Câmpul central este partea principală a oricărui covor. El este punctul de atracţie şi toate chenarele covorului nu fac altceva decât să sublinieze compoziţia şi frumuseţea *mijlocului* covorului. Acest câmp central poate fi un câmp simplu sau unul cu motiv central. Covorul din colecţia MJSM face parte din a doua categorie. Aceasta înseamnă că în mijlocul câmpului central este plasat un motiv mai important, „completându-se restul câmpului fie prin ramificaţii ale acestui motiv principal, fie cu alte motive"[30]. Piesa în discuţie are ca motiv central un complex geometric

---

[25] Florica Zaharia, *op. cit.*, p. 229.
[26] *Idem*, p. 229.
[27] Janeta Scaveru-Teclu, Liviu Teclu, *op. cit.*, p. 21.
[28] G. Oprescu, *Arta ţărănească la români,* www.dacoromanica.ro.
[29] Janeta Scaveru-Teclu, Liviu Teclu, *op. cit.*, p. 20.
[30] *Idem*, p. 23.

care încadrează un buchet de flori (patru la număr) dispuse în cruce. Restul câmpului central este realizat din motive florale, vegetale dispuse pe fond negru, în timp ce motivul principal este dispus pe fond gălbui. Florile din câmpul central sunt dispuse câte patru deasupra şi dedesubtul motivului principal. Cromatica, ca şi în cazurile chenarelor, este sobră şi se reduce la roşu, albastru, verde, galben.

În ansamblul ei, piesa ne lasă impresia de dinamică, de mişcare continuă (datorată atât dispunerii motivelor cât şi cromaticii). Deşi culorile alese sunt sobre, în nuanţe uşor terne, ele sunt dublate de lumini şi umbre care impun covorului un ritm şi o dinamică specifică elementelor din natură.

Colecţia de covoare a MJSM, fără a fi una mare, este importantă prin piesele conţinute, prin tehnicile în care aceste piese au fost realizate şi prin faptul că reuşeşte să conserve arta covoarelor atât din punct de vedere al materialelor şi tehnicii, cât şi din punct de vedere al tradiţiilor ce însoţesc procesul creaţiei.

Bibliografie:

Apolzan, Lucia, *Portul şi industria casnică textilă din Munţii Apuseni,* Institutul de Ştiinţe Sociale al României, Bucureşti, 1944.

Cristesccu-Galopenţia, Ştefania, *Gospodăria în credinţele şi riturile magice ale femeilor din Drăguş (Făgăraş),* Editura Paideia, Bucureşti, 2002.

Oprescu, G., *Arta ţărănească la români,* www.dacoromanica.ro 17.03.2011.

Pascu, Ştefan, *Istoria gândirii ştiinţifice şi tehnice româneşti*, vol. I, Editura Academiei R.S.R, 1982.

Scaveru-Teclu, Janeta, Teclu, Liviu, *Studiu asupra covoarelor româneşti,* Editura autorilor, Cluj, 1938.

Zaharia, Florica, *Textile tradiţionale din Transilvania - Tehnologie şi Estetică,* Complexul Muzeal Bucovina, Suceava, 2008.

The carpet collection of the Satu Mare County Museum - Technology and aesthetic

Abstract

The carpet collection of the Satu Mare County Museum is the result of hundreds of years of tradition, especially of uninterrupted work, work that made possible the rise of these craft to a higher level, to art.

The art of textile and especially the carpet realization was considered the occupation of the elite. This is the reason why we found this art in old monasteries and in noble courts. The carpets were really valuable and were transmitted from one generation to another as dowry. According to the Romanian tradition, every girl had to have a dowry chest full of textile objects, and if possible, at least one carpet.

The Satu Mare County Museum carpet collection is an important one, not only because of the carpets themselves but because of the techniques used in their realization. It is also important the fact that this collection preserve the art of carpets not only from the material point of view but also from the point of view of the traditions that accompany the process of creation.

Covor - ansamblu

Covor - detaliu

Consideraţii generale privind restaurarea unui brâu dintr-un costum bisericesc ortodox

Varga Emese

Ca să înţelegem locul cuvenit al brâului în ansamblul costumului bisericesc trebuie să cunoaştem istoria veşmintelor liturgice. În primele veacuri creştine, atât cei ce participau la slujbe, cât şi cei ce slujeau se îmbrăcau în anumite haine pe care le foloseau numai în acest scop. Până în secolul al IV-lea, întâlnim: tunica, stiharul şi felonul, din secolul al IV-lea apare orarul, în secolul al V-lea, omoforul. În secolul al VIII-lea, întâlnim următoarele veşminte: stihar şi orar pentru diacon; stihar, orar dublu, felon şi brâu pentru preoţi şi stihar, brâu, epitrahil, felon şi omofor pentru arhierei. Din secolul al XV-lea, găsim indicate şi veşminte noi, ca: mânecuţe, sacosul etc. La început veşmintele au fost confecţionate din materiale de culoare albă ca simbol al curăţeniei, dar din secolul al IV-lea au folosit şi alte culori, ca: roşu, verde, purpuriu, negru etc. Culoarea roşie simbolizează sângele vărsat de Domnul şi de sfinţii Lui; cea verde este simbolul nădejdii în fericirea cea veşnică, culoarea purpurie şi neagră este simbolul căinţei şi al tristeţii. În ierarhia bisericească ortodoxă există trei trepte distincte având următoarele veşminte specifice:

1. Pentru treapta de diacon sunt: stiharul, mânecuţele şi orarul;
2. Pentru preot: stiharul, epitrahilul, brâul, mânecuţele şi felonul;
3. Pentru veşmintele arhiereşti: stiharul, epitrahilul, brâul, mânecuţele, epigonatul, sacosul şi omoforul. La săvârşirea actelor liturgice se mai poartă şi mantia, crucea, engolpionul, mitra, toiagul arhieresc, dicherul şi tricherul.

Din veşmintele diaconeşti fac parte:

- Stiharul-este un veşmânt lung şi larg, acoperind tot corpul. La început se confecţiona din material alb, din cauza aceasta se şi numea alba. Azi are culoarea mai ales galbenă sau roşie, simbolizând sângele vărsat pe Crucea Golgotei pentru mântuirea noastră;
- Mânecuţele-manşete cu care se strâng mânecile stiharului, având rolul practic de a nu împiedica pe slujitor în îndeplinirea îndatoririlor în timpul Sfintei Liturghii. Ele simbolizează puterea cu care este învrednicit slujitorul şi ne aduce aminte de acele legături cu care a fost legat Iisus;
- Orarul-la început era o bucată de pânză lungă, pe care o purtau diaconii pe umărul stâng, şi cu care îi ştergeau la gură pe cei ce se împărtăşeau. Orarul simbolizează aripile îngerilor care zboară neîncetat în jurul tronului ceresc, slujind Domnului.

Veşmintele preoţeşti mai au în afară de stihar şi mânecuţe:

- Epitrahilul sau stola. Cele două părţi ale epitrahilului simbolizează: partea dreaptă, trestia pe care i-au dat-o în batjocură, iar partea stângă, crucea pe care a dus-o Domnul pe umerii săi;
- Brâul-peste stihar şi epitrahil preotul îşi încinge mijlocul cu brâul, simbol al puterii slujitoare cu care este învrednicit preotul;
- Felonul, este un fel de pelerină, fără mâneci. El închipuieşte hlamida roşie cu care a fost îmbrăcat Mântuitorul în curtea lui Pilat, dar mai simbolizează şi puterea lui Dumnezeu, dreptatea şi sfinţenia Lui.

Veşmintelor arhiereşti, pe lângă stihar, mânecuţe, brâu şi epitrahil mai aparţin şi:

- Sacosul care este un veşmânt în formă de sac, mai scurt decât stiharul, cu mâneci scurte şi largi. Sub braţe se închide pe fiecare parte cu câte şase clopoţei, care simbolizează cuvântul lui Dumnezeu, ce trebuia să iasă din gura episcopului. Acesta este şi simbolul căinţei şi umilinţei;
- Omoforul - este un veşmânt arhieresc purtat pe ambii umeri, închipuind oaia cea pierdută şi apoi aflată, prin aceasta înţelegându-se răscumpărarea neamului omenesc şi primirea firii omeneşti de către Iisus Hristos.
- Epigonatul sau bederniţa - este un veşmânt în formă de romb, care se leagă cu un şnur după gât, atârnând pe genunchiul drept. Folosirea lui datează din secolul al VI-lea. La început a fost probabil un fel de ştergar de care se folosea episcopul la spălarea picioarelor în Joia Patimilor, aducând aminte de spălarea picioarelor apostolilor de către Mântuitorul;

• Mantia - este un veşmânt lung şi larg, fără mâneci, care se poartă ca o pelerină, partea din spate fiind mai lungă şi târându-se pe pământ. Este de culoare purpurie şi are cusături în formă de valuri ori de râuri, care închipuiesc râurile de apă vie de care vorbeşte Mântuitorul. Mantia simbolizează puterea şi plenitudinea demnităţii arhiereului.

• Mitra - este acoperământul capului arhiereului în timpul serviciilor religioase. La început era o simplă bandă de metal, care înconjura capul. Prin secolul al IV-lea apare mitra împodobită cu cusături frumoase şi cu iconiţe, după modelul coroanei împăraţilor bizantini. Ea simbolizează atât cununa de spini care a fost pusă pe capul Mântuitorului în timpul patimilor, cât şi înălţimea demnităţii arhiereşti.

Arhiereii mai poartă în timpul slujirii şi insigne, ornate sau podoabe ca şi:

• Engolpionul - este o icoană mică de metal, care are pe ea chipul Maicii Domnului sau al Mântuitorului. Ierarhul poartă această icoană la piept, ca semn că trebuie să aibă permanent pe Iisus în inima sa şi pe Maica Domnului ca o mijlocitoare către Dumnezeu;

• Crucea - purtată de ierarhi la piept alături de engolpion, ca semn al mărturisirii credinţei în Hristos;

• Cârja, toiagul sau pateriţa este un fel de baston lung până la 2 metri, care în partea de sus are două capete de şerpi cu gurile deschise, cu privirea unul spre celălalt, având între ei un glob sau o cruce. Şerpii simbolizează înţelepciunea pastorală, iar globul şi crucea înseamnă că arhiereul păstoreşte turma în numele lui Hristos;

• Dicherul şi tricherul. În timpul Sfintei Liturghii, când slujeşte arhiereul se folosesc două sfeşnice din care unul cu două lumânări şi altul cu trei cu care arhiereul binecuvântează pe credincioşi în anumite momente ale slujbei şi care închipuiesc lumina învăţăturii evanghelice. Cele două lumânări ale dicherului simbolizează cele două firi ale Mântuitorului, iar cele trei ale tricherului simbolizează Sfânta Treime. Înainte de punerea lor în folosinţă veşmintele se sfinţesc.

În continuare vom prezenta restaurarea unui brâu, dintr-un costum bisericesc ortodox. Piesa a intrat în colecţia Muzeului în anul 1992, şi este datat în prima jumătate a secolului al XX-lea. Brâul este un veşmânt confecţionat dintr-o ţesătura tip brocart de culoare galbenă, cu fire metalice aurii şi cu ornamentică vegetală. Are lăţimea de 9 cm şi lungimea de 276 cm. Acesta este decorat cu pasmanterie lată de 13 mm, cu fire metalice aurii de jur împrejur, cu şapte cruci aplicate şi cu un „nastur" metalic. La ambele capete ale piesei ţesătura suport continuă cu bucăţi mici dintr-o altă ţesătură. La un capăt este decorat şi cu franjuri din fire metalice. Piesa este dublată cu o pânză. Starea de conservare a piesei la intrare în laboratorul de restaurare era precară asupra ei acţionând în timp factori de degradare fizico-mecanici şi fizico-chimici cu depuneri de praf şi murdărie, cutări, plieri, destrămări, rupturi, lipsuri, pete de ceară. Îmbătrânirea materialului textil prin pierderea higroscopicităţii, decolorarea, fragilizarea şi deformarea ţesăturii a condus şi la desprinderea, ruperea şi desfacerea firelor metalice.

După studierea elaborată a obiectului şi investigaţiile făcute de restaurator, datorită degradărilor existente, metoda de restaurare aleasă a fost cea clasică. După dezasamblarea părţilor componente cu foarte mare atenţie şi desprăfuire am efectuat scoaterea petelor de ceară cu ajutorul fierului de călcat şi a hârtiei de filtru. Tratamentul umed de curăţire pentru ţesătura suport, căptuşeala şi pasmanterie s-a efectuat în mai multe etape. După baie de înmuiere, baia de spălare s-a efectuat prin pensulare uşoară cu o soluţie de detergent anionic cu PH neutru, au urmat clătiri repetate pe plasă. Baia de rehidratare s-a realizat prin imersare în soluţie de glicerină. Cele şapte bucăţi de cruci aplicate au fost curăţate prin pensulare şi prin tamponare cu soluţie de curăţire. Ţesătura suport a fost aşezată pe sticlă şi întinsă cu o soluţie cu CMC 2% cu ajutorul unei pensule, întinzând perfect toate firele destrămate, redând forma şi dimensiunile iniţiale ale ţesăturii.

Operaţiunea de consolidare s-a realizat pe ramă, pe suport de bumbac care în prealabil a fost dezapretat prin fierbere şi vopsit în nuanţa piesei (galbenă). Consolidarea s-a efectuat cu pasul „zig-zag" folosind fire compatibile. Pentru firele destrămate şi rupte s-au trasat reţele folosind fire compatibile cu ţesătura suport. După terminarea consolidării au fost aplicate cele şapte cruci şi franjurile. După dimensionare şi însăilare, asamblarea părţilor componente ale ţesăturii suport aplicarea pasmanteriei s-a efectuat la maşina de cusut. Deoarece dublura originală prezenta nenumărate rupturi şi nu s-a curăţat corespunzător nici după mai multe băi de spălare, ea a fost

înlocuită cu una nouă realizată dintr-o ţesătură de bumbac vopsită într-o culoare asemănătoare cu a ţesăturii suport. La ora actuală obiectul se află în depozitul de textile a instituţiei.

Bibliografie

Vasile Drăguţ, *Dicţionar Enciclopedic de Artă*, Editura Enciclopedică şi Ştiinţifică, Bucureşti, 1976.

Általános megfontolások egy ortodox egyházi ruha övének restaurálásakor

Összefoglaló

A restaurált tárgy a 1992-ben került a múzeum gyüjteményébe.Sárga szinü,fémfonalas brokátból készitették.Hét darab kereszttel és fémfonalas rojttal diszitették.Mivel a tárgy állapota rosz volt,de mégis megengedte a klaszikus varrókonzerválás alkalmazását,a meggyengült brokát alap átfogó öltésekkel került rögzitésre az alátámasztó pamutszövetre.Az elszakadt és felbomlott fémszálak párhuzamos öltésekkel voltak rögzitve.Az eredeti bélést nagyon rosz állapota miatt helyetesiteni kellett egy új pamutból készült textiliával.

Ansamblu înainte de restaurare

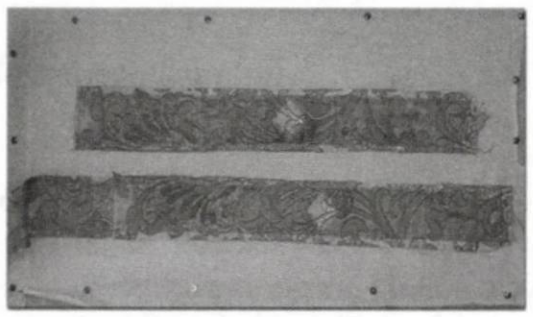

Detaliu în timpul restaurării

Detalii înainte de restaurare

Detalii după restaurare

Ansamblu după restaurare

Crucea Creştină - reprezentarea ei artistică - Crucea de procesiune

Cristina Busuioc

Cuvântul cruce este de origine punică-feniciană şi îl găsim des întrebuinţat atât la romani (crux), cât şi la greci (στραυρος; σκολοψ).

„Crux" înseamnă tortură, chin, dar reprezintă şi instrumentul de chin, acest nume fiind dat mai târziu crucii pentru că spânzurarea pe cruce era chinul cel mai dureros. Cuvântul „**σταυρος**'' şi „**σκολοψ**'' înseamnă „**par**" sau „**stâlp**"

Aceste cuvinte desemnau atât ţeapa cu care se străpungea condamnatul, cât şi crucea simplă, adică stâlpul de care se lega condamnatul pentru a muri de inaniţie sau pentru a fi devorat de animalele sălbatice. După ce a fost respinsă, lăsată la o parte cu bună-ştiinţă, din pricina faimei sale negative în Antichitate, fiind considerată doar în latura sa de instrument al supliciului, creştinismul valorifică sensul Crucii şi în artă mai întâi cu reţinere, apoi cu tot mai multă îndrăzneală.

Pentru creştini, Dumnezeu S-a întrupat şi moartea pe Cruce este cea mai evidentă arătare a Întrupării. În afară de asta, Scriptura este plină de figuri, adică de fapte, de fiinţe sau de lucruri care îi dezvăluie credinciosului în căutare semnificaţia lor spirituală. În ultimele secole ale epocii patristice şi chiar dincolo de acestea, teologii, artiştii şi poeţii au vrut să treacă de la vizibil la invizibil şi să întrevadă frumuseţea Crucii prin bogăţia şi strălucirea reprezentărilor ei simbolice sau alegorice.

Crucea în ritualul creştin primeşte în timp numeroase reprezentări, astfel întâlnim: crucea comemorativă, crucea cu molenii, crucea cu postament, crucea de altar, crucea de ceremonii, crucea de mormânt, crucea de perete, crucea de prapor, crucea de tâmplă, crucea de tetrapod, crucea de trimorfiu.

Există şi cruci care conduc diferitele ritualuri religioase la care participă credincioşii, cum ar fi de exemplu procesiunile **de Rusalii, de Înviere, de Înălţare, ieşirea la ţarină** etc. Urmând crucea, praporii se poartă însoţind cortegiul de înmormântare şi sunt prezenţi, de asemenea, la diverse procesiuni. Praporele simbolizează steagul lui Hristos în jurul căruia se strâng credincioşii spre a fi apăraţi în lupta împotriva păcatului, a duşmanilor văzuţi şi nevăzuţi; semnifică şi biruinţa lui Hristos împotriva morţii. Originea praporului este legată de steagul cu cruce care a călăuzit pe Constantin cel Mare în lupta împotriva lui Maxenţiu, după ce acesta a avut un vis în care i s-a arătat proiectat pe cer semnul crucii şi a auzit un glas ce-i poruncea: ***Prin acest semn vei învinge!.***

În primele secole creştine, crucea a fost reprezentată fără Trupul lui Hristos pe ea. Cu toate acestea, legatura dintre Cruce şi Hristos, care s-a răstignit pe ea, era evidentă. Motivul pentru care crucea era reprezentată simplu, fără Trupul lui Hristos, a fost amintirea dureroasă a morţii sale. Pe lângă aceasta, unii cercetători arată că în rândul creştinilor exista frica de a-L reprezenta pe Hristos răstignit, considerându-se chiar un păcat, şi era echivalent cu a doua răstignire. S-au descoperit apoi cruci datate din secolele al III-lea sau al IV-lea pe care era reprezentat un tânăr care purta o cruce împodobită cu nestemate. În secolul al V-lea, creştinii au pus lângă pietrele preţioase şi un miel, simbolul sacrificiului şi, implicit, al lui Hristos.

La Sinodul Trulan din anul 691 s-a acceptat prezentarea unui tânăr anonim pe cruce, în locul mielului, iar mai târziu, s-a pus şi Trupul lui Iisus pe cruce în locul tânărului anonim. În primele reprezentări, Iisus apare prezentat îmbrăcat, fără barbă, cu corp neînsangerat, apoi, mai târziu, apare cu corpul distorsionat, plin de sânge, cu barbă. Tot din această perioadă apar şi primele cruci pe turlele bisericilor.

Crucea mobilă, pe care este înfăţişat Mântuitorul Iisus Hristos Răstignit, a apărut cam prin secolul al X-lea şi se cunoaşte şi o reprezentare complexă unde Iisus este reprezentat alături de îngeri, de Sfânta Născătoare de Dumnezeu şi de Apostolul Ioan.

Crucea mobilă cunoaşte şi varianta cu reprezentări pe ambele feţe ale crucii, astfel că pe lângă reprezentarea lui Iisus Răstignit, pe verso apare reprezentarea Botezului lui Iisus.

Botezul este un sacrament în special pascal, este o comuniune cu învierea lui Cristos; botezatul moare pentru păcat şi trăieşte pentru Dumnezeu în Hristos, trăieşte prin aceeaşi viaţă nouă a lui Isus. Transformarea realizată în acest fel este radicală, constituie o despuiere de omul cel vechi al păcatului şi o îmbrăcare în omul nou, realizând o asemănare cu Dumnezeu.

Scufundarea reprezintă moartea şi îngroparea celui botezat împreună cu Isus; ieşirea din apă simbolizează învierea şi unirea cu el. Botezul face să moară trupul ca instrument al păcatului şi ne face părtaşi ai vieţii pentru Dumnezeu în Isus. Moartea pentru păcat şi darul vieţii sunt indisolubile; spălarea cu apă curată simbolizează stropirea cu sângele lui Cristos care mijloceşte pentru noi şi este mai grăitor decât sângele lui Abel, fiind o participare efectivă la meritele câştigate de drept pentru toţi de Hristos pe Calvar, fiind în strânsă legătură cu învierea sa şi cu un început al preamăririi.

Braţele Crucii au şi ele o semnificaţie aparte. Cel orizontal arată că jertfa Mântuitorului se răsfrânge asupra întregii creaţii, restabileşte armonia dintre om şi creaţie. Braţul cel vertical arată actul de refacere a legăturii dintre Dumnezeu şi om, dintre ceresc şi pământesc, arată posibilitatea de îndumnezeire a omului. Omul nu mai este un "animal raţional", ci un "animal îndumnezeit" - după cum afirmă P. Nellas.

„Şi îndată, ieşind din apă, a văzut cerurile deschise şi Duhul ca un porumbel coborându-Se peste El. Şi glas s-a făcut din ceruri: Tu eşti Fiul Meu cel iubit, întru Tine am binevoit" (Mc.1, 10, 11) (Din Evanghelia citită la Utrenia zilei).

Imaginea pictată a Botezului Domnului este o reproducere exactă, în variantă plastică, a mărturiei evanghelice, cu adăugarea detaliilor corespunzătoare slujbei zilei, cum sunt îngerii şi figurile alegorice de la picioarele lui Iisus.

În partea de sus a crucii vedem prezenţa lui Dumnezeu, aşezat pe nori şi binecuvântând, mai jos, apare Duhul Sfânt coborându-se în chip de porumbel. Sfântul Duh coboară în chip de porumbel ca să vestească iertarea păcatelor şi milostivirea lui Dumnezeu asupra lumii.

„Se dezbracă Cel Care îmbracă cerul cu nori"- Arată în acelaşi timp şi scopul acestei chenoze, pentru că, dezbrăcându-şi trupul, îmbracă astfel goliciunea lui Adam şi, împreună cu el, pe cea a întregii omeniri, în veştmântul slavei şi al nestricăciunii.

Gestul lui Iisus este de supunere, de înţelegere, de împăcare, El îşi încrucişează mâinile pe piept ca semn de evlavie.(foto.1)

Hristos este reprezentat stând cu capul plecat, într-o atitudine de umilinţă mult prea umană, străină de smerenia dumnezeiască a Celui care S-a făcut om *„chip de rob luând"*, dar a rămas în acelaşi timp Dumnezeu, Stăpânul cerului şi al pământului. El nu binecuvântează apele, ci stă cu mâinile adunate spre piept, închis în sine, într-o rugăciune care nu mai cuprinde întreaga lume, ci doar propria persoană. În unele cazuri, însuşi gestul rugăcinii se transformă într-o contemplare ruptă de comuniunea cu Dumnezeu, privirea nemaifiind îndreptată către cer, ci către pământ, devenind expresie, fie a adorării de sine, fie a deznădejdii.

Îngerii iau parte la ritualul sfânt. Textele slujbelor, pomenindu-le prezenţa, vorbesc despre starea lor: „Cetele îngereşti s-au umplut de mirare, de frică şi de bucurie".

Includerea îngerilor în reprezentarea scenei Botezului apare aproximativ din secolul al VI-lea, cu toate că prezenţa lor nu este indicată nici în Evanghelii şi nici în troparul care rezumă principalele momente ale evenimentului. Textele slujbelor, pomenindu-le prezenţa, vorbesc despre starea lor (*„Cetele îngereşti s-au umplut de mirare, de frică şi de bucurie."* - Tropar, glas 7, Ceasul al 9-lea), însă nu precizează rolul pe care aceştia l-au avut, astfel încât acest rol este adesea diferit înţeles şi reprezentat.

Îngerii sunt înfăţişaţi, fie având mâinile acoperite de propriile mantii, în semn de evlavie şi supunere în faţa Celui ce se botează, fie purtând ştergare. Obiceiul acoperirii mâinilor este de origine răsăriteană şi a fost adoptat la curtea din Bizanţ, unde obiectele înmânate împăratului sau primite de la acesta erau ţinute cu mâinile acoperite ca semn al unui deosebit respect. Acoperirea mâinilor în iconografie exprimă evlavia şi supunerea faţă de o persoană sfântă.

În unele reprezentări, ei au rol de slujitori şi ţin în mâini ştergare, gata să înveşmânteze Trupul Domnului când iese din apă, indicându-se prin aceasta, încă o dată, faptul că botezul s-a făcut prin scufundare, ceea ce necesită ştergerea trupului celui botezat la ieşirea din apă.

În evoluţia picturii de icoane, respectiv de cruci s-a produs o cotitură la mijlocul secolului al XVI-lea, când s-a intensificat controlul bisericii asupra creaţiei pictorilor. Pictorii de icoane nu îşi inventau subiectele, ci urmau tipul iconografic stabilit de obiceiuri şi de către autorităţile bisericeşti. Meşterii sunt obligaţi să urmeze modelele descrise în erminie şi se pot manifesta doar în ceea ce priveşte coloritul. În rest, ei trebuie să respecte canoanele consfinţite.

Pictorii de artă religioasă bănăţeni au fost creatorii unei arte noi, originale, specifice, din câte ştim, numai Banatului. Formaţi, probabil, în şcoli sau ateliere în mediul rural, în care accentul nu se punea pe opere la *modă* ca în mediul urban, mai receptiv la noile concepţii artistice venite din Occident, iconarii bănăţeni din această şcoală erau mai constrânşi să urmeze erminiile, dacă nu în ceea ce priveşte iconografia, cel puţin în privinţa cromaticii şi expresiei chipurilor.

Pictura aceasta o numim rurală, pictorii erau formaţi într-un atelier, meseria era îndelung învăţată şi practicată, nu era numai o îndeletnicire ocazională în răgazul îngăduit de alte munci. Icoanele şi obiectele care făceau parte din ritualul creştin fiind destinate în special bisericilor din sate, de unde erau recrutate şi tinerele talente într-ale picturii, era firesc ca exigenţa comanditarilor, pe de o parte, şi originea zugravilor, pe de altă parte, să-şi spună cuvântul.

Un exemplu de cruce de procesiuni pictată pe ambele feţe este cea găsită la Apateu în judeţul Arad, în podul bisericii. Crucea are braţele orizontale aproximativ de 100 cm.

Crucea stă fixată pe un picior-suport de lemn care are în partea superioară un glob de lemn cu diametru de 18 cm. (Foto .2)

Marginile crucii sunt tivite cu un profil trilobat care incadrează întreg perimetrul crucii. (Foto.3)

Lemnul de brad din care este sculptată atât crucea, cât şi elementele ataşate este bine prelucrat; lemnul este tratat cu un strat subţire de grund, iar pictura este realizată în culori pe bază de apă şi emulsie de ou. Profilul trilobat care încadrează crucea are un strat de bolus obţinut din albastru de cobalt (culoare pe bază de apă) peste care a fost aplicată foiţă de aur, iar în timp au fost făcute nişte intervenţii cu bronz auriu.

Pictura este realizată în culori de apă cu emulsie de galbenus de ou, o parte a crucii are ca scenă centrală reprezentarea lui Iisus Răstignit, încadrat în dreapta şi stânga de Maica Domnului şi Apostolul Ioan, iar în partea superioară de Dumnezeu Tatăl. Verso-ul Crucii are reprezentat pe Iisus în timpul Botezului, încadrat de doi îngeri pe braţele laterale, iar în partea superioară Dumnezeu având aureola triunghiulară ca simbol al trinitatii. La baza norului pe care stă Dumnezeu, este reprezentat porumbelul simbolizând Duhul Sfânt.

După date obţinute de la bătrânii satului, după modul de realizare a picturii şi a preparaţiei picturii, bănuim că obiectul se încadrează undeva pe la începutul secolului al XIX-lea ca perioadă de realizare şi se pare că ea (crucea) a fost folosită până pe la mijlocul secolului al XX-lea, când a ajuns să fie depozitată în podul bisericii. Condiţiile improprii de păstrare a obiectului au făcut ca acesta să se deterioreze, au apărut fisuri în lemn, culoarea s-a exfoliat şi s-a pierdut, partea cu reprezentarea lui Iisus răstignit s-a pierdut în proporţie de 70%, iar fragmentele rămase au fost acoperite cu un strat gros de excremente de porumbei.

După diferite teste chimice, s-a găsit o soluţie de dizolvare a murdăriei grase depuse pe pictură. Se propune tamponarea succesivă a murdăriei cu tampoane de soluţie şi apoi îndepărtarea ei prin acţionare mecanică cu bisturiul cu lamă chirurgicală, sub lupă. (foto 4)

S-au făcut teste de consolidare cu clei de peşte în soluţie 12% pentru rehidratarea şi consolidarea lemnului şi au fost introduse fâşii de cânepă umezite în soluţie de clei de peşte. (foto 5)

S-au făcut teste de curăţare a picturii cu soluţii pe bază de alcool etilic absolut, terebentină, ulei de in şi amoniac. (foto 6)

Se propune completarea profilului trilobat de lemn acolo unde lipseşte, cu bucăţi de profil din aceeaşi esenţă de lemn vechi şi tratat. În spaţiile dintre braţele crucii, acolo unde au fost raze centrale se propune confecţionarea unor raze în stilul celor care au existat. La creştinii ortodocsi, crucea, cu raze în centrul ei, este semnul Invierii, e crucea dătătoare de viaţă.

La baza crucii acolo unde se îmbină cu piciorul suport se propune desfacerea improvizaţiei cu teava de metal şi bucăţile de tablă prinse în mod grosier cu scopul de a consolida acest suport. Se propune confecţionarea unui ic de lemn care să patrundă în orificiul de la baza crucii.

Următoarea fază în restaurarea crucii este completarea lacunelor cu chit de clei de peşte şi praf de cretă. (foto 7)

Integrarea cromatică se va face în culori de apă cu emulsie de ou în tehnica „tratteggio" reconstituind din aproape în aproape desenul crucii.

Lucrarea se află în curs de restaurare, importanţa şi valoarea ei fiind sporită prin conservare şi restaurare, deoarece obiectul este printre puţinele de acest fel. Rolul restauratorului este acela de a încuraja şi conştientiza preoţii şi comunităţile creştine că încă mai sunt valori care trebuie

protejate şi, de asemenea, restauratorul trebuie să descurajeze înlocuirea obiectelor de cult vechi cu unele noi de gust îndoielnic. Comunitatea va înţelege astfel că patrimoniul moştenit de la înaintaşi e cu mult mai valoros decât cel ce se găseşte prin magazinele „specializate" din zilele noastre.

Bibliografie:

Egon Sendler, *Icoana, chipul nevăzutului*, Editura Sophia, Bucureşti, 2005.
Leonid Uspensky, Vladimir Lossky, *Călăuziri în lumea icoanei*, Editura Bucureşti, 2003.
Constantine Cavarnos, *Ghid de iconografie bizantină*, Editura Sophia, 2004.
Dionisie din Furna, *Erminia picturii bizantine*, Editura Sophia, 2000.
Paul Evdokimov, *Arta icoanei. O teologie a frumuseţii*, Editura Meridiane, Bucureşti, 1993.
Marta Guttmann, *Tendinţe în conservarea preventivă*, Editura ASTRA MUSEUM", Sibiu, 2009.
Moldoveanu, Aurel, *Conservarea preventivă a bunurilor culturale*, Bucuresti, 1999.

The Christian Cross-its artistic representation-the cross for procession

Abstract

The paper presents briefly some data on the evolution of Christian cross, on its artistic representation, about its role as a worship object. The painted procession cross has an important role in Christianity and is one of the most rare seen today as artistic execution. Parish members of some communities we can find such objects of real artistic value, are trying to change them with ordinary ones. The restorer role is to try to highlight these goods to the priests and communities awareness and bring their importance and value that are in danger to vanish if they don't intervene.

Iisus îşi încrucişează mainile pe piept ca semn de evlavie

Imaginea crucii înainte de restaurare

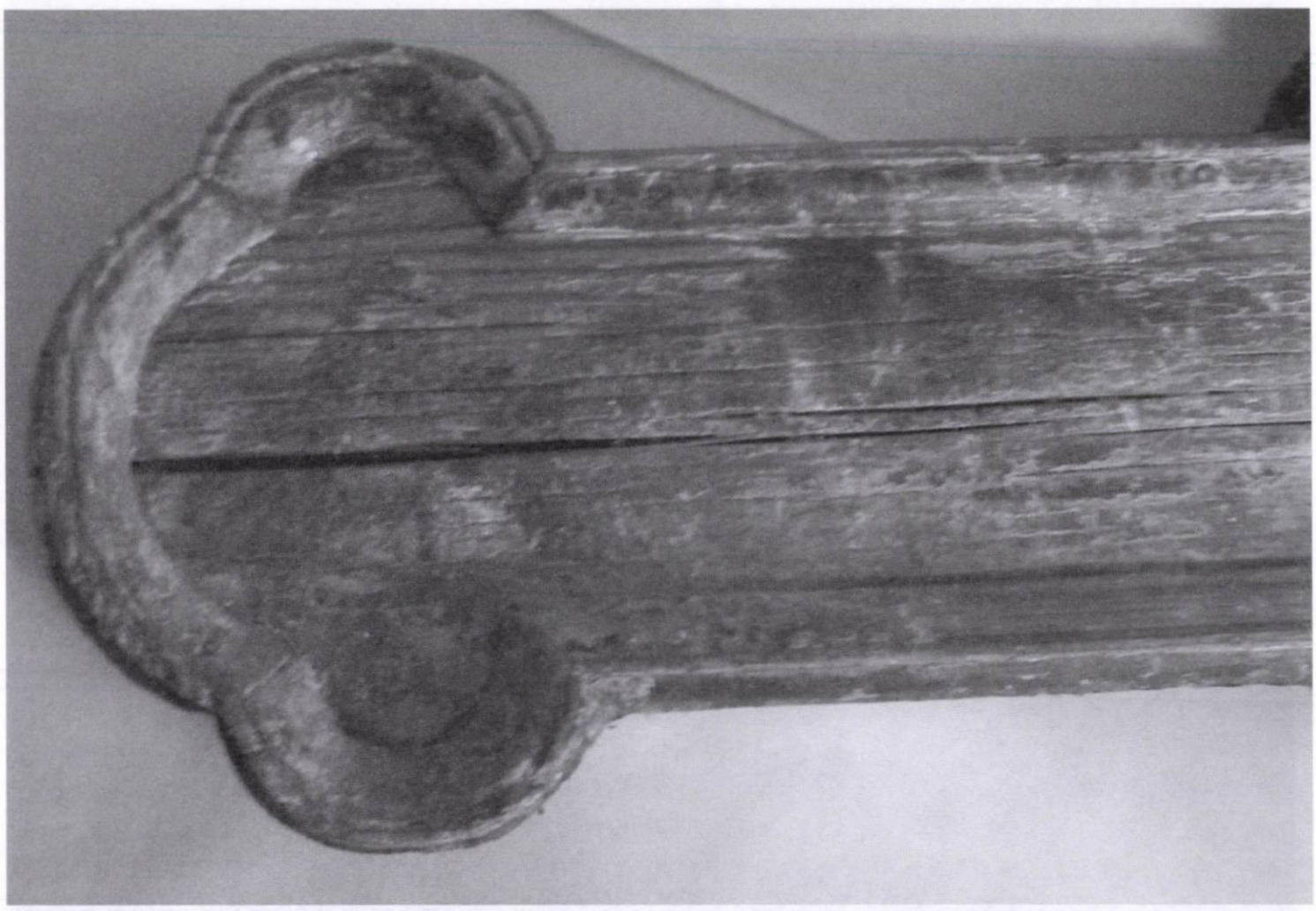

Braţul crucii cu profil trilobat

Teste de curăţare sub lupă

Teste de curăţare sub lupă

Curăţarea depunerilor de murdărie-test

Introducerea câltilor în fisurile din lemn

Introducerea câlţilor în fisurile din lemn

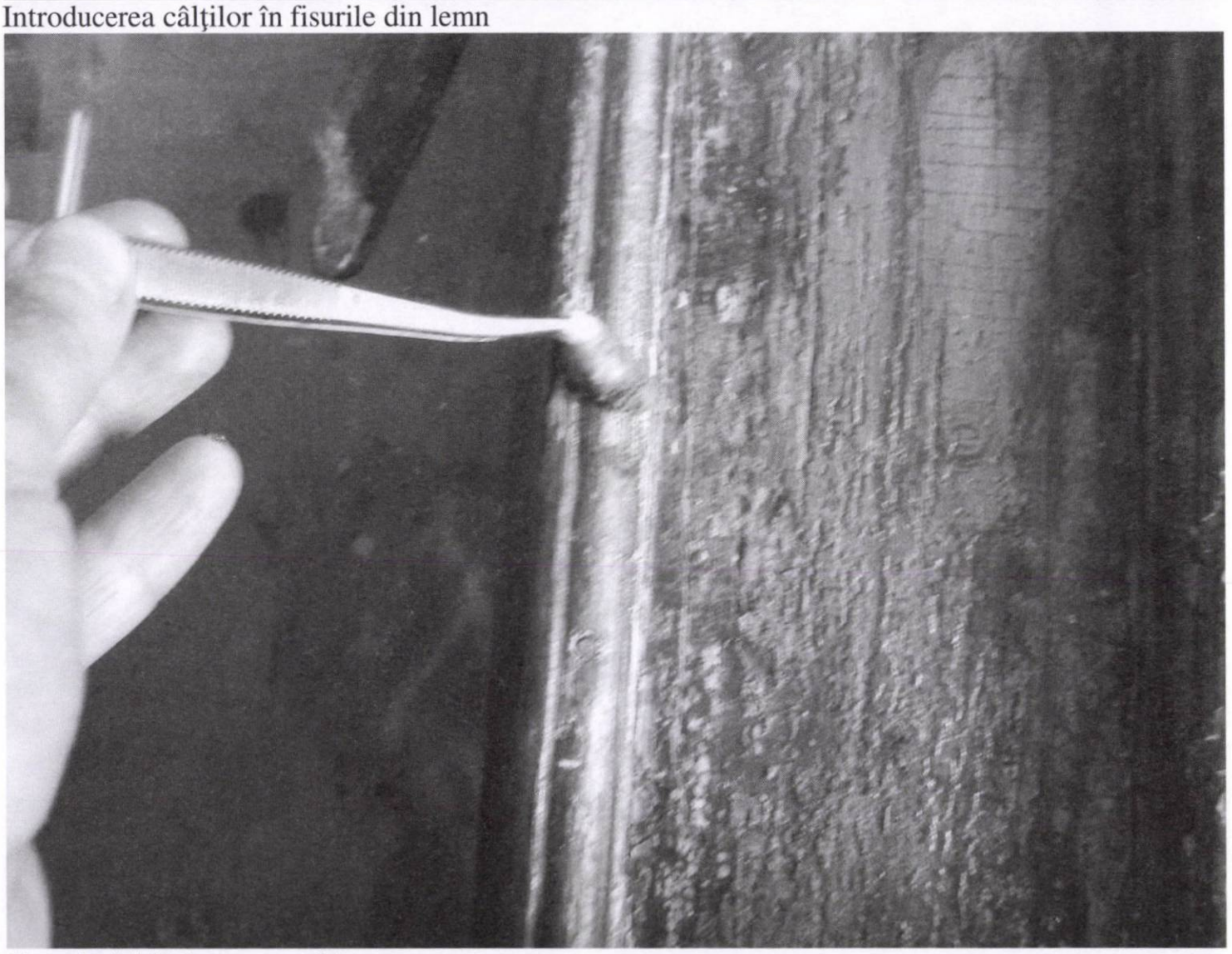

Completări în lacune cu chit

Restaurarea unui policandru-sfârşit de secol al XIX-lea

Dinu Capotescu

Policandrul este un obiect de cult, are mai multe braţe, fiecare ţinând mai multe lumânări, iar ulterior becuri. El atârnă suspendat în mijlocul naosului, fiind legat din centrul Turlei, ori din cele patru colturi ale naosului cu lanturi.

La prima vedere el pare doar o sursă de lumină, dar de fapt el închipuie lumea nevăzută adică lumea îngerilor şi puterile cereşti, închipuie tăria cerului şi planetele. Este un simbol de lumină şi verticalitate. În trecut, bisericile şi mănăstirile erau luminate de lumina caldă a lumânărilor, însă odată ce a apărut curentul electric, mulţi au considerat, că trebuie să înlocuiască, şi încă total, tradiţionalele lumânări. Lumânarea era ceva viu, mişcător, pe când becul este mort, static şi rece. O slujbă săvârşită într-o biserică sau mănăstire luminată numai cu lumânări, cu greu va putea fi uitată.

Numărul de braţe în simbolistica ortodoxă are diverse semnificaţii. Astfel, cel cu 5 braţe- cifra Harului- reprezintă realitatea pământescului în care apare contribuţia factorului divin. Cel cu 10 braţe, cel de faţă, este asociat cu ordinea perfectă (avem 10 porunci, 10 degete etc.)

Policandrul despre care vorbim în lucrare a fost achiziţionat de la Biserica din Pişcari, judeţul Satu Mare şi datează de la sfârşitul secolului al XIX-lea.

Acest *simbol de lumină şi verticalitate* are 10 braţe, în două registre, cel inferior fiind mai mare. Fiecare braţ confecţionat din bronz turnat reprezintă motive vegetale, în sinusoidă şi are, în partea superioară, un suport pentru lumânare şi un taler de colectare a cerii topite. (foto1)

Braţele din registrul inferior-cele mari - au câte două suporturi de lumânare în timp ce cele din registru superior au braţele mai mici şi au doar un suport pentru lumânare. Ulterior lumânările au fost înlocuite cu becuri astfel că suporţii şi talerele au fost găurite pentru introducerea firului electric. (foto 2)

Pe lângă daunele provocate de om, operele de artă suferă şi de pe urma efectelor razelor solare, a umidităţii şi a lucrărilor de întreţinere defectuoase, efectuate cu produse nerecomandate.

Starea proastă de conservare şi degradările sunt evidente, astfel braţele policandrului sunt puternic deformate (foto 3), prezintă produşi de coroziune specifici, ceară şi murdărie. Din cauza manevrărilor greşite şi neglijenţei, un braţ din registrul superior s-a pierdut. (foto 4)

Procesul de restaurare începe cu evaluarea generală a obiectului, a daunelor provocate de om şi a metodelor de restaurare aplicate specifice obiectului în cauză.

În cazul de faţă înlăturarea deformărilor (la braţele policandrului) se face prin încălzirea metalului urmată de presare progresivă, ştiind că bronzul turnat se rupe uşor, o intervenţie le rece ar duce la ruperea metalului.

Confecţionarea elementului lipsă, respectiv a braţului superior se va face prin amprentare cu stomaflex, iar în amprenta formată se va turna duracrol. Elementul astfel confecţionat se integrează cromatic şi se fixează în locul lipsă. Curăţarea mecanică a componentelor se face cu ajutorul instrumentelor adecvate şi a materialelor abrazive cât mai fine, apoi tratamentul chimic în soluţie de complexon şi neutralizarea lui în apă distilată. Urmează conservarea cu nitrolac incolor şi montarea componentelor.

Din nefericire, în multe lăcaşuri de cult aceste policandre-adevărate opere de artă- au fost înlocuite cu produse noi din materiale îndoielnice -plastic, hârtie, metal de proastă calitate, lucru care s-a întâmplat şi în cazul obiectului prezentat.

Bibliografie:

Marta Guttmann, *Tendinţe în conservarea preventivă*, Editura Astra Museum, Sibiu, 2009.
Moldoveanu, Aurel, *Conservarea preventivă a bunurilor culturale*, Bucuresti, 1999.

Dinu Capotescu

The restoration of a candelabrum-the end of the 19th century

Abstract

This paper presents a candelabrum(POLYFRAME) of the 19th century, the object of worship could be found in Orthodox churches and has both practical and spiritual role, it symbolizes the connection with the divinity. Its restauration is necessary in order to preserve the value received in the past when faith was much closer to the essence comparing with today`s shallows decorations from churches (questionable materials and provenience).

Foto1. Candelabru înainte de restaurare

Foto 2. Orificii practicate în obiect pentru introducerea firului electric

Foto 3. Deformarea braţelor candelabrului

Foto 4. Lipsa unui braţ din policandru

Aspecte privind depozitarea documentelor în muzee. Consideraţii generale

Gabriela Paul

Degradarea patrimoniului în urma schimbării climatului şi mai ales datorită poluării nu se referă doar la monumente arhitecturale, cât mai ales la patrimoniul mobil, cel care se găseşte în depozitele şi sălile de expoziţie ale muzeelor şi colecţiilor din întreaga lume. Acest subiect este unul de mare acualitate şi prin urmare trebuie să i se acorde o mai mare importanţă modului de depozitare a patrimoniului ca prim pas în conservarea lui.

Muzeul are calitatea de martor al istoriei şi, în acelaşi timp, are datoria de a prezerva patrimoniul contemporan existent pentru generaţiile următoare. Această grijă este îndreptată cu precădere spre achiziţia şi conservarea bunurilor culturale aparţinând perioadei de istorie contemporană aflate încă în circulaţie. În acest context, depozitarea patrimoniului indiferent de suportul acestuia revine, fără îndoială, muzeelor.

Odată cu trecerea timpului, bunurile culturale sunt supuse în mod lent sau mai rapid procesului de îmbătrânire[1]. La aceasta, se adaugă şi acţiunea de deteriorare cauzată de numeroşii agenţi, cum ar fi: temperatura, umiditatea, lumina, compoziţia aerului, marea varietate a compuşilor chimici, insecte, ciuperci etc., asociaţi nu de puţine ori cu necunoaşterea şi neglijenţa oamenilor.

Rolul de a conserva şi mai ales de a păstra aceste valori revine muzeului şi implicit specialiştilor în conservare şi restaurare.

Unul din suporturile supuse deteriorărilor şi degradărilor, în mai mare măsură decât altele, este hârtia. În cazul hârtiei primul şi cel mai bun mecanism de apărare, de conservare este depozitarea. Alegerile în ceea ce priveşte modul şi tehnologiile folosite în depozitarea hârtiei are o influenţă foarte mare şi pe termen lung

Metodele de depozitare trebuie să protejeze hârtia, în primul rând, de fluctuaţiile de microclimat. Acest subiect este unul de mare actualitate în condiţiile schimbărilor climatice actuale. În acest sens este foarte important ca spaţiul rezervat depozitului să fie monitorizat cu ajutorul termohigrometrului, microclimatul trebuind să rămână relativ stabil[2]. Temperatura recomandată pentru depozitele de hârtie este între 1-18°C, iar umiditate relativă, în limitele de 50%- 65%. Pentru controlul umidităţii relative depozitele trebuie să fie dotate cu dezumidificatoare şi umidificatoare. Acestea permit fixarea strictă a valorii umidităţii, fără variaţii nedorite, asigurarea unui microclimat stabil. O altă problemă care a trebuit rezolvată este cea a radiaţiilor luminoase. Depozitele trebuiesc prevăzute cu storuri de protecţie contra radiaţiilor ultraviolete pentru ferestre cu plase contra insectelor ce pot dăuna materialelor organice. Toate acestea ocupă un rol important în conservarea preventivă a patrimoniului pe suport de hârtie.

Următorul pas în depozitarea patrimoniului pe suport de hârtie trebuie să aibă în vedere: mărimea, formatul şi compoziţia acesteia. Tipurile de documente sunt numeroase, acoperind forme diverse de la cărţi poştale, ziare, reviste până la hărţi, afişe şi manuscrise. Selectarea acestor materiale este o operaţiune importanţă, de ea depinzând direct activitatea eficientă de depozitare a documentelor. Astfel, în funcţie de categorie şi mărime, ele sunt păstrate în cutii speciale şi mape pe mărimi. Materialele din care sunt confecţionate aceste cutii şi mape trebuie să fie neutre din punct de vedere chimic şi să nu influenţeze în mod negativ păstrarea documentelor. În acelaşi timp cutiile şi mapele pentru depozitare trebuie să fie realizate din materiale cu o anumită grosime care să poată susţine documentele sau obiectele pe suprot de hârtie atât în depozite cât şi în cazul trasportării acestora.

Muzeul Judeţean Satu Mare are la ora actuală două depozite de carte şi documente, care corespund tuturor normelor de conservare preventivă. Depozitele muzeului sunt prevăzute cu mobilier modular, cu termohigrografe care citesc datele cu privire la microclimat şi cutii şi mape în care acestea sunt păstrate. MJSM acordă o mare imoprtanţă conservării preventive, în special în cazul hârtiei, deoarece obiectele pe suport de hârtie sunt numeroase şi valoroase.

---

[1] Moldoveanu Aurel, *Conservarea preventivă a bunurilor culturale*, Ediţia a II a, Centru pentru formare, educaţie permanentă şi management în domeniul culturii, Bucureşti, 2003, p. 2.

[2] N.a - Normele de conservare în vigoare în acest moment sunt foarte stricte în această privinţă.

Aceste probleme legate de depozitarea bunurilor culturale în muzee face parte din strategia de conservare şi salvare a patrimoniului cultural european. Astfel, Comisia Europeană a stabilit o strategie clară pe care o propune tuturor muzeelor şi anume sistemul EWO - dozimetre generice şi specifice. Acestea sunt relativ ieftine şi sunt uşor de folosit în muzee ca şi prim pas în evaluarea microclimatului în depozite[3]. Noutatea în ceea ce priveşte aceste dozimetre este aceea că ele citesc la faţa locului toate datele şi le pot compara cu datele standard.

Bibliografie

Chapuis, Michel, - *Preserving our heritage,Improving our environment,* Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2009

Mihalcu, Mihail - *Conservarea obiectelor de artă şi a monumentelor de artă*, Edtura Ştiinţifică, Bucureşti, 1970

Moldoveanu Aurel, - *Conservarea preventivă a bunurilor culturale*, Ediţia a II a, Centru pentru formare, educaţie permanentă şi management în domeniul culturii, Bucureşti, 2003

Aspects of storing documents in museums. General considerationes

Abstract

Cultural heritage degradation due to the climate change and especially the pollution has a negative impact not only on architectural structures but on mobile heritage as well. This topic is one of great importance nowadays and has a real influence on museum policy regarding the storage. Mobile heritage storage is very important because is the first step in cultural preservation.

[3] Chapuis, Michel - *Preserving our heritage, Improving our environment*, vol. II, Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2009, p. 89.

Impactul schimbărilor climatice asupra patrimoniului cultural

Diana Kinces

Cei mai mulţi cetăţeni ai Europei trăiesc în sau în apropierea patrimoniului cultural cu care ei se identifică îndeaproape datorită valorii unice şi de neînlocuit a clădirilor istorice, colecţiilor şi siturilor.

Schimbările climatice acţionează grav asupra patrimoniului cultural ducând la daune ireversibile şi pierderi datorate vechimii şi fragilităţii lor, bunuri culturale pe care noi, ne îndatorăm generaţiilor prezente şi viitoare, de a le proteja şi conserva ca simboluri ale culturii şi istoriei noastre.

Efectele combinate ale schimbărilor climatice şi ale securităţii bunurilor culturale ameninţă existenţa mediului cultural european care s-a dezvoltat de-a lungul mileniilor. În faţa acestor riscuri este necesar să protejăm şi să consolidăm mediul istoric unic al Europei.

Iniţiativele recente ale UNESCO şi ale Consiliului Europei privind impactul schimbărilor climatice asupra patrimoniului cultural au arătat că atâta vreme cât este posibil să se identifice parametrii climatici în mod individual şi riscurile asociate lor, aceste probleme nu pot fi considerate a fi izolate. Patrimoniul cultural există printre oameni şi în comunităţi - şi pentru că este legat de interacţiunile sociale şi de ideea de identitate culturală şi coeziune, nu este posibil, ca răspuns la schimbările climatice, să separăm dimensiunea fizică, culturală şi socială a patrimoniului cultural. O abordare multidimensională a impactului schimbărilor climatice asupra patrimoniului cultural este necesară iar deciziile cu privire la acţiunile necesare pentru a diminua efectele şi pentru a le adapta schimbărilor climatice depind de contribuţiile disciplinelor precum arta, ştiinţele umaniste şi sociale, precum şi de ştiinţă, tehnologie şi inginerie.

În trecut au existat câteva iniţiative privind impactul schimbărilor climatice asupra patrimoniului cultural. Primul şi cel mai important program de cercetare în această direcţie a fost „ARCA LUI NOE: Impactul schimbării climatice globale asupra patrimoniului cultural construit şi peisajelor culturale”[1]. Acest proiect a fost iniţiat de Italia având ca parteneri instituţii din Marea Britanie, Polonia, Suedia, Cehia, Spania şi Norvegia.

Proiectul, derulat de un consorţiu de instituţii europene, a făcut predicţii privind impactul climatului şi al poluării asupra patrimoniului cultural prin investigarea reacţiilor materialelor şi structurilor istorice la scenariile climatice viitoare pentru Europa. De asemenea, s-au făcut experimente pe modele computerizate privind efectul căldurii şi umidităţii asupra patrimoniului construit, fiind apoi comparate cu datele existente, măsurate în clădiri reale. Toate rezultatele proiectului au fost publicate într-un atlas[2]. Impactul proiectului a fost recunoscut prin acordarea premiului Europa Nostra Grand Prix pentru cercetare în 2009.

Politica de implementare necesită aplicarea de cunoştinţe pentru a putea înţelege problemele şi pentru a aplica soluţii. „Când apar noi probleme, cunoştinţe noi trebuie create - şi motorul care conduce la crearea lor este cercetarea.”[3] Până în prezent, iniţiativele de cercetare privind impactul schimbărilor climatice asupra patrimoniului cultural sunt foarte fragile şi rare. Totodată, politica de implementare necesită activităţi de educaţie şi formare profesională pentru a înţelege şi a putea aplica rezultatele cercetării.

Schimbarea climatică se află acum printre orientările strategice ale Consiliului Europei care susţine activităţile Centrului Universitar European pentru Patrimoniul Cultural (European University Centre for Cultural Heritage (CUEBC) în Ravello, Italia[4] - în special prin organizarea de cursuri începând cu anul 2007 privind riscurile schimbărilor climatice asupra patrimoniului cultural. Cursurile încep să reflecte gândirea curentă cu privire la necesitatea de a integra

---

[1] European Commission, *Noah's Ark: Global Climate Change Impact on Built Heritage and Cultural Landscapes*. - http://noahsark.isac.cnr.it/.

[2] *The Atlas of Climate Change Impact on European Cultural Heritage: Scientific Analysis and Management Strategies*, edited by C. Sabbioni, P. Brimblecombe, and M. Cassar, 2010.

[3] May Cassar, *Impact of Climate Change on Cultural Heritage: From International Policy to Action* în Conservation Perspectives, The GCI Newsletter, Newsletter 26.1, 2011.

[4] European University Centre for Cultural Heritage (CUEBC) and the Council of Europe (COE), *Master Course on Vulnerability of Cultural Heritage to Climate Change.*

dimensiunile culturale, sociale şi ştiinţifice ale schimbărilor climatice în scopul de a oferi soluţii durabile atât la nivel uman cât şi tehnologic.

În continuare este necesară elaborarea unei abordări interdisciplinare de cercetare şi formare. Tendinţele sociale şi demografice modelează viitorul, aşa cum sunt factorii de mediu. Efectele fizice ale schimbărilor climatice sunt susceptibile de a deveni tot mai importante ca un multiplicator de risc care pot exacerba tensiunile existente în întreaga lume. Capacitatea noastră de a rămâne adaptabili va fi fundamentală, aşa cum va fi abilitatea noastră de a identifica riscurile şi oportunităţile cât mai devreme posibil. Recunoscând că riscurile privind patrimoniul cultural tangibil, intangibil şi digital vor creşte, şefii de state şi guverne ai Uniunii Europene au propus o colaborare între Ministerul Cercetării şi Ministerul Culturii privind cercetarea şi dezvoltarea unor strategii privind patrimoniul cultural şi schimbarea globală[5].

Atenţia noastră trebuie să se îndrepte asupra riscurilor de deteriorare a colecţiilor. Această problemă a fost ridicată de către Institutul Internaţional pentru Conservare (IIC) în cadrul discuţiilor „Schimbările climatice şi colecţiile muzeale" ţinute la Londra în anul 2008.

În vreme ce materialele în aer liber sunt afectate de schimbările de temperatură, umiditate relativă, precipitaţii, viteza vântului, radiaţii solare, săruri, poluanţi şi biomasă, colecţiile sunt afectate de unii factori diferiţi - mucegai, poluanţi şi de rata fluctuaţiilor de temperatură şi umiditate relativă.

O expresie folosită de oamenii de ştiinţă care lucrează în mediul natural şi cu patrimoniul cultural în aer liber este „funcţia de daune" (damage function). Cele mai multe dintre funcţiile de daune care există pentru patrimoniul cultural se referă la condiţiile în aer liber: atac chimic, cicluri de încălzire - răcire, îngheţ şi dezgheţ pentru materiale de piatră şi zidărie, metale, sticlă şi lemn. Aceste deteriorări nu se potrivesc în mod semnificativ condiţiilor de interior.

Oamenii de ştiinţă care lucrează alături de conservatori, trebuie să dezvolte o serie de funcţii de daune pentru bunurile de colecţii. Legătura dintre daună şi schimbările climatice poate fi apoi modelată pentru o serie de scenarii. Dar este important să se ţină cont de faptul că toate modelele sunt analogii cu realitatea şi nu pot înlocui datele reale.

Trebuie să influenţăm comportamentul publicului. Pentru a face asta, trebuie să mergem dincolo de aplicarea ştiinţei, tehnologiei, ingineriei şi matematicii. Există foarte multe cunoştinţe şi înţelegere în domeniul artelor şi ştiinţelor umaniste care ajută la extinderea dezbaterilor privind schimbările climatice prin explorarea valorilor culturale, eforturilor creatoare, etice, estetice, reflecţii critice şi perspective istorice. Trebuie să descoperim punctele de întâlnire creativă dintre ştiinţele umaniste şi artă şi ştiinţele fizice şi sociale pentru efectuarea cercetării privind impactul climatului asupra bunurilor culturale.

Schimbările climatice reprezintă una din cele mai importante probleme cu care se confruntă societatea în secolul al XXI-lea. Apar provocări importante pentru patrimoniul cultural care începe să fie abordat prin cercetări de înaltă calitate, practicanţi instruiţi, iniţiative politice şi angajament public. Până acum, eforturile de a îmbunătăţi înţelegerea noastră, atât prin punerea în aplicare a cercetării ştiinţifice cât şi prin iniţiativele de a influenţa comportamentul privind schimbările climatice cu activităţi artistice şi creative (cum ar fi expoziţiile), s-au dezvoltat (cu câteva excepţii) separat. În viitor ar fi de dorit ca aceste elemente să funcţioneze împreună. Citându-l pe Peter Gingold, director executiv la Tipping Point, „Aici este vorba despre felul în care trăim, este vorba despre cine suntem, care este relaţia noastră cu fiecare şi cu planeta. Şi sectorul cultural este poziţionat perfect, cred eu, ca şi o oglindă care să ne arate cum trăim, şi ne ajută să dezvoltăm intuiţii în asta."[6]

Şi în România au început să existe preocupări în ceea ce priveşte impactul schimbărilor climatice asupra bunurilor culturale şi a patrimoniului nostru cultural. Majoritatea acestor preocupări se desfăşoară în mod particular, însă organizarea unor programe binedefinite se resimte tot mai mult. Astfel, în 23 mai 2009, Guvernul României a aprobat al doilea Plan Naţional pentru Cercetare, Dezvoltare şi Inovare (PN II). Autoritatea Naţională pentru Cercetare Ştiinţifică este

---

[5] Council of the European Union, *Conclusions on the Launching of Joint Programming Initiatives on 'Agriculture, Food Security and Climate Change, Cultural Heritage and Global Change: A New Challenge for Europe,' and 'A Healthy Diet for a Healthy Life*, 3035th Competitiveness Council meeting, Luxembourg, 12 October 2010.

[6] May Cassar, *Impact of Climate Change on Cultural Heritage: From International Policy to Action* în Conservation Perspectives, The GCI Newsletter, Newsletter 26.1, 2011.

organizaţia guvernamentală însărcinată cu implementarea PN II. Programul specific „Parteneriate în domenii prioritare" are o direcţie de cercetare cu 3 teme devotate patrimoniului cultural, după cum urmează:

1. Dezvoltarea tehnicilor de conservare pentru patrimoniu
2. Integrarea tehnicilor de conservare şi restaurare cu asigurarea viabilităţii comunitare
3. Practici noi de patrimonializare

PN II are un buget de cca 4.5 miliarde de euro pentru perioada 2007 - 2013. Bugetul total este împărţit pe programe specifice şi direcţii de cercetare.[7] Implementarea actiunilor prevăzute în Plan se va realiza prin intermediul unui set de instrumente, fiecare grupând activităţi specifice. Ministerul Culturii şi Patrimoniului Cultural are deasemenea un program anual pentru conservarea patrimoniului cultural naţional dar acesta nu este devotat cercetării, el finanţează conservarea şi restaurarea de monumente aflate pe Lista Naţionlă a Monumentelor Istorice.

Protecţia patrimoniului cultural sub inflenţa schimbărilor climatice reprezintă o preocupare majoră pentru cercetătorii din Europa şi nu numai. Acesta preocupare va fi văzută ca o măsură de rezistenţă a civilizaţiei Europei, precum şi recunoaşterea susţinută a conducerii sale la nivel mondial, în acest domeniu de cercetare. Într-o societate în schimbare, calitatea acelei societăţi este susţinută de aprecierea sa cu privire la capacitatea sa de a depune toate eforturile creativităţii umane, cum ar fi monumente, clădiri istorice, complexe urbane şi peisaje culturale. Această apreciere este la rândul său, profund influenţată de supravieţuirea patrimoniului cultural fizic. Dar, pentru ca patrimoniul cultural să supravieţuiască, acesta trebuie să fie protejat, dar va fi protejat doar în cazul în care strategiile, metodologiile şi instrumentele necesare pentru a proteja patrimoniul cultural şi a-l asigura de catastrofe naturale şi dezastre provocate de om sunt dezvoltate.

Bibliografie:

Brimblecombe P., Grossi C. M., 2006. *Climate change critical to cultural heritage* in *Heritage, Weathering and Conservation,* Eds. R. Fort, M. Alvarez de Buergo, M. Gomez-Heras & C. Vazquez-Calvo.

Sabbioni C., Cassar M., Brimblecombe P.,Tidblad J., Kozlowski R., Drdacky M., Saiz-Jimenez C., Grontoft T., Wainwright I., Arino X., 2006. *Global climate change impact on built heritage and cultural landscapes in* Heritage, Weathering and Conservation, Eds. R. Fort, M. Alvarez de Buergo, M. Gomez-Heras & C. Vazquez-Calvo.

European Commission, *Noah's Ark: Global Climate Change Impact on Built Heritage and Cultural Landscapes*. - http://noahsark.isac.cnr.it/.

The Atlas of Climate Change Impact on European Cultural Heritage: Scientific Analysis and Management Strategies, edited by C. Sabbioni, P. Brimblecombe, and M. Cassar, 2010.

May Cassar, *Impact of Climate Change on Cultural Heritage: From International Policy to Action* în Conservation Perspectives, The GCI Newsletter, Newsletter 26.1, 2011

http://www.era.gv.at/attach/JPI_CulturalHeritage_final_4.11.09.pdf

Impact of climate change on cultural heritage

Abstract

Most European citizens live in or around cultural heritage with which they identify closely because of the uniqueness and irreplaceable value of historic buildings, collections and sites for their tangible and intangible values.

Climate change impacts severely on cultural heritage leading to irreversible damage and losses because of its age and fragility which we owe present and future generations to protect and conserve as symbols of their culture and history.

[7] Guvernul României, Ministerul Educaţiei şi Cercetării, Autoritatea Naţională pentru Cercetare Ştiinţifică, Planul Naţional de Cercetare, Dezvoltare şi Inovare 2007 - 2013 - http://www.mct.ro/img/files_up/1188313421PN2%20ro.pdf.

Security risks threaten in catastrophic ways the physical nature of cultural heritage assets as symbols and icons of European cities and towns that are widely reported by the Media thus demonstrating the central role that cultural heritage has in the lives of communities

The combined effects of climate change and security threaten the existence of the cultural environment of Europe that has developed and shown resilience over millennia. Before these combined risks to Europe's cultural heritage become irreversible threats, concerted action is needed to protect, strengthen and transform the unique historic environment of Europe

The protection of cultural heritage under climate change conditions will be a major concern for decision makers and researchers in Europe and not only. It will be viewed as a measure of the enduring civilisation of Europe as well as sustained recognition of its worldwide leadership in this research area. In a changing society, the quality of that society is sustained by its appreciation of the endeavours of human creativity such as monuments, historic buildings, urban complexes and cultural landscapes. This appreciation is in turn profoundly influenced by the survival of the physical cultural heritage. But in order for cultural heritage to survive, it needs to be protected, but it will only be protected if the strategies, methodologies and tools needed to protect and secure cultural heritage from natural catastrophes and man-made disasters are developed.

ISSN 2067-6948
editura muzeului sătmărean

Conținutul acestui material nu reprezintă în mod necesar poziția oficială a Uniunii Europene

www.huro-cbc.eu
www.hungary-romania-cbc.eu